

Національний університет «Одеська юридична академія»  
Південно-український центр гендерних проблем

# **АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ ПОЛІТИКИ**

**ЗБІРНИК НАУКОВИХ ПРАЦЬ**

Заснований в 1997 р.

**Випуск 58**

Голова редколегії – доктор юридичних наук,  
професор, академік НАПрН України,  
академік НАПН України С. В. Ківалов

Одеса  
Фенікс  
2016

УДК 32(082)

*Засновники:*

Національний університет «Одеська юридична академія»,  
Південно-український центр гендерних проблем

*Редакційна колегія:*

д-р. юрид. наук, професор, академік НАПрН України, академік  
НАПН України *С. В. Ківалов* (голова редколегії),  
д-р. іст. наук, професор, академік УАН, академік УАПН  
*Л. І. Кормич* (головний редактор),  
канд. політ. наук, доцент *А. В. Полухіна* (відповідальний редактор),  
д-р. юрид. наук, професор *Ю. П. Аленін*,  
д-р. політ. наук, професор *Б. П. Андресюк*,  
д-р. філос. наук, професор *В. С. Богданов*,  
д-р. політ. наук, професор *К. М. Вітман*,  
д-р. юрид. наук, професор *В. О. Глушков*,  
д-р. юрид. наук, професор *Є. В. Додін*,  
д-р. політ. наук, ст. наук. співр. *Р. Н. Жангожа*,  
д-р. політ. наук, професор *І. М. Коваль*,  
д-р. юрид. наук, професор *Б. А. Кормич*,  
д-р. юрид. наук, професор *А. Р. Крусян*,  
д-р. політ. наук, професор *Е. В. Мамонтова*,  
д-р. юрид. наук, професор *Н. В. Мішина*,  
д-р. політ. наук, професор *С. М. Наумкіна*,  
д-р. політ. наук, професор *М. А. Польовий*,  
д-р. філос. наук, професор *Т. В. Розова*,  
д-р. політ. наук, професор *А. О. Сіленко*,  
д-р. іст. наук, професор *С. М. Тимченко*,  
д-р. юрид. наук, професор *Є. О. Харитонов*,  
д-р. політ. наук, професор *Г. П. Щедрова*,  
д-р. політ. наук, професор *Д. В. Яковлев*.

*Рекомендовано Вченою радою*

*Національного університету «Одеська юридична академія»*

**Збірник «Актуальні проблеми політики» внесено до переліку наукових фахових видань, в яких можуть публікуватися результати дисертаційних робіт на здобуття наукових ступенів доктора і кандидата наук з юридичних та політичних наук** (Постанови президії ВАК України від 09.06.1999 р. № 1-05/7 та від 10.02.2010 р. № 1-05/1; Рішення Атестаційної колегії Міністерства освіти і науки України від 07.10.2016 № 1222 та від 22.12.2016 № 1604).

*Свідцтво про реєстрацію КВ № 22189-12089ПП від 07.06.2016.*

© Національний університет  
«Одеська юридична академія», 2016  
© Південно-український центр  
гендерних проблем, 2016

## ЗМІСТ

### ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ РОЗВИТКУ ПРАВА ТА ПОЛІТИКИ

**Ківалов С. В.**

*Сучасні тренди реформування вищої освіти в Україні:  
проблеми та перспективи ..... 3*

**Білоусов О. С.**

*Основні форми правовідносин у інформаційній сфері..... 13*

**Грабіна Г. В.**

*Адаптивний потенціал субкультури влади  
в умовах політичного транзиту..... 20*

**Дяченко О. В.**

*Особливості мовно-маніпулятивного впливу  
за різних типів політичного режиму ..... 29*

**Іванова А.В.**

*Політичний конфлікт та інтолерантність  
в соціально-політичному вимірі..... 41*

**Кольцов В. М.**

*Основні підходи до тлумачення поняття  
«політична опозиція» у західній політичній науці ..... 50*

**Наумкіна С. М., Варинський В. О.**

*Місце довіри в системі соціального капіталу ..... 57*

**Феськов І.В.**

*Основні методи ведення гібридної війни  
в сучасному інформаційному суспільстві ..... 66*

АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ  
МІЖНАРОДНОГО ПРАВА, МІЖНАРОДНИХ ВІДНОСИН,  
БЕЗПЕКИ ТА ГЛОБАЛІСТИКИ

**Глушков В. О.**

*Многополярный новый мировой порядок против  
монополярного мира (в разрезе раскола элиты Запада) ..... 77*

**Дзюбенко Ю. М.**

*Демократичні та авторитарні тенденції Східноєвропейських  
та Центрально-азійських країн пострадянської Євразії ..... 95*

**Кан Д. С.**

*Почему Китай будет поддерживать объединение Кореи  
под эгидой Южной Кореи?..... 106*

**Князева Д. О.**

*Юрисдикція *ratione materie* гібридних кримінальних судів ..... 115*

**Польовий М. А., Бахтиєв Р. А.**

*Особливості моделювання процесів транскордонної  
міждержавної взаємодії ..... 129*

**Скриль С. А.**

*Розвиток політичних систем в умовах регіоналізації ..... 139*

**Шанюк Є. О.**

*Концептуальні підходи до розуміння антиглобалізму  
в сучасному світі..... 149*

АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ  
ФУНКЦІОНУВАННЯ СОЦІАЛЬНИХ ТА ПОЛІТИЧНИХ  
ІНСТИТУТІВ

**Ахмеров О. О.**

*Проблеми проведення муніципальної реформи в Україні:  
політико-правовий аналіз ..... 158*

**Воробйова Т. Л.**

*Етапи політичного протестного руху в незалежній Україні..... 167*

|                                                                                                                                                                 |            |
|-----------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------|------------|
| <b>Глибка А. О.</b>                                                                                                                                             |            |
| <i>Функції місцевого самоврядування в умовах трансформації<br/>    політичної системи України.....</i>                                                          | <i>180</i> |
| <b>Краснопольська Т. М.</b>                                                                                                                                     |            |
| <i>Регіональна політика України: типи та інструменти.....</i>                                                                                                   | <i>189</i> |
| <b>Милосердна І. М.</b>                                                                                                                                         |            |
| <i>Система політичної влади як умова стабільного розвитку<br/>    політичного процесу: американська модель .....</i>                                            | <i>202</i> |
| <b>Смазнова И.С.</b>                                                                                                                                            |            |
| <i>Философские основания современного социокультурного<br/>    кризиса.....</i>                                                                                 | <i>214</i> |
| <b>Зубченко Н.І.</b>                                                                                                                                            |            |
| <i>Прозорість наукових досліджень: до проблеми оприлюднення<br/>    авторефератів та дисертацій у відкритому доступі .....</i>                                  | <i>221</i> |
| <b>Іванійчук Т. Ю.</b>                                                                                                                                          |            |
| <i>Інформаційна грамотність користувача бібліотечних<br/>    послуг та компетентності бібліотечних працівників:<br/>    взаємозв'язки та взаємовпливи .....</i> | <i>227</i> |

## АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ ПУБЛІЧНОГО ТА ПРИВАТНОГО ПРАВА УКРАЇНИ

|                                                                                                                       |            |
|-----------------------------------------------------------------------------------------------------------------------|------------|
| <b>Брачук А.О.</b>                                                                                                    |            |
| <i>Категорія «митні процедури» в українському законодавстві:<br/>    поняття та типологія.....</i>                    | <i>241</i> |
| <b>Ващук О. П.</b>                                                                                                    |            |
| <i>Особливий порядок кримінального провадження:<br/>    верифікація даних .....</i>                                   | <i>251</i> |
| <b>Кузьменко В. Б.</b>                                                                                                |            |
| <i>Право народних депутатів України на захист інтересів<br/>    своїх виборців: проблемні питання реалізації.....</i> | <i>257</i> |

|                                                                                                                      |     |
|----------------------------------------------------------------------------------------------------------------------|-----|
| <b>Марущак Я. С.</b>                                                                                                 |     |
| Корпоративне право України XX століття як передумова<br>сучасного етапу його розвитку .....                          | 266 |
| <b>Миколенко В. А.</b>                                                                                               |     |
| Модернізація конституційно-правового статусу прокуратури<br>в європейських країнах: порівняльно-правовий аналіз..... | 276 |
| <b>Мокряк М. О.</b>                                                                                                  |     |
| Теоретичний дискурс ролі ЗМІ у попередженні злочинності .....                                                        | 286 |
| <b>Нестеренко А. А.</b>                                                                                              |     |
| Юридичний склад фінансового правопорушення.....                                                                      | 292 |
| <b>Панасюк А. О.</b>                                                                                                 |     |
| Теоретико-методологічні засади використання мережі<br>інтернет у виявленні та розслідуванні злочинів .....           | 305 |
| <b>НАШІ АВТОРИ</b> .....                                                                                             | 316 |

# ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ РОЗВИТКУ ПРАВА ТА ПОЛІТИКИ

---

УДК 378.14.032

Ківалов С. В., НУ «ОЮА»

## СУЧАСНІ ТРЕНДИ РЕФОРМУВАННЯ ВИЩОЇ ОСВІТИ В УКРАЇНІ: ПРОБЛЕМИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ

*Стаття присвячена основним проблемам та перспективам сучасних трендів реформування вищої освіти в Україні. Охарактеризовано новітні тренди вищої освіти та окреслені пріоритетні проблеми їх реалізації. Автором також визначено правові засади та напрямки реформування вищої освіти в Україні. Запропоновано заходи та механізми для підвищення ефективності реформування вітчизняної вищої освіти.*

Особливої ваги та соціального звучання набуває питання рівного та справедливого доступу до якісної освіти, про що свідчать основні акценти в нормативно-правових документах з питань розвитку освіти останніх років. Вироблення системи рівного доступу до освіти й оцінювання її якості сприятиме реалізації сучасних та перспективних цілей трансформації суспільства в Україні, стане ферментом активізації реформування вищої освіти. Передумовою рівного доступу є фізична та фінансова доступність навчання та перебування студентів у вишах, а його головною складовою є універсально об'єктивне визначення відповідності абітурієнта рівню та вимогам програми в обраному ним виші. Рівний доступ можливий за виконання двох умов: усвідомлений вибір абітурієнтом вишу/напрямку освіти на підставі самоосмислення своїх інтересів, мотивації, самооцінки знань та здібностей; усунення кланово-корпоративних традицій в освіті, її «дєрадянїзація» [3].

Сучасні тенденції суспільного розвитку України потребують переходу вищої школи на нову концепцію підготовки майбутніх спеціалістів, удосконалення її якості, що вмотивовує процеси інтегрування, підвищення рівня професіоналізму, компетентності та інтелектуальної культури науково-педагогічного працівника [8]. Ключовою парадигмою сучасної вищої освіти є її орієнтація на докорінне оновлення і перебудови усталених методичних та інституціональних підходів у системі вищої освіти.

З прийняттям Закону України «Про вищу освіту» у 2014 р. постає проблема імплементації його основних положень. Тому метою статті є аналіз та характеристика основних трендів реформування вищої освіти; основних проблем та перспектив в Україні.

Суттю реформування є створення умов для рівного доступу осіб до вищої освіти відповідно до вимог Конституції України. Основні засади реформи закладені новим Законом України «Про вищу освіту» [9].

Відзначимо, що метою реформування вищої освіти є створення привабливої та конкурентоспроможної національної системи вищої освіти України, інтегрованої у Європейський простір вищої освіти та Європейський дослідницький простір. Реалізація стратегії розрахована на 2015–2020 роки. Основні завдання реформ: забезпечення конституційних прав громадян на якісну вищу освіту та рівного доступу до якісної вищої освіти; реорганізація системи управління вищої освіти з метою забезпечення захисту національних, регіональних та місцевих інтересів, а також інтересів всіх суб'єктів національної системи вищої освіти України; трансформація університетів у центри незалежної думки, які здатні дати персонал та ідеї для прискореної модернізації країни; забезпечення справедливої конкуренції між закладами вищої освіти як запоруки високої якості вищої освіти; створення належного зв'язку між ринком праці та системою вищої освіти; інтеграція вищої освіти України у світовий і європейський освітньо-науковий простір [1].

Впродовж останніх двох років роботи після прийняття Закону «Про вищу освіту», МОН України запровадило автоматизовану процедуру вступу до ВНЗ, що значно полегшило та зробило прозорим вступ абітурієнтів; затверджено новий перелік галузей знань і спеціальностей, що значно полегшує процедури визнання кваліфікацій, дає можливості ВНЗ створювати нові міждисциплі-

нарні програми, відкриває для випускників кращі перспективи для подальшого працевлаштування (адже спеціальності стають більш широкими) тощо; забезпечили закріплений у новому законі принцип університетської автономії – адміністративної, фінансової, академічної [11].

ВНЗ почали самостійно формувати навчальні програми, знявши вимоги щодо обов'язковості окремих навчальних дисциплін.

Крім того, створено умови для інтенсивнішої міжнародної співпраці, затвердивши нове «Положення про академічну мобільність» та спростивши процедуру визнання іноземних дипломів (нострифікації) [11].

Що ж стосується основних трендів реформування вищої освіти, то слід відзначити новий перелік галузей та спеціальностей, які значно розширюють траєкторію працевлаштування та дозволяють вузам розробляти власні освітні програми. Освітні програми, в свою чергу, дозволять: забезпечити зрозумілість і порівнюваність результатів навчання, набутих компетентностей і кваліфікацій, ступенів для всіх зацікавлених сторін і, в такий спосіб, створити надійну основу для європейської і світової інтеграції; розвинути культуру академічної автономії і творчості вищих навчальних закладів як запоруку стійкого саморозвитку; підвищити відповідальність за створення власних внутрішніх систем забезпечення якості освітніх програм і кваліфікацій та їх реалізації, що додасть національної і міжнародної репутації українській вищій школі; досягти гнучкості, оперативності в реагуванні на різноманітні потреби здобувачів і користувачів вищої освіти; сприяти запровадженню в освітню теорію і практику сучасних понять, концепцій, принципів і підходів, тобто, модернізувати як наукову рефлексію, так і практику реалізації вищої освіти в цілому; створити умови для активізації, стимулювання і заохочення природного процесу піднесення інституційної спроможності і самостійності шляхом укрупнення, об'єднання вищих навчальних закладів у потужні регіональні самодостатні університетські утворення [10, с. 4].

Значної уваги заслуговує така інновація як ЗНО для вступу в магістратуру, що в майбутньому дасть можливість забезпечити більш рівні умови для вступників на будь-яку спеціальність, і дозволить зробити прозорішим вступ до магістратури [4].

Більшість рейтингових університетів поспішають зайняти своє місце в тренді, що набирає обертів, і представляють свої

програми на онлайн-ресурсах. На сьогодні в Україні працює проєкт Prometheus, який проводить масові безкоштовні онлайн-курси від провідних вузів України, що є значною перевагою у освітньому процесі, зокрема, «студента вдома ніхто не відволікає від лекції, він може самостійно планувати свій час, а на семінарі викладач має змогу особисто перевірити якість засвоєння матеріалу, відповісти на запитання, дати цікавий додатковий матеріал і допомогти напрацювати потрібні практичні навички з предметів» [6].

Слід погодитись з І. М. Вахович, яка влучно виділяє низку проблем, які впливають на сучасний стан вищої освіти в цілому, особливо на її фінансування:

- суспільна: розрив між суспільними потребами і попитом, з одного боку, і механізму фінансування освіти – з іншого;
- суперечності між задекларованою рівністю можливостей отримання вищої освіти і реальною її доступністю для різних груп населення;
- соціокультурна: невідповідність системи освіти, що склалася під впливом сучасних віянь (збереження і розвиток людських ресурсів країни, входження в новий інформаційний простір, зміна ролі держави і становлення соціальної громадськості), розвитку гуманітарного знання і культури;
- політична: відставання процесів, що протікають у системі вищої освіти, від загального ходу українських реформ (політичних, економічних, соціальних), запізнення цих процесів у реалізації ідеології і правової бази освітньої реформи, які закладені в Законі України «Про вищу освіту»;
- економічна: розрив між ринковим характером економіки країни, що формується, і залишковим характером фінансування вищої освіти;
- структурна: невідповідність функціонально-територіальної і організаційної структур системи вищої освіти потребам суспільного розвитку, розвитку освіти й завданням економічної і соціальної реформ;
- освітня: невідповідність змісту вищої освіти й освітніх технологій суспільним і культурним вимогам, рівню розвитку науки, відсутність дієвих механізмів оновлення змісту й технологій освіти [2].

На основі досліджень Національного інституту стратегічних досліджень було визначено такі основні проблеми як масовість

вищої освіти, інфляція отриманих кваліфікацій, вплив сучасних комп'ютерних технологій.

Також очевидним найбільш негативним наслідком зростання ступеня масовості вищої освіти є знецінення, інфляція отримуваних кваліфікацій. Чим більше людей мають дипломи про вищу освіту, тим гострішою є конкуренція за робочі місця, для зайняття яких потрібен такий диплом. За умови відсутності зростання чи скорочення кількості робочих місць, кваліфікаційні вимоги природним чином підвищуються, що веде до подальшого посилення вимог щодо освітніх кваліфікацій [5].

Ситуація ще більше загострюється в умовах неналежного зв'язку між структурою підготовки спеціалістів у ВНЗ і реальними потребами економіки, що являє собою застарілу проблему України. У цьому відношенні очевидно є потреба у приведенні державного замовлення на підготовку спеціалістів у відповідність до реальних потреб національної економіки. Якщо відкинути міркування політичного характеру, безперечними залишаються такі підстави надання державою можливості повністю або частково безкоштовно здобувати вищу освіту:

1. За спеціальностями і в обсягах, реально затребуваних державним сектором економіки та системами забезпечення критично важливих суспільних благ (оборона, освіта, медицина тощо), а також за тими спеціальностями і в обсягах, стосовно яких існують достовірні (підтверджені роботодавцями й експертною спільнотою) прогнози щодо їх затребуваності приватним сектором економіки.

2. Абітурієнтам, які виявили значно вищі за середні здібності до подальшого навчання. У переважній більшості інших випадків обґрунтована, виражена й поступова реструктуризація й оптимізація державного замовлення на підготовку спеціалістів за умови реальної децентралізації системи вищої освіти, автономізації ВНЗ, скорочення корупції та запровадження незалежної системи контролю якості освіти не тільки матиме позитивні наслідки для державного бюджету, а й знайде розуміння в суспільстві, у якому ще протягом тривалого часу вища освіта залишатиметься затребуваною [5].

Сьогодні значна кількість батьків і абітурієнтів, як в Україні, так і за кордоном, наділяє нинішню вищу освіту соціальною цінністю, притаманною їй у попередню епоху, таким чином сприяючи

подальшому зростанню масовості вищої освіти, завищуючи очікування щодо її результатів. Саме ці високі соціальні очікування теж мають тенденцію до інфляції: вища освіта, внаслідок масовізації, у пересічному випадку перетворюється з переваги на стандарт, що має вже не так позитивний, як негативний характер – не наявність вищої освіти дає певну перевагу, а натомість суттєвим недоліком стає її відсутність. У громадській думці виникає уявлення про критичну необхідність «професіоналізму», не обов'язково втіленого у певні знання і навички, але обов'язково формально підтвердженого дипломом про вищу освіту «встановленого зразка». Вища освіта чи науковий ступінь стає атрибутом соціального статусу, зростає вага символічного (на відміну від реального – конкретних знань, умінь і навичок) компонента. Нівелюванню цінності вищої освіти сприяє і неререформованість вітчизняної економіки, яка не має необхідної кількості робочих місць, що реально вимагають виробничої ефективності, таким чином далі стимулюючи попит на абстрактні «універсальні» освітні спеціальності на зразок менеджера, економіста чи журналіста. Крім того, відсутність чітких критеріїв практичної перевірки таких «універсальних» кваліфікацій створює додаткові умови для подальшого зниження якості освіти. До процесу інфляції і подальшої масовізації вищої освіти долучаються сучасні комп'ютерні технології, що відкривають широкі можливості для розвитку різноманітних форм дистанційної освіти, яка в окремих випадках зливається з низькоякісною стаціонарною.

Проте по-справжньому якісна професійна вища освіта, що передбачає, поряд з оволодінням відповідними знаннями й уміннями, також налагодження ефективних соціальних зв'язків, як і раніше, вимагає тривалої особистої взаємодії викладача і студента у процесі вирішення трудомістких завдань, у тому числі творчого характеру, а тому будь-які сучасні технології, що не передбачають такої особистої взаємодії, можуть у кращому разі стати доповненням до традиційних навчальних методів, але аж ніяк не їх заміщенням.

Також інфляція вищої освіти у багатьох традиційно індустріальних країнах стимулюється й політично ідеологізованою риторикою, у якій ідеї «інформаційного суспільства» та «суспільства знань» часом використовуються фактично для обґрунтування позитивності відмови від традиційного виробництва, орієнто-

ваного на регіональні і національні ринки, яке будімо витісняється новітньою «економікою знань», що насправді призводить до подальшого занепаду національної матеріально-технічної та інфраструктурної бази [5].

Незважаючи на очевидні негативні впливи, головним з яких є кваліфікаційна інфляція, зростання масовості вищої освіти, що дедалі більше стає соціальною реальністю, має і доволі потужний позитивний потенціал, який, у разі його належної реалізації, здатний суттєво сприяти вирішенню гострих соціально-економічних проблем. До основних складових цього позитивного потенціалу, для прикладу, належить підвищення якості людського капіталу, зокрема, за рахунок кращого орієнтування молоді з вищою освітою на міжнародних ринках праці, товарів і послуг; більшої динамічності у запозиченні кращих зразків для подальшого творчого розвитку [5].

Тому необхідно змінити механізм фінансування вищої освіти так, щоб вона забезпечувала можливість індивідуального освітньо-професійного росту, соціальну, академічну, професійну і територіальну рівність особливостей особистості. Маючи дуже обмежений інвестиційний ресурс, Україна повинна забезпечити пріоритетний розвиток освітнього сектору, оскільки це одна з національних точок зростання.

Також ефективність реформування вищої освіти в Україні відповідно до Закону «Про вищу освіту» вимагає здійснення наступних кроків:

1) нормативно-правові:

- розробити системи підзаконних та локальних нормативних актів, передбачених Законом України «Про вищу освіту», привести у відповідність до нього раніше затверджені нормативно-правові акти.

Передбачити в Умовах прийому до вищих навчальних закладів та стандартах вищої освіти:

- набір студентів на перший курс трирічного бакалаврату (за винятком найбільш складних високотехнологічних спеціальностей) у рік першого випуску трирічної профільної старшої школи;

- набір студентів на перший курс магістратури з терміном навчання не менше двох років у рік першого випуску трирічного бакалаврату з 2025 року;

- набір до чотирьохрічної аспірантури з 2015 року.
- надавати організаційну та фінансову підтримку, сприяти поширенню кращих практик впровадження нових та нестандартних форм організації освітнього процесу та технологічних новацій у вищій школі (наприклад, майстер-класи, міжгалузева індивідуалізована гуманітарна освіта, дистанційне навчання тощо);
- розробити нормативно-правову базу для створення та діяльності освітньо-наукових кластерів, інноваційних бізнес-інкубаторів тощо (шляхом об'єднання ресурсів низки ВНЗ за галузевою або регіональною ознакою), які передбачають поєднання фундаментальної науки, прикладних досліджень та інноваційних виробництв, у тому числі на основі принципів державно-приватного партнерства;
- розробити нормативно-правову базу та створити умови для розвитку регіональних докторських шкіл шляхом кооперації ресурсів вищих навчальних закладів та наукових установ для ефективного використання наявного кадрового, матеріально-технічного та науково-методичного потенціалу;
- розробити нормативно-правову базу та визначити джерела фінансування функціонування у ВНЗ «нульового» курсу для осіб, які бажають здобути вищу освіту не за профілем здобутої повної середньої освіти, або підвищити якість отриманої профільної освіти (з наступним складанням ЗНО);
- розробити нормативно-правову базу та визначити нові принципи фінансування державного замовлення і державної підтримки здобувачів вищої освіти (справжнє державне замовлення для бюджетної сфери з укладанням договорів про відпрацювання; соціальні стипендії, що покривають вартість навчання; академічні стипендії за особливі успіхи у навчанні; довгострокові пільгові державні кредити на навчання) [7].

2) інституційно-організаційні:

децентралізація системи вищої освіти, реальна автономізація ВНЗ (включно з економічною діяльністю), розвиток приватного сектора галузі вищої освіти з одночасним запровадженням ефективної системи оцінювання якості освіти, базованої на незалежних агенціях оцінювання якості; поступова реструктуризація й оптимізація державного замовлення на підготовку спеціалістів за участі роботодавців з метою приведення державного замовлення у відповідність до реальних потреб державного і приватного секторів

національної економіки; розвиток системи освіти протягом життя; подальший розвиток експортного потенціалу вітчизняної вищої освіти з метою отримання економічних результатів, прискорення модернізації освіти та посилення впливу і престижу України у світі; активне впровадження у програми вищої освіти підприємницької складової, передусім у плані оволодіння студентами практичними навичками, необхідними для ведення самостійної економічної діяльності, а також отримання ними необхідних знань щодо законодавства та практики бізнесу в Україні і за кордоном; підвищення уваги до суспільствознавчого блоку вищої освіти та питань університетського самоврядування, від чого значною мірою залежить майбутня участь молодих людей у суспільно-політичному житті; цілеспрямована просвітницька робота з метою об'єктивного інформування батьків і абітурієнтів, зацікавленої громадськості щодо цінності тих чи інших спеціальностей на вітчизняному і міжнародному ринку праці [5].

Таким чином, охарактеризувавши основні тренди сучасного реформування вищої освіти та визначивши основні проблеми та напрямки їх вирішення, слід зазначити, що основними проблемами для успішності реформи є: інституційна неспроможність, прогалини в законодавстві після прийняття Закону «Про вищу освіту» у 2014 р., повільний процес реформування, які гальмують перехід на креативну вищу освіту та альтернативні способи викладання, масовість вищої освіти, інфляція отриманих кваліфікацій, вплив сучасних комп'ютерних технологій на освітній процес.

***Бібліографічний список:***

1. Білоцерківська Н. Г. Реформування вищої освіти в Україні: правові аспекти / Н. Г. Білоцерківська // Форум права. – 2014. – № 4. – С. 13-17. – Режим доступу: [http://nbuv.gov.ua/UJRN/FP\\_index](http://nbuv.gov.ua/UJRN/FP_index).
2. Вахович І. М. Стан і проблеми вищої освіти в Україні / І. М. Вахович, Л. І. Ішук, С. О. Пиріг // Актуальні проблеми економіки. – № 1. – С. 63-69.
3. Вища освіта в Україні: інтернаціоналізація, реформи, нововведення [Електронний ресурс] // Прес-конференція з нагоди проведення міжнародної конференції (20 квітня 2012, м. Київ). – Режим доступу: [http://nauka.in.ua/news/education/article\\_detail/7705](http://nauka.in.ua/news/education/article_detail/7705)
4. Вступ 2016 року: вісім основних змін [Електронний ресурс] // Офіційний веб-сайт Міністерства освіти і науки України. – Режим доступу: <http://mon.gov.ua/usi-novivni/novini/2016/06/22/vstup-2016-roku-visim-osnovnix-zmin/>.

5. Глобальні тенденції і проблеми розвитку освіти: наслідки для України [Електронний ресурс] // Національний інститут стратегічних досліджень. – Режим доступу: <http://www.niss.gov.ua/articles/1537/>
6. Головні тренди в освіті [Електронний ресурс]. – Режим доступу: [https://www.eduget.com/news/golovni\\_trendi\\_v\\_osviti-819](https://www.eduget.com/news/golovni_trendi_v_osviti-819).
7. Дорожня карта освітньої реформи (2015 – 2025) [Електронний ресурс] // Офіційний веб-сайт Міністерства освіти і науки України. – Режим доступу: <http://mon.gov.ua/content08-road-map-sk-end.pdf>
8. Коробкова А. О. Основні проблеми реформування і перспективи розвитку вищої педагогічної освіти у контексті болонського процесу [Електронний ресурс] / А. О. Коробкова // Вісник психології та педагогіки. – Режим доступу: <http://www.psyh.kiev.ua/%>
9. Проект Стратегії реформування вищої освіти в Україні до 2020 року / розроблено Робочою групою під керівництвом Міністерства освіти і науки України [Електронний ресурс] // Офіційний веб-сайт Міністерства освіти і науки України. – Режим доступу: [http://mon.gov.ua/img/zstored/files/HE\\_Reforms\\_Strategy11\\_11\\_2014.pdf](http://mon.gov.ua/img/zstored/files/HE_Reforms_Strategy11_11_2014.pdf)
10. Розроблення освітніх програм. Методичні рекомендації / за ред. В. Г. Кременя. – К. : ДП «НВЦ «Пріоритети», 2014. – 120 с.
11. Совсун І. Чек-ліст реформи. Що змінюється у вищій освіті [Електронний ресурс] / Інна Совсун // Українська правда. – Режим доступу: <http://life.pravda.com.ua/columns/2016/02/19/208359/>.

*Стаття посвячена основним проблемам и перспективам современных трендов реформирования высшего образования в Украине. Охарактеризованы основные тренды высшего образования и в соответствии с ними выделены приоритетные проблемы их реализации. Автором также определены правовые основы и направления реформирования высшего образования в Украине. Предложены меры и механизмы для повышения эффективности реформирования отечественного высшего образования.*

*This article investigates main problems and prospects of modern trends of reforming higher education in Ukraine. The author describes main trends in higher education and accordingly defines basic problems of their implementation. The author also defines legal principles and directions of reforming higher education in Ukraine. Different measures and mechanisms to improve the reform of national higher education were offered.*

Стаття надійшла до редколегії 11.10.2016

## ОСНОВНІ ФОРМИ ПРАВОВІДНОСИН У ІНФОРМАЦІЙНІЙ СФЕРІ

*У статті розглядаються основні форми правовідносин у інформаційній сфері, насамперед такі, як звернення громадянина, запит/вимога суб'єкта владних повноважень та запит на інформацію, отримання інформації суб'єктами владних повноважень при здійсненні ними своїх функцій, відносини у сфері звернень громадян, які регулюються спеціальним законом, тощо. Показана нормативно-правова база, яка регулює ці відносини.*

Найбільш поширеними формами правовідносин в інформаційній сфері варто вважати звернення громадянина, запит/вимога суб'єкта владних повноважень та запит на інформацію різняться та деякі інші. Слід відразу підкреслити, що за правовими підставами, предметом, вимогами щодо форми, порядку оплати вказівні форми суттєво відрізняються. Крім того, потреба в розмежуванні форм правовідносин передбачена ст. 2 Закону України «Про доступ до публічної інформації», яка визначає, що цей закон не поширюється на відносини щодо отримання інформації суб'єктами владних повноважень при здійсненні ними своїх функцій, а також на відносини у сфері звернень громадян, які регулюються спеціальним законом.

Так, звернення громадян регулюються спеціальним Законом – «Про звернення громадян», запит на інформацію – Законом України «Про доступ до публічної інформації», а запит (вимога) суб'єкта владних повноважень – спеціальними законами про статус та повноваження відповідних суб'єктів владних повноважень.

Предметом звернення громадян є широкий спектр правовідносин – від реалізації своїх особистих прав і надання пропозицій щодо діяльності органів державної влади до оскарження неправомірних дій посадових осіб.

Предметом інформаційних відносин, в які вступають суб'єкти владних повноважень для отримання певної інформації, є виконання останніми своїх функцій.

Запит на отримання інформації має чітко визначений предмет – надання публічної інформації, якою володіє або повинен

володіти її розпорядник. Зверненням громадян є викладені в письмовій або усній формі пропозиції (зауваження), заяви (клопотання) і скарги (ст. 3 Закону України «Про звернення громадян») [1].

Запит на інформацію – це прохання особи до розпорядника інформації надати публічну інформацію, що знаходиться у його володінні (частина перша статті 19 Закону). Запит (вимога) суб'єкта владних повноважень – викладене в письмовій формі звернення або вимога такого суб'єкта про надання інформації чи виконання певних дій (утримання від дій) у зв'язку із виконанням суб'єктом звернення своїх владних повноважень. До таких форм відносяться, зокрема: протест, припис, подання прокурора; ухвала суду про витребування певної інформації відповідно до процесуальних законів; депутатський запит тощо.

Запит (звернення) суб'єкта владних повноважень завжди пов'язаний із виконанням таким суб'єктом своїх владних функцій. Разом із тим владні суб'єкти можуть отримувати інформацію від інших учасників інформаційних відносин не на підставі свого звернення, а на підставі обов'язку інших учасників інформаційних відносин їм таку інформацію систематично надавати. Окрім того, розмежування звернень і запитів органів влади передбачають застосування окремих процедур реєстрації та обліку, а також різні строки надання відповіді.

Вперше у статті 11 Закону передбачено гарантії захисту інформаторів – посадових та службових осіб суб'єктів владних повноважень, які, порушуючи свої обов'язки щодо розголошення інформації з обмеженим доступом, викривають факти неправомірної поведінки, корупційні діяння, які вчиняються вищими посадовими особами органів державної влади та органів місцевого самоврядування.

Розділ III Закону «Суб'єкти відносин у сфері доступу до публічної інформації», визначає перелік суб'єктів, що вступають у правовідносини у цій сфері. До цього переліку віднесені: 1) запитувачі інформації; 2) розпорядники інформації; 3) структурний підрозділ або відповідальна особа з питань запитів на інформацію розпорядників інформації; дано їх визначення та прописані їх обов'язки [2].

Закон покладено важливі функції на інститути громадянського суспільства у сфері контролю за забезпеченням доступу до публічної інформації. Так, у ст. 17 Закону, що унормовує вказане

питання, окрім парламентського контролю за дотриманням права людини на доступ до інформації, що здійснюється Уповноваженим Верховної Ради України з прав людини, тимчасовими слідчими комісіями Верховної Ради України і народними депутатами України та державного контролю за забезпеченням розпорядниками інформації доступу до інформації, що здійснюється відповідно до закону, передбачено також громадський контроль. У ч. 2 ст. 17 Закону визначено, що громадський контроль за забезпеченням розпорядниками інформації доступу до публічної інформації здійснюється депутатами місцевих рад, громадськими організаціями, громадськими радами, громадянами особисто шляхом проведення відповідних громадських слухань, громадської експертизи тощо [2].

У розділі IV «Реалізація права на доступ до інформації через інформаційний запит» визначено процедуру, строки подання та задоволення запиту на інформацію. Передбачено, що запити можуть подаватися в усній, письмовій чи іншій формі (поштою, факсом, телефоном, електронною поштою) на вибір запитувача. Закон визначає, що розпорядник інформації має надати відповідь на запит на інформацію не пізніше п'яти робочих днів з дня отримання запиту, а у разі якщо запит стосується інформації, необхідної для захисту життя чи свободи особи, щодо стану довкілля, якості харчових продуктів і предметів побуту, аварій, катастроф, небезпечних природних явищ та інших надзвичайних подій, що сталися або можуть статись і загрожують безпеці громадян, відповідь має бути надана не пізніше 48 годин з дня отримання запиту. Для реального забезпечення рівного доступу всіх до публічної інформації важливе значення має норма Закону, згідно якої інформація на запит надається безкоштовно [2].

У розділі V Закону «Оскарження рішень, дій чи бездіяльності розпорядників інформації» визначена процедура подання, розгляду, задоволення, відмови у задоволенні скарг щодо оскарження рішень, дій чи бездіяльності розпорядників інформації, а також встановлена відповідальність за порушення законодавства про доступ до публічної інформації. Так, для гарантування реалізації права кожного на доступ до публічної інформації важливе значення має частина 2 ст. 24 Закону: «Особи, на думку яких їхні права та законні інтереси порушені розпорядниками інформації, мають право на відшкодування матеріальної та моральної шкоди в порядку, визначеному законом» [2].

«Прикінцеві положення» Закону, які містяться у його розділі VI, визначили термін набрання ним чинності та передбачили внесення змін до інших законодавчих актів України з метою приведення їх у відповідність з цим Законом. Проте, за оцінкою авторів «Науково-практичного коментаря до Закону України «Про доступ до публічної інформації», зміни до інших законів, які зазначені у «Прикінцевих положеннях» Закону, не охопили всіх необхідних змін і «для повної реалізації Закону, усунення неузгодженостей в інших законах та забезпечення юридичної визначеності в законодавчому регулюванні» внесення відповідних змін потребують більше 50 законів та кодексів, що враховує також необхідність приведення законодавства у відповідність із новою редакцією Закону України «Про інформацію», яка в більшості своїх положень тісно пов'язана із Законом України «Про доступ до публічної інформації» [3, с. 328].

З метою забезпечення безумовного виконання органами виконавчої влади Закону України «Про доступ до публічної інформації» був виданий Указ Президента України від 5.05.2011 № 547/2011 «Питання забезпечення органами виконавчої влади доступу до публічної інформації». Цим указом, зокрема, доручено Кабінету Міністрів України забезпечувати фінансування передбачених Законом заходів, затвердити граничні норми витрат на копіювання та друк документів; підготувати законопроект стосовно вдосконалення законодавчих актів щодо доступу до інформації з обмеженим доступом та відповідальності за їх порушення; запровадити моніторинг виконання Закону тощо. Даним указом також покладена персональна відповідальність на керівників центральних і місцевих органів виконавчої влади за забезпечення належного виконання вимог Закону [4].

Необхідність забезпечення дотримання та неухильного виконання норм Закону України «Про доступ до публічної інформації» диктується як внутрішніми потребами укорінення процедур демократії участі та активного залучення інститутів громадянського суспільства до модернізаційних реформ, так і зовнішньополітичними зобов'язаннями нашої держави. Окрім реалізації традиційного євроінтеграційного вектору зовнішньої політики України, не менш важливим є її долучення до нових глобальних ініціатив. Так, наприклад, Україна, взявши участь у роботі 66-ї сесії

ГА ООН, приєдналася до американсько-бразильської ініціативи «Партнерство «Відкритий уряд» [5].

Сама ідея такої ініціативи була вперше оприлюднена Президентом США у той час Б. Обамою в його «Меморандумі про транспарентність та відкритий уряд» вже на наступний день після прийняття ним президентської присяги. У вказаному меморандумі наголошується на тому, що адміністрація США бере на себе зобов'язання щодо створення безпрецедентного рівня відкритості та прозорості в роботі державних органів, яке сприятиме більшій підзвітності уряду. Основні вимоги меморандуму наступні:

- прозорість уряду як механізм збільшення відповідальності (підзвітність);
- відкритість інформації про діяльність та рішення (онлайн);
- активна участь громадськості в політиці як спосіб підвищення ефективності роботи державних органів;
- співпраця уряду та громадськості, забезпечення зворотного зв'язку з метою оцінки та підвищення рівня співпраці, визначення нових можливостей для співробітництва [6].

Тобто, забезпечення належного доступу до публічної інформації відіграє ключову роль у реалізації Україною її участі у міжнародній ініціативі «Партнерство «Відкритий уряд».

Одним із найбільш серйозних викликів, що загрожує дієвості Закону України «Про доступ до публічної інформації», є спроби обмежити затверджені ним юридичні норми шляхом прийняття нових нормативно-правових актів та підзаконних актів. Однак, оскільки Закон України «Про доступ до публічної інформації» є складовою системи вітчизняного інформаційного законодавства, то на його дієвості й ефективності застосування потенційно можуть негативно відбиватися будь-які законодавчі спроби обмежень конституційного права вільно збирати, зберігати, використовувати і поширювати інформацію. Симптоматичним у цьому плані стало прийняття у вересні 2012 р. Верховною Радою України у першому читанні законопроекту № 11013 «Про внесення змін до Кримінального та Кримінально-процесуального кодексів України щодо посилення відповідальності за посягання на честь, гідність та ділову репутацію особи», згідно з яким, зокрема, вводилася (як у радянські часи) кримінальна відповідальність за «наклеп». Цей

крок викликав у край негативну реакцію правозахисників, журналістів та широких кіл громадськості. Адже подібний нормативно-правовий акт суперечив європейським стандартам свободи слова, відповідним міжнародним зобов'язанням України щодо їх імплементації та явно йшов у розріз із загальною тенденцією реформування вітчизняного законодавства у напрямі його максимальної декриміналізації [7]. Впливова міжнародна неурядова організація «Репортери без кордонів» назвала вказаний законопроект «репресивним, каральним і контрпродуктивним» [8]. Потужна хвиля громадських протестів та негативна оцінка вітчизняних і зарубіжних експертів призвели до того, що ініціатор законопроекту № 11013 змушений був відкликати його (це було легітимізовано відповідним голосуванням у Верховній Раді України) та подальшим розглядом зазначених питань [9].

Україна потребує впровадження принципово нового, системного підходу до розвитку цієї сфери та (в разі її реалізації) тягне за собою системні суспільно-політичні зміни, спрямовані в цілому на розширення та впровадження нових форм громадянської участі. Тільки у такому випадку Україна могла б нарешті подолати цілий ряд кричущих диспропорцій на інфраструктурному рівні, перш за все вирішити таку «унікальну» ситуація, як розрив між «просунутістю» суспільства і наявним станом економіки. І, незважаючи на всі кризисні події останніх років, важливо не тільки наближати економіку до рівня суспільства, а й мотивувати саме суспільство ще більш прискореними темпами йти вперед.

***Бібліографічний список:***

1. Про звернення громадян [Електронний ресурс] : закон України від 2 жовтня 1996 року № 393/96-ВР. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/393/96-%D0%B2%D1%80>
2. Про доступ до публічної інформації [Електронний ресурс] : закон України від 13 січня 2011 року № 2939-VI. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2939-17>
3. Науково-практичний коментар до Закону України «Про доступ до публічної інформації» / Р. Головенко, Д. Котляр, О. Нестеренко, Т. Шевченко; Заг. ред. Д. Котляр. – К. : Тов. «ГНОЗИС», 2012.
4. Питання забезпечення органами виконавчої влади доступу до публічної інформації [Електронний ресурс] : Указ Президента України № 547/2011 від 5 травня 2011 року. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/547/2011>

5. Глава держави: Ефективне державне управління залежить від залучення до цього процесу громадянського суспільства [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.president.gov.ua/news/21295.html>
6. Memorandum for the Heads of Executive Departments and Agencies [Електронний ресурс]. – Режим доступу: [http://www.whitehouse.gov/the\\_press\\_office/Memorandum-for-the-Heads-of-Executive-Departmentsand-Agencies-3-9-09/](http://www.whitehouse.gov/the_press_office/Memorandum-for-the-Heads-of-Executive-Departmentsand-Agencies-3-9-09/)
7. Береза А. У в'язницю за наклеп / Анастасія Береза [Електронний ресурс] / А. Береза. – Режим доступу: <http://www.unian.net/news/525713-v-tyurmu-za-klevetu.htm>
8. «Репортери без кордонів» назвали законопроект репресивним [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.unian.ua/news/518237-reporteri-bez-kordoniv-nazvali-zakonoproekt-regionala-represivnim.html>
9. Про внесення змін до деяких законів України щодо доступу до публічної інформації у формі відкритих даних [Електронний ресурс] : закон України від 9 квітня 2015 року № 319-VIII. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/319-19/paran21#n21>.

*В статье рассматриваются основные формы правоотношений в информационной сфере, в первую очередь такие, как обращение граждан, запрос / требование субъекта властных полномочий и запрос на информацию, получение информации субъектами властных полномочий при осуществлении ими своих функций, отношения в сфере обращений граждан, которые регулируются специальным законом, и т.д. Рассмотрена нормативно-правовая база, которая регулирует эти отношения.*

*In the article the basic forms of legal relationships are examined in an informative sphere, first of all such, as an appeal of citizens, query / requirement of subject of imperious plenary powers and request for information, receipt of information the subjects of imperious plenary powers at realization by them the functions, relation in the field of appeals of citizens that is regulated by the special law, et cetera. A normatively-legal base that regulates these relations is considered.*

Стаття надійшла до редколегії 18.11.2016

УДК 321:316.723(477)

Грабіна Г. В., ОНУ ім. І. І. Мечникова

## АДАПТИВНИЙ ПОТЕНЦІАЛ СУБКУЛЬТУРИ ВЛАДИ В УМОВАХ ПОЛІТИЧНОГО ТРАНЗИТУ

*Стаття присвячена дослідженню адаптивного потенціалу субкультури влади в умовах політичного транзиту. Обґрунтовується теза про те, що найбільш рельєфно адаптивна функція субкультури влади проявляється під час так званого «вимушеного» політичного транзиту, який передбачає активну діяльність політичних та культурних еліт з конструювання «горизонтів розвитку» суспільства.*

Поліваріантний характер перебігу трансформацій в спеціалізованих підсистемах суспільств «третього ешелону розвитку» обумовлює актуальність вивчення проблеми виявлення адаптивного потенціалу їх політичних культур, в цілому, та субкультур влади, зокрема.

Питання впливу феномену культури на загальну логіку розгортання та результати політичного переходу знайшли своє адекватне висвітлення у дослідженнях таких авторитетів в сфері транзитології, як: Р. Інглгарт, Л. Харрісон, С. Гантінгтон, Х. Лінц, А. Степан. Попри окремі розбіжності в теоретичних постулатах робіт згаданих авторів, спільною світоглядною рисою для них є те, що вони ґрунтуються на неоліберальній парадигмі сприйняття сутності феномену культури. Згадана парадигма стверджує думку про слабку керованість культурних трансформацій, які супроводжують будь-який політичний транзит. Як наслідок, у переважній більшості транзитологічних теорій чинник культури «враховується», але евристично не чітко, подається як важливий елемент спонтанної самоорганізації та адаптації соціальної системи, проте, без конкретизації цієї «важливості».

Центральна проблема даної статті об'єктивно виключає можливість беззастережного прийняття цієї – добре апробованої, але не конкретної по відношенню до предмета дослідження, парадигми. Важливим завданням в цьому сенсі є знайдення тих «драйверів», що активізують адаптивний потенціал культури, надаючи їй статусу активного чинника політичного транзиту. В ролі однієї

зі складових, зосередження на яких дає змогу квантифікувати проблематику культури в процесі політичного транзиту, виступає, з точки зору автора, феномен субкультури влади. Утлумачене в двох основних значеннях (по-перше, як частина національної культури, що відповідає за творення певного типу «людини політичної» та, по-друге, як «соціум влади», який виступає колективним суб'єктом у відносинах панування-підкорення в певному просторово-часовому континуумі) це поняття дає можливість поєднати в одній концептуальній системі два рівня прояву культурного чинника в політиці: масовий та елітарний. Саме субкультура влади є безпосереднім породженням цивілізаційної матриці конкретного суспільства та виступає в ролі спеціалізованого адаптера до тих викликів, з якими зіштовхується суспільство під час транзиту.

Вагомість ролі субкультури влади в адаптивних процесах конкретного суспільства може визначатися не лише фундаментальними атрибутами його цивілізаційної матриці, але й зовнішніми чинниками, до яких слід віднести тип політичного транзиту, в якому бере участь це суспільство. Найбільш рельєфно адаптаційна роль субкультури влади проявляється під час «вимушеного переходу», коли простір і темп життя спільноти радикально втрачають свою традиційність, інституційну та нормативну «природність». Саме в точках біфуркації суспільного розвитку порушується «передвизначеність» колективного майбутнього та запускаються взаємно визначені процеси соціальних інновацій та адаптації до них. В таких умовах представники соціуму влади повинні забезпечити своїй спільноті ефективний перехід до іншого когнітивного світу і, в свою чергу, переформатування конвенцій в процесах соціальних комунікацій. Субкультура влади виступає ініціатором цього переформатування і (майже завжди) – його об'єктом.

Важливо констатувати той факт, що процес політичного транзиту виступає своєрідним каталізатором, під впливом якого соціум влади стає більш відкритим, втрачає свою автономність від пересічних громадян. Внаслідок цього, субкультура влади проявляє свій потенціал в повному обсязі: завдяки входженню до владного простору нових колективних та індивідуальних агентів в ньому починають взаємодіяти як нові зразки політичних відносин (привнесені т.зв. «інноваторами»), так і архаїчні, що існували до цього латентно, в стані реліктів ядра «народної» культури транзитного соціуму (безпосередній продукт діяльності т.зв. «інгібіторів»). Але

конкурентна взаємодія «інноваторів» та «інгібіторів», чією перемогою вона б не завершилася, завжди відбувається на основі єдиного, константного культурного ядра – згаданої вже цивілізаційної матриці. Саме завдяки цьому, в переважній більшості випадків політичний транзит (в якому б напрямку він не здійснювався) завжди залишає підстави членам перехідного суспільства та його зовнішнім спостерігачам «впізнавати» це суспільство, навіть після досягнення ним певного «нового» стану. І лише у вкрай рідких випадках відвертої гуманітарної катастрофи, коли відбувається суттєве «пошкодження» культурного ядра, конкретна культура втрачає атрибут своєї самототожності та перестає існувати як окрема політична сутність.

Чим більш складною та розгалуженою стає структура субкультури влади (як в суб'єктному, так і в ціннісному вимірах), чим більшою в її лавах стає кількість різноманітних «контролерів ресурсів», тим більше виникає так званих «лакун контролю», які не лише заперечують владну монополію якогось одного «центрального» суб'єкта, але й слугують середовищем для творення та існування альтернативних життєвих (в тому числі й політичних) стилів, укладів та конвенцій.

Цілком зрозуміло, що однією з найбільш фундаментальних причин, яка стимулює конкретне суспільство до того, аби розпочати процес політичного транзиту, є саме суперечності між «старими» моделями та артефактами культури та відчутним тиском процесів та умов Сучасності. Проте культурна політика, впроваджувана соціумом влади в цих умовах, майже ніколи не відбувається в стерильно-чистому соціальному просторі. Навпаки, процес вироблення адаптивних тактик та стратегій соціумом влади здебільшого постає у вигляді цілої низки взаємоузгоджених модифікацій та змін традиційних культурних паттернів, «геном» яких визначає припустимі межі новаційної діяльності. Дійсно, якщо члени транзитного суспільства бажають адаптуватися до нових умов свого життя (незалежно від того, хто або що спричинило ці новації), вони повинні вийти за межі некритичного використання культурної традиції, навчитися адаптувати свої висхідні культурні навички до нового суспільно-політичного контексту. Більше того, вони повинні навчитися розуміти всю значимість та цінність цих навичок в процесі адаптації. Лише за умови здійснення цього, представники перехідного суспільства набувають компетенцію

для подальшого, більш глибокого та продуктивного, вирішення проблем, породжених самим фактом транзиту [3, с. 45].

Як вже зазначалося вище, широкий «коридор можливостей», який відкривається в «точках біфуркації» суспільної системи та плюралізує структуру владного соціуму, породжує необхідні умови для свободи різноманітних інтерпретацій культурних механізмів спільнотної адаптації. Як закономірний наслідок цієї лібералізації культурного простору, в суспільстві розпочинається боротьба конкурентних інтерпретацій самої сутності традиції, культурного ядра, на якому ґрунтується буття великої соціальної групи. Проявами цієї конкурентної взаємодії стають як локальні культурні інваріанти, так і великі, загальнонаціональні культурні тренди. Адепти цих трендів є не лише ініціаторами певних естетичних зрушень. Вони, здебільшого, спричиняють більш масштабні соціальні трансформації, адже виступають одночасно і носіями окремих жанрових кодів, звичаїв, соціальних конвенцій, паттернів владних відносин тощо. Взаємодія цих агентів, особливо в найбільш екстремальні етапи політичного транзиту, має спонтанний та, багато в чому, хаотичний характер: різноманітні жанрові коди зіштовхуються, «взламиваються» чи, навіть, об'єднуються незвичним для минувшини чином [3, с.150, 205].

Політичне значення кожного зі згаданих агентів культурної взаємодії проявляється в тому, що їхня естетична ідентичність та творча практика, втілені безпосередньо у витвори мистецтва (елітарного чи «народного»), завжди «працюють» з колективним досвідом та всередині нього, набуваючи потужної експресивної сили. Завдяки цьому, вони завжди формують різновеликі за своїми масштабами соціальні взаємовідносини та культурні практики, координують колективну дію за допомогою комплексів загальних вірувань, цінностей та знань [3, с. 141]. Конкуруючи культурні інваріанти пропонують своїм реципієнтам окрему інтерпретацію сутності та загальної спрямованості суспільних процесів, апробують свої технології адаптації до соціальних змін, пропагують свою концепцію особи та суспільства. Саме тому боротьба різних культурних напрямів в умовах транзиту – це не лише звичайна «конкуренція» в галузі духовного виробництва. Це – завжди боротьба за монополію на легітимний суспільний дискурс і тому – завжди справа політична [3, с. 12, 163]. Добре відомий культурологам тандем політичного лідера та людини мистецтва

є породженням як раз цієї фундаментальної особливості: уявлення (яке є спархією людини мистецтва) завжди є найпотужнішим засобом виходу за усталені «горизонти» досвіду. Руйнація або консервація «горизонтів» колективного досвіду, в свою чергу, є головним завданням та покликанням людини політичної. Саме поєднання зусиль «художників від мистецтва» та «художників від влади» дає можливість мобілізувати свідомість інертних мас для інноваційних проривів.

З точки зору автора статті, найбільш рельєфно адаптивну роль субкультури влади в умовах політичного транзиту можна прослідкувати саме на прикладі тих суспільств, де перехід призвів не до консолідації демократії, а до встановлення антиномічної – тоталітарної – моделі суспільних відносин. Справа в тому, що суспільства «першої хвилі» транзиту (на сьогодні в переважній більшості – країни консолідованої демократії) у своїх намаганнях зруйнувати «Старий Порядок» акцентувалися, переважно, на захисті прав людини і громадянина та намагалися створити відповідну інституційну інфраструктуру. При цьому, людина, як «антропологічний проект», цікавила їх набагато менше, аніж діячів «авторитарного реверсу» першої половини ХХ ст., які, в свою чергу, вважали, що саме перетворення ества людини є умовою колективного прориву до найкращого стану речей. Відповідно, є всі підстави робити припущення про те, що адаптивний інструментарій, використаний діячами «авторитарного реверсу» по відношенню до своїх спільнот, був набагато більш «глибоким» (за ступенем проникнення до основ колективних політичних матриць) та «ефективним» (в сенсі тотальності охоплення адаптантів та наслідків його застосування).

Найбільш виразним прикладом такого, вкоріненого в культурну проблематику, політичного транзиту є Росія в хронологічному періоді початку – першої половини ХХ століття. По відношенню до цієї політії (до складу якої в зазначений час входила й переважна більшість українських земель) слід беззаперечно прийняти висновок С. Кара-Мурзи в тому, що вона була традиційним, а не громадянським суспільством, яке поступово втягувалося до процесу модернізації [2, с.83]. Здобувши владу в Росії, більшовики (в переважній більшості своїй – продукти соціалізації свого суспільства) добре відчували світоглядну базу широких верств населення – громадський селянський комунізм.

Саме ця «об'єктивна» особливість культурної матриці суспільства і визначила траєкторію реалізації проекту радянського політичного транзиту в наступні 30 років. Основним антропологічним парадоксом цього транзиту слід вважати те, що в російських соціокультурних реаліях «людина політична» (переважно – представники соціуму влади) в своїх соціальних практиках зустрічалася з «людиною дополітичною» (широкі верстви населення), яку слід було швидко адаптувати до широкомасштабних суспільно-політичних новацій. Здійснювалася ця адаптація за таким саме парадоксальним правилом: «чим більше змінюєш, тим більше слід залишати незмінним» [5, с. 16].

Запропонована суспільству більшовиками неопатримоніальна система управління добре «розшифровувалася» простими громадянами, адже в загальному вигляді відповідала колективним уявленням про звичний стан речей у владі. Так само адекватно кореспондувалася з цивілізаційною матрицею росіян і постать вождя – центрального елемента радянської субкультури влади 1930 – п. 1950-х рр., який сягав своїми коріннями традиції підкорятися «цареві-батькові» [6, с. 23].

Патріархальна природа основних культурних детермінант пересічних учасників радянського «від'ємного» транзиту зумовила й широке використання політичної міфології в процесах легітимації правлячого режиму. До найбільш відомих та ефективних міфологем, використаних субкультурою влади Радянської Росії для встановлення консенсусу з широкими верствами підвладних, слід віднести наступні:

1. Міф про «Світле майбутнє». За визначенням Ш. Фіцпатрик, цей міф посідав провідне місце в телеології сталінської субкультури влади. Інкорпорований до структур масової свідомості радянських громадян, він призводив до того, що реальність сприймалася не такою, якою вона є, а такою, якою «вона буде» [6, с. 16].

2. Міф «Здолання відсталості». За своїм загальним сенсом він тісно пов'язаний з попереднім. Проте, якщо перша міфологема орієнтувала adeptів режиму до просування по шляху модернізації, то друга підкреслювала наявність хоч і негативного, проте відчутного зв'язку з минулим. Завдяки чіткій дихотомії між «тоді» і «тепер» режимом підкреслювалася наявність спільного минулого, певних загальних для всіх учасників транзиту «історичних коренів», хоч останні інтерпретувалися досить критично [6, с.16-17].

3. Міф «Майбутнього добробуту». Ця ідеологема мала чи найбільший вплив на масову свідомість учасників сталінського експерименту. Втілена в добре відому формулу «казку зробити бувальщиною», вона робила своєрідний екскурс в світ російських казок, актуалізуючи архетипичний образ «скатерті самобранки». Останній мав чимале мобілізаційне значення для широких мас населення, представники яких зберігали тісний ментальний зв'язок з традиціоналістським світом сільської громади [6, с. 110].

Важливе місце в адаптивному арсеналі сталінської субкультури влади посідала і секулярна культура. Орієнтована своєю естетикою переважно на носіїв модерних форм сприйняття дійсності, вона зазнала на собі дію цілеспрямованих заходів з «централізації»: підпорядковані врешті-решт бюрократичним структурам (Союзу Письменників СРСР та Комітету по справах мистецтв) митці перестали бути представниками вільних професій та стали невід'ємною частиною потужного механізму з реалізації антропологічного проекту субкультури влади – створення нової «радянської людини». Консолідованими зусиллями соціуму влади та митців відбувалося поширення т.зв. «сталінського стилю» на всі неполітичні сфери життя суспільства. І якщо перші використовували для цього могутній репресивно-адміністративний апарат, то другі вдавалися до «м'яких технологій», апелюючи до експресивно-емоційної складової свідомості людини. Характерною ознакою цього стилю стала гігантоманія, що втілювалася в різноманітних та різнопланових артефактах тієї епохи: від образотворчого мистецтва до промислового дизайну. Як за часів цивілізацій Стародавнього Світу, ці грандіозні об'єкти, окрім суто утилітарної функції, повинні були всіляко сприяти харизматизації верховного вождя, та зміцнювати позиції локальних лідерів на всіх поверхах новостворюваної соціальної системи.

Інтегральним результатом цілеспрямованої культурної політики в межах радянського «від'ємного» транзиту став сумновідомий політико-антропологічний тип «людини тоталітарної», який визначав траєкторії суспільно-політичних трансформацій в регіоні Східної Європи навіть після розпаду СРСР.

Аналізуючи, в найбільш узагальненому вигляді, основні сценарії прояву адаптивної функції субкультури влади в нових умовах пострадянських держав регіону Східної Європи, слід вказати на те, що, принаймні на перших етапах участі політій регіону

у перетвореннях «третьої хвилі демократизації», політичні еліти не проявляли зацікавленості в сфері духовного виробництва. Спостерігалася і певна інерція в культурній політиці еліт пострадянських держав. Йдеться про намагання пролонгувати існування патерналістської моделі культури в таких державах, як Росія та Білорусь. Зазначену байдужість пострадянських еліт до радикальних інновацій в сфері духовного виробництва стимулювала і зовнішня кон'юнктура «третьої хвилі демократизації». Дослідники її змісту фіксують наявність тренду уніфікації тих культурних паттернів, які «рекомендуються до вжитку» в різних регіонах, охоплених глобальним процесом транзиту. Провідна роль Заходу у відносинах з посткомуністичними країнами на початку 1990-х рр. певним чином звільняла їх соціуми влади від потреби власних культурних винаходів та здійснення ексклюзивного духовного виробництва. Замість цього, еліти країн регіону вдавалися до тривіального «культурного копіювання». Останнє, на відміну від більш складного процесу культурного синтезу, є лише частковим повторенням висхідного зразка.

Ще однією об'єктивною обставиною, яка підриває монополію владних кіл на культурне виробництво, є добре відомий розвиток електронних мас-медіа. Сама логіка існування та функціонування всесвітньої мережі повністю унеможливила явище централізованого контролю культури з боку політичних еліт. В умовах інформаційного суспільства, до якого дедалі інтенсивніше втягувалися країни «третьої хвилі демократизації», митці повернули собі статус діячів вільних професій. Плюралізувався й склад агентів виробництва сенсів, стилів та напрямків моди. В електронній гіперреальності митці отримали не лише бажаний простір свободи, але й незалежні від політичної еліти своєї країни джерела фінансування.

Вичерпання логіки «від'ємного» політичного транзиту, крах інституційних систем авторитарних політій регіону та приєднання пострадянських країн до «третьої хвилі демократизації» обумовили суттєві зміни і в повсякденному житті пересічних громадян. Зміна «полярності» політичного транзиту, яка відбулася протягом життя двох поколінь, породила значні турбулентності, що зламали чи, принаймні, деформували більш-менш усталені соціальні конвенції і системи ролей, конфігурації цінностей та ґрунтовані на них адаптивні тактики та стратегії [1, с. 1]. Як відмічає український

дослідник М. Розумний, пристосовуючись спочатку до «ворожої» держави, а потім до держави «байдужої», людина навчилася жити «сама» [4, с. 92]. Цей індивідуалізм, орієнтація на малі форми соціальності стали невід'ємною рисою політичної культури мас в Україні, зокрема, та пострадянському просторі, в цілому. Але, одночасно, очевидною характеристикою культурного простору пострадянських суспільств є присутність в них гібридів і «кентаврів» як на рівні осіб, так і на рівні структур. Все це накладає відбиток і на субкультуру влади, відтворювану в межах конкретного суспільства, плюралізує її природу, ускладнює алгоритми функціонування та, врешті-решт, обумовлює важливість подальших досліджень її адаптивної функціональності на індивідуальному, груповому та масовому рівнях.

Консолідованими висновками до пропонованої статті слід вважати наступні:

1. Культурний код конкретного суспільства слід зараховувати до числа фундаментальних детермінант, унікальне сполучення яких визначає загальний напрям політичного транзиту спільноти, інструментарій його здійснення, підсумкові результати переходу тощо;

2. Під час «вимушеного транзиту», який стверджує особливу суб'єктність представників політичного класу конкретної країни, адаптивний потенціал її субкультури влади проявляється найбільш рельєфно. В умовах «історичного запізнювання» спеціалізованих підсистем транзитного суспільства у справі винайдення адекватних рецептів пристосування до викликів прискореної модернізації та демократизації, саме від діяльності відтворюваного даною спільнотою антропологічного типу «людини політичної» залежатиме те, в якій системі координат («позитивній» чи «від'ємній») здійснюватиметься широкомасштабне переформування буття суспільства.

***Бібліографічний список:***

1. Голофаст В. Гибридизация и культурные смеси / В. Голофаст // Телескоп: наблюдения за повседневной жизнью петербуржцев. – 2003. – № 3. – С. 1 – 11.
2. Кара-Мурза С. Г. Матрица «Россия» / С. Г. Кара-Мурза. – М. : Алгоритм, 2007. – 320 с.
3. Негус К. Креативность. Коммуникация и культурные ценности / К. Негус, М. Пикеринг / пер. с англ. – Х. : Изд-во Гуманитарный центр, 2011. – 300 с.

4. Розумний М. Український персоналізм як фактор політичної культури / М. Розумний // Політичний менеджмент. – 2005. – № 3. – С. 91-99.
5. Семенов И. С. Человек политический перед альтернативами общественных трансформаций: опыт переосмысления индивидуального измерения политики / И. С. Семенов // Политические исследования. – 2012. – № 6. – С. 9 – 26.
6. Фицпатрик Ш. Повседневный сталинизм: Социальная история Советской России в 30-е годы: город / Ш. Фицпатрик ; [пер. с англ. Л. Ю. Пантина]. – 2-е изд. – М. : Российская политическая энциклопедия (РОССПЭН); Фонд Первого Президента России Б.Н.Ельцина, 2008. – 336 с.

*Стаття посвящена дослідженню адаптивного потенціала субкультури влади в умовах політичного транзиту. Обосновується тезис о том, что наиболее рельефно адаптивная функция субкультуры власти проявляется во время так называемого «вынужденного транзита», предполагающего активную деятельность политических и культурных элит по конструированию «горизонтов развития» общества.*

*The article is devoted to research the adaptive potential of subculture of power in political transit. The most adaptive function of subculture of power shows up during the so-called «force transit», supposing activity of political and cultural elites in constructing «development horizons» of society.*

Стаття надійшла до редакції 16.11.2016

УДК 32.019.5: 321.6/.7

*Дяченко О. В., ОНУ ім. І. І. Мечникова*

## **ОСОБЛИВОСТІ МОВНО-МАНІПУЛЯТИВНОГО ВПЛИВУ ЗА РІЗНИХ ТИПІВ ПОЛІТИЧНОГО РЕЖИМУ**

*В статті розглянуто особливості політичної мови за тоталітарного та демократичного політичного режиму. Визначено характерні риси мовно-маніпулятивного впливу за різних типів політичного режиму. З'ясовано особливості та принципи політичного маніпулювання з використанням політичної мови в тоталітарному Радянському Союзі та за демократичного режиму. Окреслені позитивні та негативні*

4. Розумний М. Український персоналізм як фактор політичної культури / М. Розумний // Політичний менеджмент. – 2005. – № 3. – С. 91-99.
5. Семенов И. С. Человек политический перед альтернативами общественных трансформаций: опыт переосмысления индивидуального измерения политики / И. С. Семенов // Политические исследования. – 2012. – № 6. – С. 9 – 26.
6. Фицпатрик Ш. Повседневный сталинизм: Социальная история Советской России в 30-е годы: город / Ш. Фицпатрик ; [пер. с англ. Л. Ю. Пангина]. – 2-е изд. – М. : Российская политическая энциклопедия (РОССПЭН); Фонд Первого Президента России Б.Н.Ельцина, 2008. – 336 с.

*Стаття посвящена дослідженню адаптивного потенціала субкультури влади в умовах політичного транзиту. Обосновується тезис о том, что наиболее рельефно адаптивная функция субкультуры власти проявляется во время так называемого «вынужденного транзита», предполагающего активную деятельность политических и культурных элит по конструированию «горизонтов развития» общества.*

*The article is devoted to research the adaptive potential of subculture of power in political transit. The most adaptive function of subculture of power shows up during the so-called «force transit», supposing activity of political and cultural elites in constructing «development horizons» of society.*

Стаття надійшла до редакції 16.11.2016

УДК 32.019.5: 321.6/.7

*Дяченко О. В., ОНУ ім. І. І. Мечникова*

## **ОСОБЛИВОСТІ МОВНО-МАНІПУЛЯТИВНОГО ВПЛИВУ ЗА РІЗНИХ ТИПІВ ПОЛІТИЧНОГО РЕЖИМУ**

*В статті розглянуто особливості політичної мови за тоталітарного та демократичного політичного режиму. Визначено характерні риси мовно-маніпулятивного впливу за різних типів політичного режиму. З'ясовано особливості та принципи політичного маніпулювання з використанням політичної мови в тоталітарному Радянському Союзі та за демократичного режиму. Окреслені позитивні та негативні*

*риса сучасного мовно-маніпулятивного впливу за демократичного політичного режиму.*

Сучасне політичне життя нерозривно пов'язане з використанням маніпулятивних технологій, що застосовуються в різних політичних процесах різноманітними політичними акторами. Набір прийомів та засобів маніпулятивного впливу значно відрізняється в залежності від суб'єкта та ситуації. Різні політичні актори використовують різні мовно-маніпулятивні технології для нав'язування своєї політичної волі суспільству. Одним з найбільш важливих факторів, що визначає цей набір прийомів та засобів є політичний режим. Саме він визначає стратегію, що використовує маніпулятор.

Аналізу політичної мови присвятили свої роботи О.І. Воробйова, М.В. Горбаневський, О.Н. Григор'єва, В.З. Дем'янков, Є.В. Какорін, А.А. Каслова, В.Г. Костомаров, Н.Е. Гронська та ін. Системний аналіз політичної мови як засоба маніпулятивного впливу присвячено вітчизняне дисертаційне дослідження В.В. Петренко «Політична мова як засіб маніпулятивного впливу».

Окремим проблемам використання мови в політиці приділяли увагу Р. Бахем, М. Еделман, Д. Болінджер, Р. Блакар (аналізували вплив політичної мови на масову свідомість), А.А. Стриженко, І.В. Рогозіна, Т.М. Бережна, К.С. Горюнов (досліджували мовний вплив в політичній пропаганді, рекламі та ЗМІ), Д. Вінтер, В. Вейнтрауб, Є. Ширяєв, Л. Зігельмен, К. Головинський (проводили аналіз індивідуальної мовної поведінки політиків), М. Новикова-Грундт, Т. Піщева, Є. Кіктева (з'ясовували вплив мовної поведінки політиків на ставлення до них виборців) та ін.

Різні жанри політичних текстів радянського і пострадянського періоду аналізували А.Н. Баранов, Д.Б. Гудков, С.Ю. Данилов, Л.В. Єніна, М.В. Китайгородська.

Відаючи належне значній дослідній роботі, виконаній вітчизняними і зарубіжними вченими в галузі теоретичного вивчення і осмислення процесів маніпулятивного впливу в сфері політики, слід зазначити, що цей аспект політичного процесу поки що не став об'єктом комплексних теоретико-методологічних досліджень. Отже актуальність обраної теми не викликає сумнівів.

Метою статті є аналіз особливостей мовно-маніпулятивного впливу за демократичного та недемократичного (а саме тоталітарного) політичного режиму.

Політична мова привертає увагу дослідників своєрідними рисами функціонування в масовій комунікації. Метою комунікації в такому випадку є утримання, розвиток або зміна владних відносин, а факторами – актори зовнішнього характеру (політичні лідери, групи впливу і т. д. ). У цих умовах мовний вплив є вельми вираженим. Такий ефект зазвичай є наслідком певної ідеології. Остання не тільки є сучасною альтернативою застосування матеріального впливу або насильства, як вважає Н. Фейрклоф [1], але, на наш погляд, навпаки, ідеологія може підтримувати застосування насильства в будь-якій формі: від інтелектуального, духовного і морального до фізичного.

Політичну мову слід розглядати як особливу підсистему національної мови, призначену для політичної комунікації (пропаганди тих чи інших ідей, емотивного впливу на громадян країни і спонукання їх до політичних дій, для вироблення суспільного консенсусу, прийняття і обґрунтування соціально-політичних рішень в умовах множинності точок зору в суспільстві) [2, 3, 4]. Головною функцією політичної мови є вербальне забезпечення боротьби за владу [4, с. 35]. Політична мова є відображенням політичної дійсності і одночасно засобом її формування, оскільки часто вирішує долю законів, політиків, партій.

Політичне явище перетворюється в щось відчутне і доступне для обговорення тільки будучи вираженим у словах, тому базові поняття політичної мови, політичні формули і кліше в значній мірі визначають спосіб сприйняття політичної дійсності. Політичний процес розвивається разом з мовою, з опорою на мову і використовуючи мову. Значна наукова література, яка описувала взаємозв'язок політичних реалій та їх відображення в мові, дозволяє говорити про існуючу кореляції цих двох феноменів: політичного процесу і політичної мови.

Практика показує, що контроль за поширенням відомостей політичного характеру є важливим елементом при визначенні типу політичного режиму: при авторитаризмі та тоталітаризм інформаційні процеси беруться під суворий контроль, тоді як демократичний режим передбачає, що політична інформація широко і вільно поширюється між різними членами суспільства [5, с. 5-15]. В основі ідеальної, справді демократичної моделі політичної комунікації лежить діалог між «керуючими» та «керованими», що передбачає рівноправний обмін точними, повними та перевіреними

відомостями про політичні явища і процеси, що співвідносяться з основними цивілізаційно-культурними цінностями даного суспільства, фундаментальними правами та свободами особистості (іншими словами, обмін політично значущою інформацією).

В радянський період існували традиційні правила політичної комунікації: всім комунікантам було відомо, хто, що, коли і в якій формі має сказати. Основне завдання публічної ритуальної комунікації – фіксація своєї прихильності правилам і підтвердження своєї соціальної ролі [2, 4, 6]. Звісно ж, що сучасна політична комунікація часто буває не менш ритуальною, ніж в радянські часи, але зараз змінилися ритуальні правила і ролі комунікантів. Сучасний ритуал – це виконання політиком ролей «народного заступника», «поборника прав людини», «патріота», «центриста» [7].

У політичному дискурсі виявляється «примат цінностей над фактами, переважання впливу і оцінки над інформуванням, емоційного над раціональним» [4, с. 46], що, поза всяким сумнівом, забезпечує сприятливий ґрунт для різного роду політичних маніпуляцій.

Характерними ознаками мови політики кінця ХХ століття є: смислова невизначеність (політики часто вважають за краще висловлювати свої думки в максимально узагальненому вигляді, використовуючи слова розширеної або невизначеною семантики – вживемо адекватних заходів; це питання обговорюється); фантомність (багато знаків політичної мови не мають реально означеного предмета); ірраціональність (опора на підсвідомість); езотеричність (справжній сенс багатьох політичних висловлювань зрозумілий тільки обраним); театральність.

Означені властивості, на перший погляд, суперечать основній мети комунікації – передати адресату певну інформацію. Однак практично кожна з цих властивостей здатна «обслуговувати» маніпулятивні стратегії мовця: невизначеність і фантомність дозволяють завуальовувати справжній зміст висловлювання, піти від конкретної відповіді; ірраціональність і театральність посилюють вплив на слухача; езотеричність фокусує аудиторію, ділячи всіх на посвячених та непосвячених.

Фахівці все більше говорять про те, що в радянські часи не було місця вільному функціонуванню політичної мови, як не було місця і засобів масової інформації в сучасному розумінні – не випадково їх визначали як засоби масової агітації і пропаганди. Таким шляхом

тоталітарний режим встановлює свій контроль над суспільством та запроваджує всеосяжну (тоталітарну) ідеологію, яка претендує на вираження абсолютної істини (і автоматично витісняє множинність інтерпретацій). Це неминуче призводить до спроби знищити свободу особистості і суспільства, політичну, культурну, релігійну та мовну свободу.

До основних особливостей тоталітарної ідеології можна віднести: телеологічну (цільову) орієнтацію в поглядах на суспільний розвиток, яка формує привабливий щасливий образ майбутнього, що витісняє з суспільної свідомості повсякденні труднощі; патерналістський характер (протекційне, батьківське ставлення вождів до народу, що дає сприятливий ґрунт для здійснення маніпуляцій масовою суспільною свідомістю.

Серед типових рис тоталітарної мови дослідники називають «високу ступінь клішованості, евфемістичність, порушення основних постулатів спілкування, що застосовується з метою лінгвістичного маніпулювання, ритуалізоване використання мови, десемантизація не тільки окремих слів, а й великих відрізків дискурсу» [8, с. 23].

Відмінною рисою передвоєнних років стала чітка поляризація мовної системи, лінгвостратегія «свій – чужий» приймає всеосяжний характер.

Підтверджуючи відому тезу про єдність мови і мислення, Оруелл передбачав, що контроль за мовою, за використовуваними в соціумі словами дозволить визначати межі дозволеного розумового процесу [9, с. 306].

Важливу роль у відтворенні тоталітарного суспільного устрою грає політико-педагогічний сегмент. Говорячи про таку специфічну роль мови як функціонування в ролі інструменту освіти, варто згадати слова основоположника сучасної науки *public relations* Е. Бернейса, що визначає різницю між освітою і пропагандою тільки в точці зору: «Проповідь того, у що ми віримо, – це освіта. Проповідь того, у що ми не віримо, – пропаганда» [10, с. 16]. Тоталітарний дискурс успішно поєднує ці дві іпостасі мови (бути інструментом пропаганди і бути інструментом освіти) і робить пропаганду частиною освіти. А.І. Щербінін вважає, що букварі для дорослих (ліквідація неписьменності) і букварі для дітей (навчання грамоті) формували класову позицію учнів: «...такий буквар можна з повним правом назвати самим коротким курсом ВКП(б)» [11, с. 116].

Вся складність ситуації полягала в тому, що в розвиненому тоталітарному суспільстві все знають, що панівна ідеологія «не відповідає фактам», але ніхто нічого не може вдіяти. Такий стан речей досягається завдяки мовно-політичному маніпулюванню.

Відсутність офіційної опозиції викликає виникнення протестного дискурсу, спостерігається тенденція, протилежна надзавдання можновладців. І тоді влада намагається поліпшити політичну мову. Як результат цих заходів з'являється велика кількість евфемізмів, таких, як «вища міра» замість «розстріл».

В сучасному світі тоталітаризм як громадська реальність не втрачає своєї актуальності, нові форми тоталітаризму становлять загрозу для свободи і демократії, а властивості тоталітарного мови все більшою мірою і в більш витонченим вигляді проявляються в політичній мові сучасності.

Таким чином, для політичної мови тоталітарного режиму властиві: монологізація комунікації (односторонній вплив на адресата – суспільство); відсутність альтернативних джерел мовного впливу та зворотного зв'язку; клішованість та ритуалізованість комунікативної поведінки; абсолютизація письмової форми політичної мови (зникає спонтанна мова, усні публічні виступи повинні бути спочатку прописані та вивірені); знеособленість індивідуальних дискурсів, шаблонний вираз ідей та думок.

На відміну від тоталітарного режиму, в основі демократичної і «толерантною» моделі політичної комунікації лежить діалог між «керуючими» і «керованими», що передбачає рівноправний обмін точними, повними та перевіреними відомостями про політичні явища і процеси, що сполучаються з основними цивілізаційно-культурними цінностями даного суспільства, фундаментальними правами та свободами особистості [5, с. 123].

У демократичному суспільстві змінюється сутність політичної комунікації: кожен громадянин має право брати участь в управлінні, а також право вибирати політичну позицію, публічно оцінювати дії влади. Різні погляди, оцінки, думки широко представлені в пресі, яка інформує громадянина і дозволяє їм вільно орієнтуватися в соціально-політичних проблемах. Особливе значення при цьому набувають свобода політичних, релігійних та інших переконань, свобода совісті, свобода слова і друку, мітингів і зборів, свобода об'єднань, а також право безперешкодно дотримуватися і вільно висловлювати свою думку, вільно шукати, одержувати і по-

ширювати будь-яку інформацію та ідеї незалежно від державних кордонів, якщо вони не суперечать гуманістичним принципам.

Різноманіття політичних позицій, поява нових партій з різними політичними платформами, формування політичного плюралізму і свобода вираження політичних поглядів призводять до поділу загальнополітичного дискурсу на продержавний, партійний, груповий.

Носіями продержавним дискурсу є державні діячі загальнодержавного, регіонального та інших рівнів, чиновники міністерств і відомств, працівники урядів і державних установ, коли вони знаходяться в рамках офіційної політичної комунікації.

Партійний дискурс вибудовується членами партії в рамках партійної діяльності і спирається на партійну ідеологію і партійні документи.

Зазначені дискурси мають на меті мобілізацію громадської думки для підтримки точки зору зазначених політичних акторів на політичну проблему.

Слід підкреслити, що поява багатосегментного загальнополітичного дискурсу стала можливою завдяки демократичним перетворенням в суспільстві.

На сучасному етапі найбільш динамічно змінюється політико-медійний сегмент. ЗМІ представляють собою найвпливовіший суб'єкт політики, яка формує громадську думку, суспільну свідомість, що організує нерідко й суспільну поведінку. Не маючи таких повноважень і владних засобів, якими наділені три гілки влади, ЗМІ однак здатні впливати на політичні процеси навіть більшою мірою, оскільки, виступаючи від імені суспільства, покликані контролювати можновладців, проголошувати і захищати інтереси народу.

Особливого значення набуває участь ЗМІ в політичному процесі в період демократичної трансформації. У сучасному суспільстві за допомогою засобів масової інформації передаються основні потоки інформації, що впливає на формування масової, групової, індивідуальної свідомості і політичної поведінки людей. ЗМІ поряд з такими інститутами, як освіта, наука, культура, виступають найважливішим фактором духовного впливу на процес соціально-економічного реформування держави. За рівнем незалежності ЗМІ, їх самостійності, активності участі в політичному процесі можна говорити про характер влади, про ступінь демократизації

суспільства. У політичній комунікації ЗМІ виконують такі важливі функції: грають роль основного агента виробництва і розподілу політичної культури; сприяють стандартизації і формування однорідності політичної культури, уніфікації думок і поведінкових орієнтирів; сприяють розширенню можливостей реальної участі найширших верств суспільства в політичному процесі; виконують політико-інтеграційну роботу, спонукаючи людей сприймати та засвоювати панівні політичні цінності, ідеали, установки; ефективно впливають на духовне життя суспільства, можуть легко і оперативно схилити громадську думку на підтримку будь-яких політичних дій; в умовах ліберально-демократичних політичних режимів прагнуть відстоювати суспільні інтереси. ЗМІ, як четверта гілка влади, також виконують контролюючу функцію. Саме ця функція «об'єднує інтереси навколо деяких доктрин і формулює кредо партій; саме завдяки пресі партії ведуть діалог між собою, не зустрічаючись при цьому; доходять згоди, не вступаючи в контакт. Коли ж трапляється таке, що велика кількість друкованих видань починає діяти в одному напрямку, їх вплив на довгий час стає переважачим, і громадська думка, що обробляється весь час з одного боку, в кінці кінців, піддається впливу» [12, с. 386].

Важливого значення набуває використання політичної мови під час виборчих кампаній, які використовують в якості комунікативного впливу прийоми і методи рекламного бізнесу. Найбільш яскравим прикладом злиття політичних та рекламних технологій при формуванні політичної мови є передвиборна листівка [13, с. 222-231]. Втрачаючи інформативність в обмін на вплив, листівка замість відомостей про кандидата дає спрощене уявлення про те, як можна уникнути проблем в разі вибору даної людини. Політична листівка демонструє наявність всіх шести компонентів торгової реклами: товарного знака, слогану, складної ситуації, репрезентації товару, полегшеної ситуації та мотивуючого компоненту [13, с. 222-223]. У ролі товарного знака та репрезентації товару виступають ім'я і портрет кандидата. Роль слогана виконує політичне гасло. Складна ситуація виглядає як існуюче незадовільний стан справ, полегшена ситуація – це обіцянка, що ситуація зміниться на краще з приходом до влади кандидата, а мотивуючий компонент – це пояснення того, чому це станеться.

За законами рекламно-політичного дискурсу функціонує також політичне ім'я, яке в широкому значенні охоплює імена політич-

них діячів, назви партій, політичних течій і так далі. Скажімо, назва політичної партії «Свобода», «Народний фронт», «Опозиційний блок» дозволило легко перетворити образ в бренд.

Демократична політична комунікація надає велику свободу у виборі мовних засобів та формуванні політичних гасел, що розширює область впливу тексту, роблячи його доступнішою і зрозумілішою виборцям. Наприклад: гасла, що використовували політичні лідери під час передвиборчої кампанії 2010 року – «Підніmemo економіку – підніmemo і країну», «Керувати країною повинні професіонали» (С. Тігіпко); «Вони руйнують, вона – працює», «Вона переможе. Вона – це Україна» (Ю. Тимошенко); «Україна для людей», «Почую кожного», «Пенсії вищі за прожитковий рівень» (В. Янукович).

Деяко повільніше, але теж помітно розвивається політико-педагогічний аспект політичної мови. З'являється велика кількість нових підручників, причому по одному предмету існує відразу кілька посібників, що дає можливість вибору, формуються авторські програми навчання, факультативні курси, гнучкі форми.

Таким чином, можна виділити основні риси нового типу мовного спілкування, характерні для демократичного суспільства: діалогізація спілкування; плюралізація комунікативної поведінки людей (мовні стратегії варіюються в залежності від позиції комунікантів, типу комунікації, особистісних характеристик учасників комунікації); розвиток публічної промови (особливо усні її різновиди: спонтанні виступи, публічне спілкування «вживу» – інтерв'ю, бесіди, ток-шоу, публічні дискусії, політичні дебати); персоніфікація спілкування (унікальність вираження і оформлення схожих ідей та думок різними людьми) [14].

Цей перелік можна доповнити такими рисами, як розширення складу адресантів політичної комунікації, фактичне зникнення цензури і само цензури, зростання ролі зворотного зв'язку в політичній комунікації тощо.

Маніпулювання широко використовується не тільки в тоталітарних і авторитарних державах, але і в сучасних демократіях, особливо в партійній пропаганді і під час виборчих кампаній.

Свобода слова в суспільстві призводить і до позитивних, і до негативних наслідків. Свобода слова в мові сприяє не тільки розквіту публічності і спонтанності мови, а й викиду агресії та брутальності. Відмінними рисами сучасного політичного тексту стають яскраво

виражена експресивність, агресивність діалогових інтенцій (особливо на адресу політичних опонентів), проникнення до тексту нелітературних елементів аж до нецензурної лайки. Відбувається радикальне зміщення оцінок: слово марксизм було позитивно, стало негативно; капіталізм – навпаки, було негативним, стало в значній мірі позитивним.

Скасування політичної цензури призводить до зникнення мовної цензури, політичну мову наповнюють «мовні вольності». Фахівці все частіше говорять про умовність мовного етикету. Рівень мовної культури помітно знижується.

Функціональна «вразливість» сучасного політичного мови уможливила проникнення позалітературних елементів в мовну систему, на що із застереженням вказують словесники і лінгвісти: «Однак за минулі роки так і не вдалося виробити ніякого політичного *lingua franca* сколько-нибудь серьезной выразительной силы».

Не випадково в політичну мову так легко «влилися поняття і терміни бандитського походження: розводити, розрулювати, свавілля, наїзд, відкат, замовлення, мочити і т. п. Очевидно, мова «братків» виявився набагато більш придатною для опису реалій сучасної політики і економіки» [15]. Бурхлива дискусія на сторінках масової друку і в професійних виданнях поки не може змінити ситуацію, оскільки мова функціонує в суспільстві, обслуговуючи його потреби.

Отже, для політичної мови кінця ХХ століття характерні інтенсифікація процесів запозичення іноземних слів і «сильний вплив жаргонного та просторічного мовного середовища, а також загальне «стилістичне зниження» в сучасній політичній мові. Крім того, відзначається підвищена агресивність сучасної політичної мови, активне використання конфронтаційних стратегій і тактик мовної поведінки (загрози, ігнорування, дискредитація, брехня, наклеювання ярликів, образи та ін. ). Так, в мові багатьох офіційних і політичних осіб зустрічаються такі образливі вирази, як «популісти», «спекулянти», «маячня», вже не кажучи про «фірмові» вирази пана О. Ляшка.

Слід зазначити, що політична мова відображає не тільки реальний стан справ в Україні, але і його сприйняття в національній свідомості. Реальність і її усвідомлення в соціальній ментальності не завжди збігаються. В історії цивілізації відомо чимало фактів,

коли громадяни стрімко розвивається вважали, що вони живуть в дуже сувору епоху, але зустрічалися і випадки, коли живуть в злиденній країні були сповнені оптимізму і щасливі. У завданні даного дослідження не входить оцінка політичної ситуації в Україні, але соціологічні опитування показують, що в суспільній свідомості сучасна ситуація оцінюється як дуже важка.

Таким чином, для політичної мови в демократичному режимі притаманні: діалог (замість монологу при тоталітарному режимі), наявність зворотного зв'язку адресанта та адресата інформації; плюралізацію комунікативної поведінки комуні кантів; широке використання публічної промови, підвищення частки спонтанних виступів; індивідуалізація та підвищення суб'єктивності оформлення думок та ідей.

За результатами проведеного дослідження доходимо до висновку, що мовно-маніпулятивні технології притаманні будь-якому політичному режиму, хоча і мають свої відмінності. Так, мовне маніпулювання при демократичному режимі здійснюються фрагментарно та не охоплює весь комунікативний простір (на відміну від тоталітарного режиму); через активну позицію адресату технології маніпулювання стають все більш різноманітними і витонченими, гнучким та менш жорстким порівняно з тоталітарним режимом, технології мовно-маніпулятивного впливу спираються на національні ментальні особливості адресата (стереотипи, що склалися в суспільстві, звичні форми поведінки, особливості масового сприйняття політичної дійсності).

***Бібліографічний список:***

1. Fairclough N. Language and Power / N. Fairclough. – N.Y.: Longman Inc., 1989. – 259 p.
2. Баранов А. Н. Парламентские дебаты: традиции и новаторство / А.Н. Баранов, Е.Г. Казакевич. – М., 1991. – 64 с.
3. Серіо П. Как читают тексты во Франции // Квадратура смысла. – М., 1999. – С. 12-53
4. Шейгал Е. И. Семиотика политического дискурса. – Москва; Волгоград, 2000. – 440 с.
5. Грачев М.Н. Актуальные проблемы политической науки: Коллективная монография / М.Н. Грачев, Ю.В. Ирхин. – М.: Экономическая демократия, 1996. – 188 с.
6. Почепцов Г.Г. Тоталитарный человек / Г.Г. Почепцов. – Киев, 1994. – 152 с.

7. Иссерс О.С. Что говорят политики, чтобы нравиться своему народу / О.С. Иссерс // Вестник Омского университета. – 1996. – № 1. – С. 71-74.
8. Земская Е.А. Клише новояза и цитация в языке постсоветского общества / Е.А. Земская // Вопросы языкознания. – 1996. – № 3. – С. 23-31.
9. Оруэлл Д. 1984: Роман; Скотный Двор; Сказка-аллегория: Пер. с англ. / Д. Оруэлл. – М. : ООО «Изд-во АСТ», 2003 – 412 с.
10. Беккер К. Словарь технической реальности: Культурная интеллигенция и социальный контроль / К. Беккер. – М. : Ультра. Культура, 2004. – 65 с.
11. Щербинин А.И. «С картинки в твоем букваре» или Аз, Веди, Глагол, Мыслете и Живете тоталитарной индоктринации / А.И. Щербинин // Полис. – 1999. – № 1. – С. 116-136.
12. Токвиль А. Демократия в Америке: Пер. с франц. / А. Токвиль. – М. : Прогресс, 1992. – 560 с.
13. Хазагеров Г.Г. Политическая риторика / Г.Г. Хазагеров. – М. : Николло-Медиа, 2002. – 313 с.
14. Стернин И. А. Социальные факторы и развитие современного русского языка / И.А. Стернин // Теоретическая и прикладная лингвистика. – Выпуск 2. Язык и социальная среда. – Воронеж : Изд-во ВГТУ, 2000. – С. 4-16.
15. Славкин В.В. Честь, достоинство и слово [Електронний ресурс] / В.В. Славкин // Независимая газета. – 26 февраля 2000. – Режим доступа: <http://www.rusexpert.ru/index.php?idp=content&id=111>.

*В статье рассмотрены особенности политического языка при тоталитарном и демократическом политическом режиме. Определены характерные черты языкового манипуляторного воздействия при различных типах политического режима. Выяснены особенности и принципы политического манипулирования с использованием политического языка в тоталитарном Советском Союзе и при демократическом режиме. Указаны положительные и отрицательные черты современного языкового манипулятивного воздействия при демократическом политическом режиме.*

*In article features of political language are considered at totalitarian and a democratic political regime. Characteristic features of language manipulative influence at various types of a political regime are defined. Features and the principles of a political manipulation with use of political language in the totalitarian Soviet Union are found out and at democratic regime. Positive and negative lines of modern language manipulative influence at a democratic political regime are specified.*

УДК 323.1:[316.48+316.647.5]

Іванова А. В., НУ «ОЮА»

## ПОЛІТИЧНИЙ КОНФЛІКТ ТА ІНТОЛЕРАНТНІСТЬ В СОЦІАЛЬНО- ПОЛІТИЧНОМУ ВИМІРІ

*Стаття присвячена науковому аналізу та оцінці феноменів політичної інтолерантності у співвідношенні з політичним конфліктом. Розглянуті відмінності сутності конфлікту та політичної нетерпимості в умовах сучасних соціальних та політичних змін. Виявлені закономірності і тенденції трансформації політичних конфліктів у різні форми політичної інтолерантності.*

Феномен політичного конфлікту є актуальним та водночас дискусійним питанням сучасності. Конфлікт завжди був специфічною складовою політичних відносин на рівні держав, соціальних груп та окремих індивідів. А сучасні процеси демократизації, які охопили більшість країн світу, поширюють актуальність проблеми політичної нетерпимості. Зіткнення в політичному полі представляється як відстоювання політичних інтересів щодо поділу влади, боротьби за політичний авторитет, престиж та різного роду ресурси (матеріальні, соціальні, політичні, економічні). Політичний конфлікт розглядається як необхідне явище для розвитку політичної системи та гармонізації соціально-політичних відносин. Але сьогодні політичні конфлікти, як в українському, так і в геополітичному масштабі, мають тенденцію переростання у небезпечні форми.

Сучасний стан досліджень проблематики політичної нетерпимості та політичних конфліктів складає неширокий спектр робіт вітчизняних дослідників. Проте, проблема досліджується і має певне місце в науковій дослідницькій ланці вітчизняної політичної науки. Важливими джерелами дослідження проблеми є наукові розробки таких вчених як: Морарь М. В., Ставицький О. О., Поліщук І. О., Кіндратець О. М., Галицький І. В., Носовець В. О., Бацевич Ф. С. Значущим внеском практичного відображення проблеми політичної свободи і не свободи на прикладах судових справ було розглянуто в працях Терлецького Д. С. Серед зарубіжних науковців вагомий внесок в дослідження проблем політичної нетерпимості та політичних конфліктів зробили такі вчені як: Лекторський В. А., Соснін В. А., Пай Л., Хантінгтон С. та інші.

Метою статті є порівняльний аналіз феномену політичного конфлікту та політичної нетерпимості, їх взаємозв'язку та формування концептів науково-теоретичних та практичних механізмів регулювання політичного конфлікту. Політичний конфлікт та політична нетерпимість – дві глобальні проблеми, що витікають одна з одної, і вирішення яких неможливо без дослідження феноменів у взаємозв'язку. Невирішені політичні конфлікти стають підґрунтям для формування політичної нетерпимості у самих її агресивних проявах, що є проблемою соціальної та політичної сфери, держави та загалом всесвітньої глобальної системи міжнародних відносин. Отже, політичні конфлікти, на сьогоднішній день, формують сприятливе середовище для розвитку форм політичної нетерпимості у вигляді політичного пригноблення, дискримінації, політичного екстремізму, державних переворотів, тероризму, політичних маніпуляцій, політичного геноциду та навіть війн. Виходячи з цього, зростає необхідність теоретичного та практичного дослідження проблеми трансформації політичних конфліктів у небезпечні форми політичної інтолерантності.

Так, досить поширеним є трактування політичної толерантності як певного типу політичного конформізму, пристосування та політичної асиміляції. Дослідник Федорович Н. В. визначає толерантність через поняття терпіння. Яке передбачає «здатність стійко, без нарікань витримувати фізичні або моральні страждання, життєві злигодні тощо» [9]. Однак, вважаємо доцільним розглядати толерантність через поняття «терпимість», що взагалі має окреме значення. Терпимість, на противагу «терпінню», не є витримуванням страждання, конформізмом та покірним прийняттям «чужого» з відказом від своїх власних позицій. Терпимість – це механізм соціальної гармонізації, що створює можливість плюралізму ідей, за допомогою прийняття права опонента на існування та вираження власних ідей та переконань, навіть попри відмінність від домінуючої точки зору. А в політичному середовищі терпимість формує рівні умови для подальшого суперництва в політичному процесі. Деякі дослідники визнають прихильне відношення до зла, чи байдужість та бездіяльність, сутнісними характеристиками феномену толерантності. Однак, більшість дослідників визначають толерантність як політично активну дію, що формує рівні можливості існування протилежностей в одному соціальному організмі. Як можлива сама по

собі політична конкуренція, якщо ми не дозволимо опонентам виразити свою позицію, тобто бути почутими електоратом, зрозумілими та в перспективі обраними певними виборцями задля представлення їх інтересів в політичній владі. Це і є демократичний процес політики.

Тоді, як інший напрям розглядає політичну толерантність в якості механізму забезпечення політичної свободи та політичного вибору. Такий ліберально-демократичний підхід має особливе виокремлення. Так, український дослідник Морарь М. В. наголошує, що політичну толерантність як різновид взаємодії та взаємовідносин між різними соціальними групами, політичними партіями, лідерами, за якого сторони виявляють сприйняття і терпіння щодо різниці у поглядах, уявленнях, позиціях та діях. В цьому плані дослідники І. Жадан та Н. Шовкопляс справедливо визначають політичну толерантність як форму соціальної поведінки, яка забезпечує зв'язок і взаємодію різних, відмінних один від одного суб'єктів [4, с. 155]. Тобто, політична толерантність не виражає спробу уникнення конфлікту за допомогою пасивного прийняття дійсності. Навпаки, політична толерантність створює умови для справедливої політичної конкуренції, що зберігає право опонента представляти свою позицію. Сутність політичної терпимості – активна позиція учасника політичного процесу, що проявляється у прийнятті та повазі права на існування та вираження іншої позиції зі всіма її особливостями.

Необхідно також зазначити, що хоча політичний конфлікт та політична нетерпимість мають певні однакові риси, але все ж це два різних феномена. Політичний конфлікт має характерну складову, що відрізняє даний феномен від політичної інтолерантності. Саме «політичність» – є виразним елементом політичного конфлікту. Що в даному значенні є тією рисою, що виражає його початкову направленість. Це означає, що значення і ціль перетину інтересів в політичному конфлікті не є емоційним неприйняттям «чужого», «іншого», «протилежного», а є політичною, стратегічною необхідністю. А саме, у відстоюванні політичних інтересів сторін, що проходить у формі дискусії, суперництва, політичного вирішення проблем, поєднання зусиль, компромісу чи відстоювання принципових питань конфлікту. Однак, і в політичному конфлікті не можна ігнорувати суб'єктивні характеристики особистостей, які приймають політичні рішення.

Устінова І. В. підкреслює неможливість політичного процесу без політичної нетерпимості. Тому як, політика не можлива без її сутності – політичної боротьби. Цю проблему відзначає у своїй роботі «Про терпимість» М. Уолцер, коли ставить питання: чи завжди і чи у всіх ситуаціях потрібна толерантність? Так, він звертає увагу, що існують види соціальних взаємодій, які у своїй суті припускають інтолерантність. Інтолерантність, суперництво може диктуватися самими «правилами гри», тобто специфікою цих взаємодій. Інакше, у разі толерантності «гравців», гра може втратити свій сенс. До такого різновиду соціальних ігор він відносить і політику [2, с. 46]. Однак, цей тезис має певні питання. Аналіз визначень сучасних дослідників поняття «інтолерантність» призвело до формування загального визначення даного терміну. Нетерпимість визначається як неприйняття, відторгнення «іншого», «чужого», та як риса, що зумовлює недопущення участі в будь-чому інших людей, які відрізняються від індивіда за певними ознаками [8, с. 231]. Характерною ознакою інтолерантності є відмова від взаємодії, негативне ставлення, основною причиною якої є несхожість поглядів, світогляду, переконань. Згідно з визначеннями, постає питання: «Як інтолерантність, що передбачає недопущення конкурентів навіть до самого політичного процесу, може бути «правилом гри» в політиці?». Тому, ми частково погоджуємося з тим, що сутність політики полягає у політичній боротьбі, але доречно було б акцентувати увагу не на політичній інтолерантності, а на політичному конфлікті як необхідній складовій політики. Тому як, політичний конфлікт може бути доцільним для політичної конкуренції, а саме за допомогою політичного суперництва, дипломатичних методів відстоювання політичних інтересів та інших політичних інструментів. А нетолерантність, навпаки, знищує можливість конкуренції, вона відторгає існування інших поглядів, не допускає вільного вираження «інаковості» в політичному та інших сферах. Тому, політична боротьба неможлива за умов відсутності можливості бути представленими різним політичним напрямкам. Тоді, методи боротьби трансформуються з політичних у міжособистісні, що призведе до витіснення конкурентів силовими, незаконними методами та до формування політичної монополії та відповідному типу політичного режиму. Тобто, політична толерантність – соціальний феномен, що як раз таки не виключає політичну боротьбу, яку визначають складовим елементом самої сутності політики,

але дає можливість політичного діалогу, існування політичного плюралізму та визнає необхідність свободи політичного вибору.

Суб'єктивність – ознака, що притаманна як політичному конфлікту так і політичній інтолерантності. У першому випадку зіткнення можливе як з об'єктивних причин так і з суб'єктивних. Це пов'язано з невід'ємною складовою політичного конфлікту – інтересом, що може бути як інтересом держави, так й інтересом окремих особистостей-учасників політичного процесу. Щодо політичної нетерпимості, загалом, цей феномен носить суб'єктивний характер, тому як основою стає міжособистісні відносини, та антипатія до «іншого», що має характерні відмінності і направлення позицій. Наприклад, політична дискримінація може не бути частиною політичного конфлікту, що має завданням відстоювання своїх політичних переконань, а нести лише чітко окреслену нетерпимість до політичних опонентів. Обидва феномени мають перехідний характер розвитку. Так, невирішений політичний конфлікт може трансформуватись у політичну інтолерантність, чи перейняти її ознаки. В свою чергу, політична нетерпимість також може перейти у форму політичного конфлікту, чи перейняти його риси. Однак, політична нетерпимість, що частково приймає риси політичного конфлікту, все ж не є його вирішенням. Це лише сприятиме введенню певних правил та політичних методів взаємодії між сторонами.

Отже, толерантність визначає межі політичної боротьби. Політична інтолерантність не має ціллю боротьбу, а навпаки, вона перекриває можливості політичного діалогу і політичної боротьби в рівних конкурентних умовах. Тут інтереси можуть і не перетинатися. Можлива відсутність причинності конфліктної ситуації. Сторони можуть керуватися емоційними, екстремістськими, фундаменталістськими факторами, антипатіями тощо. Дана проблема характерна і для української реальності. Україна хоч і обрала європейський вектор розвитку, але є безумовним нащадком авторитарної спадщини. Так дослідник Пай Л. зазначає: «В не західних суспільствах політична сфера не чітко відділена від суспільних і особистих взаємовідносин» [5, с. 67]. Тому їй найбільш притаманні емоційні перетворення. Отже, і в середині суспільства політика сприймається не як політичний курс, а як ідеологічні вподобання. Так і серед політичної влади спостерігається більше міжособистісна, ідеологічна та світоглядна боротьба, ніж політична

конкуренція різних політичних стратегій. Тому, домінуючим явищем є саме політична нетерпимість та всі її обумовлені форми, а не політичний конфлікт з дипломатичними інструментами його вирішення. Політичний конфлікт та політична боротьба мають місце у політичних відносинах. А терпимість, як інструмент забезпечення соціальної стабільності, створює необхідну межу цього конфлікту. На цьому рівні конфлікт не представляє небезпеки, а є необхідним стимулюючим політику чинником. Однак, перетинаючи межу терпимості, політичний конфлікт втрачає свої дипломатичні властивості. Якщо політичний конфлікт вчасно не буде вирішено, то існує небезпека його розвитку та перетворення у політичну нетерпимість, що може прийняти різні небезпечні форми.

Претендуючи на домінуючу позицію, одна думка ігнорує всі інші. Так задля забезпечення монополії використовуються методи витіснення опонента з політичної арени. Для запобігання цьому працює інструмент політичної толерантності. Інструмент толерантності надає рівні можливості участі в політичному процесі. Але, надаючи рівні умови всім акторам, є вірогідність того, що учасниками політичного процесу можуть стати різні радикальні угруповання – екстремісти, терористи тощо. Це зворотна дія впровадження принципу політичної толерантності в реальній її реалізації. Одним з поширених форм прояву політичної нетерпимості є політичний екстремізм. Екстремізм вважається однією з крайніх форм інтолерантності. Близьким поняттям є концепція радикалізму. Його визначають як соціально-політичні ідеї і дії, спрямовані на рішучу зміну існуючих інститутів, помітно проявляються в кризові, перехідні історичні періоди, коли виникає загроза існуванню, традиціям і устрою тих або інших спільнот і груп. Радикалізм політичний (іноді церковний, релігійний або навіть філософський) є принцип або напрям. Як розвиток концепції фундаменталізму наступною мірою вираження екстремізму є концепт фанатизму. Фанатизм – сліпе і пристрасне слідування переконанням, особливо в області релігійно-філософській, національній або політичній. Крайня міра прихильності до яких-небудь ідей, вірувань або переконань. Зазвичай він сполучений з нетерпимістю до чужих поглядів і прагнень [7, с. 37]. Отже, політична рівність не завжди є політичною справедливістю. Якщо надати терористичній групі можливість рівного представлення інтересів в політичній владі, це

може призвести до катастрофічних наслідків, які історія вже мала змогу відчувати. Аби не допустити до політичного процесу таких груп було створено принцип «zero tolerance policing».

Нульова терпимість, повна нетолерантність. Це поняття прийшло до нас з США – точніше, з їх правоохоронної та юридичної практики. Означає воно, якщо коротко, особливу форму комунікації домінуючою громадської системи (в особі представників закону, держави) з представниками маргінальних груп, які заперечують і такими, що порушують загальноприйняті правила і норми (злочинними угрупованнями, агресивними субкультурами та ін.) [1]. Але важливо зазначити, що такий принцип необхідно застосовувати до «зла», не в якому випадку до політичного опонента через ідеологічне різноманіття. Так в Україні цей принцип часто застосовується до будь-якого політичного суперника. Що створює нові проблеми політичної нетерпимості. Так, регулювання політичної толерантності в Україні здійснюється окремими статтями Конституції України, Кримінального кодексу України. Також Україна ратифікувала низку міжнародних документів у сфері боротьби проти нетерпимості. Такі як: Європейська конвенція про захист прав та основних свобод людини, Конвенція ООН про статус біженців, Рамкова Конвенція Ради Європи про захист національних меншин, Міжнародна конвенція про ліквідацію всіх форм расової дискримінації. Проте, не зважаючи на досить розвинену правову систему в сфері захисту людини від різних форм прояву нетолерантності, проблема нетерпимості в Україні залишається на досить високому рівні. Саме правлячі та опозиційні політичні діячі в Україні представляють ту силу, яка несе політичну нетерпимість в маси. Це передбачає є певні цілі. По-перше, усунення рейтингу політичних опонентів. По-друге, зіткнення електорату для створення вигідних політичних переваг. За допомогою ЗМІ та новинних телеканалів, що належать певним політичним силам, формується порядок денний, пропаганда населення, формується політичний настрій, за допомогою не толерантних і дискримінаційних висловлювань як щодо опозиційних лідерів, так і до їх виборців. Це формує певний тип сприйняття політичної дійсності, бачення політичних лідерів, та певний тип відносин в суспільстві.

Важливо зазначити, що політична нетерпимість в Україні має свій початок в політичній кризі, що дестабілізує не лише

суспільство, ай всі соціальні та політичні інститути в державі. Так, сучасний дослідник Кормич Л. І. виявляє наступну закономірність: «Політична криза охоплює практично всі основні суб'єкти політики: суспільство, державу, владу, маючи, передусім, певну специфіку прояву відносно кожного з суб'єктів. Конкретними особливостями відзначаються також і причини, які провокують кризу в суспільстві, державній чи управлінській сферах» [3, с. 6].

Так, дослідник Терлецький Д. С. зазначає поширеність справ Європейського суду з прав людини відносно порушень з боку української держави статтею 34 Конституції України та статтею 10 Конвенції права на свободу вираження поглядів. По-перше Європейський суд з прав людини, вказуючи на особливу значущість свободи вираження поглядів і переконань для розвитку та функціонування демократичного суспільства, самореалізації кожної особи, послідовно вирізняє особливості здійснення цієї свободи відносно публічних персон, органів та представників публічної влади. Так у справі «Лінгенс проти Австрії» Європейський суд з прав людини вказав, що свобода політичних дискусій лежить в самій основі демократичного суспільства. Відповідно, межі припустимої критики є ширшими, коли вона стосується власне політика, а не приватної особи. На відміну від останньої, перший неминуче і свідомо відкривається для прискіпливого аналізу кожного свого слова і вчинку як з боку журналістів, так і громадського загалу і, як наслідок, повинен виявляти до цього більше терпимості [6, с. 265]. Тобто зазначене призводить до висновку, що саме політична дискусія має місце в цивілізованих демократичних суспільствах. Політична інтолерантність особливо виявляється в діях та висловлюваннях політичних діячів. З цього формуються шаблони політичних відносин в суспільстві. Отже, припустима міра політичної критики має своє місце в політичній боротьбі. А політичний конфлікт саме представляє собою допустиму міру політичної боротьби. Якщо державна політика тримає курс на політичну нетерпимість до опонентів, то це сприятиме як формуванню екстремістських настроїв в суспільстві, так і розпаленню політичних війн, переворотів та інших форм прояву інтолерантності.

Толерантність має свої закони і межі впливу. Саме інструмент політичної терпимості надає змогу участі у політичному демократичному процесі всім представникам політичного поля. В такій ситуації кожному надається можливість виражати та доказувати

свою точку зору, висловлювати переконання та вільно діяти згідно своєї політичної позиції. Кожен учасник політичного процесу має електорат та за загальними правилами має змогу боротися в політичному вимірі. Тобто, сучасна політика як на державному, так і на геополітичному рівні повинна розвивати інститути толерантності як соціальної політики країни в руслі правотворчої та правозастосовної діяльності.

*Бібліографічний список:*

1. Генералов А. «Zerotolerance» в украинской политике [Електронний ресурс]. – Режим доступу: [from-ua.com/articles/190718-zero-tolerance-v-ukrainskoi-politike.html](http://from-ua.com/articles/190718-zero-tolerance-v-ukrainskoi-politike.html)
2. Єлисеєв С. М. Особливості політичної толерантності студентства / С. М. Єлисеєв, І. В. Устинова // Соціологічні дослідження. – 2010. – №6. – С. 45–51.
3. Кормич Л. І. Політична криза в сучасній Україні: чинники впливу // Актуальні проблеми політики. Збірник наукових праць. – 2016. – Вип. 57. – С. 3–10.
4. Морарь М. В. Толерантність як принцип політичної діяльності партійних лідерів / М. В. Морарь // Грані. – 2014. – № 5. – С. 152–157.
5. Пай Л. Незахідний політичний процес [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.academia.edu/16616354/>
6. Правові та інституційні механізми забезпечення розвитку держави та права в умовах євроінтеграції: матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (20 травня 2016 р., м. Одеса) : у 2 т. Т. 1 / відп. ред. М. В. Афанасьєва. – Одеса : Юридична література, 2016. – 676 с.
7. Соснін В. А. Сучасний тероризм: Соціально-психологічний аналіз / В. А. Соснін, Т. А. Нестік. – М. : Інститут психології РАН, 2008. – 240 с.
8. Ставицький О. О. Інтолерантність як основний прояв гандикапізму / О.О. Ставицький. – Острого : Видавництво Національного університету «Острозька академія», 2011. – № 18. – С. 230–239.
9. Федорович Н. В. Толерантність як один з пороків сучасного суспільства [Електронний ресурс]. – Режим доступу: [http://www.traducionalist.info/blog/tolerantnist\\_jak\\_odin\\_z\\_porokiv\\_suchasnogo\\_suspilstva/2012-08-279](http://www.traducionalist.info/blog/tolerantnist_jak_odin_z_porokiv_suchasnogo_suspilstva/2012-08-279).

*Стаття посвящена научному аналізу та оцінці феноменів політичної інтолерантності в соотношенні з політичним конфліктом. Рассмотрены различия сущности политического конфликта и нетерпимости в условиях современных социальных и политических изменений. Выявлены закономерности и тенденции трансформации политических конфликтов в разные формы политической интолерантности.*

*The article deals with implementation of scientific-analytical review and evaluation of the phenomenon of political intolerance in relation to the political conflict. The question considered in the article highlights of differences of the essence of conflict and political intolerance in conditions of contemporary social and political changes. The author identifies the main regularities and tendencies of transformation of political conflicts to various forms of political intolerance.*

Стаття надійшла до редколегії 28.10.2016

УДК 323.22+328.123+328.18

*Кольцов В. М., ДЗ «Південноукраїнський  
національний педагогічний університет  
імені К. Д. Ушинського»*

## **ОСНОВНІ ПІДХОДИ ДО ТЛУМАЧЕННЯ ПОНЯТТЯ «ПОЛІТИЧНА ОПОЗИЦІЯ» У ЗАХІДНІЙ ПОЛІТИЧНІЙ НАУЦІ**

*Обґрунтовано, що західна політична наука неуніфікована в розрізі дефініювання політичної опозиції, оскільки в ній на підставі різнофакторного теоретико-методологічного аналізу інкорпоровано вузьке та широке дефініювання політичної опозиції. Виявлено, що у вузькому (класичному) розумінні політична опозиція тяжіє до парламентської опозиції, а у широкому (сучасному) розумінні – до парламентської опозиції та інших форма опозиційності на підставі політизації суспільного/суспільно-політичного процесу.*

Проблематика політичної опозиції привернула увагу багатьох вчених, які аналізували її з різних кутів зору, що стало підставою вироблення сучасною західною політичною наукою своєрідного та власного теоретико-методологічного модусу, з'ясування та генералізація якого не зовсім очевидна у вітчизняній політичній науці, а тому і потребує актуалізації, диверсифікації та комплексного розгляду.

Як правило, західні дослідники у теоретико-методологічному контексті приділяли увагу таким питанням, як: класичне та сучасне розуміння політичної опозиції; визначення меж політичної

*The article deals with implementation of scientific-analytical review and evaluation of the phenomenon of political intolerance in relation to the political conflict. The question considered in the article highlights of differences of the essence of conflict and political intolerance in conditions of contemporary social and political changes. The author identifies the main regularities and tendencies of transformation of political conflicts to various forms of political intolerance.*

Стаття надійшла до редколегії 28.10.2016

УДК 323.22+328.123+328.18

**Кольцов В. М., ДЗ «Південноукраїнський  
національний педагогічний університет  
імені К. Д. Ушинського»**

## **ОСНОВНІ ПІДХОДИ ДО ТЛУМАЧЕННЯ ПОНЯТТЯ «ПОЛІТИЧНА ОПОЗИЦІЯ» У ЗАХІДНІЙ ПОЛІТИЧНІЙ НАУЦІ**

*Обґрунтовано, що західна політична наука неуніфікована в розрізі дефініювання політичної опозиції, оскільки в ній на підставі різнофакторного теоретико-методологічного аналізу інкорпоровано вузьке та широке дефініювання політичної опозиції. Виявлено, що у вузькому (класичному) розумінні політична опозиція тяжіє до парламентської опозиції, а у широкому (сучасному) розумінні – до парламентської опозиції та інших форма опозиційності на підставі політизації суспільного/суспільно-політичного процесу.*

Проблематика політичної опозиції привернула увагу багатьох вчених, які аналізували її з різних кутів зору, що стало підставою вироблення сучасною західною політичною наукою своєрідного та власного теоретико-методологічного модусу, з'ясування та генералізація якого не зовсім очевидна у вітчизняній політичній науці, а тому і потребує актуалізації, диверсифікації та комплексного розгляду.

Як правило, західні дослідники у теоретико-методологічному контексті приділяли увагу таким питанням, як: класичне та сучасне розуміння політичної опозиції; визначення меж політичної

опозиції; виявлення та дослідження напрямів, акторів/гравців та/або типів відносин у площині наукового трактування політичної опозиції; диверсифікація вузького та широкого розуміння політичної опозиції, а також з'ясування їхнього нормативного та контекстуального значення, ролі, суб'єктів, об'єктів та локусу тощо.

У даній статті не розглянуто всіх аспектів опозиції як соціального феномену, а натомість увагу зосереджено лише на понятті і різносторонній проблематиці/варіативності політичної опозиції, зокрема її організованих і неорганізованих суб'єктів.

Політична опозиція, яка в межах свого класичного дефініювання іноді прирівнюється до механізмів стримувань та противаг, до інституційних конфліктів чи до феномену партій меншості/меншин, не дуже легко піддається комплексній операціоналізації. Річ у тому, що в класичному розумінні поняття політичної опозиції використовується у відносному трактуванні, коли на увазі мають відношення «перебування у тій чи іншій формі незгоди з іншим органом влади» [1]. Таке розуміння політичної опозиції похідне від зауважень Р. Даля, Г. Іонеску та І. Мадаріаґи, адже: перший наголошує, що опозиція існує, коли сила «Б» протистоїть поведінці уряду «А» [2, р. 18], а другі зазначають, що політична опозиція є «логічним і морфологічним ... діалектичним противником влади» [3, р. 2].

На противагу, значна частина науковців апелює до дефініювання політичної опозиції у більш вузькому і навіть нормативному/інструментальному сенсі. Значною мірою це зумовлено тим, що при вивченні емпіричних кейсів політичної опозиції чи при вимозі і потребі її типологізації/класифікації навіть «класики» політичної теорії опозиції здебільше зосереджують свою увагу на одному конкретному виді політичної опозиції, а саме на парламентській опозиції. За схожою методологічною логікою Л. Шапіро означає політичну опозицію як «організовану політичну групу або групу, мета якої полягає у тому, щоб усунути уряд від влади та замінити його одним з власних варіантів» [4]. З такого визначення цілком очевидно, що політична опозиція в її класичному дефініюванні найчастіше обмежується однією конкретною політичною сферою – парламентом/легіслатурою, –або одним конкретним актором/гравцем – партією (або партіями), котра представляє(котрі представляють) меншість у легіслатурі. Причому, головною метою політичної опозиції в її класичному дефініюванні є отримання

політичної/урядової влади. А це означає, що політична і парламентська опозиція в класичному підході є рівноцінними.

Противагу класичному дефініюванню політичної опозиції становить історичний та культурний контекст, вбудований у конкретні випадки дослідження політичних інститутів і процесів (наприклад, після завершення Другої світової війни, в процесі «холодної війни», напередодні «третьої хвилі» демократизації тощо). Саме він спричинив вироблення та інституціоналізацію нормативного акценту в обговоренні ролей та «функцій» політичної опозиції. Крім того, на відміну від еволюціоністського (або ж класичного) погляду, нормативний теоретико-методологічний підхід виявився більш вражаючим і далекоглядним, адже саме в його межах вперше почали обговорювати різні типи/форми політичної опозиції, тим самим розширивши її дефініцію теоретико-методологічно. Зокрема, саме в контексті нормативного підходу до дефініювання політичної опозиції було виокремлено такі її типи, як «нормальна опозиція». Схожим чином Дж. Сарторі аргументував якість та об'єктивність саме нормативного/сучасного підходу до дефініювання політичної опозиції і, на свій манер, виділив такі її типи, як: «конституційна»/»реальна» (передбачає згоду з фундаментальними принципами організації суспільства і політичного режиму, внаслідок чого виступає «проти уряду, а не проти політичної системи» [5, р. 151], і функціонує «спокійно і конструктивно», виступаючи «проти», але не перешкоджаючи) та «анти системна»/»девіантна» (ставить під сумнів легітимність політичного режиму в цілому (особливо в авторитарних режимах), діє «безвідповідально», оскільки не має жодних шансів бути репрезентованою при владі і тому практично не несе політичної відповідальності) або, іншими словами, «парламентська» та «непарламентська».

Все це сумарно означає, що згідно політологічної традиції класичне визначення та детермінування політичної опозиції традиційно є вузьким/одностороннім, а сучасне/нормативне визначення та детермінування – широким/багатостороннім. Перше визначення політичної опозиції часто йде в розріз з сучасною політичною теорією, особливою політичною компаративістикою. Натомість, друге визначення є менш проблемним, адже згідно нього поняття політичної опозиції є частиною політичної теорії, яка накладає свій безпосередній відбиток на сучасні дослідження

політичної опозиції. Теоретико-методологічним наслідком розуміння політичної опозиції є те, що її суб'єкти мають конкретні функції та завдання, внаслідок чого науковці змушені інтегрувати всіх їх у категорію «політична опозиція». Таким чином відбувається якщо не звуження, то чітке оформлення сфери дослідження політичної опозиції, головний локус якого, особливо в демократичних країнах, зосереджений на парламентській опозиції, постановка питання про дослідження якої регламентована й обґрунтована передусім принципами неоінституціоналізму. Водночас, помічено й звуження попиту і причинно-наслідкового поступу цілей та завдань порівняльного дослідження політичної опозиції.

Але потрібно розуміти і той факт, що широке чи нормативне/сучасне визначення політичної опозиції теж здатне генерувати певні теоретико-методологічні і дефінітивні обмеження із приводу концепту, ролі та цілей політичної опозиції як такої. Це часто ускладнюється тим, що теоретико-методологічні непорозуміння з приводу означення політичної опозиції не є унілатеральними, а натомість переплітаються у політологічній літературі. Одне із таких обмежень/непорозумінь стосується ролі, яку відводять політичній опозиції, бо вчені найчастіше трактують політичну опозицію у вузькому сенсі, тобто з обмеженою кількістю акторів/гравців. Інше обмеження стосується того факту, що актори/гравці політичної опозиції мають специфічні ролі/функції і строго визначені цілі – передусім отримати владу, – що призводить до обмеженого бачення змісту діяльності політичної опозиції. Нарешті, останнє (з представлених у статті) обмеження/непорозуміння безпосередньо дотичне до того, що основним (або часто і єдиним) локусом дослідження місця політичної опозиції є легіслатура, внаслідок цього відбувається звуження сфери її політологічного аналізу. Але навіть й така аналітична специфіка досить ефективно вписується у площину дослідження політичної опозиції крізь призму неоінституціональної, структурно-функціональної, біхевіоральної та інших методологій. Це зумовлено тим, що навіть крізь призму звуження широкого або нормативного підходу до дефініювання та де термінування політичної опозиції, роль і «функція» політичної опозиції визначаються у забезпеченні альтернативних стратегій політичного розвитку, хоча в основному й у контексті ідеї та крізь призму генерування альтернативного уряду. Як наслідок цього, політична опозиція згідно сучасного/

нормативного підходу традиційно розглядається як цілісне організаційне явище з чітко визначеним і визнаним статутом. У такому контексті часто вважають, що політична опозиція – це передусім лояльна опозиція у формі альтернативного чи тіньового уряду, у складі тіньових міністрів, тіньового кабінету і «тіні» законодавчої програми, що відповідає вузькому трактуванню політичної опозиції. Доповнює цю ситуацію і ще один варіант звуження широкого/нормативного дефініювання політичної опозиції як політичної сили, яка намагається впливати на законодавчу владу і встановлений нею порядок денний. З огляду на це, очевидно, що більшість вчених, незалежно від того, яким дефінітивним і теоретико-методологічним підходом вони послуговуються, все ж таки фокусується на трактуванні політичної опозиції передусім як парламентської опозиції або, іншими ж словами, політичної сили, яка може маневрувати та суттєво впливати на законодавчий процес з інституційної/міжінституційної перспективи. Це, на думку Л. Хелмса [6, р. 13] і У. Сурела [7, р. 63], вказує, що політична опозиція – це здебільшого квазіоднорідна композиція/структура у складі парламентської меншості (акторів/гравців парламентської меншості), які не змогли увійти до композиції уряду.

Однак навіть у цьому контексті, зокрема в широкому розумінні опозиційності, парламентська опозиція несумірна політичній опозиції, адже парламентська опозиція у будь-якій легіслатурі може мати значно більше ролей, ніж просто пропонувати альтернативний політичний курс та формувати альтернативний («тіньовий») кабінет. Наприклад, у багатоскладових, наприклад, етнічно диференційованих, суспільствах, парламентська опозиція відіграє важливу функцію представництва та артикуляції інтересів різних соціальних груп, навіть якщо вони не можуть бути прийняті до уваги та враховані. Але замість того, щоб пропонувати альтернативну політику, парламентська/політична опозиція суплементарно може співпрацювати з більшістю у легіслатурі/політичній системі із приводу реформування політичної системи в цілому, особливо з приводу узгодження принципів політичного режиму. Крім того, політична опозиція може використовувати (якщо такі передбачені) свої формальні повноваження, щоби переконатися, що парламентська більшість й урядовий кабінет політично відповідальні і виправдовують своє перебування при владі (зокрема, один перед одним в умовах парламентських і президентських демократій, інкорпорованих у різних системах

державного правління, зокрема у парламентських республіках та монархіях, напівпрезидентських і президентських республіках тощо). Окрім того, не варто забувати і про неофіційні повноваження суб'єктів політичної опозиції. Дійсно, поряд із формальними повноваженнями, передбаченими за опозицією у парламенті, вона може відігравати й інші політичні і суспільно-політичні ролі, слугуючи каналом комунікації громадськості і політичної влади щодо конкретних політичних питань чи слугуючи в ролі своєрідного «запобіжного клапану» (англ. «safetyvalve») [7, р. 150]. Вона може «політизувати» й аполітичний процес, трансформуючи будь-яке запитання у політичну площину, зокрема шляхом громадського обговорення, і, тим самим, сприяти усвідомленню громадськістю будь-якого конкретного питання. Врешті-решт, політична опозиція також може підвищувати легітимність уряду/урядового кабінету(влади) та політичної системи в цілому, змушуючи їх більш об'єктивно реагувати на потреби широкої/неурядової частини електорату [8, р. 430].

У цьому контексті, а також опираючись на свідоме чи несвідоме визнання того, що найбільш вагомою функцією політичної/парламентської опозиції є виокремлення і пропонування альтернативного політичного курсу та формування альтернативного («тіньового») уряду/урядового кабінету, вчені зазвичай схиляються до формулювання дуже вузького погляду на цілі політичної опозиції, навіть у межах її широкого чи сучасного трактування: всесторонньо намагались отримати політичну владу і впливати на законодавчий або виконавчий процес (урядування). Це аргументує теоретико-методологічну надійність широкого або сучасного дефініювання політичної опозиції як поліваріантного феномену, зокрема крізь призму апелювання до такого її вияву, як антисистемна політична опозиція. Однак разом з цим, потрібно зауважити, що в політичній науці є досить помітні розмежування із-поміж систематично диференційованою «нормальною», «класичною», «реальною», «конституційною» чи «лояльною» (або, іншими словами, регулярною та законною) політичною опозицією, із одного боку, і «девіантною», «нелояльною» чи «ненормальною» (або, іншими словами, антисистемною та екстремістською) політичною опозицією, із іншого боку.

Як наслідок цього, відбувається конфігураційна концептуалізація різних категорії політичної опозиції за рахунок зміни гіпотетичних обсягів її розширення/збільшення. Пояснення такого

кроку полягає у використанні категорії «політична опозиція» не в одиниці, а в множині. Тобто на увазі мається широкий спектр можливостей стосовно суб'єктів, відносин і дій політичної опозиції. Однак і на цьому гіпотетичний набір теоретико-методологічних питань, на які має бути спрямований ракурс у науковому аналізі політичної опозиції, зовсім не обмежений. Розширення цього ракурсу, навіть теоретико-методологічно, дозволяє подолати обмеженість ідей і підходів стосовно ролей політичної опозиції, подолати бар'єр доцільності чи недоцільності розділеного дослідження «нормальної»/»реальної» та антисистемної/екстремістської, парламентарської та непарламентарської політичної опозиції.

**Бібліографічний список:**

1. Norton P. Making Sense of Opposition / Philip Norton // The Journal of Legislative Studies. – 2008. – Vol. 14. – No. 1. – P. 236–250.
2. Dahl R. Political Oppositions in Western Democracies / Robert Alan Dah. – New Haven : Yale University Press, 1966. – 458 p.
3. Ionescu G. Opposition : Past and Present of a Political Institution / Ghița Ionescu, Isabel de Madariaga. – London : The New Thinker Library, 1968. – 213 p.
4. Schapiro L. Putting the lid on Leninism. Opposition and dissent in the communist one-party states / Leonard Schapiro // Government and Opposition. – 1967. – Vol. 2. – No. 2. – P. 181–203.
5. Sartori G. Opposition and Control Problems and Prospects / Giovanni Sartori // Government and Opposition. – 1966. – Vol. 1. – No. 1. – P. 149–154.
6. Helms L. Studying Parliamentary Opposition in Old and New Democracies : Issues and Perspectives / Ludger Helms // The Journal of Legislative Studies. – 2008. – Vol. 14. – No. 1. – P. 6–19.
7. Surel Y. Le chef de l'opposition / Yves Surel // Pouvoirs. – 2004. – Vol. 108. – No. 1. – P. 63–80.
8. Holzhaacker R. The Power of Opposition Parliamentary Party Groups in European Scrutiny / Ronald Holzhaacker // The Journal of Legislative Studies. – 2005. – Vol. 11. – No. 3. – P. 430.

*Теоретический анализ политического конфликта и политического кризиса является основой научного исследования для практического предупреждения и эффективного урегулирования противоречий во избежание негативных последствий для общества. Взаимозависимость и отличие данных понятий и процессов формируют необходимость детализации признаков политического конфликта и политического кризиса.*

*It was proved that the Western Political Science is not unified in the context of political opposition's definition, since it is based on multifactorial theoretical*

*and methodological analysis incorporated in narrow and wide definitions of political opposition. The author found that a narrow (classical) definition of political opposition tends to parliamentary opposition and a wide(modern) definition of political opposition tends to parliamentary opposition and other forms of opposition based on the politicization of public, social and political process.*

Стаття надійшла до редколегії 23.11.2016

УДК 316.01:316.47:316.3

**Наумкіна С. М., Варинський В. О.,  
ДЗ «Південноукраїнський національний  
педагогічний університет імені К. Д. Ушинського**

## **МІСЦЕ ДОВІРИ В СИСТЕМІ СОЦІАЛЬНОГО КАПІТАЛУ**

*Аналізується поняття «соціальний капітал», його формування та накопичення через наявність загальних норм і цінностей, взаємної довіри та соціальних мереж. Обґрунтовується, що соціальний капітал, втілений у вигляді норм і традицій соціальної солідарності та розгалуженої мережі громадянської співучасті, є важливою передумовою успішного суспільного розвитку. Наведено, що в умовах нестабільності роль довіри як ресурсу, який спрямований на забезпечення порядку і стабільності суспільної системи в цілому і окремих її сфер вагома і значима, тому необхідно розвивати культуру довіри на принципах взаємовигідного співробітництва, соціальної відповідальності.*

Незважаючи на певні відмінності у трактуванні дослідниками сутності соціального капіталу, більшість із них визнають, що соціальний капітал формується через наявність загальних норм і цінностей, взаємної довіри та соціальних мереж. Соціальний капітал, втілений у вигляді норм і традицій соціальної солідарності та розгалуженої мережі громадянської співучасті, є важливою передумовою успішного суспільного розвитку. Оскільки у системі механізмів формування соціального капіталу первинне місце займають механізми формування соціальної довіри, то вивчення проблематики активізації соціального капіталу політичними методами доречно аналізувати через призму категорії «довіра».

*and methodological analysis incorporated in narrow and wide definitions of political opposition. The author found that a narrow (classical) definition of political opposition tends to parliamentary opposition and a wide(modern) definition of political opposition tends to parliamentary opposition and other forms of opposition based on the politicization of public, social and political process.*

Стаття надійшла до редколегії 23.11.2016

УДК 316.01:316.47:316.3

**Наумкіна С. М., Варинський В. О.,  
ДЗ «Південноукраїнський національний  
педагогічний університет імені К. Д. Ушинського**

## **МІСЦЕ ДОВІРИ В СИСТЕМІ СОЦІАЛЬНОГО КАПІТАЛУ**

*Аналізується поняття «соціальний капітал», його формування та накопичення через наявність загальних норм і цінностей, взаємної довіри та соціальних мереж. Обґрунтовується, що соціальний капітал, втілений у вигляді норм і традицій соціальної солідарності та розгалуженої мережі громадянської співучасті, є важливою передумовою успішного суспільного розвитку. Наведено, що в умовах нестабільності роль довіри як ресурсу, який спрямований на забезпечення порядку і стабільності суспільної системи в цілому і окремих її сфер вагома і значима, тому необхідно розвивати культуру довіри на принципах взаємовигідного співробітництва, соціальної відповідальності.*

Незважаючи на певні відмінності у трактуванні дослідниками сутності соціального капіталу, більшість із них визнають, що соціальний капітал формується через наявність загальних норм і цінностей, взаємної довіри та соціальних мереж. Соціальний капітал, втілений у вигляді норм і традицій соціальної солідарності та розгалуженої мережі громадянської співучасті, є важливою передумовою успішного суспільного розвитку. Оскільки у системі механізмів формування соціального капіталу первинне місце займають механізми формування соціальної довіри, то вивчення проблематики активізації соціального капіталу політичними методами доречно аналізувати через призму категорії «довіра».

У сучасному політологічному дискурсі проблема довіри стає однією з найактуальніших, позаяк різкі та несподівані соціально-політичні зміни підбивають довіру індивідів як до державних інститутів, так і один до одного, що виключає можливість формування соціального діалогу в суспільстві і, відповідно, несе деструктивний вплив як на функціонування окремих сфер суспільного життя, так і всього соціуму взагалі. Довіра є невід'ємною складовою комунікації, соціальних відносин на всіх рівнях організації суспільства. Дефіцит довіри порушує основи соціальних відносин, що негативно позначається на різних аспектах функціонування суспільства.

Актуальність вивчення проблематики довіри диктується необхідністю пошуку механізмів забезпечення соціальної стабільності, стійкості, передбачуваності соціальних взаємодій, мінімізації ризиків.

Незважаючи на значну кількість робіт, ступінь наукової розробленості теми довіри як складової соціального капіталу характеризується теоретичною фрагментарністю. Більшість учених пов'язують соціальний капітал із довірою, проте немає чітко визначеного місця довіри в структурі соціального капіталу. Серед українських дослідників проблематика довіри як передумови соціального капіталу представлена розробками Н. Левчук, Т. Новаченко, А. Панькової, Т. Стеценко та іншими.

Необхідно вивчати механізми формування соціального капіталу та довіри, як його компоненти, оскільки сьогодні відсутнє не тільки чітке уявлення про місце довіри в структурі соціального капіталу, а й немає загальноприйнятої моделі структури соціального капіталу, в результаті чого не вистачає конкретики у визначенні інших складових соціального капіталу, а відповідно, не встановлено їх взаємозв'язку з довірою.

А. Сміт визнавав, що довіра – це «природне почуття індивід», і його «установка на довіру» є базовою і панівною [1, с. 324]. «Будь-яка система економічна, правова чи політична – вимагає довіри як обов'язкової умови. Без довіри вона не в змозі стимулювати необхідну діяльність у ситуації невизначеності або ризику» [2, с. 103]. Е. Дюркгейм і М. Вебер вважали, що за певних умов довіра може з індивідуальної якості, що характеризує особистість, перейти до характеристики окремої соціальної групи або суспільства в цілому.

Р. Патнам зауважив, що особливістю соціального капіталу є те, що він становить суспільне добро, в той час, як звичайний капітал є приватним добром [3, с. 207]. У праці «Творення демократії: Традиції громадянської активності в сучасній Італії», Р. Патнам разом із колегами Р. Леонарді та Р. Нанетті наголошує, що у громадянсько-свідомих регіонах Італії соціальна довіра була основним інгредієнтом поведінки, що підтримувала динамізм економіки та ефективність уряду [3, с. 190].

Як відомо, ступінь довіри буває різним залежно від характеру зв'язків, що сформувалися між людьми (наприклад, вони можуть бути родинними, дружніми, діловими тощо). У такому аспекті взаємозв'язок між довірою і соціальним капіталом є очевидним. Це підтверджує запропонована Р. Патнамом класифікація типів соціального капіталу, побудована за ознакою міцності зв'язків між суб'єктами.

Відповідно до цієї класифікації, Р. Патнам поділяє соціальний капітал на міжособистісному рівні на два типи. Перший тип об'єднує відносини між членами родини, друзями і характеризує наявність тісних зв'язків, що відповідно породжують високий ступінь довіри між ними. На думку Р. Патнама, цей тип капіталу допомагає людині бути прийнятим у певній спільноті. Другий тип соціального капіталу характеризує відносини зі знайомими, партнерами, колегами. Хоча ці зв'язки вважають менш міцними і ступінь довіри в них є значно нижчим, ніж у зв'язках першого типу, проте вони є особливо важливими для кар'єрного росту, набуття людиною гідного соціального статусу.

Р. Патнам, Р. Леонарді та Р. Нанетті зазначають, що в суспільстві, де люди довіряють тільки своїм родичам і не схильні до кооперації з іншими, спостерігається економічна стагнація. На їх думку, довіра є однією з тих невід'ємних якостей особистості, які підвищують її добробут і виявляються тільки в процесі колективної діяльності, тобто під час формування соціального капіталу [3, с. 136].

На думку польського дослідника П. Штомпки, феномен довіри слід розуміти як виражене в дії, здійснене щодо партнера, очікування, що його реакції будуть для нас вигідним, тобто, здійснена в умовах невпевненості ставка на партнера в розрахунку на його сприятливі для нас відповідні дії. Звідси, робимо припущення, що довіра є позитивною морально-етичною, прагматичною або

емоційною оцінкою соціальним суб'єктом деякого об'єкта з позицій його надійності та відповідності очікуванням суб'єкта; вона виступає орієнтацією на дію, імпульсом до взаємодії та характеризує готовність суб'єкта до кооперації.

У системі суспільних відносин феномен довіри є: основним ресурсом формування та накопичення соціального капіталу, інтегратором, який утворює соціальну цілісність; відображенням актуального в сучасному та минулому досвіді соціальних взаємодій, відтворюючи сформовані традиції, структуру та норми взаємин; різновидом раціонального ставлення до сьогодення та майбутнього за рахунок включення і підтримки системи розвиваються очікувань; прагненням знайти або встановити певну впорядкованість у поле взаємодії для того, щоб попередити можливі ризики, забезпечити безпеку і взаємовигідність співпраці; інструментом адаптації до соціально-економічних умов різних соціальних груп за рахунок внутрішньогрупової та міжгруповий консолідації; символічним кредитом, який є однією з умов розширення можливостей соціально-економічного життя [Цит. за : 4, с. 104].

На думку П. Штоппки, феномен довіри слід розуміти як виражене в дії, здійснене щодо партнера, очікування, що його реакції будуть для нас вигідним, тобто, здійснена в умовах невпевненості ставка на партнера в розрахунку на його сприятливі для нас відповідні дії. На думку українського соціолога Т. Стеценко, довіра – це позитивна морально-етична, прагматична або емоційна оцінка соціальним суб'єктом деякого об'єкта з позицій його надійності та відповідності очікуванням суб'єкта, виступає орієнтацією на дію, імпульсом до взаємодії та характеризує готовність суб'єкта до кооперації.

А. Гіршман назвав довіру «моральними ресурсами», тобто ресурсами, які під час використання не зменшуються, а нарастають; і навпаки, без ужитку ці ресурси зникають. Таку саму аналогію можна провести й щодо соціальних норм і зв'язків, які збільшуються під час використання та зменшуються без ужитку.

Вітчизняний психолог Л. Найдьонова вважає, що соціальний капітал – це колективний ресурс, який складається із громадської участі, мережі зв'язків, норм взаємності, а також різноманітних організацій, які встановлюють довіру між громадянами та діють на покращення спільного благополуччя [5]. Отже, довіра, виступаючи сприятливим чинником благополуччя суспільства, розглядається

нею як явище, що є похідним від діяльності складових соціального капіталу.

Довіра також виступає й наслідком, важливим результатом формування соціального капіталу; довіра є не просто набором чинних у суспільстві інститутів, це «клей», що утримує їх разом [6, с. 9]. Громада створює та підтримує механізм соціальної солідарності, безумовно примножуючи соціальний капітал як той простір, де цінується довіра, взаємодопомога.

Довіра є одним із найважливіших чинників зростання добробуту суспільства, оскільки фактично кожна комерційна угода несе в собі елемент довіри, особливо довготермінова угода. Довіра сприяє співпраці: чим вищий рівень довіри у суспільстві, тим вища ймовірність співпраці.

Відсутність взаємної довіри, солідарності, звички до співпраці та взаємодопомоги визначає низький рівень соціального капіталу. Якщо у розвинених демократіях геллнерська «модулярна людина», як член громадянського суспільства, перебуває у відносинах, що ґрунтуються на довірі та солідарності, то для українського суспільства відносини такого роду обмежені тісним колом, що формується швидше на зв'язках вертикального типу. У цьому аспекті можна говорити про накопичення швидше негативного соціального капіталу, який сприяє поширенню корупційних схем та подальшому зростанню соціальної поляризації в суспільстві, на думку О. Шуби, найважчими соціальними наслідками цього є посилення дезінтеграції у суспільстві, яке зумовлює агресію і нестабільність, активізацію масової девіантної поведінки, що проявляється переважно серед молоді, зростання потенціалу протестної поведінки, розрив соціальної тканини і відчуження населення у вигляді озлоблення та аномії [7, с. 145].

Люди оцінюють успішність та заможність держави, регіону переважно за допомогою економічних показників і не звертають уваги на моральні цінності, рівень культури та довіри. За умов стрімких змін, невизначеності і нестабільності дедалі більшого значення набуває питання ціннісних орієнтацій суспільства, виявлення довіри та дотримання соціальних норм, які є основними складовими соціального капіталу.

Довіра є важливим компонентом соціального капіталу. Коли немає довіри – немає впевненості в угодах, а отже, й сили в законах. У суспільстві з високим рівнем довіри зазвичай вищий рівень

визнання публічної влади, а отже, нижчі витрати на підтримку порядку та стабільності. У багатьох країнах із низьким рівнем довіри люди не мають елементарних інституціональних гарантій, що захищають їх від політичного свавілля. Низький рівень довіри є перешкодою консолідації суспільства та влади [8, с. 60].

Місце довіри в системі соціального капіталу визначається тим, що останній є тим нематеріальним ресурсом, продуктом відносин між суб'єктом та контактами його мережі, зумовлених довірою, солідарністю, толерантністю й взаємністю, регульованих нормами, цінностями, зобов'язаннями й очікуваннями та детермінованих ризиком, контролем і недовірою, які, функціонуючи у формах взаємодопомоги, соціальної підтримки, громадської та соціальної активності й ініціативи, конвертують його в інші форми капіталу, відповідно до цілей та потреб соціального суб'єкта. Соціальний капітал розглядається як певний потенціал суспільної взаємодії, що є результатом довіри між та всередині різних груп та спільнот населення. Взаємодовіра є одним із головних мірил соціального капіталу.

Р. Патнама та Ф. Фукуяма – це здійснення очікуваного, зокрема чесною, зорієнтованою на спільні цінності поведінки [9; 10]. Ресурси соціального капіталу збільшуються із зростанням довіри членів громади один до одного і до влади. Довіра, що базується на вірі та надії, сприяє колективній взаємодії, кооперації зусиль, доступу до об'єктивної інформації. У суспільстві, де довіряють, люди бачать перед собою надію, спираються на глибинну життєву силу, а згубна дія безнадії проявляється в погіршенні психологічного самопочуття населення, підвищенні ризику самогубств, алкоголізму, злочинності та інших проявів асоціальної поведінки. Довіра є тим «мастилом» (Ф. Фукуяма), що полегшує соціальну кооперацію, зміцнює соціальні зв'язки, зменшує ризик конфліктів, а відтак – скорочує потребу в нелегітимних засобах досягнення цілей та асоціальних формах діяльності.

Вочевидь, сутність соціального капіталу визначається саме мірою взаємної довіри людей у суспільстві. Якщо в суспільстві є взаємна довіра, то можна говорити і про наявність соціального капіталу. Саме довіра в одне ціле єднає окремі індивідуальні капітали людей на рівні трудових колективів, громадських рухів, національних і державних співтовариств. Суть соціального капіталу полягає в тому, що громадське багатство створюється завдяки

контактам, активізації зв'язків між людьми; на ньому тримається вся соціальна цілісність. Дуже часто найцінніші знання й уміння виражені не в явній формі (документах, керівництві, базах даних), а виявляються в соціальному досвіді осіб і ноу-хау окремих членів суспільства. Така ситуація характерна для інститутів громадянського суспільства, де розвиток і процвітання багато в чому залежать від тісних стосунків між людьми, що засновані на повазі. Дж. Коулман стверджував, що соціальний капітал – потенціал взаємної довіри і взаємодопомоги, що формується в міжособистісних відносинах: зобов'язання та очікування, інформаційні канали і соціальні норми [11, с. 124].

Для підрахунку національного обсягу «соціального капіталу» застосовуються два показники: індекс довіри та членство в громадських об'єднаннях.

Довіра до партій зруйнована діями партійних функціонерів. Довіра до урядів руйнувалася очевидною масштабною корупцією та масовим зубожінням народу. Державним інститутам українське населення висловлює вкрай низький рівень довіри. Населення України висловлює найвищий рівень довіри сім'ї та родичам, а починаючи зі січня-лютого 2014 р. фіксується сплеск довіри до різноманітних загонів самооборони, патрулів, створених силами самої громади для забезпечення правопорядку.

Українська дослідниця Т. Стеценко сконструювала теоретичну структурно-функціональну модель соціального капіталу, у якій визначено місце довіри. Структурними елементами моделі виступають: соціальні актори; кола спілкування суб'єкта соціального капіталу, організовані відповідно до соціальної дистанції між ним та його контактами; власне соціальна мережа контактів суб'єкта соціального капіталу. До функціональних елементів дослідниця відносить: 1) інтегруючі: довіра, солідарність, толерантність, взаємність; 2) регулюючі: соціальні норми, соціальні та культурні цінності, зобов'язання, соціальні очікування; 3) захисні: ризик, контроль, недовіра; 4) ціледосягаючі: взаємодопомога, соціальна підтримка, громадська активність, соціальна активність, соціальна ініціатива [12, с. 6-8].

Довіра як чинник, інструмент і засіб накопичення соціального капіталу відображає актуальний, минулий, індивідуальний і соціальний досвід індивіда, соціальної групи, соціуму. Атмосфера довіри відтворює архетипи і задає норми взаємин. Довіра несе

в собі соціальну пам'ять. Через механізм довіри забезпечується накопичення і розвиток соціального капіталу, який легко втратити, і дуже складно знову формувати і накопичувати. Довіра демонструє характер і розвиненість соціального партнерства як на рівні суспільства, так і окремих його сфер на основі міжособистісної, міжгрупової, міжінституційної взаємодії, що покликана забезпечити узгодженість, стійкість життєдіяльності соціуму.

В умовах нестабільності роль довіри як ресурсу, який спрямований на забезпечення стійкості, порядку і стабільності суспільної системи в цілому і окремих її сфер вагома і значима, тому необхідно розвивати культуру довіри на принципах взаємовигідного співробітництва, соціальної відповідальності. Це забезпечить попередження глобальних і локальних ризиків, а розвиток конструктивного соціального діалогу, сприятиме підвищенню якості життя населення, позитивному соціальному самопочуттю, що в підсумку формує щільну соціальну тканину, стабільні стійкі соціальні відносини, відносну передбачуваність ситуацій та їх наслідків.

Отже, довіра може вважатися інтегральним показником соціального капіталу, бо відображає сукупність неформальних норм у дії. При високому рівні довіри всі сфери життя суспільства – економіка, політика, право – функціонують значно краще, з більшою користю для членів суспільства.

***Бібліографічний список:***

1. Смит А. Теория нравственных чувств / А. Смит. – М. : Республика, 1997. – 351 с.
2. Luhmann N. Familiarity, Confidence, Trust : Problems and Alternatives / N. Luhmann // Trust-Making and Breaking Cooperative Relations. – Oxford : Basil Blackwell, 1988. – P. 94-107.
3. Патнам Р. Д. Творення демократії: Традиції громадянської активності в сучасній Італії / Р. Д. Патнам, Р. Леонарді, Р. Й. Нанетті; пер. з англ. В. Ющенко. – К. : Основи, 2001. – 302 с.
4. Панькова О. В. Доверие как основа формирования социального капитала в контексте развития человеческого потенциала Украины / О. В. Панькова // Актуальні проблеми соціології, психології, педагогіки. – 2012. – № 16. – С. 101-109.
5. Найдьонова Л. Психологічне благополуччя людини [Електронний ресурс] / Л. Найдьонова // Директор школи. Україна. – 2007. – № 2. – Режим доступу : <http://osvita.ua/publishing/director/121>. – Назва з екрана.
6. Андрущенко Г. І. Характер та особливості взаємозв'язку довіри і соціального капіталу / Г. І. Андрущенко // Український соціум. – 2010. – № 2. – С. 7-12.

7. Шуба О. Проблеми соціальної нерівності в Україні в контексті соціальної безпеки / О. Шуба // Політичний менеджмент. – 2010. – № 5. – С. 143–146.
8. Лесечко М. Значення соціального капіталу в організації місцевого самоврядування / М. Лесечко, О. Сидорчук // Вісн. Центральної виборчої комісії. – 2008. – № 2 (12). – С. 58–64.
9. Фукуяма Ф. Доверие: социальные добродетели и путь к процветанию / Ф. Фукуяма. – М. : АСТ; Хранитель, 2006. – 730 с.
10. Putnam R. The Prosperous Community, Social Capital and Public Life / R. Putnam // The American Prospect. Vol. 4. № 13. – March 21. – 1993. – P. 1-12.
11. Коулман Дж. Капитал социальный и человеческий / Дж. Коулман // Общественные науки и современность. – 2001. – № 3. – С. 122-139.
12. Стеценко Т. О. Довіра як складова соціального капіталу : автореф. дис. ... к. соціол. н. / Тетяна Олександрівна Стеценко ; НАН України, Ін-т соціології. – К., 2013. – 16 с.

*Анализируется понятие «социальный капитал», его формирование и накопление через наличие общих норм и ценностей, взаимного доверия и социальных сетей. Обосновывается, что социальный капитал, воплощенный в виде норм и традиций социальной солидарности и разветвленной сети гражданского участия, является важной предпосылкой успешного общественного развития. Показано, что в условиях нестабильности роль доверия как ресурса, который направлен на обеспечение порядка и стабильности общественной системы в целом и отдельных ее сфер – весомая и значимая, потому необходимо развивать культуру доверия на принципах взаимовыгодного сотрудничества, социальной ответственности.*

*A concept «Social capital», his forming and accumulation through the presence of general norms and values, mutual trust and social networks is analysed. Grounded, that a social capital, incarnate as norms and traditions of social solidarity and ramified network of civil participation, is important pre-condition of successful community development. It is rofined that in the conditions of instability role of trust as a resource which is directed on providing of order and stability of the public system on the whole and its separate spheres – ponderable and meaningful, that is why it is necessary to develop the culture of trust on principles of mutually beneficial collaboration, social responsibility.*

УДК 327.8:355.01+323.269: 32.019.51(477)

Феськов І. В., НУ «ОЮА»

## ОСНОВНІ МЕТОДИ ВЕДЕННЯ ГІБРИДНОЇ ВІЙНИ В СУЧАСНОМУ ІНФОРМАЦІЙНОМУ СУСПІЛЬСТВІ

*Стаття присвячена науковому аналізу змісту поняття «гібридна війна» в сучасних соціально-політичних умовах. Розглянуто складові гібридної війни та близькі за змістом поняття, такі як: «інформаційна війна», «політичне маніпулювання» тощо. Виявлені основні методи ведення гібридної війни в сучасних реаліях.*

На початку ХХІ ст. активно входить в обіг термін «гібридна війна», що використовується поряд з такими поняттями, як «інформаційна війна», «ядерна війна», «холодна війна», «кібервійна» тощо. В останні роки поняття набуває все більш широкого вжитку через розвиток інформаційно-комунікаційних технологій, розширюється змістовна наповненість терміну. Нажаль, необхідно констатувати, що в останні кілька років все частіше поняття гібридної війни використовується по відношенню до нашої держави.

Незважаючи на широке використання наукового терміну «гібридна війна», до цього часу немає однозначного визначення цього поняття. Найчастіше використовується синтетичне, інтегративне визначення, що включає як активні військові дії з використанням спеціального озброєння (метою яких є фізичне знищення ворога та його людської сили), так і комплекс певних дій агресора по відношенню до потерпілої сторони, спрямованих на дискредитацію останнього в очах світового співтовариства, власного народу, розкол політичної еліти та суспільства в цілому. Подібні дії можуть нанести значно сильнішого удару ніж військове вторгнення, оскільки їх метою є формування певних стереотипів та установок і масовій свідомості через маніпулятивний вплив. Яскравим прикладом, що ілюструє наведену тезу, є нинішня ситуація в Україні.

Слід зазначити, що сучасні політичні та нейролінгвістичні технології дають широкий спектр способів та прийомів маніпулятивного впливу на свідомість. Означені тенденції обумовлюють актуальність дослідження феномену гібридної війни та методів її

ведення з метою побудови ефективного механізму протидії такій війні.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. До аналізу сутності гібридної та інформаційної війни звертались в свої наукових працях як зарубіжні, так і вітчизняні вчені. Аналіз сутності інформаційного суспільства проводили у своїх працях П. Бергер, З. Бзежинський, Н. Вінер, Г. Лассуел, М. Постер, Е. Тоффлер, С. Хантінгтон та ін., особливості інформаційної безпеки розглядали Р. Абдєєв, Е. Андрєєв, Г. Грачов, О. Губарєв, О. Деркач, Д. Фролов та ін. Російський вчений А. Манойло у своїй монографії «Державна інформаційна політика в особливих умовах» визначив принципи ведення державної інформаційної політики в умовах агресії. Сутність поняття «гібридна війна» досліджували Ф. Хоффман, Д. Ласік, Дж. Девіс, Ф. ван Капшен та ін.

До вітчизняних вчених, які займаються вивченням феномену інформаційної та гібридної війни належать В. Бебик, Я. Жарков, О. Литвиненко, В. Петрик, М. Присяжнюк, І. Рабінович, Д. Фельдман, Ю. Шайгородський та інші. Також слід згадати Г. Почепцова, який здійснив аналіз інформаційної політики та безпеки, які проводять провідні країни світу, і О. Гапченко, що досліджує пропагандистський дискурс як засіб маніпулювання людською свідомістю. Проте, наразі в науковій літературі не існує чіткого переліку прийомів та методів ведення гібридної війни, що визначає актуальність даного дослідження.

Метою статті є комплексний аналіз сучасного змісту поняття «гібридна війна» та методів її ведення, з урахуванням сучасного етапу суспільного розвитку – в умовах інформаційного суспільства.

Виклад основного матеріалу дослідження. На думку теоретиків гібридної війни, сучасні конфлікти розгортаються в чотирьох суміжних сферах: фізичній, інформаційній, когнітивній та соціальній. Інтегрованою стає інформаційна сфера, на яку і прагнуть впливати сторони конфлікту задля своєї перемоги.

Поняття «гібридна війна» було введено американським вченим М. Маклюєном, який вважав засоби комунікації новим ресурсом держави та довів, що сучасні війни відбуваються в інформаційному просторі [1].

На даний час існують різні варіанти визначення сутності гібридної війни:

- 1) військова стратегія, яка поєднує звичайну війну, малу війну та кібервійну;

2) атака з використанням ядерної, біологічної, хімічної зброї, саморобних знарядь для терористичних атак та інформаційного тиску;

3) складна та гнучка динаміка бойового простору (battlespace), яка передбачає швидку реакцію та адаптацію учасників протистояння;

4) сучасний вид партизанської війни, яка поєднує сучасні технології та методи мобілізації (Біл Неметт, підполковник Корпусу морської піхоти США);

5) основний метод у асиметричній війні, яка ведеться на трьох умовних фронтах – серед населення конфліктної зони, тилового населення та міжнародної спільноти (полковник Армії США Джек МакКуен) [2, с. 22-39].

Ф. Хоффман дає наступне визначення гібридної війни – повний арсенал всіх видів бойових дій, враховуючи конвенціональні можливості, іррегулярну тактику і формування, терористичні акти, що містять насилля та кримінальні безлади [3]. Автор визначив п'ять елементів гібридної війни: модальність проти структури, одночасність, злиття, комплексність і злочинність [4].

До складових гібридної війни, на нашу думку, слід віднести використання методів класичної війни (проведення збройних військових операцій), інформаційної або інформаційно-психологічної, партизанської війни, «кібервійни», елементів тероризму та підривних дій, економічного та дипломатичного впливу.

Гібридна війна небезпечна тим, що фактично стираються кордони війни, сценарії її початку та закінчення, часто буває важко визначити суперника, зміна стану з військового до мирного часто нічого не вирішує конфлікт, в подальшому ситуація може загострюватись.

На даний час поняття «гібридна війна» («hybrid warfare») і «гібридна загроза» («hybrid warfare threats») вже введені в офіційну термінологію західної військової політики. Так, в підсумковому документі, прийнятому на саміті НАТО у вересні 2014 року в Уельсі, Англія, в п.13 йдеться про необхідність підготовки Північноатлантичного військового альянсу до того, «щоб НАТО була здатна ефективно долати конкретні виклики, що виникають у зв'язку з погрозами гібридної війни, при веденні якої застосовується широкий ряд тісно взаємопов'язаних відкритих і замкнених військових, воєнізованих та цивільних заходів» [5]. Учасники

альянсу розглядають гібридні війни як широкий набір бойових дій, таємних операцій, здійснюваних партизанськими формуваннями, з залученням цивільних компонентів, а також як боротьбу з пропагандистськими кампаніями, кібератаками і місцевим сепаратизмом. Для здійснення комунікацій та проведення навчань з відпрацювання дій в гібридній війні навіть був створений спеціальний навчальний центр в Латвії (Strategic Communications Centre of Excellence).

Переважає більшість авторів сходяться на думці про те, що провідною складовою гібридної війни є інформаційна війна. Це доводить і практика. Так, постійний розвиток системи масової комунікації призводить до стирання кордонів, широких можливостей для здійснення маніпулятивного впливу на свідомість населення країни-суперника з насаджуванням власних ідей. Так, в україно-російській інформаційній війні це – боротьба так званого «руського миру» (ідеологія відновлення радянської системи) та пост майданної України (з новими політичними проектами та постколоніальним синдромом) [6, с. 50].

Слід зазначити, що термін «інформаційна війна» використовував одним з перших Т. Рона в аналітичному звіті для компанії Боїнг «Системи зброї і інформаційна війна» в 1976 р. [7]. З того моменту починається формування розуміння того, що інформація може бути зброєю. А з урахуванням того, що розвиток економік країн Європи і США засновано на прориві в інформаційно-телекомунікаційних технологіях, то цей сектор стає особливо вразливим як у воєнний, так і в мирний час. Виділяють два провідних напрямки впливу інформаційної зброї: вплив на інформаційні засоби і системи противника і вплив на свідомість людей. Перший напрямок отримало ще назву кібервійни, коли атакам піддається технічне обладнання і системи його програмного забезпечення. Другий напрямок – це старі способи пропаганди і агітації, контрпропаганди і контрагітації, але досягли небувалих по своїй висоті по витонченості і масовості впливу на умисли людей.

Найбільш відомим визначенням інформаційних воєн стало таке: «... це вид конфлікту, при якому завданнями протиборчих сторін є захист власної інформації та інформаційних систем, маніпулювання інформацією противника або її спотворення, а також обмеження можливостей протиборчої сторони в доступі і обробці інформації» [8, с. 3].

На сучасному етапі стало очевидним фактом, що якщо ще недавно Інтернет мав переважно інформаційну складову, то тепер в ньому все більше набирає силу сектор агітаційний, пропагандистський, що відрізняється яскраво вираженою агресивністю. Традиційні ЗМІ все більше працюють з інтернет-ресурсами як джерелами інформації і засобом впливу на свідомість громадян. Інформація в Мережі стає все більш масово затребуваною, швидко розповсюджується і суспільно значимою. Метою інформаційної війни є управління процесом зміни свідомості людей, їх світоглядом, ставлення до суспільства і держави; небезпекою для людей є втрата ними власної волі, а для держави – її суверенітету. Це завжди було метою будь-якого завойовника, але тепер того ж можна домогтися «м'яким» способом (навіть термін з'явився: «soft power» – м'яка сила, введений у вжиток американським політологом Дж. Найєм). Але «м'які» засоби в деяких випадках можуть бути небезпечніші «жорстких», тому що жертва м'якого примусу може і не усвідомлювати обману, може побачити результат тільки тоді, коли, як то кажуть, «поїзд уже пішов». При цьому така зброя має масовим характером ураження. Зі зрозумілих причин вільний і важко контрольоване поширення інформації в Інтернеті створює чимало проблем спецслужбам всіх держав. Лавиноподібний потік інформації (і дезінформації) здатний завдати шкоди будь-якій державі (аж до революційного вибуху і повалення влади).

Цікавою видається думка А. Дорошенко про те, що інформаційна війна на сучасному етапі постає у формі мережевоцентричної війни, завданням якої є ідентоцид, тобто знищення національної-державної-громадянської ідентичності країни-суперника до такого стану, коли про нього можна сказати одне – нелюдь і ворог. Ідентоцид полягає у переконанні більшості народу своєї країни, або навіть частини народу супротивника в злих намірах супротивника щодо своїх. Об'єктом такої війни є масова та індивідуальна свідомість. Слід зазначити, що інформаційний вплив може здійснюватися як на тлі інформаційного шуму, так і в умовах інформаційного вакууму [9].

До основних інструментів гібридної війни відносять наступні інформаційні заходи: засоби військово-політичної дезорієнтації противника; дезінформація щодо власних ресурсів; дії, спрямовані на поразку чи блокування каналів передання даних з метою дезорієнтації й дезорганізації, створення атмосфери напруженості

в українському суспільстві від постійного очікування ударів і масованого наступу по всій лінії фронту та вплив на масову свідомість українців з метою деморалізації та поширення паніки [10].

Постійне збільшення потоків інформації унеможливлює контроль за ними з боку будь-якої держави. Тому провідним завданням під час протистояння в інформаційній сфері є не контроль за потоками інформації, як вірно зазначає О. Дугін [11], контроль алгоритму руху інформації, що дасть змогу дешифрувати її та тим самим убезпечити суспільство та інститути управління ним.

В рамках аналізу сутності гібридної війни зустрічається термін «психологічна війна», який вперше використав британський історик Дж. Фуллер на початку XX ст. при аналізі Першої світової війни. Пізніше американські дослідники запозичили цей термін та стали вживати поняття «психологічна операція» або «інформаційна операція». Наразі під час навчання військовослужбовців в США офіцерів навчають тактиці та стратегії психологічних операцій, які найчастіше використовуються під час миротворчих операцій.

Інститут національно-стратегічних досліджень США та деякі західні експерти, аналізуючи складові елементи інформаційної війни, виокремлюють ведення психологічної війни, завдання якої полягає в маніпулюванні масами з метою: внесення в суспільну та індивідуальну свідомість ворожих шкідливих ідей та поглядів; дезорієнтація та дезінформація мас; послаблення певних переконань, устоїв; залякування свого народу образом ворога; залякування супротивника власною могутністю тощо [12, с. 138].

До основних методів ведення інформаційно-психологічної війни слід віднести пропаганду, поширення чуток, провокації, дезінформування, психологічний тиск, диверсифікацію суспільної свідомості тощо.

Найбільш поширеним методом є пропаганда, яка передбачає поширення в масах і роз'яснення яких-небудь переконань, ідей, вчення, знань.

Вперше роль пропаганди була проаналізована в працях Г. Лассауелла, який визначав її як особливий вид зброї, що впливає на моральний (тобто психічний) стан ворога. Серед основних цілей пропаганди автор визначає: збудження ненависті до ворога; підтримка дружніх відносин із союзниками; збереження добрих відносин із нейтральними країнами і, якщо можливо, намагання співпрацювати з ними; деморалізація супротивника [13].

Цікавим є трактування французького соціолога Ж. Еллюля, який запропонував розрізняти вертикальну (класичний варіант пропаганди, як ми всі собі її уявляємо, інформаційний потік згори до низу з пасивним реагуванням аудиторії) та горизонтальну (вона реалізується в певній соціальній групі, а не йде згори; у цій ситуації всі учасники є рівними, серед них немає лідера, а тому інформація сприймається з максимальною довірою) пропаганду. Автор також розрізняє два різновиди горизонтальної пропаганди: китайська (від членів групи не вимагається висловлювання власної думки) та американська (передбачає активність та виявлення індивідами власної позиції), спричинені особливостями групової динаміки [Цит. за: 14].

До основних прийомів пропаганди можна віднести: формування у масовій свідомості образу жертви з фігуранта, що насправді є злочинцев, перекладання відповідальності та приписування власних злочинів супернику, ігнорування фактів та таврування всіх, хто не згоден з пропагандою.

Означені прийоми використовуються РФ під час гібридної війни з Україною. Так, В. Ткач визначає методи, що використовувались під час проведення акцій спецпропаганди в Україні: «встановлення довірливих відносин із цільовою аудиторією (у спосіб використання поширених і усталених висловлювань, посилань на авторитети, цитат тощо); створення ілюзії самостійності розумової роботи (підготовка і подача матеріалів таким чином, щоб у аудиторії виникло відчуття, що до пропонованих висновків вона начебто дійшла абсолютно самостійно, понад те, зробила для прийняття цього рішення серйозну розумову роботу); використання образу енциклопедичності автора, який оперує величезним обсягом матеріалу і заливає супротивника інформацією (при використанні повномасштабних текстів архівних матеріалів, міжвідомчого листування, економічних таблиць і викладок та інших дуже нелегких для читання речей, щодо справжності яких практично неможливо визначитися); «утоплення в документах» (маніпулювання з документальними матеріалами, результатами досліджень, цілеспрямований відбір тільки тих джерел, які «вписуються» в задум, фальсифікація документів, унеможливлення їх перевірки тощо); свідоме і цілеспрямоване надання інформації інтенсивно емоційного забарвлення з метою пригнічення процесів раціонального мислення тієї аудиторії, яка піддається

інформаційній атаці; конструювання і описування подій у ЗМК і літературі задовго до того, як щось подібне сталося в реальності, інтерпретація та упереджене коментування замість детального інформування про факти» [15, с. 104].

Дезінформування та маніпулювання інформацією, на думку В. Петрика, досягається через: тенденційне викладення фактів (інформування, яка полягає в упередженому висвітленні фактів або іншої інформації щодо подій за допомогою спеціально підібраних правдивих даних; як правило, за допомогою цього методу спеціально сформована інформація подається дозовано, до постійно зростаючого напруження); дезінформування «від зворотного» (відбувається шляхом надання правдивих відомостей у перекрученому вигляді чи в такій ситуації, коли вони сприймаються об'єктом спрямувань як неправдиві; в результаті виникає ситуація, коли об'єкт фактично знає правдиву інформацію про наміри чи конкретні дії протилежної сторони, але сприймає її неадекватно, не готовий протистояти негативному впливу); термінологічне «мінування» (полягає у викривленні первинної правильної суті принципово важливих, базових термінів і тлумачень загальносвітоглядного та оперативно-прикладного характеру); «сіре» дезінформування (передбачає використання синтезу правдивої інформації з дезінформацією); «чорне» дезінформування (використання переважно неправдивої інформації) [16].

Диверсифікація громадської думки має на меті розпорошення уваги правлячої еліти держави на різні штучно акцентовані проблеми і тим самим відволікання її від вирішення першочергових завдань суспільно-політичного та економічного розвитку з метою забезпечення нормального функціонування суспільства і держави. Її формами є: дестабілізація обстановки в державі чи її окремих регіонах; активізація кампанії проти політичного курсу правлячої еліти держави та окремих її лідерів різними міжнародними установами; ініціювання антидемпінгових кампаній та іншого роду скандальних судових процесів, застосування міжнародних санкцій з інших причин [12, с. 139].

Психологічний тиск є також поширеним методом впливу на свідомість людей. Його застосування передбачає шантаж, погрози переслідувань, репресій, вбивств та ін., доведення до об'єкта відомостей про реальні чи надумані загрози та небезпеки, здійснення терористичних актів та диверсій. У вітчизняній практиці

найбільшого поширення отримав телефонний тероризм, тобто дзвінки з інформацією про нібито замінування громадських місць, вокзалів і т.п. До основних технологій тиску відносять: шахрайство, блеф, політичні ігри і містифікації, маніпулятивні дії, провокації, психологічні і таємні операції, політичні ігри і рекламні кампанії, дезінформація, чутки тощо.

Провокація є одним із часто вживаних методів ведення війни на сучасному етапі, що дозволяє спонукати противника здійснити невигідні для нього дії.

Поширення чуток є особливою технологією інформаційної війни. Г. Почепцов відзначає, що відсутність інформації моментально компенсується чутками. Він навіть вказує на вірогідність існування певного закону про можливості вакууму інформації: коли її не дають офіційні джерела, вона тут же з'являється в неофіційних каналах [17, с. 211-216].

Всі означені методи психологічної війни використовуються і під час інформаційної агресії проти України. Крім того, СБУ встановила, що російські ЗМІ застосовують і інші методи впливу на глядача: поширюють напівправду, показують деталізовані сцени вбивств і насильства, намагаючись сформувати образ ворога (в ролі якого виступає українська влада) в свідомості глядачів, використовують технологію «25-го кадру» тощо [18].

Таким чином, в даний час ще не розроблені кардинальні заходи з протидії інформаційним атакам. А це означає, що в інформаційних війнах успіх буде забезпечуватися за рахунок все більшого вдосконалення інформаційних технологій. Як показує практика, недостатня увага до питань парирування інформаційних загроз може завдати значної шкоди політичній системі будь-якої держави аж до руйнування самої держави. Отже, на нашу думку, виправданими є кроки, запроваджені керівництвом нашої держави щодо обмеження інформаційного впливу з Росії (вимкнення російських каналів, заборона частини російських фільмів тощо), а також створення спеціального інституційного механізму для боротьби з інформаційними впливами з боку Росії (кіберполіція).

#### *Бібліографічний список:*

1. Маклюен Г. М. Внешние расширения человека / Г. М. Маклюен ; пер. с англ. В. Николаева ; закл. ст. М. Вавилова. – М. ; Жуковский : КАНОН – пресс – Ц, Кучково поле, 2003. – 464 с.
2. Арзуманян Р.В. Определение войны в 21 веке. Обзор XXI ежегодной конференции по стратегии Института стратегических

- исследований Армейского военного колледжа, 6-8 апреля 2010 / Р.В. Арзумян. – Ереван, 2011. – 60 с.
3. Hoffman F. G. Hybrid vs. compound war [Електронний ресурс] / F. G. Hoffman // Armed Forces Journal, Oct. 2009. – Режим доступу: <http://armedforcesjournal.com/hybrid-vs-compound-war/>
  4. Hoffman F. G. Future Threats and Strategic Thinking [Електронний ресурс] / Hoffman F. G. // Infinity Journal, No Fall 2011. – Режим доступу: [https://www.infinityjournal.com/article/34/Future\\_Threats\\_and\\_Strategic\\_Thinking/](https://www.infinityjournal.com/article/34/Future_Threats_and_Strategic_Thinking/)
  5. Заявление по итогам встречи на высшем уровне в Уэльсе. Обнародовано главами государств и правительств, участвующими в заседании Североатлантического союза в Уэльсе – 4-5 сентября 2014 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: [http://www.nato.int/cps/en/natohq/official\\_texts\\_112964.htm?selectedLocale=ru](http://www.nato.int/cps/en/natohq/official_texts_112964.htm?selectedLocale=ru)
  6. Смола Л.Є. Аспекти ведення інформаційної та гібридної війни в контексті застосування комунікаційних технологій / Л.Є. Смола // S.P.A.C.E. – 2016. – № 1. – С. 48-53.
  7. Thomas P. Rona. Weapon Systems and Information War / Thomas P. Ro – Boeing Aerospace Co., Seattle, WA, 1976. – 72 p.
  8. Бедрицкий А.В. Эволюция американской концепции информационной войны // Аналитические обзоры РИСИ. – 2003. – № 3. – 26 с.
  9. Дорошенко А.С. Гібридна війна в інформаційному суспільстві / А.С. Дорошенко // Вісник Національного університету «Юридична академія України імені Ярослава Мудрого». – 2015. – № 2(25). – С.21-28.
  10. Присяжнюк Д.М. Застосування маніпулятивних технологій з боку Росії в ЗМІ України (на прикладі Криму) / Д.М. Присяжнюк [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://vuzlib.com/content/view/1108/23>
  11. Дугин А. Г. Основы геополитики. Геополитическое будущее России. Мыслить Пространством / А. Г. Дугин. – М. : Арктогея-центр, 1999. – 928 с.
  12. Горбань Ю.О. Інформаційна війна проти України та засоби її ведення / Ю.О. Горбань // Вісник НАДУ. – 2015. – №1. – С. 136-141
  13. Ласвель Г. Техника пропаганды в мировой войне: сокр. пер. с англ. в обработке Н. М. Потапова / Г. Ласвель. – Л.: Отдел военной литературы Госиздат, 1929. – 200 с.
  14. Макаренко Л.П. Еволюція форм та методів ведення інформаційної війни [Електронний ресурс] / Л.П. Макаренко. – Режим доступу: <http://oaji.net/articles/2014/797-1402908125.pdf>
  15. Ткач В.Ф. Спецпропаганда як інформаційний складник гібридної війни Росії проти України / В.Ф. Ткач // Стратегічні пріоритети. Серія «Політика». – 2016. – №1(38). – 99-109.

16. Петрик В. Сутність інформаційної безпеки держави, суспільства та особи [Електронний ресурс] / В. Петрик. – Режим доступу: <http://justinian.com.ua/article.php?id=3222>
17. Почепцов Г. Г. Психологические войны / Г. Г. Почепцов – М., К.: Рефл-бук, Ваклер, 2000. – 528 с.
18. У СБУ заявили, що російські канали застосовують проти телеглядачів «25-й кадр» [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://tsn.ua/politika/u-sbuzayavili-scho-rosiyski-kanali-zastosovuyut-protiteleglyadachiv-25-y-kadr-350517.html>

*Стаття посвящена научному аналізу содержания понятия «гибридная война» в современных социально-политических условиях. Рассмотрены составляющие гибридной войны и близкие по смыслу понятия, такие как: «информационная война», «политическое манипулирование» и другие. Выявлены основные методы ведения гибридной войны в современных реалиях.*

*The article is devoted to the scientific analysis of the content of the concept of «hybrid war» in modern socio-political conditions. The components of the hybrid war and related concepts are considered, such as: «information war», «political manipulation» and others. The main methods of conducting a hybrid war in modern realities are revealed.*

Стаття надійшла до редколегії 30.11.2016

# АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ МІЖНАРОДНОГО ПРАВА, МІЖНАРОДНИХ ВІДНОСИН, БЕЗПЕКИ ТА ГЛОБАЛІСТИКИ

---

УДК 327.5:130.1

Глушков В. О., ККІБП

## МНОГОПОЛЯРНЫЙ НОВЫЙ МИРОВОЙ ПОРЯДОК ПРОТИВ МОНОПОЛЯРНОГО МИРА (В РАЗРЕЗЕ РАСКОЛА ЭЛИТЫ ЗАПАДА)

*В статті розглядаються механізми реорганізації Європейського Союзу: децентралізація та створення єдиної держави. Автором визначено, що в сучасних умовах Західна Європа позбавлена міжнародно-правової правосуб'єктності. Також відзначено, що існує боротьба між національними та наднаціональними структурами.*

Современная планетарная ситуация отличается многогранностью экономических и политических проблем, обусловленных общим кризисом капитализма, решение которых и их последствия имеют непосредственное отношение к коренным изменениям геополитической ситуации в мире. К краеугольным проблемам такого уровня относится проведение в июле 2016 года референдума в Великобритании относительно ее дальнейшего пребывания в членстве Евросоюза (Brexit) и проведение в ноябре этого же года выборов в США. Эти события тесно связаны между собой и взаимообуславливают друг друга. Дональд Трамп оригинально сравнил гонку в США с компанией Брексит – сегодня Брексит – завтра победа Трампа.

Следует отметить, что к проведению референдума Великобритании прошла длительный, сложный и противоречивый путь, приведший страну к сакраментальному решению о выходе страны из Европейского сообщества. Его результаты не являются какой-то неожиданностью для британских политиков, но значение такого политико-правового факта выходит далеко за пределы самой Англии, Европы, а также имеют серьезные геополитические последствия для всего мира. Голоса лиц, принимавших участие в референдуме, разделились следующим образом: 52% из них проголосовали за выход из Евросоюза, причем большая часть из них представляло сельское население, а 48% – крупные города, которые захотели остаться в Евросоюзе. Естественно, что многих заинтересованных, находящихся в различных цивилизациях планеты лиц, интересуют причины и последствия такого геополитического шага Великобритании.

Следует особо подчеркнуть, что причины такого подхода Англии к членству в рядах Евросоюза имеют внутренний и внешний характер, они носят комплексный характер, и последствия референдума будут ощущаться в политической жизни планеты длительный период. Сравнить можно только с развалом СССР, его результаты будут чувствоваться в мире как распад СССР и не только в постсоветском пространстве.

Закат Европы начался давно. Первая и Вторая мировые войны, холодная война покончили с гегемонией Европы в мире, то есть европоцентризмом, возникшим еще в период ее бурного расцвета. Это причины экономического современного тупика, в котором находится мировая экономическая система, которая была задумана Соединенными Штатами Америки еще около 100 лет назад. За этот период Европа шла от кризиса к кризису, и внутренние проблемы Англии и внутренние проблемы Европы значительно переплетались. Они рождались уже в идее создания единой Европы, реализация которой проводилась без учета особенностей исторического развития каждой страны. Этот процесс интенсифицировался распадом Советского Союза, разграблением Западной Европой Восточной, что позволило укрепить свою западноевропейскую экономику.

В современных условиях экономическая ситуация уже сложилась по-другому, Западная Европа из субъекта могла превратиться в объект экономической экспансии в результате реализации созда-

ния Трансатлантического экономического сообщества, которое бы дало возможность США сохранить свою экономику за счет ослабления и подчинения экономики себе Западной Европы и сохранения ослабленного состояния Евросоюза. Евросоюз задумывался как объединение экономик шести развитых европейских государств. Со временем эта европейская организация стала перерастать в совершенно другое образование, что проявилось в расширении Европы больше по политическим мотивам, а не экономическим основаниям. В количественном составе Евросоюз стал состоять из 28 государств. Он оказался больным теми же болезнями, которыми страдают и другие государства. Особо важное значение имеет уровень управленческой проблемы, которая заключается в том, что европейская бюрократия обладает примитивным пониманием происходящих глубинных процессов в Европе, неспособностью принимать оптимальное решение. Это связано с тем, что в настоящее время ведущие посты в европейской бюрократии занимают люди, которые, будучи еще студентами в 1968 году в период студенческой революции, выгоняли профессуру из высших учебных заведений, но сегодня ее некоторые участники сами стали профессурой, а некоторые также занимать ведущие места в управленческом аппарате Евросоюза и отдельных стран.

Евросоюз может сохраниться только том случае, если будет единая законодательная, финансовая и экономическая системы, что может вести к созданию единого надевропейского правительства, что собственно и начала осуществлять европейская бюрократия в Брюсселе под силовым давлением Германии, Франции. Однако уже сейчас оказалось невозможным создание единой законодательной системы в связи с особенностями законодательства каждой европейской страны. Европа не смогла справиться ни с одной сложной проблемой. В частности, наиболее ярко проявилась экономическая проблема Греции. В этом плане также проблематичными являются Италия, Испания, Португалия, Франция, не говоря уже о восточно-европейских странах, фактически являющихся иждивенцами, а также стран, рвущихся в члены Евросоюза – Грузия, Украина, Молдова, и особо Турция. Другие страны члены Евросоюза находятся в довольно сложном положении, кроме Чехии, которая экономически связана с Германией и справляется со своими проблемами. Таким образом, можно выделить наиболее сильные самостоятельные страны – Германия,

Австрия, Чехия и Венгрия, то есть страны бывшей Германской и Австро-Венгерской.

Еще одна сложная проблема, которую так и не смогла решить европейская бюрократия. Это миграционный кризис, сопровождающийся грабежами и изнасилованиями. Следует отметить, что хорошо спланированная акция, которая, с одной стороны, должна опустить рейтинг существующих лидеров, а с другой, выявить лидеров, которые проведут Европу в Трансатлантическое экономическое сообщество. Возникла и существует проблема пришедших более миллиона мусульманских и арабских беженцев с Ближнего Востока, по решению «султана» Турции. Плюс заполнение Единого экономического пространства иностранными рабочими, так Британию наводнили мусульманские, арабские, польские работники, литовцы – Ирландию. Фактически ведущие страны (Германия, Франция) находятся под протекторатом США. Меркель – это несамостоятельный политик. Попытка США овладеть европейской экономикой трансатлантическим пактом оказалась той каплей, которая переполнила чашу терпения населения Европы. Британия была самым сильным проводником политики США. Свою позицию, отличную от США заняли Виндзоры, Ротшильды, часть германской, северо-итальянской аристократии. Крупные европейские корпорации не хотят, чтобы их поглотили. Евросоюз постепенно вошел в глубокий кризис, который еще углубился с принятием стран Восточной Европы, что создало для него серьезные экономические и политические проблемы. Миграционные процессы в Европе являются хорошо продуманными и организованными социоинженерными операциями со стороны англосаксов. Проблему беженцев Брюссель оказался не в состоянии решить, и управление Евросоюза пришло в кризис. Необоснованное и непродуманное вмешательство в события в Украине только усложнило решение ее проблем. Новая Европа оказалась значительно слабее старой. Общеευропейские проблемы остались, поэтому должны быть проведены новые реформы.

Кроме того, нужно отметить и интерес такой историко-политический факт – евроинтеграция всегда находилась в пропорциональной зависимости от развития евразийских процессов. После возникновения российской империи со времен Петра I, восстановление единой Европы становится проблематичным и на-

оборот. Произошедшие в Европе террористические акты показали неготовность силовых структур противостоять террористической агрессии. Кроме того, в европейском обществе наблюдается определенная инфантильность самого населения, живущего в условиях дехристианизации, разгула гомофилии, гомобраков, а также существования домов для зоофилов и т.п., что свидетельствует об определенной духовной кастрации людей. И этому обществу фактически противостоит молодое и агрессивное начало мусульманской миграции.

Назревшие проблемы требовали разрешения, и многие политики выделили выход из создавшейся ситуации в разрушении Евросоюза. Все это сломило Британию, и самая сильная демократическая страна не захотела подчиняться плутократии Брюсселя.

Естественно, что экономика Британия сохранит отношения с Европой, но в новой форме – она не будет больше участвовать в решении проблем европейского сообщества. В случае установления взаимоприемлемых взаимоотношений с Европой, усилятся тенденция ухода из Евросоюза и других стран. Кандидатом на выход может быть такая сильная в экономическом отношении страна как Нидерланды, граждане которых также полагают, что они могут иметь с Европой свои особенные отношения и самостоятельно без указки Брюсселя решать свои проблемы. Такой вопрос стоит также и перед Данией. Никто не смог ответить Британской королеве на ее вопрос о трех причинах, по которым мы должны остаться в Европе. Ответ дали сами англичане.

Следующая проблема. Ослабленная Европа приведет к невозможности содержать стран-иждивенцев – Болгария, Румыния, страны Прибалтики. Евросоюз покидают или сильные или слабые страны. Покинуть Евросоюз может Венгрия, она является сильным государством, сохранившим свою экономику. Останутся или чрезвычайно сильные или слабые. Такое сильное государство как Германия останется, ибо выход Британии на пользу Германии. Лондон перестанет быть финансовым центром мира, а Франкфурт уже готовится стать центром финансовым центром Европы. Таким же центром в Европе готов стать и Париж. В целом открывается тенденция создания нескольких финансовых центров таких как, в частности, Шанхай, Гонконг. Становление и усиление Германии как финансового центра мира будет серьезной поддержкой для германской экономики. Это значительно усилит Германию.

Франция также не приходит в восторг от Трансатлантического партнерства. Европе без Британии как найти общий язык с тем, что находится восточнее – Россия, Китай, Дальний Восток. Этим странам легче развивать экономические отношения порознь с каждой страной. То есть то, чему препятствовали США. Естественно, что произойдет пересмотр взаимоотношений между США и Великобританией. У кандидатов в Евросоюз шансы вступления закончились. Европа не будет заниматься присоединением новых стран – Молдавии, Украины, Грузии и Турции. Новая Европа вряд ли будет их кормить. Начинается новый мир и последствия планетарного масштаба.

В новых условиях становится вопрос о реорганизации Евросоюза. Сегодня наблюдается деградация уровня политических деятелей, которые управляют в Европе. Нынешнее политическое управление не соответствует опасности, которая имеет место в Германии Франции и других странах. Одна из таких опасностей – террористическая. Количество терактов будет увеличиваться, если не будет сильного противостояния со стороны со стороны адекватного правительства, способного не допустить беспомощного состояния, которое было проявлено со стороны бельгийцев, французов и немцев.

Одним из путей реорганизации Евросоюза – создание мощного единого государства. В этом плане следует сказать, что в ЕС имеется противоречие между равноправным членством и доминированием Германии при содействии Франции и стран Бенилюкса. Естественно, что Германия не захочет терять своих передовых позиций, поэтому власть в Евросоюзе постепенно перейдет к Германии при содействии Франции (т.н. Четвертый рейх). Осуществиться максимальная политическая централизация Евросоюза. Все решения будут формироваться в Берлине, и выполняться всеми остальными. Возможно возникновение политического франко-германского союза, которого никогда не было в истории. Такой союз с неизбежностью будет поддержан Россией, и он будет осуществляться через голову Польши, которая сегодня служит оппонентом Германии. В этом плане возможен и пересмотр границ Польши, как на Западе, так и на Востоке. Поляки готовы занять место Великобритании в Евросоюзе. Для американцев переформатирование Европы не является критическим, они согласятся с подобным вариантом, который не будет им опасен. Для

Германии же вопрос доминирования – это и вопрос выживания. Поэтому для защиты своих интересов Германия может применять любые меры и средства.

Другой путь – путь децентрализации. Децентрализация связана с ликвидацией евро и введением национальной валюты. Эта проблема также имеет и другую сторону относительно более слабых европейских стран, которые находятся на грани распада. Это Испания с Каталонией и басками, Италия, в которой сильны тенденции раздела страны на две по линии Север – Юг. И если Шотландия отделиться от Великобритании, то явится взрывоопасным стимулятором. В таком случае в таких странах как Италия и Испания теряется единый государственный механизм. Евросоюз проблем этих стран не в состоянии решить.

Сторонниками сохранения членства Великобритании по проведению референдума в Шотландии, с точки зрения агитации, было вынесено два урока. Шотландцев запугали страхом неизвестности, выстроили свою кампанию на запугивание, и на идее экономики. Это главное в кампании запугивания не дала. Аргументы недостаточно точными, например, в частности, что будут обрушены финансовые рынки, для простых людей состояние финансовых рынков совершенно не интересовало. Разделение проходило по линии – начальники – простые люди. Начальники выступали за сохранение членства, а простые люди – против. Агитация фактически среди простых людей не проходила. В этом плане показательно демонстрация флотилии рыбаков, которые вышли на своих утлых суденышках, а высшее общество выехало на своих яхтах. Элита в процессе оскорбила простое население. Большая часть печатных СМИ в основном поддерживали кампанию за выход. В референдуме 72% британцев приняли участие, при этом шотландцев проголосовало за сохранение членства 74%, в Северной Ирландии – 56%. Результат был неожиданный, что вызвало шок обеих сторон.

Это одна сторона вопроса, заключающаяся в том, что отношение к вопросу выхода/невыхода проходит по линии элита/простые люди. Вторая сторона проблемы заключается и в том, что сама британская элита по данному вопросу разделилась и, как показал референдум, не занимает единой точки зрения. Однако рассмотрение вопроса о разделении британской элиты невозможно рассматривать без раскола элиты в западном мире. Исторически и традиционно британская элита делится на две группы: первая,

которая тяготеет к континентальной элите, и вторая – имперская независимая (т.н. Ротшильды). Именно к имперской элите был направлен полет заместителя Гитлера Рудольфа Гесса. Однако к власти пришел Черчилль, который в 1940 году сдал Англию Америке, разрешив торговать напрямую со странами колониями, взамен получил старые эсминцы для конвоя. Этим он разрушил империю. Британия потеряла свою колониальную мощь и вошла в подчинение к американцам. В ЕС Британия сохранила самостоятельность – валюта, визы.

В мировой элите можно четко выделить две линии – финансово-глобалистская (в США представителем является – Хилари Клинтон), вторая – изоляционистская региональная (в США – президент Дональд Трамп). За этими лидерами просматривается два направления в мировой и национальной финансовой политике – ее смягчение денежной политики и ее ужесточение. Оба эти процесса в целом они негативны, но за счет различных сценариев – сильная девальвация в России, экономические проблемы в Китае, устройство оффшорных скандалов в Лондоне с последующим изъятием денег. Оффшоры, это источники, которые не контролировали наднациональные круги. Одна из причин выкачать деньги из Великобритании – 2,5-3 трлн. Лондон понял, что нужно переходить к другому направлению, иными словами, это попытка мировой финансовой системы сохранить свою власть и экономическое могущество. Другой путь заключается в попытке спасения экономики США за счет мировой системы. Это направление сегодня представляет Дональд Трамп, который, естественно, не является самостоятельной фигурой, но он представляет мощную силу в американском истеблишменте, которая полагает наиболее целесообразным проведение политики изоляционизма, регионализации мира, ликвидации мировой глобальной финансовой системы для спасения американской экономики, а также нежелания спасения других стран за счет Америки. В настоящее время наблюдается процесс перехода многих политических сил Америки на сторону изоляционистов.

Дональд Трамп по специальности строитель, представитель реального сектора, не финансист, является левым радикалом, выступает в качестве защитника интересов народа. Для американского народа в реализации любого направления произойдет падение уровня, однако, либо без шансов на улучшение (Клинтон)

либо с шансами (Трамп). Трамп является принципиальным противником войны, которую может устроить Клинтон. Причинами этой войны являются неразрешимые экономические и финансовые проблемы. Для разрешения такой проблемы лучшим вариантом является серьезный военный конфликт.

Предвыборная кампания в США проходила в острой и непримиримой борьбе двух различных по геополитическим направлениям национальной и наднациональной элиты. Результат вроде бы предрешен и американская политическая элита определилась. Трамп ею рассматривался как фигура выгодная для Клинтон в качестве американского Жириновского. Но Трамп уверенно выиграл в республиканской партии, не допустил ее раскола. В связи с этим резко изменился сценарий и его надо было переписывать.

США вышли победителем в XX веке и оказались заложником в продолжении своего глобального проекта. Половина мировых активов находится у 1% человечества. В настоящее время наблюдается общий кризис десяти процентов белого человечества, которое отвергло базовые постулаты христианства и заменили их либеральными ценностями. Кризис в США развивался постепенно и имеет объективные и субъективные причины. После Президента Никсона Штаты постепенно сползали к ситуации, которая в современных условиях поставила под угрозу сам факт американского существования. США перешли к политике мирного сосуществования, взаимного учета интересов. Однако пришедший Рейган уже назвал СССР империей зла. В соотношение «Рейган-Горбачев» США поменяли свой вектор политики и с распадом СССР подошли к своей желаемой цели – Pax Americana и стали понемногу управлять миром, Эта политика увенчалась бы успехом, если бы она продолжалось и в XXI веке. Однако возникли новые элементы, которые не входили в планы Штатов, новые мировые центры – Китай, Россия, Индия ЮАР, Бразилия. Тогда в США возникла идеология сохранения существующего порядка. Однако такая политика глобализации и образования наднациональных структур стала непосильной для США, это проявилось во внешнем перенапряжении и в военном плане шли от поражения к поражению. И она сама стала жертвой. Это приводило к возрастанию государственного долга в стране, и внутренние процессы пришли в дополнение к внешним. В этот период в США сложилась сложнейшая политико-экономическая

ситуация, заключающаяся в том, что народ страны устал от предсказуемости, ибо демократия вошла в глубокий структурный кризис, когда вся она сводилась к тому, кто из семейства Бушей или Клинтонов, которые будут решать, как будет жить страна ближайшие сто лет. Требовалось оптимальное разрешение ситуации при условии сохранения самой системы демократии. Нужен был человек непредсказуемый человек. Две тенденции сошлись на этих выборах консервативный модерн и либеральный глобализм. Представителем последнего явилась Хилари Клинтон, которая находилась в фарватере наднациональных финансовых структур, полагавших хаос на периферии и постмодернизм в ядре, это могло привести к перенапряжению страны и она может рухнуть как СССР. Консерваторы модернисты полагают реализацию стратегии порядка. Нужен был новый и особенный человек. В стане демократов таким был Сандерс, выдвинувший фактически социалистические лозунги относительно внутренних изменений в США, народ поддержал его, но правящий бюрократический аппарат партии недемократическим путем привел к власти кандидата Хилари Клинтон вопреки желаниям членов партии.

Проблемы более глубокие, чем бюрократические перестановки, выборы показали США вошли в тупик внешней и внутренней политики и политический кризис в США достиг апогея. Экономика Штатов стала спекулятивной еще в двадцатые годы прошлого столетия, они стали единственной мировой державой, которая стала приписывать всему миру – как жить, Перед Америкой встал вопрос о будущем и прошлом. Именно на этом возникло соперничество. Американцы хотели видеть новую Америку с истинными государственными интересами, изменить ее внешнюю и внутреннюю политику, методы управления страной и экономикой, приспособить государственные институты к сложившейся ситуации, рассчитаться с долгами и занять равное место среди других стран. У Соединенных Штатов еще есть возможность эволюционно провести реформирование страны, не доведя ее до потрясения, какое было после вьетнамской войны. Население страны хотело вернуться к естественному пути развитию. Этой цели соответствовал Дональд Трамп, но не Хилари Клинтон, которая не смогла бы сделать это эволюционно.

Фон предвыборной кампании создавали СМИ. Все американские и европейские Медиа в один голос утверждали, что

кандидат от Республиканской партии является представителем маргинальных слоев населения и его поддерживает Кремль. Вся социологическая служба США оказалась несвободной, управляемой, их материалы согласовывались с представителями штаба Клинтон. Население убеждали, что Трамп не сможет одержать победы и с трудом может набрать максимум 30% и т.д. В конечном итоге налицо провал всей социологической службы, объективной деятельности СМИ, Во время предвыборной кампании одной из технологий, широко применявшихся против Трампа – это его очернение, во время которого использовались непотребные высказывания и действия в отношении женщин и второе – анти-российская пропаганда и подведения Трампа под агента Кремля. Когда антироссийская риторика Клинтон не сыграла роль, то в ход против Трампа была запущена тяжелая артиллерия, что привело к обратному результату. Национальный комитет демократической партии пытался скомпрометировать Трампа, рассматривая его не только как агента Кремля, но и даже как «полезного идиота Путина». Однако и это к нему не пристало, и американский избиратель отбросил эту дезинформацию. Однако политтехнологи допустили ошибку и недооценили народ США, что в целом наоборот привело к росту уважения к Трампу. К Трампу и к Сандерсу народ валит на встречу, а к Хилари – народ свозили. Наблюдатели в целом отмечали необычно высокую явку на выборы.

Население США не интересуется внешней политикой, так как полагает, что внешнеполитические проблемы являются только обузой для США. Этот момент был использован Трампом, выдвинувшим идею возвращения народу Штатов, который создал Америку, своих ценностей, а не поддержки раздутых финансовых спекулятивных корпораций, которые не создавали американскую экономику. На Хилари работали нефтяные короли, которые создали капитал за границей. Таким образом, в самом центре капитализма началась революция в верхушке мирового капиталистического класса. При этом Трамп является меньшим злом, чем Клинтон, ибо с ней Америка очень близко подошла к опасной черте в мировой политике, а при Трампе эта черта отодвинулась. Семейство Клинтонов очень заинтересовалось мусульманской религией, что не может быть поддержано Трампом. Клинтонеры поддерживали радикальный ислам, в то же время Трамп не будет делать ставку на такой ислам. США в XXI веке в современном мире

не имеют ни возможности, ни желания управлять миром, так как они занимают несоответствующее раздутое еще в XX веке место. Им необходимо вернуться к естественным размерам, вернуть Америку американцам, ибо у нее нет своих национальных интересов ни в Украине, ни на Ближнем Востоке, ни в Южно-китайском море, а они находятся на территории от Атлантического до Тихого океана, возвратиться к состоянию, которое было 100 лет назад, и перестать быть мировым жандармом и навязывать миру свои правила жизни. Как к этому придти – либо путем катастрофы или более избрать более цивилизационный путь, не прибегая к революции и достигая цели малой кровью. Необходимо использовать свои здоровые экономические возможности, не подкрепляя их военными и политическими авантюрами и не являясь мировым жандармом. Однополярный мир кончился, и миру не нужен жандарм, ибо сами страны справятся с проблемами, которые будут возникать. И ни одно государство не должно предписывать другим, как жить. По мере возвращения государств к естественным границам, патронистский контроль становится ненужным.

Выбор американского народа является событием исторического масштаба. Это победа среднего класса, который работает, содержит нахлебников внутри страны и за ее пределами, и в условиях ускоренной глобализации стал жертвой ускоренной глобализации и потерял связь с национальной элитой. Им были поставлены под сомнение базовые ценности последних десятилетий, ценности мультикультурализма и глобализации, необходимости оптимизации темы борьбы с терроризмом, миграционных процессов, особенно миграции мусульман, поэтому народ поверил и проголосовал. Им высказана необходимость постройки стены между Мексикой и США, оптимизации торговли с Китаем, подверг критике тихоокеанское торговое сообщество, выступил против избыточного военного присутствия США за пределами страны, поддержал идею создания рабочих мест внутри страны. И поэтому Трамп, который трижды обанкротившийся и трижды вставший, ближе к среднему классу, который не нашел своего места в модели культурализма и глобализации, мелкому и среднему предпринимателю, нежели Клинтон. Он из реальной жизни и лучше знает, что нужно американскому избирателю. Фактически он только начал политическую карьеру, за ним не стоят партия или блоки. За него голосовали американцы из глубинки, ржавый пояс

Америки. Впервые за 240 лет народ взял судьбу страны в свои руки согласно Конституции США. Главный итог выборов колоссальный раскол американского общества, оказывающего влияние на весь мир, и то, что политическая элита страны поняла, что народ ее не поддерживает.

Блестящая победа Трампа, которая имеет колоссальное значение и для всего мира вызвало волнение, поддержку и создала противников во всем мире. Выросло новое поколение работающих американцев, и они не хотят диктата со стороны правящей элиты, это глубинка Америки и ее репрезентативный возраст от 45-60 лет. По числу голосов Клинтон превысила Трампа почти на миллион голосов, но выборщики решили вопрос в пользу Трампа.

В современных условиях Западная Европа лишена международно-правовой мировой правосубъектности и ее верхушка симпатизировала Клинтон. Европейские элиты поддерживают продолжение санкций против России, но санкционный пресс со стороны США должен закончиться и возникнет необходимость решать этот вопрос уже в марте 2017 года, когда закончится срок санкций, которые установлены Обамой. В то же время намечается ренессанс российско-американских политических и экономических отношений, создание оси Вашингтон-Москва. В этих условиях будет конструктивно обсуждаться проблема Крыма, Донецка, Луганска, применение санкций и т.д.

Одна из самых больших проблем в международной политике, это проблема решения вопросов по сирийскому конфликту. Эта проблема может стать первой темой для реального совместного конструктивного сотрудничества США и России. Ибо у Трампа совсем иная точка зрения в отношении модели Нового мирового порядка. Главное – обеспечение безопасности внутри США. Американский народ не хочет оплачивать мировой либеральный беспорядок, но в то же время, несмотря на провозглашаемую политику изоляционизма, он не отказывается от мирового лидерства и мирового господства, что в конечном итоге создает конфликт. И в этом плане особое место занимают проблемы Сирии. Здесь столкнулись политика глобализма и политика национальных государств, где США поддерживают политику халифатизма. Но в то же самое время США не смогли провести разграничение между т.н. умеренной оппозицией и террористами. Весь Ирак в крови, Афганистан, Вьетнам, страны Ближнего Востока, сложная

ситуация вокруг Алеппо, Мосула, Ракки – все это ставит проблему активизации борьбы с экстремизмом и терроризмом на XXI век. Трампом сделано важное заявление о необходимости совместного с Москвой уничтожения Исламского государства.

Трампу безразлично, сколько региональные державы Ближнего востока – Саудовская Аравия и Катар, вложили денежных средств в разжигание и поддержание этого конфликта. Но в тоже время Америка не может так просто уйти из Сирии и отдать России экономическую сторону восстановления Сирии после конфликта. Мир стремительно меняется. В США намечается перекачка ресурсов и запуск собственной экономики, а не ее развал, Сирию надо воссоздавать более активно. Поэтому Сирию должны отстроить сирийцы, а Ирак – иракцы. Тут необходимо плодотворное международное сотрудничество.

Главным неудачником выборов является Украина. Ее ориентировка на страны Запада и Прибалтики, ошибочно поддержавших Клинтон, и полагавших, что они могут работать с любым президентом, показала неспособность их профессионального прогнозирования, и понимания качественного изменения самой Америки. Отдельные представители Украине вложили серьезные средства в фонд Клинтонов и тем самым проиграли, не поняв, что политика может измениться в невыгодном для них направлении. У американцев нет интересов в Украине, они заинтересованы в создании в этой стране легитимной демократической власти с нейтральным внеблоковым станом, миролюбивыми отношениями с Россией и нашедшей свое истинное место в межгосударственных союзах. При этом Трамп обещал рассмотреть вопрос о встрече с Президентом РФ В. Путиным в Крыму до инаугурации. Он верит в хорошие отношения с Россией. Трамп заявил, что народ Крыма хотел бы быть с Россией, а не там, где они были прежде, и это тоже надо рассмотреть. Что касается Украины, то она в беспорядке. Крым забрали, и нельзя обвинять в этом Дональда Трампа, Попытки со стороны США отобрать силой Крым у России и возврат полуострова Украине может спровоцировать Третью мировую войну.

Трамп является продолжателем традиций Рональда Рейгана, у которого не получилась внутривосполитическая политика, натолкнувшись на серьезную оппозицию, и поэтому он стал бороться с империей зла, то есть Советским Союзом. Трамп же полагает, что он сделает то, что не удалось Рейгану, и уделит свое внимание

сосредоточению на внутренних проблемах. Рейган сформировал вашингтонский консенсус, обеспечил рост экономики. Трамп апеллировал к душе американцев, подхватив идею Франклина Рузвельта о забытом человеке. И «клетчатые рубашки» голосовали за него. Трамп победил в выборах не один и имеет неразделенное правление, так как обе палаты состоят из республиканцев.

Судя по всему, президентство Трампа приведет всю систему международных отношений к потрясению тектонического масштаба, появятся новые возможности отношений с другими странами, не будет продолжения конфронтационного курса. Особое внимание будет уделено западноевропейским странам, где будут проходить выборы и правые приходят к власти, меняется идентичность западноевропейского общества. Как политический реалист он будет по иному формулировать американские интересы, которые будет жестко отстаивать, полагая, что Китай – это угроза национальных интересов США, Россия бросила вызов либеральному порядку, он пойдет на срыв иранской ядерной сделки, в чем его поддержит Израиль, он изменит американскую политику в Афганистане. Он пересмотрит отношения с Саудовской Аравией, Катаром, Ближним Востоком, при этом особое внимание уделит зеленой угрозе исламского терроризма.

Мир фундаментально изменился и перестал развиваться по американскому сценарию Идеологией и их пожеланиями претензия на мировое лидерство отвергается и начинает работать против самой Америки. Трамп является симптомом и результатом этого кризиса человечества. Элита завела мир в тупик, и Америке надо отступить, и простому человеку такая ситуация надоела. Как будет он взаимодействовать с истеблишментом, а Вашингтон не знает, что будет делать Трамп. Особые отношения у Трампа сложились с силовой составляющей американское общество. Если армия и ВПК его поддерживали, то со специальными службами отношения не сложились, они относились к нему скептически. Ими даны ошибочные суждения об Ираке, Украине, 11 сентября 2011 года. Поэтому в системе безопасности предстоят серьезные реформирования и кадровые изменения и силовики будут под него подстраиваться. Преобразования также ожидают финансовую систему, где Трамп полагает возвращение к национальным основам. Трамп – это старые деньги. Трамп сам представитель истеблишмента и он должен сблизиться с его ключевыми

фигурами и должно наблюдаться взаимное движение. Раскол в Америке привел к тому, что существуют целые города (Вашингтон на 93% проголосовал против Трампа), которые проголосовали против Трампа, неконы ушли и примкнули к демократам, но пришли консерваторы. Он пришел на свои деньги. И сложно политически определить, или это традиционалистская революция (контрреволюция), когда общество возвращается к естественному ходу вещей, или консервативная контрреволюция. Скорее и то и другое – консервативная традиционалистская революция. Но в любом случае наблюдаются коренные изменения в высших слоях западной элиты. Ясно и другое. С момента выборов закончился монополярный мировой порядок и его место занял многополярный новый мировой порядок.

Феномен Трампа является последствием глобализации, которая дестабилизировала весь мир, и вся зараза хлынула в Америку из Мексики, образовался поток терроризма, прошли арабские революции, элиты увидели возможность делать деньги за пределами страны в оффшорах, достижения хлынули за пределы Америки, возник социальный конфликт между высшими и низшими слоями населения. В этом плане следует отметить, что и радикальный ислам это ответ на ценности открытого мира. В США ничего не произошло, ибо Трамп – это кровь от крови представитель американского общества, он является олицетворением коренной Америки и капитализма в протестантском рае. И избиратели избрали американский образ жизни. Американские ценности как были, так и останутся. Трамп – это возвращение классической американской мечты.

Победа провозглашенной Трампом политики регионализации будет способствовать возникновению таких самостоятельных регионов, как Британия, Германия, Россия, Китай, Индия, Бразилия, которые будут лидерами регионов в условиях Многополярного Нового Мирового Порядка. Доллар перестанет быть инвестиционным ресурсом. Его заменителем выступит региональная валюта. В экономических отношениях между Китаем и Россией уже предложено создать новую валюту – «Руань». Победа Трампа будет способствовать возрастанию роли России в своем регионе, в сферу которого может входить территория, которая больше, чем Российская империя. Если Берлин и Москва будут лидерами, то, естественно, между ними должна быть граница сфер

влияния. Как она может быть проведена с учетом интересов обеих стран. Правее – Москва, левее – Берлин. Победа пророссийских сил в Молдове и Болгарии подчеркивает возрастание геополитического значения Российской Федерации.

Для народа США падение уровня жизни неизбежно либо без шансов на будущее (Клинтон) или с шансом на таковое улучшение (Трамп). В Британии и в Германии к власти придут правые силы, при этом Лондон не захочет находиться под Берлином, поэтому выйдя из Евросоюза, он фактически будет находиться под влиянием США. Во Франции возможен приход новых правых во главе с Мари Ли Пен. И Франция резко поправеет. Если Лондон посчитает целесообразным вести самостоятельную от США политику, то для этого ему необходимо осуществлять тесное взаимодействие с арабским суннитским миром. В этой связи понятно и усиление активности Тони Блэра на Ближнем Востоке и в арабском мире. В этом плане следует подчеркнуть, что мэром Лондона стал пакистанец. В этот сценарий не вписывается Турция, которая под предводительством Эрдогана сама хочет быть региональным лидером и создавать свой халифат. В тот же час Турцию не признает суннитский мир равноправным себе, а западный мир хочет отделить Турцию от суннитского мир и приблизить ее к России. Объединить суннитский мир можно только при наличии врага и таковым может быть только Израиль. В этом плане интерес представляет высказывание Генри Киссинджера, который высказал точку зрения, что к 2022 году Израиля больше не будет.

После проведения референдума риск распада Великобритании резко возрос. Шотландия более близка к континентальной Европе и обязательно вернется к идее референдума. Сложная ситуация также сложилась в Северной Ирландии. Фактически Британия может остаться в союзе с Уэльсом.

Россия, начиная с времен Ельцина, находилась в кризисной ситуации, которую претворила в жизнь команда финансистов Клинтона во главе с Лари Саммерсом из Гарвардского университета. В настоящее время ситуация в России довольно сложная – президентская команда – нелиберальная, а правительство – либеральное. Такая ситуация долго продолжаться не может. Нужна институциональная оппозиция, а не вождистские партии.

Силы изоляционистской части мировой элиты в Китае изоляционист Си Цзи Пинь, во Франции – Мари Ли Пен, в Венгрии

пришла к власти националистическая партия «Йобик» во главе премьер-министром Урбаном, роль которого в связи с выборными событиями в США значительно выросла.. Результатом референдума в Британии является то, что постепенно поднимают голову патриотические силы, а не транснациональные партии финансистов. Эти же силы подняли Трампа. Евросоюз – это не жилец, он может существовать только при условии избытка финансового ресурса. Поэтому Восточную Европу просто выкинут из Евросоюза либо могут предъявить жесткие экономические требования и условия по бюджетам. На базе франко-германской валюты будет создан новый евро.

Следует отметить, что проблема вулкана Йеллоустоун (штат Вайоминг) стояла и в планах кандидатов в Президенты США. И как ни странно, но она имеет отношение и к Украине. Так, кандидат в Президенты США от Демократической партии Хиллари Клинтон в своем интервью корреспонденту заявила, что США не могут игнорировать значительное ухудшение геофизической обстановки и разлома Сан-Андреас, ставящими под угрозой существование США. Вопрос стоит о переносе американской государственности. Времени осталось мало, чтобы сохранить независимость и дальнейшее процветание США, а следовательно, необходимо более решительно и последовательно рассматривать вопрос о переносе американской государственности на европейскую территорию. Основным вариантом такого переселения может рассматриваться территория Украины, климатические условия которой наиболее благоприятны для американских граждан, однако в силу стечения некоторых обстоятельств, решение, решение этого вопроса находится под угрозой срыва. Эта территория является наиболее благоприятной для глобального американского переезда и поэтому продолжится координация международного давления по возвращению Крыма в единое украинское территориальное пространство по состоянию на февраль 2014 года. Как к этому отнесутся Россия и Украина. И как эту проблему намерен будет решать Дональд Трамп. Будущее покажет.

Таким образом, в настоящее время наблюдается смертельная схватка между национальными и наднациональными структурами, победа одной из них будет направлять развитие планеты на определенный период. Именно в США эти силы столкнулись в выборной кампании. В этой поединке решается проблема бу-

дущего мира, человечества, которое идет к многополярности Нового мирового порядка и он будет определять его дальнейшую судьбу.

*В статье рассматриваются механизмы реорганизации Европейского Союза: децентрализация и создание единого государства. Автором определено, что в современных условиях Западная Европа лишена международно-правовой правосубъектности. Также отмечено, что существует борьба между национальными и наднациональными структурами.*

*In article mechanisms of reorganization of the European Union are considered: decentralization and creation of the uniform state. By the author it is defined that in modern conditions Western Europe is deprived of international legal legal personality. It is also noted that there is a fight between national and supranational structures.*

Стаття надійшла до редколегії 25.10.2016

УДК 321.6/7:323.1(4-11+5-191.2)

*Дзюбенко Ю. М., НУ «ОЮА»*

## **ДЕМОКРАТИЧНІ ТА АВТОРИТАРНІ ТЕНДЕНЦІЇ СХІДНОЄВРОПЕЙСЬКИХ ТА ЦЕНТРАЛЬНО-АЗІЙСЬКИХ КРАЇН ПОСТРАДЯНСЬКОЇ ЄВРАЗІЇ**

*На основі чотирьох індикаторів (політична участь, верховенство права, політична і соціальна інтеграція, інклюзивність та недискримінація) охарактеризовано демократичні та авторитарні тенденції Східноєвропейських та Центрально-азійських країн пострадянської Євразії. Визначено, що країни досліджуваних регіонів характеризуються зростанням авторитарних тенденцій, починаючи з 2014 року, що зумовлено втручанням Росії у внутрішні справи.*

В останні роки хвиля пост 1970-х демократизації сповільнилася або, в разі деяких країн, повністю змінена. Відповідно до вимірювання системи Economist Intelligence Unit половина населення в світі тепер живе в демократії. Однак в останні роки, спостерігається практика повернення до авторитарного режиму.

дущего мира, человечества, которое идет к многополярности Нового мирового порядка и он будет определять его дальнейшую судьбу.

*В статье рассматриваются механизмы реорганизации Европейского Союза: децентрализация и создание единого государства. Автором определено, что в современных условиях Западная Европа лишена международно-правовой правосубъектности. Также отмечено, что существует борьба между национальными и наднациональными структурами.*

*In article mechanisms of reorganization of the European Union are considered: decentralization and creation of the uniform state. By the author it is defined that in modern conditions Western Europe is deprived of international legal legal personality. It is also noted that there is a fight between national and supranational structures.*

Стаття надійшла до редколегії 25.10.2016

УДК 321.6/7:323.1(4-11+5-191.2)

*Дзюбенко Ю. М., НУ «ОЮА»*

## **ДЕМОКРАТИЧНІ ТА АВТОРИТАРНІ ТЕНДЕНЦІЇ СХІДНОЄВРОПЕЙСЬКИХ ТА ЦЕНТРАЛЬНО-АЗІЙСЬКИХ КРАЇН ПОСТРАДЯНСЬКОЇ ЄВРАЗІЇ**

*На основі чотирьох індикаторів (політична участь, верховенство права, політична і соціальна інтеграція, інклюзивність та недискримінація) охарактеризовано демократичні та авторитарні тенденції Східноєвропейських та Центрально-азійських країн пострадянської Євразії. Визначено, що країни досліджуваних регіонів характеризуються зростанням авторитарних тенденцій, починаючи з 2014 року, що зумовлено втручанням Росії у внутрішні справи.*

В останні роки хвиля пост 1970-х демократизації сповільнилася або, в разі деяких країн, повністю змінена. Відповідно до вимірювання системи Economist Intelligence Unit половина населення в світі тепер живе в демократії. Однак в останні роки, спостерігається практика повернення до авторитарного режиму.

Також, враховуючи низку культурно-історичних, географічних, релігійних, ментальних, соціо-політичних, економічних та інших особливостей було доцільно проводити даний аналіз, виходячи з регіонального розташування країн. Отже, мета даної статті – аналіз досвіду гібридних політичних трансформацій в країнах Східноєвропейських та Центрально-азійських країн пострадянської Євразії.

В процесі дослідження було запропоновано чотири показники, за допомогою яких можна комплексно проаналізувати весь світовий досвід гібридних політичних трансформацій. Такими індикаторами є політична участь, верховенство права, політична та соціальна інтеграція, інклюзивність та недискримінація. Саме ці фактори соціо-політичного життя дають можливість всебічно охарактеризувати перебіг політичного транзиту як демократичний чи недемократичний.

Наступний регіон на якому автор зосередив увагу це Східноєвропейські та Центрально-Азійські країни пострадянської Євразії (ПРЕ). Хоча 13 Східноєвропейських та Центрально-азійських країн пострадянської Євразії поділяють спільне минуле в якості складових республік колишнього Радянського Союзу, сьогодні вони проявляють велику різноманітність політичних режимів.

У Грузії, Киргизстані і Україні, демократія виникла з масових протестів проти фальсифікації виборів у 2003 – 2005 роках. Молдова була в змозі підтримувати конкурентоспроможні політичні режими з початку 1990-х років [2].

На противагу цьому, інші сім країн ПРЕ відображають траєкторії, які з первісної боротьби за владу серед еліт і в деяких випадках періодів політичної плюралізації привели до реконсолідації авторитарного правління. Домінуючі політичні еліти у Вірменії, Азербайджані, Білорусі, Казахстані, Росії, Таджикистані, Туркменістані та Узбекистані сприймають вибори в якості єдиного законного режиму доступу до політичної влади і проводять регулярні президентські, законодавчі та місцеві вибори. Проте, президенти і правлячі політичні партії забезпечують собі перемогу за рахунок використання різних маніпуляційних та репресивних методів. Поділяючи цю рису, авторитарні режими значно відрізняються в межах їх підтасовок і в окремих випадках політичних репресій, кооптації, патронажу.

П'ять демократичних режимів в пострадянській Євразії організовують регулярні, вільні і в значній мірі справедливі вибори, які призводять до передачі влади між конкуруючими політичними силами. Проте, демократії Грузії, Киргизстані, Молдови та України не можна вважати стабільним або консолідованим, оскільки правлячі політичні представники часто зловживають своїми посадами з метою експлуатації державних ресурсів і розширення своїх мереж клієнтелістського обміну. Законодавчі, суди та інші формально незалежні інститути занадто слабкі, щоб тримати правлячі політичні еліти підзвітними. Ці недоліки щодо горизонтальних механізмів підзвітності поглиблюються слабкістю організації незалежних засобів масової інформації та громадянського суспільства.

Вісім авторитарних режимів в регіоні варіюються в залежності від ступеня відкритості.

Оскільки Вірменія і Росія стикаються з певними проявами політичної конкуренції, незалежними ЗМІ та громадянськими свободами, вони можуть бути класифіковані як виборчі авторитарні режими.

Узбекистан і Туркменістан відзначають інший кінець авторитарного спектра, складаючи замкнуті автократії, які забороняють і переслідують політичну опозицію, пригнічують громадянське суспільство і порушують громадянські свободи і права людини.

Азербайджан, Білорусь, Казахстан і Таджикистан знаходяться між цими двома авторитарними полюсами, поєднуючи проміжні рівні репресій і відкритості.

Політичні еліти і громадяни в регіоні ПРЄ в цілому згодні в утвердженні демократії як ідеї і принципу, але при цьому мають широко різноманітні і в деякій мірі невизначені погляди про те, що демократія означає на практиці, і як реалізувати її в своїй власній країні. Зв'язки з Європою, обмежені ресурси і сильне почуття національної ідентичності сприяли створенню і політичному виживанню демократично обраних керівників і законодавчих органів в країнах ПРЄ. Ці всі структурні умови були присутні в Грузії, Молдові та Україні. За останні 15 років, економічні, політичні та культурні зв'язки з Європою поглибилися, а національна самосвідомість збільшилася зі згасанням радянського досвіду [2]. Ці тенденції також впливають на інші країни ПРЄ, але доходи від природних ресурсів (Азербайджан, Казахстан, Росія), великий

контрольований державою сектор економіки, що субсидується Росією разом з більш слабкою національною ідентичністю (Білорусь), а також своєрідні пост-імперські вірування (Росія) та загрози (Вірменія) послабили їхній вплив.

У Центральній Азії, зв'язки з Європою, як правило, слабші, і соціально-економічна, політична і культурна модернізація більшою мірою асоціюється з Росією. Політичне керівництво сприяло створенню та підтриманню демократичних інститутів в Киргизстані. Проте, їх майбутнє залишається невизначеним в світлі недавньої міжетнічної напруженості в Киргизстані.

Специфічною в даному регіоні є і політична участь. Регулярні вибори проводяться в усіх країнах ПРЄ, але тільки парламентські та / або президентські вибори в Грузії (2012 р., 2013 р.), Киргизстані (2010 р., 2011 р.) і Україні (2012 р., 2014 р.) мають приблизні стандарти вільного і справедливого виборчого процесу. Навіть в цих країнах виборчі процеси і інститути є часом спірними і, як і раніше, продовжують ускладнюватись порушеннями.

В інших країнах регіону уряди і парламенти обмежують право агітувати і балотуватися на посаду, виключаючи або маргіналізуючи групи і політиків, які виступають проти режиму. Правлячі політичні еліти та їх прихильники або агенти володіють і використовують адміністративний ресурс, щоб впливати на голосування. Часто використовуються методи маніпуляції, які включають підкуп голосів, залякування виборців, вкидання бюлетенів, дезінформацію виборців і визнання виборчих бюлетенів недійсними. Для правлячих політичних еліт, вибори служать способом демонстрації масової підтримки діючих президентів і пропрезидентських партій, розширення соціальної бази політичного режиму, а також способом підвищення інформованості еліт стосовно соціальних проблем суспільства. У 2013 році шляхом саме таких виборів підтвердились діючі президенти в Азербайджані і Таджикистані.

Прагнучи попередити «виборчі революції», які б повторили Помаранчеву революцію в Україні або революцію троянд в Грузії, авторитарні політичні режими в регіоні ПРЄ все більше обмежують права на свободу об'єднань та зібрань. В Росії прийняли закон, який зобов'язує громадські групи реєструватися в якості іноземних агентів, якщо вони отримують іноземне фінансування і займаються політичною діяльністю.

У 2013 році в Азербайджані були посилені реєстраційні правила для зарубіжних організацій та НУО, які мають іноземне фінансування, а також введені обмеження на здатність НУО збирати кошти. У Туркменістані іноземні гранти для НУО повинні бути схвалені урядом. Політики в низці країн Центральної Азії, по суті, копіювали російське законодавство про «іноземного агента». Правоохоронні органи в Росії, Узбекистані та інших країнах проводили більш часті і агресивні перевірки організацій громадянського суспільства [2].

Права на свободу об'єднань і зібрань відносно добре встановлені і захищені в Грузії, Молдові та Україні. Наприклад, в 2012 році Україна спростила умови і процедури, що регулюють реєстрацію громадських об'єднань та благодійних організацій [4].

Утвердження верховенства права також проходить дуже нестабільно. За винятком Молдови, всі держави ПРЄ мають напів-президентські чи президентські системи правління. Сильні президенти домінують у виробленні політики в усіх цих системах, спираючись на формальні і неформальні повноваження і механізми політичної координації.

Грузія, Киргизстан і Україна після демократичних проривів скоротили конституційні повноваження своїх президентів. У Грузії, повноваження президента були зменшені в 2010 році, зі змінами, які набувають чинності після президентських виборів в жовтні 2013 року Грузія пережила період «співжиття» з жовтня 2012 по листопад 2013 року, з правлячою більшістю і президентом, які представляли дві основні протидіючі політичні сили. Киргизький президент продовжує значно впливати на парламент і уряд, хоча конституційне положення президента було ослаблено в 2010 році. Подібні конституційні поправки, які ослабили президентську владу в Україні були прийняті в 2004 році, які було скасовано у 2010 році і відновлені в лютому 2014 року після колапсу режиму президента Віктора Януковича. Контроль В. Януковича над парламентом зменшився після парламентських виборів у жовтні 2012 року, а після того, як він наказав застосування насильства проти демонстрантів, які зібралися на Майдані в Києві, в загалі зазнав краху.

У доповіді ICG було розглянуто реверс в бік авторитаризму Грузії. Уряди західних держав, які вважали Грузію островом демократії в морі неліберальних режимів, були вражені тим,

як в листопаді 2007 р. уряд придушив мирні акції протесту, застосувавши для цього несумірні сили. Починаючи з «революції троянд», проте, адміністрація президента М. Саакашвілі ставала все більш нетерпимою до інакомислення в міру того, як вона прагнула реформувати неефективні пострадянські інститути, стимулювати розвиток вкрай слабкої економіки, відновити контроль над регіонами, які відкололися, Абхазією і Південною Осетією і протидіяти втручанню в свої справи свого сусіда Росії. Намагаючись відновити свій імідж демократа, Саакашвілі призначив проведення дострокових президентських виборів на 5 січня 2008 року, на яких він, як очікував, отримав перемогу [1].

Уряд Саакашвілі занадто часто діяв оминаючи закон. Зокрема, концентрація влади в руках невеликої групи людей, котра сповідує одні й ті ж погляди, еліти, і нетерпимість до критики привела до порушення демократичних принципів. Стає все більш очевидним кумівство при призначенні на посади у вищому ешелоні влади. Система інституціональних «стримувань і противаг» була порушена, в системі правосуддя все більше панує свавілля, права людини занадто часто порушуються, а свобода слова обмежена [1].

Невідповідне застосування сили проти мирних демонстрантів, насильницьке закриття приватного телеканалу і введення надзвичайного стану спричинило за собою припинення однозначної до теперішнього часу підтримки грузинського керівництва з боку Заходу.

Заважає верховенству права в регіоні той факт, що в багатьох країнах ПРЄ президентські укази широко використовуються в якості заміни законів, тим самим підривають авторитет законодавчого органу. Президенти підтримують неофіційний поділ повноважень шляхом врівноваження впливу різних центрів сили. Два авторитарні уряди вже почали робити обережні кроки в напрямку децентралізації: Росія ввела прямі вибори губернаторів регіонів, хоча в даний час вони попередньо відбираються муніципалітетами і президентом; а Казахстан дозволив місцевим представницьким органам обирати керівників районного рівня та сільських органів місцевого самоврядування [2].

Судові органи в більшості країн регіону продовжують залежати від президента і широкої виконавчої влади. Виконавча влада часто контролює або впливає на призначення суддів, визначає судові бюджети, і може перешкодити справі. Більшість країн ПРЄ все ще

намагаються реформувати посаду генерального прокурора, який представляє собою незалежну гілку влади і тримає далекосяжні наглядові та слідчі повноваження, успадковані від радянських часів. Ряд урядів здійснили реформи, спрямовані на підвищення адміністративного потенціалу та ефективності судів в судовому вирішенні ділових суперечок. Ці реформи спрямовані на вдосконалення організаційних і правових умов для інвестицій.

Грузія прийняла ряд законів, що зміцнюють автономію судової системи, а прокурорські функції виконує Міністр юстиції. Молдова прийняла закони в жовтні 2013 року, спрямовані на зміцнення професійної відповідальності суддів.

Порушення громадянських прав стають все більш частими в багатьох країнах ПРЄ. Механізми та інститути для переслідування, покарання і виправлення таких порушень формально встановлені, але не працюють надійно. Війна на Сході України і придушення опору на Північному Кавказі, спричинили за собою численні вбивства та інші порушення прав людини. Особи, що належать до етнічних і інших меншин стикаються з дискримінацією в багатьох країнах ПРЄ. Домінуючі політичні еліти використовують ворожість по відношенню до негетеросексуальних меншин, а в своїх засудженнях оцінюють Захід як морально вироджену культуру. Вороже ставлення до неслов'янських мігрантів активізувалися в Росії, що призвело в жовтні 2013 року до антимігрантських заворушень, спровокованих російськими націоналістами в Москві. Кілька держав Центральної Азії використовували погрози ісламістського радикалізму як привід, щоб обмежити права релігійних громад.

У більшості прикладів демократії пострадянської Євразії мають сильніші інститути політичного представництва, ніж авторитарні режими. Крім того, партії, групи інтересів та організації громадянського суспільства є більш ефективними в посередництві між суспільством і політичною системою.

Авторитарні режими в Азербайджані, Білорусі і Казахстані інституціоналізували і диференціювали канали територіально-функціонального представництва інтересів, але вони менш відкриті, ніж в демократичних державах, і дають привілеї певним групам інтересів і лоббі. У закритих автократіях Узбекистану і Туркменістану, політичні партії та об'єднання існують, але вони або жорстко контролюються правлячою групою або пригнічені. Недовіра пронизує громадську сферу, і громадянська

самоорганізація значною мірою обмежується приватними колами дисидентів [2].

В партійних системах більшості авторитарних держав ПРЄ домінують пропрезидентські партії, які контролюють значну більшість місць в їх парламентах. Пропрезидентські партії також часто користуються підтримкою номінально незалежних членів парламенту, тим самим розмиваючи межі парламентської підзвітності. Всі авторитарні режими в ПРЄ дозволяють в рамках своїх парламентів наявність таких незалежних депутатів і лояльних до режиму «опозиційних» партій. У грудні 2013 року навіть Туркменістан, найбільш репресивна автократія ПРЄ, зменшив парламентське домінування пропрезидентської партії (90 % місць) з метою включення нових парламентських партій, що представляють бізнес, жінок і молодь. Такі додаткові партії виконують важливі для режиму легітимаційні та координуючі функції, оскільки вони дозволяють різним верствам суспільства виражати свої інтереси; це, в свою чергу, дозволяє урядам кооперувати представників цих сегментів, і в той же час відволікати виборців від груп, які виступають проти режиму.

Партійні системи в демократичних режимах є більш конкурентоспроможними, але вони не структуровані відповідно до чітких програмних відмінностей. Політичні партії тут організовані навколо політичних лідерів і особистих відносин. Оскільки більшість політичних партій не мають широкого членства і стабільний електорат, вони залежать від доступу до державних ресурсів.

Моделі соціальної і політичної інклюзивності в ПРЄ знаходяться під меншим впливом таких чинників як демократичний характер і властивості політичного режиму країни. Етнічно однорідні національні держави, такі як Вірменія або Монголія, а також порівняно різнорідні країни, такі як Білорусь чи Росія, забезпечують більш сприятливі умови для широкої участі. Високі рівні соціально-економічної нерівності, як в Грузії, створюють потенціал для соціальної ізоляції і конфліктів, якщо ці питання не будуть розглядатись в ході ринкових реформ. Країни Центральної Азії – Киргизстан, Таджикистан і Узбекистан, а також Молдова в Східній Європі, є найбіднішими країнами в ПРЄ з точки зору середньодушового валового національного доходу. Широко поширені високі показники бідності обмежують інклюзивність в цих суспільствах.

Зупиняючись на соціальній та політичній інтеграції, зауважимо, що Асоціації захисту бізнес інтересів та профспілки існують у всіх країнах ПРЄ, але їх здатність бути посередником між суспільством і політичною системою обмежена. Бізнес і політичні інтереси тісно переплітаються в багатьох країнах. Авторитарні політичні режими тісно здійснюють контроль за діяльністю груп інтересів, керуючи своїми власними провладними групами і обмежуючи створення незалежних організацій. Уряди Росії та інших авторитарних держав надають привілейований статус для провладних або нейтральних до режиму груп інтересів, і встановили узаконені форми консультацій з цими групами. Приватні бізнес-асоціації мають порівняно невеликий політичний вплив в країнах з невеликими приватними секторами економіки (Білорусь, Туркменістан, Узбекистан).

Великі вітчизняні компанії і великі іноземні інвестори підтримують прямі і частково неформальні відносини з урядами, ігноруючи інтереси асоціацій. Неформальні відносини і мережі також домінують в секторі природних ресурсів. Невеликі компанії, як правило, недостатньо представлені в політичному процесі, хоча уряди в ряді країн ПРЄ визнали їх важливість для економічних інновацій та модернізації. Традиційні профспілки втратили багатьох членів, а тому профспілки в цілому слабко вкоренилися в економічних секторах з невеликими, приватними компаніями, в сфері послуг і в сучасних галузях промисловості.

Мало громадян стають членами організацій громадянського суспільства, так як самоорганізовані об'єднання і групи ще не заповнили порожнечу, залишену після розпуску обов'язкових масових організацій властивих для соціалістичних держав. Автономні громадянські групи в значній мірі утворюються лиш на міському рівні, і створюються молодими громадянами з вищою освітою, що належать до тільки-но сформованого середнього класу.

Згідно з повідомленням USAID, число зареєстрованих організацій громадянського суспільства у 2013 році коливалося від 20 (Туркменістан) і до 4,184 (Грузія) на мільйон жителів. Тим не менш, багато зареєстрованих організацій громадянського суспільства не працюють, а деякі з цих організацій мають на меті лиш ухилення від сплати податків. В серпні 2014 року опитування в Росії показало, що близько 90 % респондентів в період 2012–2013 рр. не брали участь в жодній громадянській або політичній діяльності [2].

В Україні організації громадянського суспільства відіграли ключову роль в широкій політичній мобілізації громадян, яка призвела до повалення режиму президента В. Януковича. У Грузії і Вірменії громадянські організації і групи на рівні громад також стали більш активними та брали участь в кількох успішних громадських кампаніях.

Бідність і нерівність структурно вкоренилися в усій ПРЄ. Білорусь і країни з доходами від експорту нафти і газу (Азербайджан, Казахстан, Росія і Туркменістан) відносяться до економік з вище середніми або високими (Росія) доходами. Нерівність доходів особливо висока у Росії і Грузії, де коефіцієнти Джині варіюються в діапазоні вище 40, в той час як Білорусь і Україна демонструють меншу нерівність в доходах (значення Джині нижче 30). Країни Центральної Азії характеризуються більш низькими показниками очікуваної тривалості життя і тривалості шкільної освіти, що вказує на менш розвинені системи охорони здоров'я і освіти. Грузія, Киргизстан і Таджикистан мають особливо високий рівень абсолютної бідності.

Рівень участі жінок в системі початкової та середньої освіти є відносно високими в більшості країн ПРЄ. Проте, жінки як і раніше недостатньо представлені в державних установах і в інших провідних соціальних позиціях. У сільській місцевості, підходи щодо ролі жінок в суспільстві традиційні та засновані релігії не дозволяють дівчаткам відвідувати школу. Рівень участі жінок на ринку праці знизився у порівнянні з відносно високим рівнем, який був за часів колишніх державних соціалістичних режимів.

Підсумуємо, що всі держави даного регіону визначають себе як громадянські нації-держави, та в їх конституціях надані рівні права всім громадянам незалежно від їх етнічного походження чи віросповідання. Політичні партії також прагнуть до інтеграції етнічних меншин шляхом включення представників меншин до їх керівництва. Проте, особи, що належать до домінуючої етнічної групи більше представлені в державних установах та інших провідних посадах. Існують правові положення, спрямовані проти дискримінації, але їх реалізація вкрай недостатня. Робітники-мігранти з бідних пострадянських країн Центральної Азії піддаються різним формам дискримінації в Росії, починаючи від поганих умов праці і слабого правового захисту до ворожості на етнічному ґрунті.

Отже, для країн ПРЄ характерний високий рівень соціальної недовіри, ймовірно, збережеться, посилюючи роз'єднаність між громадянами і посередницькими організаціями територіального і функціонального представництва інтересів. Соціальні медіа створюють потенціал для децентралізованого зв'язку та мереж, які можуть частково замінити політичні партії з більш гнучкими формами політичної організації. Однак пропрезидентські партії в авторитарних політичних режимах ПРЄ будуть продовжувати існувати, оскільки вони не тільки дозволяють політичним лідерам організувати підтримку, а й надають громадянам можливості для кар'єрного зростання та доступу до державних ресурсів.

**Бібліографічний список:**

1. ICG: Саакашвили не сформировался по плану после президентства [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.civil.ge/rus/article.php?id=21482>.
2. Middle East and North [Електронний ресурс]. – Режим доступу: [http://nextgenerationdemocracy.org/wp-content/uploads/2015/03/NGD\\_RegionalReports\\_MENA\\_FINAL\\_email.pdf](http://nextgenerationdemocracy.org/wp-content/uploads/2015/03/NGD_RegionalReports_MENA_FINAL_email.pdf).
3. Nations in Transit 2014: Eurasia's Rupture with Democracy / eds. by S. Haddank-Kolaczowska, K. Machalek, Ch. T. Walker. – New York, 2014. – 27 p.
4. Nations in Transit 2015: Democracy on the Defensive in Europe and Eurasia / eds. by S. Haddank-Kolaczowska, K. Machalek, Ch. T. Walker. – New York, 2013. – 32 p.

*На основе четырех индикаторов (политическое участие, верховенство права, политическая и социальная интеграция, инклюзивность и недискриминация) охарактеризованы демократические и авторитарные тенденции Восточноевропейских и Центрально-азиатских стран пост-советской Евразии. Определено, что страны исследуемых регионов характеризуются ростом авторитарных тенденций, начиная с 2014 года, что обусловлено вмешательством России во внутренние дела.*

*On the basis of four indicators (political participation, the rule of law, political and social integration, inclusivity and non-discrimination) democratic and authoritative tendencies of the East European and Central Asian countries of Post-Soviet Eurasia are characterized. It is defined that the countries of the explored regions are characterized by growth of authoritative tendencies, since 2014 that is caused by intervention of Russia in internal affairs.*

УДК 327.56(519.5)

Кан Д. С., КНЛУ

## ПОЧЕМУ КИТАЙ БУДЕТ ПОДДЕРЖИВАТЬ ОБЪЕДИНЕНИЕ КОРЕИ ПОД ЭГИДОЙ ЮЖНОЙ КОРЕИ?

*У даній статті проводиться аналіз змін зовнішньополітичного курсу Китаю, пов'язаних з різким зростанням ролі на міжнародній арені. Детально розглядається стан і перехід на новий етап відносин з Північною Кореєю. Аналізуються причини підтримки об'єднання Кореї під егідою Південної Кореї. У статті розкриваються чинники, які штовхають Китай на необхідність перегляду зовнішньополітичної стратегії в першу чергу щодо Північної Кореї та навколишніх країн.*

За последние годы в значительной степени поменялась внешне-политическая стратегия Китая. Прежде всего, потому, что Китаю необходимо будет рано или поздно решать проблему Тайваня. К тому же, держава, которая претендует на лидерские позиции в мировом порядке, должна соответствовать общепринятым международным правилам. Китаю важно определиться конкретной датой, ведь Китай не может отложить решение Тайванского вопроса на неопределенное время. Тот факт, что Китай до сих пор не решил Тайванский вопрос – это не только ослабление стратегического курса Китая, но и большой тормоз в его развитии. До решения Тайванского вопроса Китай нельзя назвать по-настоящему мощной мировой державой. В истории человечества не осталось ни одной великой державы, которая не полностью решила все свои территориальные проблемы. В любом случае, независимо от того будет ли это мирное объединение, или же силовое решение – Тайванский вопрос остается очень непростым. В настоящее время еще недостаточно аргументов для решения этого вопроса, поэтому Китаю необходимо работать над наращиванием и созданием условий для решения данной задачи. И в решении Тайванской проблемы, вопрос решения Северокорейской проблемы может стать козырной картой. Позитивное решение Северокорейской проблемы может стать хорошей предпосылкой для мирного решения Тайванского вопроса.

Своей поддержкой мирного объединения Кореи под эгидой Южной Кореи Китай может разменять Северокорейскую карту

на карту союза Южная Корея – США – Япония. При таком смягчении обстоятельств Китай может освободиться от стратегического давления в Северо-восточной Азии и, в конечном счёте, может получить моральную поддержку при решении Тайванского вопроса. Почему Китай решил разыграть Северокорейскую карту? Да потому, что Китай увидел, что Северная Корея не собирается проводить экономическую реформу по китайскому примеру, и тем самым предрекла на слияние с Южной Кореей по южнокорейскому сценарию. Многие китайские политики поняли, что поддержка Северной Кореи, которая признана международным сообществом страной, не признающей международные правила, только потерей времени и усилий. Следовательно, сегодня Китаю намного выгодней поддерживать Южную Корею.

Таким образом, Китай может сохранить свою позиции в Северо-восточной Азии ослабить либо довести до исчезновения союз Республика Корея – США – Япония, что значительно усилит позицию Китая. Кроме того, роль «буфера», которую играла Северная Корея в период холодной войны, исчерпала себя и вероятность того, что режим Северной Кореи падет, лишь вопрос времени. В настоящее время Северная Корея является обузой для Китая. Многим ясно, что судьба КНДР зависит от реформ и денуклеаризации. В противном случае, по мнению многих исследователей, перспективы Северной Кореи очень туманны. По правде говоря, и сегодня, и в ближайшем времени, вероятность того, что северокорейский народ поднимется и свергнет режим, очень мала. Единственным вариантом является дальнейшее падение экономики Северной Кореи и доведения положения народа до крайней точки.

Ведь ни для кого не секрет, что Северная Корея и без того скудный бюджет направляет на наращивание военной мощи, так как основным стратегическим курсом является дальнейшая милитаризация. Армия находится в привилегированном положении и практически управляет страной. В настоящее время экономика Северной Кореи держится на помощи Китая и других стран, но даже такая помощь «переливается» в армию.

С другой стороны, если Северная Корея пойдет по пути реформ по китайскому образцу и под эгидой Китая, то существует великая вероятность поглощения Китаем, что собственно и понудило еще Ким Чен Ира сохранить существующее положение с применением некоторых элементов рыночной экономики. Одной из причин

того, что Северная Корея сегодня не может пойти по пути реформ по китайскому образцу, является изменение международной и внутренней обстановки.

Во-первых, Китай начал реформы в конце 1970-х годов. В то время еще существовал социалистический лагерь, следовательно, роль Коммунистической партии Китая была еще велика. Но сегодня социалистических стран осталось очень мало, и за исключением Китая, почти нет шансов на существование социалистического строя. Сегодня нет факторов, которые бы могли помочь извне Северной Корее.

Во-вторых, в начальный период, когда Китай начал экономическую реформу, экономика Тайваня была значительно развитее и жизненные условия были намного выше, чем в КНР. Но с точки зрения численности населения, площади земли и военной мощи Тайвань не может сравниться с Китаем. К тому же, китайцы отчетливо помнят, что Гоминдановская партия, гонимая Коммунистической партией Китая, оказалась на острове Тайвань. Что же касается Северной Кореи, то если сегодня она начнет реформу, то вопрос состоит в том будет ли эта реформа иметь всенародную поддержку со стороны северокорейского народа, так как по многим аспектам Северная Корея уж слишком проигрывает Южной Корее. К тому же, в отличие от Тайваня, Южная Корея имеет почти такую же территорию и военную мощь, что и Северная, а об экономическом развитии, и говорить не приходится. Но народ Северной Кореи поддерживает режим из-за боязни и страха. К тому же, северокорейский народ практически лишен информации и поэтому не совсем понимает ситуацию в стране. Также как и китайцы до реформы, так и северокорейцы думают, что под руководством и защитой «великого вождя» они самый счастливый народ.

В-третьих, в экономической реформе помощь Китаю оказали США, так как имела цель «оторвать» Китай от социалистического лагеря. А Северной Корее, которая признана страной, не соблюдающей международные правила, о помощи со стороны США и речи быть не может. И наоборот, США приложит все усилия для того, чтобы развалить КНДР.

В-четвертых, в отличие от Китая, Северная Корея провозгласила политику о создании мощной армии. Так как опорой Северокорейского режима является армия и если она не увидит

в экономическом преобразовании своей выгоды, то никогда не поддержит реформу и лишь наоборот – будет против нее. Сегодня армия осознает, что реформа ослабит и уменьшит финансовый приток в армию, то есть существует противоречие между политикой реформ и открытости и стратегией передовой мощной армии. Поэтому Ким Чен Ын сегодня не может игнорировать армию и поддерживать экономическую реформу открытости и прозрачности. В Китае же было совсем иначе. Компартия Китая чётко создала структуру подчинения армии компартии, то есть партия стоит выше, чем армия.

В-пятых, Китай начал преобразование в конце 70-х – начале 80-х годов прошлого века и в то время Тайвань еще не аннулировал военное положение. Тайвань отменил военное положение только в 1986 году, то есть начал реформу позже, чем Китай. Следовательно, Тайвань не обладал сильными различиями ни системно, ни идеологически. В случае же с Республикой Кореей совсем другое дело – это страна с капиталистической системой, которая управляется демократически, и поэтому все в значительной степени уже подготовлено. На основании выше изложенного можно сделать вывод о том, что шансы Северной Кореи на проведение этих реформ и преобразование по китайскому образцу весьма незначительны.

Несмотря на то, что Ким Чен Ын получил хорошее образование за рубежом и почувствовал вкус капиталистического уклада жизни и культуры, но из-за сложной специфической ситуации, сложившейся в Северной Корее, при всем своем желании не сможет преодолеть существующие в стране противоречия. Поэтому, режим Ким Чан Ына сейчас находится в тяжелом тупиковом положении. История показала, что преобразование и реформы коренным образом меняют судьбу государства и народа, и, поэтому без достаточной подготовки и опыта, а также благополучно сложившейся ситуации, трудно проводить их в жизнь. К тому же, необходимо учесть положение Северной Кореи на международной арене, то есть, практически не приходится ожидать помощи извне. Ким Чен Ын находится в сложнейшей ситуации, так как если проводить реформы и преобразование вопреки существующей ситуации – это может ускорить гибель режима; но в случае сохранения нынешней ситуации – это сможет оттянуть крах режима на некоторое время. Похоже на то, что Ким Чен Ын выбрал второй вариант, и будет тянуть время в надежде на ослабление внешних санкций.

Самюэль Хантингтон в своей работе «Political Order in Changing Societies» (Политический Порядок в Измененном Обществе) писал, что общество без внешнего вмешательства может очень долго идти к гибели [1]. Иными словами, для Ким Чен Ына нынешнее состояние даёт надежду на длительное сохранение режима, поэтому вряд ли следует ожидать резких перемен и реформ.

Проанализировав нынешнюю ситуацию Китай, видимо, пришел к выводу, что нет другого выхода кроме как отказаться от поддержки Северной Кореи и поддержать мирное объединение под эгидой Южной Кореи, так как нет смысла поддерживать северо-корейский режим, который рано или поздно рухнет. Естественно, без поддержки Китая возможность сохранения режима Северной Кореи становится весьма туманной. Да и в стратегическом плане Китаю выгодно объединение Кореи под эгидой Южной Кореи, то есть он может поддерживать Южную Корею, выставив предварительное условие о выводе американских войск с территории Южной Кореи. Ведь известно, что американская база в Южной Корее означает постоянное напряжение и угрозу. И если Корея объединится, то исчезнет необходимость пребывания американского контингента на корейском полуострове. Кроме того, необходимо учесть патриотизм корейцев, которые вряд ли захотят видеть американцев в своей стране. Также можно будет приостановить процесс милитаризации Японии, разрушить или ослабить союз Южная Корея – США.

Еще одним преимуществом для Китая в случае поддержки Южной Кореи является «оправдание» в решении вопроса о присоединении Тайваня. Дальнейшая же поддержка Северной Кореи Китаем – это неодобрение и критика со стороны мирового сообщества, а Китаю, который претендует на международное лидерское положение в мире, это ни к чему. При поддержке Южной Кореи Китай получит одобрение большинства стран мира и к тому же, встретит гораздо меньше преград при решении Тайванского вопроса.

Одной из причин ухудшения отношений с Китаем является проведение Северной Кореей серии ракетно-ядерных испытаний, что означает крах многолетних стараний Китая по денуклеаризации Корейского полуострова. В Китае развернулись нешуточные дебаты по вопросу прекращения помощи и поддержки Северной Корее. Одни говорят, что необходимо как и раньше сохранять

хорошие отношения с Северной Кореей, так как у нас кровно-братские отношения и к тому же схожая социалистическая система и идеология. Второй причиной является использование Северной Кореи как буфера в противостоянии с США и другими странами. Другая сторона утверждает, что на современном этапе Северная Корея – это обуза, которая не поддается контролю. Кроме того, поддержка Северной Кореи противоречит прагматической стратегии Китая. И еще, хоть обе страны и социалистические, но разница между ними намного больше, чем разница между Китаем и странами запада. Относительно же роли буфера можно сказать, что это значение практически исчезло, так как при сохранении ядерного статуса Северной Кореи, в случае возникновения конфликта, это зона наоборот может превратиться в «горячую» зону. Иными словами, буфер с населением 23 млн. человек и площадью 1/8 Китая может стать угрозой для 1,3 миллиарда жителей Китая.

Следующая причина, по которой Китай должен отказаться от Северной Кореи – это отказ Северной Кореи от проведения реформ и преобразований. Некоторые аналитики считают, что Ким Чен Ын пока воздерживается от реформ до окончательного укрепления своей власти, так как Северная Корея демонстрирует свое намерение провести реформу, но это утопия. Потому что даже если у Ким Чен Ына и возникнет желание провести реформу в стране, ему не дадут этого сделать военные силы, так как в случае проведения реформы значительно возрастет риск краха режима. Да и относительно кровно-бранских отношений тоже необходимо подчеркнуть, что Северная Корея давно уже, еще в 1960-х гг. утверждает, что восстановление границы по 38-й параллели – это заслуга Ким Ир Сена, и некоторое время даже устроили гонения на про-китайско настроенные слои политиков и населения.

Ну и нынешняя ракетно-ядерная проблема Северной Кореи – это угроза и для Китая, и постоянный источник напряжения в регионе. Ясно, что одной из причин гонки ракетно-ядерных орудий Северной Кореей является надежда на то, что все же США пойдет на компромисс с Северной Кореей и будет сепаратно вести переговоры.

Все эти факторы говорят о том, что Китаю необходимо пересмотреть стратегии относительно отношений с Северной Кореей, однако это не означает простое упорядочение в существующих стратегических направлениях, но перерегулирование

идеологических основ и дипломатических принципов. В дипломатии существуют свои незыблемые принципы – это выгода государства и справедливость. Китай, использующий данные принципы, должен пересмотреть свою стратегию по отношению к Северной Корее [2, с. 23].

Таким образом, вывод относительно реформ Северной Кореи весьма краток: в силу вышеперечисленных причин, вряд ли в ближайшее время Ким Чен Ын начнет экономическую реформу по китайскому образцу [3, с. 53].

Непрекращающиеся дискуссии китайцев вокруг вопроса о том, какую же сторону Китай должен занять, уже говорят о серьезности самого вопроса. Ведь формально обе страны являются союзниками, но на самом деле отношения между ними весьма прохладные. Поэтому нынешнее состояние отношений между КНР и КНДР можно смело назвать особенным. И главной причиной таких отношений можно назвать Северную Корею, которая не «раскрывает» свои карты до конца, игнорирует мнение международного сообщества, периодически совершает провокационные действия, нарушает спокойствие и мир в регионе Северо-восточной Азии. Без сомнений, что сегодня отношения Северная Корея – Китай находятся на самой низкой точке. Несмотря на то, что Ким Чен Ын пришел к власти в 2011 году, с тех пор практически не было встреч на высшем уровне. Ким Чен Ын ни разу не посетил Китай и это редкое явление в истории взаимоотношений двух стран и в свою очередь говорит о том, что отношения, мягко говоря, далеко не самые лучшие. Главной причиной такого отношения является недоверие друг к другу. Особенно в последнее время доверие утрачено из-за серии неадекватных действий КНДР. Высшее руководство Китая – Си Дзинь Пинь и Ли Ке Чанг сказали, «подняв камень не урони его себе на ногу». Это высказывание означает, что любая страна ради своей выгоды не должна взбудоражить весь регион и даже весь мир, и оно, без сомнений, относится именно к Ким Чен Ыну и Северной Корее. Конечно, Ким Чен Ыну очень хочется нанести визит в Китай, но Китай ему отказывает, – почему? Потому что Китай считает, если Северная Корея не последует совету Китая относительно денуклеаризации и не станет на путь страны, уважающей международные правила, не станет на путь реформ и открытости, то визит не будет иметь никакого смысла. Китай не хочет показывать всему миру свою приверженность к северокорейскому режиму.

На самом деле, Ким Чен Ын ни в коем случае, даже при нанесении визита, не будет отказываться от ракетно-ядерного вооружения, а только лишь чтобы показать всему миру и внутри самой КНДР о поддержке со стороны Китая. Все провокации и ракетно-ядерные испытания проводятся, в первую очередь, с целью доказать Китаю, что они не являются «вассалами» и все же надеются на сепаратные переговоры с США. Но на сей раз Ким Чен Ын просчитался: все эти провокационные действия не сеют раздор между Китаем и США, а наоборот еще больше их сближают. Все это говорит о том, что молодому Ким Чен Ыну еще не достаёт опыта и мудрости. После 4-го и 5-го ядерного испытания Северной Кореи, Китай попал в затруднительное положение, так как с одной стороны внутри Китая все громче требуют отказа от Северной Кореи, а с другой – испытывают давление со стороны мировой общественности. Если это оставить без внимания, то Северная Корея еще больше осмелеет, в случае принятия мер – рухнут последние капли доверия, что окончательно оттолкнет Северную Корею, а этого Китай пока что не желает по ряду причин.

Как известно, Китай без колебаний поддержал все санкции ООН против Северной Кореи. Это было сделано по двум причинам. Во-первых, провокационные вызывающие действия Северной Кореи разозлили мировое сообщество и переполнили чашу терпения Китая, а также неподдержание санкций могло нанести серьезный удар по имиджу Китая. Да, оба варианта не лучшие, но из двух зол выбирают меньшее. Во-вторых, скорее всего Китай заручится поддержкой США относительно того, как действовать против Северной Кореи. Поддержка санкций Китаем говорит о более твердой позиции относительно Северной Кореи. Но Китай пока что не предъявляет свои санкции, а лишь поддерживает санкции ООН, так как Китай не хочет совсем оттолкнуть Северную Корею [3, с. 60]. Ясно, что Китай и США сотрудничают в вопросах о ядерной проблеме Северной Кореи, но задача и цели у каждой стороны свои, поэтому вряд ли Китай сейчас перешагнет определенную черту. Все зависит от Северной Кореи, как они дальше будет себя вести?

В этой ситуации возрождение былых отношений возможно лишь при одном условии: осложнение внешнеполитические обстоятельств настолько, что Китаю придется использовать Северную Корею как козырную карту.

В дальнейшем развитие отношений между Китаем и КНДР весьма предсказуемо и восстановление бывших братских отношений вряд ли произойдет, так как Ким Чен Ыну будет сложно возродить доверие. Изменение политики Китая в сторону сближения может случиться только в одном случае – если внешнеполитическая ситуация Китая резко ухудшится и тогда, возможно, Китай воспользуется «северокорейской козырной картой».

Для Китая, чтобы выбрать стратегию дальнейших отношений с Северной Кореей, необходимо учесть два фактора:

1. Вероятность изменения Северной Кореей в сторону реформ, открытости и отказ от ракетно-ядерного вооружения.
2. Вероятность сближения Северной Кореей с США.

Естественно ключевым вопросом является отказ Северной Кореей от ядерного вооружения, так как в противном случае даже если Северная Корея будет проводить реформу, многие страны не захотят сотрудничать с Северной Кореей.

США, Южная Корея и Япония – эти три страны ни на минуту не оставляют надежду на изменение ситуации в КНДР. Конечно, КНДР прекрасно понимает, что если полностью распахнуть двери для проведения реформ, то угроза режиму неизбежна. Поэтому даже если и начнут реформу, Северная Корея будет проводить только лишь частичную реформу, так как «двери» не будут полностью открывать.

Итак, проанализировав ситуацию, которая сложилась вокруг Корейского полуострова, можно сделать вывод, что Китаю намного выгоднее поддержать Южную Корею, так как в этом случае Китай получит максимальную выгоду. Если же Китай хочет вмешаться в процесс объединения Кореи, то уже сегодня должен четко перевести отношения с Северной Кореей в полностью официально-деловые отношения, так как это означает официально выйти из кровно-братских отношений и расторгнуть союзнический договор. Кроме того, чтобы Северная Корея отказалась от ядерного оружия, Китай должен гарантировать безопасность режима. Конечно, для Китая самым хорошим решением относительно Корейского полуострова является постепенный переход КНДР в разряд «нормальных стран» и мирное объединение Кореи под эгидой Южной Кореи.

*Бібліографічний список:*

1. Huntington S. Political order in changing Societies / S. Huntington. – Yale University Press, 2006. – 488 p.

2. 통일 시대 #97, – 서울, 2014, 23쪽 (Тхонильшиде – Сеул, 2014. – № 97. – С. 23, на корейском языке).
3. 덩위원, 장기표, 한반도 통일과 중국 – 서울, 2013 (Ханбандо тхониль гва дзунгук, Сеул, 2013).

*В данной статье проводится анализ изменений внешнеполитического курса Китая, связанных с резким возрастанием роли на международной арене. Детально рассматривается состояние и переход на новый этап отношений с Северной Кореей. Анализируются причины поддержания объединения Кореи под эгидой Южной Кореи. В статье раскрываются факторы, которые толкают Китай на необходимость пересмотра внешнеполитической стратегии в первую очередь касательно Северной Кореи и окружающих стран.*

*This article analyzes the changes in China's foreign policy related to its role increasing in the international arena. Author reviewed in detail the current condition and the transition to a new stage of relations with North Korea. The article describes the factors that are pushing China to revise it's foreign policy strategy on North Korea and surrounding countries.*

Стаття надійшла до редколегії 18.10.2016

УДК 341.645:341.411 / 413

**Князева Д. О., ОНУ ім. І. І. Мечникова**

## **ЮРИСДИКЦІЯ RATIONE MATERIE ГІБРИДНИХ КРИМІНАЛЬНИХ СУДІВ**

*В статті розглянуто питання оформлення матеріальної юрисдикції гібридних кримінальних судів в їх установчих документах. Розглянуто практику цих судів, щодо тлумачення юрисдикції ratione materiae. Звернута увага на неоднаковість розуміння контекстуальних елементів злочинів проти людяності в окремих рішеннях гібридних судів в Боснії та Східному Тиморі з загальноприйним тлумаченням. Вказано на специфіку доведення існування політики держави у випадку зі справами в Надзвичайних палатах Камбоджі.*

На сьогодні, дослідження альтернатив Міжнародному кримінальному суду для здійснення переслідування за скоєння міжнародних злочинів набирає особливого значення. Так, як вважається, суди, що володіють рисами як національних, так

2. 통일 시대 #97, – 서울, 2014, 23쪽 (Тхонильшиде – Сеул, 2014. – № 97. – С. 23, на корейском языке).
3. 덩위원, 장기표, 한반도 통일과 중국 – 서울, 2013 (Ханбандо тхониль гва дзунгук, Сеул, 2013).

*В данной статье проводится анализ изменений внешнеполитического курса Китая, связанных с резким возрастанием роли на международной арене. Детально рассматривается состояние и переход на новый этап отношений с Северной Кореей. Анализируются причины поддержания объединения Кореи под эгидой Южной Кореи. В статье раскрываются факторы, которые толкают Китай на необходимость пересмотра внешнеполитической стратегии в первую очередь касательно Северной Кореи и окружающих стран.*

*This article analyzes the changes in China's foreign policy related to its role increasing in the international arena. Author reviewed in detail the current condition and the transition to a new stage of relations with North Korea. The article describes the factors that are pushing China to revise it's foreign policy strategy on North Korea and surrounding countries.*

Стаття надійшла до редколегії 18.10.2016

УДК 341.645:341.411 / 413

*Князева Д. О., ОНУ ім. І. І. Мечникова*

## **ЮРИСДИКЦІЯ RATIONE MATERIE ГІБРИДНИХ КРИМІНАЛЬНИХ СУДІВ**

*В статті розглянуто питання оформлення матеріальної юрисдикції гібридних кримінальних судів в їх установчих документах. Розглянуто практику цих судів, щодо тлумачення юрисдикції ratione materiae. Звернута увага на неоднаковість розуміння контекстуальних елементів злочинів проти людяності в окремих рішеннях гібридних судів в Боснії та Східному Тиморі з загальноприйним тлумаченням. Вказано на специфіку доведення існування політики держави у випадку зі справами в Надзвичайних палатах Камбоджі.*

На сьогодні, дослідження альтернатив Міжнародному кримінальному суду для здійснення переслідування за скоєння міжнародних злочинів набирає особливого значення. Так, як вважається, суди, що володіють рисами як національних, так

і міжнародних судів, зможуть краще виконувати превентивну функцію та функцію донесення правди ніж МКС. Крім того, вони й могли б значно ефективніше та економніше досягати мети, яку ставлять перед ними пост-конфліктні суспільства та міжнародна спільнота. Створення нових судів такого типу (гібридних судів) повинно опиратися на досконале розуміння того, як вони працювали раніше, яким чином визначалася їх юрисдикція та розмежовувалась компетенція з національними судами. Цією статтею хотіли б зачепити питання регулювання предметної юрисдикції в гібридних судах.

Питання системи міжнародного кримінального правосуддя, складовою якої є гібридні кримінальні суди, звертається увага чи не в кожній роботі з міжнародного кримінального права. Серед тих, хто поза загальними дослідженнями елементів цієї системи торкався питання темпоральної юрисдикції гібридних судів та трибуналів, слід відмітити таких юристів, як Андрейченко С.С., Баймуратов М.О., Бірюков П.Н., Буроменський М.В., Віліамс С., Дахно І.І., Дрьоміна-Волок Н.В., Еванса Дж., Зелінську Н.А., Ігнатенко Г.В., Кабанас С., Коваля Д.О., Лукашук І.І., Шоу М. та ін. Разом з тим, загальний аналіз предметної юрисдикції гібридних кримінальних судів в українській науці не проводився.

В статутах гібридних кримінальних судів по різному визначається їх *ratione materie*, або предметна юрисдикція. Окремі статuti чи установчі акти визначили її дуже наближено до того, як цей вид юрисдикції прописувався в статуті Міжнародного кримінального суду. Інші, лише штрих-пунктирно позначили види злочинів, що відносяться до предметної юрисдикції гібридного судячи використали відносно нетипові формули для того, щоб *de facto* поширити юрисдикцію на добре відомі види міжнародних злочинів. Для зручності навігації цим розділом відзначимо, що умовно види злочинів, що складають предметну юрисдикцію гібридних кримінальних судів можливо поділити наступним чином (з долею умовності, зважаючи на особливості гібридних судів БіГ та Косово):

1. Традиційних міжнародних злочинів *stricto sensu*: злочин геноциду, злочини проти людяності, воєнні злочини.

2. Злочини за загальним міжнародним правом, що не розглядаються як *stricto sensu* міжнародні злочини та одночасно є й злочинами за національним правом: тортури, тероризм (відне-

сення цього злочину до запропонованої групи є досить спірним, залежить від того, чи визнавати його злочином за загальним міжнародним правом).

3. Злочин за національним правом: вбивство, релігійні переслідування, сексуальні злочини, тортури, наруга над дівчатами, викрадення дівчат, безпричинне руйнування власності.

П'ять із шести гібридних судів були компетентні розглядати міжнародні злочини *stricto sensu* (що не означає, що всі вони розглядали справи по трьом міжнародним злочинам цього виду). Винятком є Спеціальний трибунал для Лівану, предметна юрисдикція якого поширюється виключно на злочин тероризму. «Найпопулярнішим» злочином за національним правом, який одночасно є й злочином за загальним міжнародним правом, є тортури. Жоден із злочинів за національним правом не є універсальним навіть для п'яти гібридних судів, а тому варто відзначити специфічність усіх таких судів в цьому аспекті.

Питання предметної юрисдикції гібридних кримінальних судів пов'язане з цілим рядом питань, як то: природа правової заборони злочинних діянь, джерело їх криміналізації, дотримання принципу *nullum crimen sine lege*, застосовне та переважаюче право тощо. Кожне з цих питань заслуговує окремого детального огляду, проте, в цілях даного дослідження та в умовах необхідності відносно стислого викладу проблем, ми вирішили зупинитися на підході, згідно якого, розглядатимемо питання юрисдикції *ratione materiae* виходячи з того, про який вид міжнародного злочину йдеться. Це дає змогу наступним чином сформулювати структуру цього параграфу:

- злочин геноциду в установчих актах та практиці гібридних судів;
- злочини проти людяності в установчих актах та практиці гібридних судів;
- воєнні злочини в установчих актах та практиці гібридних судів;
- злочини за національним правом в установчих актах та практиці гібридних судів.

Таким чином, звернемося до першого виду міжнародних злочинів, що став предметом розгляду судами, що вивчаються.

I. Злочин геноциду в установчих актах та практиці гібридних судів. Притягати до відповідальності за злочин геноциду

мали можливість чотири з п'яти гібридних кримінальних судів (Спеціальний трибунал для Лівану ще раніше винесли за дужки). В своїй Резолюції 1315 Рада Безпеки ООН не внесла злочин геноциду до переліку тих, які, на її думку, були скоєні на території Сьєрра-Леоне [6]. Як наслідок, не рекомендувалося Генеральному Секретарю поширювати предметну юрисдикцію Спеціального суду на злочин геноциду. В камбоджійському Законі про створення надзвичайних палат знайшлося місце злочину геноциду; більш того, саме цей злочин є найкраще описаним в законі, адже в статті 4, по-перше, відтворюються дослівно положення Конвенції щодо попередження злочину геноциду та покарання за нього 1949 року, а, по-друге, вирішується питання про види відповідальності за скоєння цього злочину. Тим не менше, ще під час обговорення створення Палат, для багатьох було очевидним, що злочин геноциду не стане тим злочином, щодо якого будуть прийняті обвинувальні вироки. Власне ситуація в Камбоджі та неможливість поширення на злочини, що там були скоєнні, поняття геноцид часом слугує ілюстрацією шкідливості для міжнародного права та миротворчості самої концепції «геноциду». Через те, що посягання в Камбоджі не були направлені на якусь конкретну групу, а швидше на населення в цілому, про злочин геноциду у цьому контексті говорити не приходитьсь. Це, у свідомості та в риториці держав світу наче зменшує рівень трагедії, що мала місце в країні Південно-східної Азії, адже мова може вестися про скоєння в ній злочинів проти людяності, а не злочину злочинів, яким є геноцид. Надзвичайні палати прогнозовано не знайшли можливим притягнути до відповідальності за злочин геноциду (у двох справах цьому серед іншого завадила смерть чи хвороба), хоча прокурор намагався обґрунтувати наявність складу злочину геноциду в діяннях чотирьох обвинувачених. Деякі вчені, наприклад С. Вілліамс, відзначає, що потенційно про геноцид у Камбоджі можна було б говорити, якби сконцентруватися на злочинах проти релігійних груп [7, р. 152]. Така логіка деякою мірою нагадує нам тезу, висунуту А. Ушацькою в окремій думці до рішення Міжнародного кримінального суду у справі О. аль Башіра, де геноцидом вона назвала посягання на різні племена, що можливо було разом охарактеризувати як африканські, на противагу до підтримуваних урядом арабських племен [17].

Інша ситуація склалась для Судів Тимору-Лесте, Косово та Боснії. Попередньо, ситуації в цих країнах виглядали такими,

де скоювався злочин геноциду. Розглянемо ці випадки більш детально.

Атаки індонезійських збройних сил на цивільне населення в Східному Тиморі мали, на перший погляд, всі ознаки геноциду, адже жертвами таких атак були, переважно, представники місцевого корінного населення. Якщо керуватися підходом до визначення геноциду через дію, який полягає в тому, що для кваліфікації діяння як геноциду достатньо, щоб його жертвами були представники релігійної, расової, національної чи етнічної групи [1], то, в такому разі певно можливо називати ті злочини, що мали місце в Тиморі-Лесте геноцидом. Втім, такий підхід не є загальноприйнятим в міжнародному кримінальному праві. Більш усталеним є розуміння злочину геноциду, де центральну роль відіграє геноцидальний умисел (*dolus specialis*). За такого тлумачення злочину геноциду, довести його скоєння в Східному Тиморі було б дуже важко. На це звертає увагу й Б. Сол, який вказує, що напади індонезійських сил були спрямовані проти групи, що відстоювала політичні інтереси, а саме відділення Тимору-Лесте, його незалежність [5, р. 502]. Відповідно і умисел був направлений на примушення до підкорення населення індонезійській владі, на приборкання сепаратистського руху [5, р. 502]. Саме тому, про злочин геноциду у випадку із Східним Тимором говорити навряд чи приходить. Практика Колегій в судах Ділі тому підтвердженням. Вони не працювали із звинуваченнями в геноциді, а лише з злочинами проти людяності.

В судах Косово проблема кваліфікації діянь як геноциду полягалау дещо іншому, проте результат був той самий, що й у тиморських Колегіях. Жодного утвердженого обвинувального вироку за геноцид (мається на увазі підтвердженого судами вищих інстанцій) прийнято не було. Втім, цікавим є те, що суди нижчих інстанцій таки приймали рішення в яких обвинувачені визнавалися винними в скоєнні злочину геноциду. Косовські албанці, на яких були спрямовані напади косовських сербів з точки зору Конвенції проти геноциду та практики міжнародних кримінальних судів становлять етнічну групу, що позначає можливість кваліфікації дій проти них як геноциду. Більш того, напади на них здійснювалися саме через їх приналежність до етнічної групи, а не через політичні вподобання чи будь-які інші випадкові характеристики. Втім, для кваліфікації діянь як злочину геноциду, важливим є й наявність

ще одного елементу (хоча це й не однозначно підтримувана думка [1]). Так, важливим є й те, щоб умисел виконавців (у нейтральному значенні цього слова) був направлений на повне або часткове знищення групи. Дискусія щодо обов'язковості саме такого умислу та його значення сягає перших прочитань Рафаеля Лемкіна та тлумачення його ідей. Судячи з усього, Лемкін під геноцидом розумів не лише фізичне знищення як кінцеву ціль, але й культурний вплив, що полягав б у примусовій культурній асиміляції певних груп [4]. Крім того, примусове переселення чи виселення з історично приналежних територій без наміру фізичного знищення в оригінальному задумі також повинно було б розглядатися як геноцид [4]. Проте, практика двох міжнародних кримінальних трибуналів *ad hoc* 1990-х інакше поставилася до інтерпретації кінцевої мети виконавців злочину геноциду. Такою метою визнавалося лише фізичне знищення (в Конвенції 1949 року використовується лише слово «знищення») ідентифікованої за однією з чотирьох ознак групи. Ця позиція була сприйнята і Міжнародним кримінальним судом в уже згадуваній справі *О. Аль Башира* [18].

Отже, для косовських судів було важливим встановити чи був направлений умисел виконавців злочинів на повне або часткове знищення групи косівських албанців, чи ні. Суди при цьому не були одностайними, проте з кількох справ, що розглядалися за звинуваченнями в геноциді, можна зробити висновок, про те що гібридні косівські суди з переважанням міжнародних суддів не знаходили можливості кваліфікації діянь як геноциду навіть тоді, коли палати з переважанням місцевих суддів знаходили таку можливість. Проілюструємо це за допомогою справи Вуковіча. В першій інстанції двоє обвинувачених по справі отримали вироки, в яких, серед іншого, визнавалися винними у геноциді. Суд першої інстанції включав міжнародних суддів за програмою ІІР, але національних суддів було більше. Проте, Верховний суд, де більшість складали міжнародні судді, постановив, що геноциду в діяннях обвинувачених не було. Натомість, вказувалося, що злочини режиму Мілошевича були направлені на переміщення (витіснення) албанського населення Косово з території, де вони проживали [10]. Такі акти як вбивства, зґвалтування, підпали, жорстоке ставлення дійсно свідчать на користь проведення в Косово етнічних чисток. Щоправда такі етнічні чистки, в заданому контексті складають не злочин геноциду, а злочини проти людяності.

Таким чином, з чотирьох гібридних судів, які могли б переслідувати за злочин геноциду залишилися нерозглянутими лише Палати з воєнних злочинів для Боснії і Герцеговини. Це той єдиний гібридний суд, який таки переслідував за злочини геноциду. Це не виглядає дивним тому, що МКТЮ, який розглядав діяння найбільш відповідальних за скоєння міжнародних злочинів у колишній Югославії, лише щодо подій навколо Сребрениці [13] говорить про притягнення до відповідальності за злочин геноциду. Палати розглядали принаймні шість справ (одна з них передана безпосередньо МКТЮ – ми обговорювали таку можливість в першому розділі роботи) щодо обвинувачень в геноциді і погодилися з позицією Прокурора про можливість кваліфікації діянь обвинувачених як геноциду [7, р. 154].

Як бачимо, гібридні кримінальні суди воліли залишатися в рамках сформованих міжнародними судами підходів до визначення геноциду та його елементів. При тому, що доктрина залишала опції для розширеного тлумачення цього злочину, такі шпарини використані не були.

II. Злочини проти людяності в установчих актах та практиці гібридних судів. Статuti всіх п'яти гібридних судів містять згадку про злочини проти людяності та поширюють юрисдикцію *ratione materiae* цих судів на них. Це означає, що практиці кожного відомий пошук елементів складів цього виду міжнародного злочину *stricto sensu*. Для Спеціального суду для Сьєрра-Леоне та Надзвичайних палат в судах Камбоджі, наприклад, кожна справа супроводжувалася з'ясуванням того, чи присутні у діяннях обвинувачених склади злочинів проти людяності. В зв'язку з цим видом злочину, навряд чи нас може цікавити тут питання матеріальних чи ментальних елементів злочину, адже вони не відрізняються за своєю суттю від будь-якого іншого злочину. Власне найбільший інтерес викликає інтерпретація гібридними судами того, що в Елементах злочинів до Римського статуту названо «контекстуальними елементами» міжнародних злочинів [19], а саме: широкомасштабності або систематичності нападів на цивільне населення та державної політики або політики організації. Крім того, цікавим є й питання джерел, які можуть використовуватися для констатації наявності контекстуальних елементів, адже, цілком очевидно, що недоцільним є рівнооб'ємне встановлення в кожній справі питання про широкомасштабність, систематичність та політику.

Спеціальний суд для Сьєрра-Леоне інтерпретував злочин проти людяності з врахуванням практики міжнародних кримінальних судів-попередників[8]. Як відомо, поняття злочину проти людяності по-різному інтерпретувалося в практиці та в статутах останніх. Так, в статуті Нюрнберзького трибуналу у визначенні злочинів проти людяності присутній так званий *warnexus*, Статуту МКТЮ вимагає наявності збройного конфлікту для злочину проти людяності, а Статут МТР визначає злочини проти людяності через дискримінаційний характер нападів. Виникає логічне питання яким саме стандартом визначення злочинів проти людяності повинні були б користуватися гібридні суди, враховуючи, що в їх установчих актах не вирішені всі дефініційні проблеми. Як свідчить аналіз практики, переважно обиралася найбільш поширена інтерпретація злочину проти людяності, як він розуміється сьогодні в Римському статуті. Винятком є окремі рішення Палати з воєнних злочинів для Боснії і Герцеговини, де використовувалась «югославська» матриця визначення злочину проти людяності. Винятком є й кілька сумнівних рішень Колегій в Ділі, рішення яких вимагали наявності збройного конфлікту для кваліфікації діянь як злочинів проти людяності [11, para. 680]. Принаймні таке враження складається після прочитання окремих рішень.

Незалежно від використовуваного лекала, всім гібридним судам, які пробували кваліфікувати діяння обвинувачених як злочини проти людяності необхідно було визначитися з наявністю чи відсутністю широкомасштабності чи систематичності як контекстуальних елементів цих злочинів. Так у справі Револьюційної ради збройних сил Спеціальний суд для Сьєрра-Леоне вказав на те, що атаки були систематичними через те, що представники влади брали участь у здійсненні злочинів, що означає, що владний апарат працював на їх організацію та скоєння. Крім того, систематичність виводилась і з організації представниками влади місць видобутку цінних каменів, де, дуже часто, скоювалися злочини проти людяності. Хоча Суд розумів достатність контекстуального елементу систематичності, у згаданій справі він знайшов і елемент широкомасштабності, який полягав у великій кількості жертв, частоті нападів, їх продовжуваності, охопленій території та одночасному скоєнню багатьох серйозних злочинів [15, para. 229-232, 237]. Схожа інтерпретація широкомасштабності та систематичності міститься в ще одному рішенні Спеціального суду у справі Фофана [16, para. 232-322].

Не могли гібридні суди обійти і питання існування політики, в рамках яких здійснювалися напади на цивільне населення. Найцікавіше це питання стояло, на наш погляд, в справі Революційної ради збройних сил в Суді Сьєрра-Леоне. Так, в цій справі суд розбирався з інцидентами, що мали місце в той час, коли Революційна рада діяла як уряд Сьєрра-Леоне, та в час, коли вона уже не виступала від імені державної влади, а лише вили, що їй протистоїть. За обох періодів Суду вдалося встановити наявність елементу політики інтерпретувавши його саме так, як того вимагає звичаєве міжнародне кримінальне право та як це зроблено в Римському статуті та Елементах злочинів [15, para. 238]. Це означає, що політика визнавалася елементом, що може бути притаманний як державі, так і організації зі специфічними ознаками (на жаль, такі ознаки в розглядуваному рішенні не вивчалися). Неординарно стояло питання політики і в практиці Надзвичайних палат в судах Камбоджі. Так, в справах, що розглядалися Палатами, практично важко було встановити систематичність атак, адже вони здійснювалися по всій країні і, як правило, неконтрольовано збоку офіційної влади. Встановлення наявності політики держави, таким чином, означало для Палат і встановлення елементу систематичності. Те, що саме державна влада повинна знати і реагувати на масштабні порушення прав людини, а також те, що загальновідомою була позиція уряду, яка дозволяла атаки на цивільне населення, Палати встановили «політичний» елемент злочину проти людяності, а, отже, й наявність систематичності нападів [7, p. 162].

Палати з воєнних злочинів для Боснії і Герцеговини керувалася у перших своїх справах «югославською» моделлю визначення злочину проти людяності, попри те, що в національний кримінальний закон було внесене визначення цього злочину з Статуту МКС. У перших рішеннях Палата постійно підкреслювала, що існував збройний конфлікт під час скоєння злочинів і тому можливо говорити про злочини проти людяності. У більш пізній практиці Палата повністю відмовилася від таких формулювань і перейшла до «римської моделі» цього злочину.

Наступним важливим моментом є те, що слугує джерелами для гібридних судів при встановленні наявності систематичності чи широкомасштабності конфлікту. Це питання цікаве у тому сенсі, що часом, гібридні трибунали не проводили самостійну оцінку присутності вищезазначених контекстуальних елементів. Так,

в одному із небагатьох своїх деталізованих рішеннях, яке більш як в 10 разів об'ємніше середньостатистичного (рішення у справі Прокурор проти Кардозо), Колегія в суді Ділі послалася звіт Комісії зі встановлення фактів у Східному Тиморі у параграфі 314. Цей трирядковий параграф констатує, що як було встановлено у звіті поза розумними сумнівами в суб-районі Лолотое мали місце систематичні напади на цивільне населення [12]. Можливим виправданням цьому є використання у звіті стандарту доказування рівня «поза розумними сумнівами», що означає високий рівень перевірності інформації та можливість її використання в кримінальних справах.

Палати для Боснії і Герцеговини в своїх рішеннях посилалися на рішення МКТЮ, які стосувалися тих самих подій чи регіону, що дозволяло встановити наявність чи відсутність контекстуальних елементів у вигляді систематичності чи широкомасштабності нападів. Таке посилення знаходимо скажімо у справах Прокурор проти Ковачевича, Прокурор проти Тодоровича, Прокурор проти Фустара тощо [14]. Таке посилення цікаве тим, що правовій системі Боснії і Герцеговини не відомий судовий прецедент, проте фактично він був використаний в цілому ряді справ гібридними судами, що діяли на основі переважно боснійського права. Це свідчить про гнучкість гібридних судів і в цьому елементі правозастосування. Навряд подібне використання посилення на рішення МКТЮ може порушувати фундаментальні принципи кримінального правосуддя чи якимось чином негативно відобразитися на правах обвинувачених.

III. Воєнні злочини в установчих актах та практиці гібридних судів. Як і у попередніх випадках найцікавішим моментом у зв'язку з воєнними злочинами, розглянутими гібридними судами є питання контекстуальних елементів. Більш конкретно – питання визначення наявності чи відсутності збройного конфлікту міжнародного чи неміжнародного характеру.

Виходячи зі звітів Комісії з встановлення фактів в Сьєрра-Леоне, визначалося, що збройний конфлікт в країні має неміжнародний характер. Тому, юрисдикція цього суду планувалося сконцентрувати саме на порушеннях спільної для чотирьох Женевських конвенцій статті 3. Женевські конвенції на час конфлікту були обов'язкові для Сьєрра-Леоне, а серйозні їх порушення криміналізовані національним правом. Тому особливих сумнівів щодо юрисдикції

Суду і не порушення заборони криміналізації *ex post facto* щодо серйозних порушень статті 3 не було. Проте, такі сумніви були щодо деяких інших воєнних злочинів, які вводилися в предметну юрисдикцію Суду на додаток до зазначених вище. Мова йде про злочин вербування дітей віком до 15 років. Ми плануємо розглянути це питання в параграфі про темпоральну юрисдикцію, тому не ставитимемо його тут. Загально варто зазначити, що жодних проблем з доведенням існування збройного конфлікту неміжнародного характеру у суду не було, адже такий конфлікт був надто очевидний, щодо нього було написано достатньо авторитетних звітів моніторингових місій та при формуванні темпоральної юрисдикції Суду був обраний період часу не з початку збройного конфлікту, коли ще теоретично могли б бути сумніви щодо його існування чи початку моменту.

Певно найскладніше з визначенням існування збройного конфлікту прийшлося Колегіям в суді Ділі. Вчергове відзначимо те, що ці Колегії не мали достатнє фінансування, відповідно не могли залучити найкращих спеціалістів в сфері міжнародного кримінального правосуддя, тому їх рішення є дуже уривистими, недосконалими та не аналізують всіх важливих обставин справ. Проблема із визначенням наявності конфлікту полягала в тому, що достатньо очевидним виглядав збройний конфлікт міжнародного характеру між Індонезією та Східним Тимором. Як відзначає К. Кресс, питання щодо такого конфлікту нерозривно пов'язане з визначенням правових основ присутності Індонезії у Тиморі-Лесте починаючи з 1975 року [3, р. 421] (в цьому ситуація нагадує українську в частині окупованого півострова Крим). Така присутність визначалася більшістю членів міжнародного співтовариства як окупація. Це знайшло своє підтвердження навіть в рішенні Міжнародного Суду ООН у справі Португалія проти Австралії. В рішенні по цій справі Суд вказав, що після виведення Португалією з Тимору-Лесте своєї військової та цивільної влади, Індонезія окупувала Східний Тимор і з того часу здійснює ефективний контроль за територією цієї країни [9, пара. 13]. Стан окупації, відповідно до статті 2, спільної для чотирьох Женевських конвенцій, окупація, яка встановлена навіть без ведення воєнних дій, вимагає застосування Конвенцій 1949 року. Це означає, що окупація прирівнюється за застосовним правом до збройного конфлікту міжнародного характеру. Таким чином, існували всі юридичні підстави для того, щоб можна було

кваліфікувати діяння обвинувачених Колегіям в судах Ділі як воєнні злочини. Більш того, можливо було говорити саме про воєнні злочини під час збройного конфлікту міжнародного характеру. Втім, і це в чергове підкреслює певну професійну невідповідність Колегій, вони часто оперували такими категоріями як конфлікт між силами, що підтримували незалежність Східного Тимору та про-автономні сили підтримувані Індонезією. В той час, коли діяли Колегії, таке формулювання однозначно означало неміжнародний характер збройного конфлікту, за винятком випадку, якби Колегіям вдалося встановити наявність ефективного контролю з боку Індонезії да діями про-автономних груп. Таке непорозуміння ніяк не розв'язувалося Колегіями і так і не отримало свого уточнення у їх практиці.

Воєнна палата БіГ розглядала справи щодо воєнних злочинів і орієнтувалася на визначення конфлікту, що було надане МКТЮ. Таким чином, Палата мала можливість вказувати на рішення Трибуналу для Югославії як на авторитетне джерело кваліфікації збройного конфлікту як міжнародного. Цікаво, що аналогічна можливість користуватися практикою МКТЮ була і в судів в Косово, в які залучалися міжнародні експерти. Втім, ці суди встановили паралельне існування двох конфліктів в Косово: міжнародного (між силами НАТО та Федеративною Республікою Югославія) та неміжнародного (між Федеративною Республікою Югославія та Армією звільнення Косово) характеру [7, р. 161]. Таке тлумачення звісно виглядало недоречним в час його прийняття, проте воно цілком відповідає сьогоднішньому прочитанню Женевських конвенцій, яке зводиться до того, що участь колективних сил безпеки чи держави на одній із сторони збройного конфлікту неміжнародного характеру, перетворює його на міжнародний збройний конфлікт [див. напр. , 2].

IV. Злочини за національним правом в установчих актах та практиці гібридних судів. Велика кількість міжнародних злочинів в статутах гібридних судів мали й національні правові-відповідники. Так, вбивства, зґвалтування, тортури є і злочинами за національним правом і міжнародними злочинами за умови присутності контекстуальних елементів в їх складах. Звісно, в разі доведеності контекстуальних елементів гібридні суди мали можливість і кваліфікувати діяння обвинувачених як міжнародні злочини. Проте, в окремих випадках, потенціал доведення контекстуальних

елементів виглядав достатньо сумнівно (Тимор-Лесте чи не найяскравіший приклад в цьому зв'язку). Тому, справедливим було бажання поширити юрисдикцію гібридних судів й на аналогічні до міжнародних національні злочини, які не були б обтяжені необхідністю встановлення контекстуальних елементів. Це в свою чергу сприяло боротьбі з безкарністю та покаранням за злочини, що були пов'язані з конфліктом тим чи іншим чином, але не відповідали критеріям, що висуваються до міжнародних злочинів.

Інший важливий аспект юрисдикції *ratione materiae* гібридних кримінальних судів, що пов'язаний з злочинами за національним правом, полягає у тому, що такі суди могли переслідувати за діяння, які не мають загальновизнаної міжнародної криміналізації. Тут йдеться про Спеціальний суд для Сьєрра-Леоне. Так, наруга на дівчатами різного віку чи безпідставне руйнування власності не є тими злочинами, про які може йтися в контексті міжнародної криміналізації, злочинів за загальним правом чи конвенційних злочинів. Проте, в силу особливостей ситуації в Сьєрра-Леоне, виглядало вкрай важливим надати гібридному суду можливість переслідування за вищенаведені злочини. Щоправда, прокурори, а як наслідок і Суд, не скористалися такою можливістю. Через селективність своєї діяльності жодне обвинувачення за національним правом не було пред'явлено, жодна справа, в якій б фігурували такі злочини як руйнування власності чи наруга над дівчатами не розглядалася Судом [7, р. 169].

Оригінально склалося питання з застосуванням національного права в Спеціальному трибуналі для Лівану. Як відомо, предметна юрисдикція трибуналу поширювалася на напад на Прем'єр-міністра Рафіка Харірі, тобто на такий злочин як терористичний напад. Під час роботи над Статутом трибуналу виникло питання про існування визначення тероризму в міжнародному праві, яке не викликало б сумнівів та було достатньо універсальним. З усіх визначень тероризму та терористичних нападів, які сьогодні сформульовано в універсальних та регіональних міжнародних договорах (а особливу увагу було приділено саме регіональній конвенції – Арабській конвенції по боротьбі з тероризмом 1998 року), жодне не було визнано таким, що задовольняло б Генерального Секретаря ООН та Ліван. Саме через це, було вирішено звернутися до визначення злочину в національному законодавстві. Тому, єдиний гібридний кримінальний суд на сьогодні, який перманентно

засідає поза межами країни щодо якої здійснює юрисдикцію *ratione loci*, розглядає обвинувачення за злочин тероризму в його національно-правовій інтерпретації за правом Лівану.

Так як основним завданням цього параграфу є дослідження юрисдикції *ratione materiae* гібридних судів щодо міжнародних злочинів, не будемо тут більш детально зупинятися на злочинах за національним правом.

*Бібліографічний список:*

1. Cupido M. The Contextual Embedding of Genocide: a Casuistic Analysis of the Interplay between Law and Facts // *Melbourne Journal of International Law*. 2014. (15). С. 378–413.
2. Haque A.A. EJIL: Talk! – The United States is at War with Syria (according to the ICRC's New Geneva Convention Commentary) [Електронний ресурс]. URL: <http://www.ejiltalk.org/the-united-states-is-at-war-with-syria-according-to-the-icrcs-new-geneva-convention-commentary/>.
3. Kress C. The 1999 Crisis in East Timor and the Threshold of the Law on War Crimes // *Criminal Law Forum*. 2002. (13). С. 409–425.
4. Lemkin R. Axis Rule in Occupied Europe: Laws of Occupation, Analysis of Government, Proposals for Redress / R. Lemkin, Lawbook Exchange, Limited, 2008.
5. Saul B. Was the Conflict in East Timor “Genocide” and Why Does It Matter? // *Melbourne Journal of International Law*. 2001. № 2. С. 477–505.
6. Security Council United Nations Resolution 1315 (2000) Adopted by the Security Council at its 4186th meeting, on 14 August 2000. 2000.
7. Williams S.J. Hybrid and Internationalized Criminal Tribunals: Jurisdictional Issues 2009.
8. Дремина-Волок Н.В. Юрисдикция международных уголовных судов и трибуналов: монография / Н.В. Дремина-Волок, Одесса: Фенікс, 2006.
9. Case Concerning East Timor (Portugal v. Australia). The Hague, 1995.
10. Prosecutor v Vuckovic. Pristina, 2001.
11. General Prosecutor v Joni Marques and 9 others (The Los Palos Case), Judgment. Dili, 2001.
12. Prosecutor v Jose Cardoso, Judgment. Dili, 2003.
13. Prosecutor v. Radislav Krstic, Appeal Judgement. The Hague, 2004.
14. Prosecutor v Kovacevic, Judgment. Sarajevo, 2006.
15. Prosecutor v Brima, Kamara and Kanu, Judgment. Freetown, 2007.
16. Prosecutor v Fofana and Kondewa, Judgment. Freetown, 2008.
17. Decision on the Prosecution's Application for a Warrant of Arrest against Omar Hassan Ahmad I Bashir. The Hague, 2009.
18. Второй ордер на арест Омара Хассана Ахмада аль Башира. The Hague, 2010.
19. Элементы преступлений [Електронний ресурс]. – Режим доступа: [http://www.un.org/ru/documents/rules/icc\\_elements.pdf](http://www.un.org/ru/documents/rules/icc_elements.pdf).

*В статье рассмотрены вопросы оформления материальной юрисдикции гибридных уголовных судов в их учредительных документах. Рассмотрена практика этих судов в отношении толкования юрисдикции *ratione materiae*. Обращено внимание на неодинаковость понимания контекстуальных элементов преступлений против человечности в отдельных решениях гибридных судов в Боснии и Восточном Тиморе с загальноприйнятим толкованием. Указано специфику доказательства существования политики государства в случае с делами в Чрезвычайных палатах Камбодже.*

*In the article the issue of *ratione materiae* jurisdiction design in the founding documents of the hybrid criminal courts is analyzed. The practice of the courts on the interpretation of jurisdiction *ratione materiae* is studied. The differences in understanding of the contextual elements of crimes against humanity in particular decisions of the hybrid courts in Bosnia and East Timor and mainstream international criminal law doctrine are highlighted. An attention is paid to the specific methods of proving of the state policy existence in the case law of the Extraordinary Chambers of Cambodia.*

Стаття надійшла до редакції 07.12.2016

УДК 321.02:327:001.891.57

**Польовий М. А., Південно-український центр  
гендерних проблем  
Бахтиєв Р. А., ДонНУ імені Василя Стуса**

## **ОСОБЛИВОСТІ МОДЕЛЮВАННЯ ПРОЦЕСІВ ТРАНСКОРДОННОЇ МІЖДЕРЖАВНОЇ ВЗАЄМОДІЇ**

*Статтю присвячено аналізу можливостей здійснення моделювання політичних процесів, які протікають в рамках міжнародного співробітництва в межах транскордонних відносин. Особливої уваги приділено методиці моделювання за допомогою штучних нейронних мереж. Прикладом для застосування методики побудови нейромережевої моделі обрано процеси транскордонного співробітництва в рамках політики Східного партнерства.*

*Сучасна політична реальність майже на будь-якому рівні характеризується надзвичайною складністю. Міжнародні регіональні*

© Польовий М. А., Бахтиєв Р. А., 2016

*В статье рассмотрены вопросы оформления материальной юрисдикции гибридных уголовных судов в их учредительных документах. Рассмотрена практика этих судов в отношении толкования юрисдикции *ratione materiae*. Обращено внимание на неодинаковость понимания контекстуальных элементов преступлений против человечности в отдельных решениях гибридных судов в Боснии и Восточном Тиморе с загальноприйнятим толкованием. Указано специфику доказательства существования политики государства в случае с делами в Чрезвычайных палатах Камбодже.*

*In the article the issue of *ratione materiae* jurisdiction design in the founding documents of the hybrid criminal courts is analyzed. The practice of the courts on the interpretation of jurisdiction *ratione materiae* is studied. The differences in understanding of the contextual elements of crimes against humanity in particular decisions of the hybrid courts in Bosnia and East Timor and mainstream international criminal law doctrine are highlighted. An attention is paid to the specific methods of proving of the state policy existence in the case law of the Extraordinary Chambers of Cambodia.*

Стаття надійшла до редакції 07.12.2016

УДК 321.02:327:001.891.57

**Польовий М. А., Південно-український центр  
гендерних проблем  
Бахтиєв Р. А., ДонНУ імені Василя Стуса**

## **ОСОБЛИВОСТІ МОДЕЛЮВАННЯ ПРОЦЕСІВ ТРАНСКОРДОННОЇ МІЖДЕРЖАВНОЇ ВЗАЄМОДІЇ**

*Статтю присвячено аналізу можливостей здійснення моделювання політичних процесів, які протікають в рамках міжнародного співробітництва в межах транскордонних відносин. Особливої уваги приділено методиці моделювання за допомогою штучних нейронних мереж. Прикладом для застосування методики побудови нейромережевої моделі обрано процеси транскордонного співробітництва в рамках політики Східного партнерства.*

*Сучасна політична реальність майже на будь-якому рівні характеризується надзвичайною складністю. Міжнародні регіональні*

© Польовий М. А., Бахтиєв Р. А., 2016

відносини в межах політики Східного партнерства також характеризуються значною складністю як через якісний склад учасників, так і через багатопшаровість відносини та чинників, що на них впливають. Вочевидь, весь комплекс транскордонних відносин може розглядатися як утворення, що має певну політичну структуру, в якій протікають певні, політичні за своєю сутністю, процеси. Важливим кроком на шляху більш глибокого розуміння цієї структури та властивих їй політичних процесів уявляється побудова та подальший аналіз імітаційних моделей цих процесів. Моделі, поза сумнівом, є одним з найважливіших інструментів наукового пізнання. Відомо, що моделювання певного об'єкту дозволяє значно поглибити наші знання про нього [1]. Різноманітні позитивні аспекти побудови моделей у науково-дослідній діяльності детально вивчені в літературі [1; 2; 3; 4; 5]. Відносно соціальних процесів, але в аспекті соціологічному, питання застосування різноманітних моделей детально вивчалися Ю.М.Плотинським [1]. В той же час залишається багато теоретико-методологічних проблем побудови та подальшого використання таких моделей у вивченні як власне політичних процесів, так й у модельному вивченні процесів, що протікають у владних колах Європейського союзу.

Питання вибору апарату моделювання тих чи інших явищ або процесів завжди вирішується дослідником виходячи із досить різноманітного кола міркувань. Значне місце серед цих міркувань посідає інформація про принципову можливість та застосовність використання певного методу моделювання для дослідження явищ із тими чи іншими характеристиками.

Завданням даної роботи є розгляд можливостей та обмежень у синергетичному трактуванні процесів, що протікають у рамках транскордонного співробітництва, за допомогою апарату побудови штучних нейронних мереж.

Як відомо, значна кількість моделей політичних явищ, і політичні процеси не є виключенням, так чи інакше спирається на загальновідомі теоретичні моделі політичної системи Д.Істона, Г.Алмонда та К.Дойча, які складають певний теоретичний фундамент для подальших побудов. Поняття політичної системи, що було введене до наукового обігу Д. Істоном, вважається важливим чинником політологічного аналізу політичних реалій сучасного суспільства. Власне кажучи, не буде перебільшенням твердження про те, що й політичні процеси у модельному трактуванні

розуміються досі як певна сукупність станів політичної системи, що змінюють один одного. Слід відзначити, що таке розуміння, з одного боку, є дещо обмежувачим, а, з іншого, ступінь цієї обмеженості залежить, по-перше, від проміжків часу, що враховуються у моделі (доба, місяць, рік тощо), і, по-друге, від масштабу, в якому розглядається процес (країна, регіон, соціальна група тощо). Отже, політичний процес при моделюванні все також можна розглядати як перебіг сукупності станів тих чи інших явищ чи політичної системи в цілому. Зрозуміло також, що хоча неможливо визначати сукупність країн Східного партнерства як політичну систему, все ж таки їх взаємодію цілком можливо представити як певну систему з безсумнівними елементами політичного чинника.

Відомо, що як поняття політичної системи, так і відповідні моделі у політичній науці вже пройшли повний шлях від цілковитого захоплення до критичного відношення та майже повного нехтування. Майже загальноновизнаним тепер є визнання великої відстані між теоретичними моделями політичної системи та їх практичним втіленням – конкретними політичними системами, внаслідок чого при аналізі цих останніх у відповідному часі із теоретичних моделей беруться лише окремі поняття та характеристики. Отже, теоретичні моделі використовуються на зразок ідеальних типів у веберівському сенсі.

Не зважаючи на те, що різноманітні недоліки моделей Д.Істона, Г.Алмонда та К.Дойча неодноразово висловлювалися у літературі [7], не слід забувати, що головною рисою будь-якої моделі є максимальне наближення до точності в імітації лише певних рис оригінального об'єкту, яке супроводжується, як правило, вкрай неточним відображенням усіх інших сторін об'єкту, що вивчається. Більше того, саме з метою вивчення цих окремих рис об'єкту й створюється модель. Апарат побудови моделі може бути різним. Звичайно до нього пред'являються лише вимоги підтримання адекватності трансляції характерних рис об'єкту, що вивчається, дотримання певного рівня формалізації та забезпечення подальшого всебічного вивчення побудованої моделі.

Загальною вадою перелічених вище моделей політичної системи є надлишкове узагальнення етапів підготовки та реалізації політичних рішень, що враховує, умовно кажучи, «макрополітичні чинники», але не дає можливостей аналізу «мікровпливів» на ці рішення. Власне кажучи, саме такі впливи й спричинювали

наявність значних відмінностей між теоретичними моделями політичної системи, та її конкретно-історичними втіленнями. Цей недолік пов'язаний з наявними на час розробки вказаних моделей методами моделювання, які й не мали адекватних засобів для врахування «мікрополітичних» факторів.

З огляду на вищезазначене ми вважаємо за доцільне розглянути можливості врахування «мікрополітичних» факторів у моделюванні «політичної системи» функціонування транскордонного співробітництва у межах Східного партнерства на базі апарату теорії побудови штучних нейронних мереж. Основним завданням моделі системи, заснованої на даному методичному апараті, слід вважати якомога точніше уловлення тих рис процесу підготовки, реалізації й адаптації політичних дій, що звичайно не беруться до уваги в існуючих моделях, орієнтованих звичайно на «узагальнений» підхід.

Головні вихідні міркування стосовно вибору для побудови моделі саме методів побудови штучних нейромереж, на нашу думку, наступні:

- по-перше, єдиною діючою і вирішальною особою в системі взаємодії різних інститутів, яку слід враховувати, є людина. Навіть якщо за таку особу виступає колективний орган влади, його поведіння повинне, на наш погляд, описуватися в термінах поведінки індивіда, а в деяких випадках усю діяльність цього органу влади доречно розбивати на діяльність окремих індивідів, що його складають;

- по-друге, ми виходимо із припущень про наявність безлічі акторів взаємодії та про ймовірне перевищення їхньої загальної кількості над загальною кількістю фізичних та юридичних осіб, які задіяні у взаємодії, в кілька разів. У даному випадку ми апелюємо до відомої ситуації, коли та одна людина в процесі своєї життєдіяльності виконує різні ролі (наприклад, ролі батька, підлегого, керівника, митника тощо) протягом досить обмеженого часу, який порівнянний із часом одного такту моделі. Ми гадаємо також, що для кожного суб'єкта, якого має враховувати модель, є можливим визначення певної закономірності (напевне, наближеної до циклічної) зміни його ролей.

- по-третє, ми передбачаємо стохастичну або умовну рівнозначність дій, точніше – найближчих наслідків дій – усіх політичних акторів. Ми гадаємо, що в сучасних політичних системах досить

частою є ситуація, за якої під впливом випадкових та вкрай незначних факторів приймаються випадкові ж політичні рішення і здійснюються відповідні дії;

- по-четверте, ми виходимо з припущення про те, що дії або рішення навіть великої групи осіб можуть бути зведені до сукупності дій або рішень окремих особистостей;

- по-п'яте, бажано, щоб результуюча модель мала практичну застосовність – давала можливість прогнозування розвитку політичної системи та її життєдіяльності за умов незначного адаптаційного змінення;

Отже, модель повинна враховувати не просте переміщення потоків інформації та дії політичних акторів, а й відбивати основні риси процесів прийняття і реалізації рішень.

Виходячи з вимог до бажаного апарату моделювання слід визнати, що одним з найбільш придатних апаратів моделювання транскордонної взаємодії, яка повинна мати описувані вище характеристики, є теорія побудови штучних нейронних мереж.

Ми вважаємо, що серед основних подій у процесі функціонування будь-якої системи суспільно-політичної взаємодії виступають наступні:

- сприйняття політичними акторами інформації,
- обробка отриманої інформації і
- формування певного рішення.

Слід відзначити, що ці вихідні міркування стосовно сутності нашої моделі близькі до основи моделі політичної системи К. Дойча [8].

Вказані основні події відбуваються, кінець кінцем, у свідомості людини, аналогом якої може вважатися штучна нейромережа. У процесі функціонування людського колективу також виявляються риси аналогії з нейромережею (наприклад, у випадку колективного прийняття рішень йдеться про прояв певної форми суспільної свідомості). Взаємодія окремих індивідів у процесі соціального спілкування дає також субстратну подібність з нейромережею – в обох випадках йдеться про кілька однакових одиниць, певним чином структурованих та взаємодіючих одне з одним. Широко відома фактична нерівність окремих людей, а в нашому випадку й держав-учасниць Східного партнерства, імітується в нейромережі відмінностями в значеннях коефіцієнтів цілком однакових штучних нейронів.

Основні успіхи у вивченні штучних нейромереж досягнуті фахівцями в області автоматичних систем керування і розпізнавання образів [6, с.3 – 8]. Внаслідок особливостей потреб того напрямку науки, що найбільшою мірою розвивав теорію нейромереж, у більшості існуючих нейромережових моделей у вигляді вирішальних правил використовуються досить складні математичні функції, розраховані на обробку кожним елементом мережі точно вираженої числової інформації [9, с.17 – 18]. З огляду на вищезазначене найбільш продуктивною уявляється побудова моделі із запозиченням структури та принципів побудови штучної нейромережі з введенням у неї нечітких правил прийняття рішень, а також незвичайних схем розміщення штучних нейронів.

Головна риса штучної нейромережі – наявність у ній певної кількості шарів, кожний з яких складається з певної кількості так званих штучних нейронів, або базових процесорних елементів. Кожен штучний нейрон у межах одного шару має ідентичну із сусідніми нейронами функцію перетворення вхідного сигналу, але з різними коефіцієнтами перетворення. Коефіцієнти перетворення в нейронах кожного шару можуть бути або такими, що регулюються, або постійними. Причому, як правило, на вхід кожного штучного нейрона одного шару попадають усі вхідні сигнали, а в результаті перетворення цих сигналів кожен нейрон видає на виході до наступного шару тільки один – результуючий – сигнал [10, с.108 – 126].

Така побудова штучної нейромережі дозволяє використовувати її з метою апроксимації математичних функцій, рішення задач багатовимірної типологізації й оптимізації складних безупинних процесів [9, с.22 – 35].

Вважається доведеним, що ступінь точності апроксимації математичних функцій багатьма видами нейромереж залежить від кількості шарів мережі та числа штучних нейронів у кожному шарі – чим їх більше, тим більш точною, і, найімовірніше, більш швидкою буде апроксимація. Є, щоправда, певна межа кількості штучних нейронів, після перевищення якої модель починає втрачати свою гнучкість та властивість адекватного відображення різноманітних ситуацій дійсності, перетворюючись у звичайну детермінаційну модель конкретного процесу.

Може бути проведена аналогія між функціонуванням штучних нейромереж та процесом функціонування системи політичних

відносин будь-якого масштабу. І в роботі нейромережі, і в процесі функціонування системи відносин:

- кожна одиниця отриманої інформації переломлюється у свідомості людини безліччю додаткових факторів – її особистими перевагами, рівнем і широтою освіти, умовами середовища життєдіяльності і сприйняття (у нейромережі – безліччю вагових коефіцієнтів) – причому вплив цих факторів спрямовано тільки на одне – підсилити до максимуму чи, навпаки, знизити до нуля «звучання» цієї одиниці інформації в «загальному хорі»;

- точність результуючої інформації корелює з кількістю одночасно оброблюваних одиниць інформації (у системі відносин вона зв'язана, хоча й не лінійно, з кількістю людей, що беруть участь у інформуванні осіб, що приймають рішення та у прийнятті рішень, у нейромережах аналогом виступає кількість задіяних нейронів у шарі);

- відбувається одночасне «схоплювання» різноманітної інформації (цілісної «картинки») про об'єкт (одночасно необмеженою безліччю каналів вхідної інформації на першому шарі);

- весь отриманий обсяг інформації обробляється одночасно (паралельно);

- відбувається надзвичайно швидко й істотне агрегування отриманої інформації (від шару до шару);

- механічне збільшення числа одночасно оброблюваних одиниць інформації приводить, поряд з підвищенням імовірності досягнення найкращого результату агрегування, до імовірності отримання правдоподібних, але невірних результатів (багато-екстремальність процесу навчання багатошарової нейромережі аналогічна широко відомій можливості упевненого одержання діаметрально протилежних висновків з однакової вихідної інформації).

Виходячи із зазначених вище засад, стає можливою побудова такої моделі процесів функціонування транскордонного співробітництва, яка фактично є моделлю синергетичного функціонування задіяних у цьому співробітництві політичних інститутів [11]. Наскільки нам відомо, це перша спроба використання теорії побудови штучних нейронних мереж у моделюванні функціонування транскордонного співробітництва.

Розглянемо основні риси даної моделі. Нейромережева модель процесів функціонування транскордонного співробітництва

складається з кількох шарів штучних нейронів (у математиці штучний нейрон називається базовим процесорним елементом, у нашій моделі ми заміняємо його виразом «елемент нейромережі» – ЕНМ).

Кожен ЕНМ представляє в моделі одного актора взаємодії. У даному варіанті моделі ми намагаємось врахувати усі види ЕНМ. Життєвим аналогом ЕНМ має виступати як певна політична чи суспільна інституція, так і окремий індивід. На нашу думку, в ідеальному варіанті всі ЕНМ у моделі повинні представляти тільки індивідів, оскільки будь-яка суспільна інституція так чи інакше є проявом діяльності окремих людей. Усі ЕНМ у моделі рівнозначні та характеризуються однаковими функціями отримання, перетворення та агрегування вхідної інформації, але деякі з цих ЕНМ включені у різні шари нейромережі.

Структура моделі формується таким чином, щоб імітувати процес функціонування транскордонного співробітництва з урахуванням висловлених вище гіпотез про характеристики цього процесу.

Модель складають кілька блоків, кожен з яких містить один шар ЕНМ. Функціонування моделі виражається у почерговому включенні кожного з цих блоків, переробці ним певної вхідної інформації та передавання її агрегованої частини наступному блоку:

1. Блок формування базових вимог (побажань) усіх сторін-учасників транскордонного співробітництва.
2. Блок підготовки та прийняття місцевих рішень прикордонних територій.
3. Блок підготовки та прийняття рішень рівня міністрів закордонних справ окремих держав.
4. Блок підготовки та прийняття рішень рівня голів держав-учасниць.
5. Блок реалізації політичних рішень, який розбивається в свою чергу, на наступні підблоки:
  - 5.1. Блок реалізації рішень, прийнятих на місцевому рівні.
  - 5.2. Блок реалізації політичних рішень, прийнятих на рівні голів держав.
6. Блок сприйняття дій і рішень [11].

Результати сприйняття дій складають вхідну інформацію до наступного кроку дії першого блоку. Після переходу інформації

про сприйняття дій до першого блоку починається новий цикл роботи моделі.

Важливою особливістю моделі є те, що в ній немає жодного ЕНМ, що входив би тільки до одного блоку. Кожен ЕНМ бере участь у роботі не менш двох (частіше – трьох) блоків. Функції фільтрування (перетворення) вхідної інформації кожного ЕНМ умовно поділяються на дві частини:

- «загальнолюдські» – загальні для всіх ЕНМ і покликані імітувати звичайні людські міркування, умовиводи і реакції (на зовнішній вплив);

- «спеціалізовані», що відповідають рольовій позиції індивіду чи інституту – у залежності від положення в системі модельованих відносин вони будуть різними.

Спроби верифікації моделі показали, що у подальшому, можливо, має сенс виділення у кожному блоці моделі кількох шарів ЕНМ з метою забезпечення більш тонкого настроювання моделі.

Важливим припущенням уявляється те, що стосується поки що метафоричного розуміння нейромережевого підходу до системи транскордонних відносин та має знайти своє місце у подальшій розробці моделі: якщо представляти процес функціонування будь-якої системи процесом діяльності відповідної нейромережі, є підстави очікувати, що в кожному конкретному історико-географічному випадку ця нейромережа вже є оптимізованою під наявну конкретну ситуацію міжнародно-політичного життя. Ця стихійна або синергетична оптимізація виглядає на зразок того, як вже у давні часи людські шляхи та розселення стихійно оптимізувалися під природні умови [12]. Нажаль, конкретні засоби оптимізації цієї системи поки що залишаються невідомими. Ми припускаємо, що оптимізованою є нейронна система усього процесу існування людини (а не тільки його політичної складової) та одним з головних критеріїв його оптимізації має виступати комфортність – тобто такий підхід до організації життя та взаємовідносин, який має доставляти перш за все максимум зручності існування людини.

Отже, нами розглянуто деякі риси штучних нейронних мереж, що роблять їх подібними до біо-соціальних та політичних об'єктів, що, у свою чергу, дозволяє сподіватися на наявність можливості побудови аналогових імітаційних нейромережевих моделей різноманітних процесів міжнародної транскордонної взаємодії,

що протікають у такому різновиді міжнародного регіонального квазі-об'єднання, як Східне партнерство. Проблемами подальших досліджень уявляються дослідження з більш детальної верифікації моделі на матеріалі окремих аспектів та напрямків транскордонної взаємодії, побудови різноманітних її варіантів щодо різних аспектів взаємодії, та пошук інших сфер застосування методів нейромережевого моделювання у політичних дослідженнях.

***Бібліографічний список:***

1. Плотинский Ю.М. Модели социальных процессов / Ю.М. Плотинский. – М. : Логос, 2001. – 296 с.
2. Вартофский М. Модели. Репрезентация и научное понимание / М. Вартофский. – М. : Прогресс, 1988. – 506 с.
3. Мангейм Дж. Б. Политология. Методы исследования : Пер. с англ. / Дж.Б.Мангейм, Р.К.Рич. Предисл. А.К. Соколова. – М. : Издательство «Весь Мир», 1997. – 544 с.
4. Моисеев Н.Н. Математика в социальных науках / Н.Н.Моисеев // Математические методы в социологическом исследовании. – М., 1981. – С.10 – 24.
5. Easton D. A Systems Analysis of Political Life / D.A.Easton. – New York: Wiley, 1965.
6. Осовский С. Нейронные сети для обработки информации / С. Осовский ; пер. с польского. – М. : Финансы и статистика, 2004. – 344 с.
7. Общая и прикладная политология / Под общ. ред. В.И. Жукова, Б.И. Краснова. – М.: МГСУ; Изд-во “Союз”, 1997. – 992 с.
8. Дойч К. Нервы управления. Модель политической коммуникации / К. Дойч. – М., 1993. – 124 с.
9. Терехов В.А. Нейросетевые системы управления / В.А. Терехов, Д.В.Ефимов, И.Ю.Тюкин. – М. : Высш. шк., 2002. – 183 с.
10. Каллан Р. Основные концепции нейронных сетей / Р. Каллан. – М. : Издательский дом Вильямс , 2001. – 287 с.
11. Польовий М.А. Головні риси нейромережевої моделі політичної системи / М. А. Польовий // Актуальні проблеми політики. – Одеса : ПП “Фенікс”, 2007. – Вип. 31. – С. 106 – 114.
12. Доорн П. Географическое положение, модели взаимодействия и реконструкции исторических поселений и коммуникаций // История и компьютер: новые информационные технологии в исторических исследованиях и образовании. – St. Katharinen, 1993. – С. 105 – 139.

*Статья посвящена анализу возможностей моделирования политических процессов, которые протекают в рамках международного сотрудничества в пределах трансграничных отношений. Особое внимание уделено методике моделирования с помощью искусственных нейронных*

сетей. Примером для использования методики построения нейросетевой модели избраны процессы трансграничного сотрудничества в рамках политики Восточного партнерства.

*The article is devoted to the analysis of modelling possibilities of political processes, which flow within the framework of international cooperation within the limits of transfrontal relations. Special attention it is spared to methods of modelling by means of artificial neuron networks. For application of methods of construction of artificial neuron model the processes of transfrontal collaboration within the framework of policy of East partnership are selected.*

Стаття надійшла до редколегії 03.11.2016

УДК 321:168.5+323.174

**Скриль С. А., ХЕПІ**

## **РОЗВИТОК ПОЛІТИЧНИХ СИСТЕМ В УМОВАХ РЕГІОНАЛІЗАЦІЇ**

*У статті висвітлюється проблематика регіоналізації в сучасному світі. Досліджується вплив регіоналізації на розвиток політичних систем. Аналізуються механізми правового регулювання політичних систем в державах європейського Союзу.*

Однією із сучасних тенденцій розвитку міжнародних відносин та окремих держав є регіоналізація, сутність якої полягає в переміщенні центру прийняття політичних рішень на рівень регіонів. Як наслідок – поглиблення демократизації суспільства, з одного боку, та посилення сепаратистських настроїв – з іншого. Регіоналізація є оборотною стороною глобалізаційних процесів.

Актуальність тематики статті полягає у необхідності наукового визначення тенденцій розвитку політичних систем в умовах регіоналізації.

Об'єктом дослідження виступають політичні протиріччя глобального суспільства, поділеного на регіональні групи за різними критеріями.

Предмет – політико-правові проблеми регіоналізації у сучасному світовому порядку.

*сетей. Примером для использования методики построения нейросетевой модели избраны процессы трансграничного сотрудничества в рамках политики Восточного партнерства.*

*The article is devoted to the analysis of modelling possibilities of political processes, which flow within the framework of international cooperation within the limits of transfrontal relations. Special attention it is spared to methods of modelling by means of artificial neuron networks. For application of methods of construction of artificial neuron model the processes of transfrontal collaboration within the framework of policy of East partnership are selected.*

Стаття надійшла до редколегії 03.11.2016

УДК 321:168.5+323.174

**Скриль С. А., ХЕПІ**

## **РОЗВИТОК ПОЛІТИЧНИХ СИСТЕМ В УМОВАХ РЕГІОНАЛІЗАЦІЇ**

*У статті висвітлюється проблематика регіоналізації в сучасному світі. Досліджується вплив регіоналізації на розвиток політичних систем. Аналізуються механізми правового регулювання політичних систем в державах європейського Союзу.*

Однією із сучасних тенденцій розвитку міжнародних відносин та окремих держав є регіоналізація, сутність якої полягає в переміщенні центру прийняття політичних рішень на рівень регіонів. Як наслідок – поглиблення демократизації суспільства, з одного боку, та посилення сепаратистських настроїв – з іншого. Регіоналізація є оборотною стороною глобалізаційних процесів.

Актуальність тематики статті полягає у необхідності наукового визначення тенденцій розвитку політичних систем в умовах регіоналізації.

Об'єктом дослідження виступають політичні протиріччя глобального суспільства, поділеного на регіональні групи за різними критеріями.

Предмет – політико-правові проблеми регіоналізації у сучасному світовому порядку.

Регіоналістика як самостійна галузь політичної науки отримала свій розвиток у працях В. Бабаєва, І. Бодрової, З. Бжезинського, І. Валлерстайна, В. Зінченка, Ю. Маслова, А. Матвієнка та інших.

Правові проблеми регіонального розвитку соціокультурних систем досліджувались О. Батановим, А. Довгертом, О. Крупчаном, К. Смирновою, В. Шаповалом, ін.

Міжнародно-правовими засадами регіоналізації є *jus cogens*, зокрема право народів на самовизначення. У Декларації Тисячоліття ООН цей принцип визначається як право на самовизначення досить великих і цілісних спільнот. Етнічні, мовні, релігійні меншини мають право на культурну автономію, на повагу їхніх інтересів у рамках демократичної держави [1].

Принцип рівноправності і права народів розпоряджатися власною долею передбачає за суб'єктами міжнародного права такі права й обов'язки: 1) обов'язок поважати рівність народів і націй; 2) обов'язок поважати право самостійно розпоряджатися власною долею; 3) право народів жити в умовах повної свободи; 4) право визначати свій внутрішній і зовнішній статус; 5) право здійснювати на власний розсуд свій політичний, економічний, соціальний і культурний розвиток; 6) право кожного народу, нації вільно розпоряджатися своїми природними багатствами і ресурсами; 7) право просити й отримувати підтримку відповідно до цілей і принципів Статуту ООН, на випадок, коли їх позбавляють права на самовизначення насильницьким шляхом [2].

Історичний досвід свідчить, що саме зазначений принцип *jus cogens* виступив легальною та легітимною основою для створення нових незалежних держав в період світової деколонізації у другій половині ХХ століття, а також в епоху тотального розпаду соціалістичного табору. Але лише у незначній кількості таких держав владі вдалося забезпечити сталий розвиток та ефективне функціонування державного механізму. У більшості ж країн державний апарат залишився фіктивним інструментом забезпечення правопорядку, а політичні системи поступово перетворилися в олігархічно-кланові та /або нестійкі корумповані напіввійськові авторитарні режими. Саме другу половину ХХ століття слід розглядати як історичну межу початку регіоналістських тенденцій у різних частинах світу.

Регіоналізацію слід розглядати в двох аспектах: як міждержавне геополітичне явище та в якості внутрішньодержавної політичної

тенденції. В першому випадку об'єднання держав у межах певного регіону має політичну, безпекову та / або економічну мету. В другому випадку йдеться про децентралізовану модель державного територіального устрою. При цьому одним із факторів децентралізації можуть виступати сепаратистські настрої певної групи населення.

Як зазначає А. Матвієнко, регіоналізаційні тенденції у сучасному світі мають економічні передумови: «Держава не лише має можливість, але й активно втручається в економічну та соціальну сфери для реалізації своїх цілей і завдань, відповідно до положень кейнсіанської моделі макроекономічної політики. Модель держави загального добробуту передбачала такий підхід до відносин між центральною владою та системою місцевого самоврядування, за якого акцент робився на централізації задля покращення збору фінансових коштів та розподілу ресурсів між індивідами, соціальними групами та відсталими територіями». А. Матвієнко підкреслює, що покращення соціальних показників як окремих громадян, так і територій загалом, «підтягнути» їх до рівня найбільш забезпечених можна і необхідно тільки завдяки редистрибуції доходів. Цитований автор вказує на серйозні помилки у цьому напрямку, а саме: «Уряд держави загального добробуту виходив із необхідності зміцнення нації як сукупності громадян, а не лише задоволення потреб окремих індивідів чи регіонів, що передбачало посилення централістської тенденції. Так, регіональна політика розроблялася та приймалася на рівні міністерства для посилення загальноекономічного потенціалу всієї країни і реалізувалася регіонами без можливості внесення жодних змін задля врахування особливостей конкретної території. Відносини між урядом та регіонами повністю відповідали моделі «принципал-агент», в якій держава як «принципал» використовувала органи влади регіонального та місцевого рівня як свого «агента» з надання соціальних послуг. Відповідно автономність органів місцевого самоврядування у період розквіту держави загального добробуту була значно обмежена, позаяк більшість питань вирішувалися на рівні уряду» [3, с. 55]. Далі дослідник обґрунтовує можливі наслідки децентралізації, виходячи з вищезазначених проблем: «Децентралізація передбачає передачу низки функцій держави загального добробуту на регіональний та місцевий рівні. Тут повною мірою проявляються конкретні політичні, економічні,

соціальні особливості кожної країни, що знаходили відображення у формі й темпах децентралізації. Як правило, на перших етапах адміністративної децентралізації ставилося завдання знизити ступінь централізації політичної системи, яка практично позбавила органи місцевого самоврядування права приймати рішення для вирішення навіть власних, локальних проблем» [3, с. 57].

Регіоналістські політико-економічні тенденції у сучасному світі є одночасно і передумовою, і породженням сепаратистських суспільних течій. Так, більш ніж в 10 країнах Європейського Союзу існують активні сепаратистські рухи, що мають соціально-економічний та культурно-етнічний напрямок, але при цьому основним виступає євроскептичне забарвлення. Регіоналізація є породженням глобалізації, а особливість розвитку політичних систем держав Європейського Союзу полягає у конфліктному співіснуванні двох протилежних тенденцій – уніфікації та «розпаду» [4, с. 137].

Одним із проявів регіоналізації є об'єднання країн за цивілізаційно-географічним принципом з метою реалізації та захисту спільних військово-політичних та економічних інтересів (так звані «геополітичні групи» – країни Балтії, Вишеградська група).

Фактично наприкінці ХХ сторіччя прибалтійські країни – Латвія, Литва та Естонія створили самостійний, окремий від інших держав колишнього СРСР, єдиний політичний простір. Серед особливостей такого простору – спільність геополітичних інтересів, пов'язаних із вступом у Європейський Союз і Північноатлантичний Альянс та максимальним відокремленням від будь-яких політичних, економічних, військових союзів, що створюються державами колишнього СРСР [5, с. 151].

Досліджуючи особливості єдиної зовнішньополітичної стратегії держав Вишеградської групи, необхідно виділити чотири етапи розвитку зовнішньої політики посткомуністичних держав Центральної та Східної Європи. Перший етап охоплює події трансформації зовнішньополітичного курсу в умовах зламу системи «реального соціалізму». Характерною ознакою цього етапу стала ідеологізація зовнішньополітичних цінностей. Другий етап пов'язаний з утвердженням посткомуністичних держав регіону як самостійних учасників світової політики. На третьому етапі, що характеризується інтенсифікацією зусиль по євро-атлантичній інтеграції, ідеологічний вплив на зовнішньополітичний курс

держав Центральної та Східної Європи почав слабшати, більш популярними стали ідеї прагматизму в умовах економічного зростання. Цей етап завершився вступом держав Вишеградської групи до Європейського Союзу у 2004 р. Четвертий етап слід розглядати як спробу створити самостійний «політичний формат» в межах ЄС [6, с. 93].

Глобалізаційні та регіоналізаційні тенденції у світі та у Європі зокрема, призводять до якісних змін функцій державних інститутів, а також створення поза державних інститутів захисту прав у сфері міжнародних економічних відносин. Саме із зазначеними тенденціями науковці пов'язують виникнення функції судового адміністративного контролю, основне призначення якого полягає в необхідності «утримання» виконавчої гілки влади в межах «забезпечення державного суверенітету». Відповідно судовий конституційний контроль виник в європейських державах у першій половині XX століття як інститут стримання законодавчої влади в межах сталого розвитку національного конституційного ладу. Обидві форми судового контролю пов'язані із охороною «публічного порядку». Останній є системою національних державоутворюючих цінностей, без існування яких втрачається не лише державний суверенітет, але й відбувається повне знищення політичної системи.

Як зазначає О. Крупчан, публічний порядок створює цілісність соціуму, правила, вимоги, норми, що мають морально-етичні підвалини і які розглядаються як критерій балансу між приватними і публічними інтересами цього соціуму. Нині відбувається подальше становлення світового публічного порядку (*real international public*), який концентрує у собі співвідношення публічного і приватного, з одного боку, і здійснює вплив на формування публічного порядку конкретної держави – з другого боку [7, с. 152].

Серед інших політико-правових особливостей взаємовідносин держав в умовах глобалізації та регіоналізації є міжнародно-правові інститути імунітету держави та «*soft law*» («м'якого» права). Імунітет держави або юрисдикційний імунітет є певною гарантією збереження національного суверенітету та публічного порядку. Тобто йдеться про юридичний механізм протидії конкретній державі економічній глобалізації. Теорія державного імунітету (абсолютного та обмеженого) достатньо глибоко розроблена вченими юристами-міжнародниками. При цьому вона має як публічний, так і приватноправовий зміст.

Імунітет держави заснований на визнанні рівності всіх держав. Йдеться про один із фундаментальних принципів міжнародного права (*juscogens*), що має наступну аксіому-конструкцію: «*Par in parem non habet imperium*» («Рівний над рівним не має влади»). Проявом зазначеного принципу є юрисдикційний імунітет – не підсудність однієї держави судам іншої держави («*Par in parem non habet jurisdictionem*» – «Рівний над рівними не має юрисдикції»).

Аналізуючи місце права в епоху глобалізації та постмодерну, А. Довгерт вказує, що в рамках постіндустріального суспільства відбувається перехід від масового до індивідуального виробництва. Як наслідок – змінюється організаційна структура транснаціональних компаній: від жорсткої ієрархії до гнучкої мережі дрібних підприємств. Тобто суттєво трансформується зміст і стратегія економічного поглинання нестійких національних економік. Якщо в індустріальному суспільстві за допомогою механізмів права прагнули до максимальної стандартизації в регулюванні соціальних відносин та уніфікації норм права, то в нових умовах тотальної глобалізації стає зрозумілим, що загальні норми права не в змозі врахувати специфіку конкретного випадку, і що чим далі, тим більше право в ім'я фрагментарної справедливості не може ігнорувати деталі. Економічне та політичне життя стало настільки складним, що право у його традиційному розумінні не забезпечує ефективної та справедливої регламентації відносин у суспільстві. У зв'язку з цим у праві посилюється диспозитивне начало, зростає питома вага «м'якого» права (*soft law*). Юристи все частіше говорять, що для вирішення тієї чи іншої проблеми слід керуватися не стільки нормою, скільки широким соціально-економічним та соціально-політичним контекстом конкретної ситуації з урахуванням усіх її особливостей («*to look at the totality of circumstances*»). З постмодерністської точки зору, для права є актуальним не нормативізм Ганса Кельзена, а «децизіонізм» Карла Шмітта, який для вирішення правової проблеми визначає головним не норму, а виключення і рішення. Правовим гаслом в епоху постмодернізму стає гасло: «єдність у різноманітності» [8, с. 124].

Концепція «м'якого» права все більше впливає на регулятивну складову Європейського Союзу. Маючи наднаціональну сферу впливу, «м'яке» право перетворюється у дієвий механізм координації розвитку політичних та економічних систем держав європейського співтовариства. Як зазначає К. Смирнова, «м'яке»

право в Євросоюзі відіграє важливу роль, розвиває правопорядок об'єднання, заповнює існуючі прогалини, а також слугує інструментом перспективного розширення компетенції Євросоюзу. До першої групи «м'яких» правових інструментів можна віднести підготовчі та інформаційні акти. Метою прийняття цих документів є підготовка проектів законодавчих актів ЄС, розробка політик або надання інформації про діяльність Євросоюзу. Другу групу «м'яких» правових інструментів складають акти, що використовуються для тлумачення та сприяння імплементації прийнятих правових актів. Ці документи спрямовані на пояснення застосування чинного законодавства Євросоюзу та подібні до адміністративних правил або політичних заяв, які існують в окремих національних системах права і, як правило, не замінюють законодавчі акти, а слугують доповненням до них. Третя категорія актів складається з так званих офіційних та неофіційних керівних інструментів, спрямованих на надання певних додаткових імпульсів щодо досягнення цілей Євросоюзу і здійснення його політики, а також стосовно тих сфер діяльності, в яких Євросоюз не має компетенції приймати законодавчі акти. Іноді це можуть бути політичні або декларативні заяви – декларації або висновки (conclusions). Часто метою застосування цієї категорії «м'яких» правових інструментів є встановлення більш тісного співробітництва між державами-членами або навіть гармонізація у необов'язковий спосіб, а саме за допомогою рекомендацій, резолюцій і кодексів поведінки. Отже, «м'яке» право Євросоюзу можна визначити як систему правил поведінки, які мають своє закріплення та вираз в актах необов'язкового характеру, прийняття яких чітко не передбачено в установчих документах. При цьому норми «м'якого» права можуть мати непрямі правові наслідки, здійснюють свій практичний вплив на суб'єктів права Євросоюзу та часто дотримуються ними. «М'яке» право може слугувати підґрунтям та правовою основою для розширення компетенції Євросоюзу, що згодом отримує своє закріплення в актах обов'язкового характеру [9, с. 333-334].

Диспозиції «м'якого» права створюють нову систему європейського механізму регулювання, що заснована на судово-прецедентному формулюванні фундаментальних засад існування єдиного європейського економічного та політичного простору. Йдеться про пріоритетну роль рішень Суду Європейського Союзу та Європейського суду з прав людини в ієрархії Актів

співтовариства. Саме Судом ЄС визначені основні правові доктрини функціонування «регіональної європейської політичної системи»: доктрина верховенства права Європейського Союзу над національним правом держав-членів; доктрина прямої дії права Європейського Союзу; пряма дія положень установчих договорів ЄС; пряма дія міжнародних угод.

До закономірностей розвитку політичних систем держав Центральної та Східної Європи також слід віднести стандартизовані елементи конституціоналізму так званої четвертої «хвилі».

Відомий український правознавець-конституціоналіст В. Шаповал зазначає, що за змістом новітніх конституцій можна окреслити їх загальні ознаки, частина з яких певною мірою характеризує і зміст основних законів, прийнятих у попередній період історії світового конституціоналізму. По-перше, в новітніх конституціях відображено порівняно більшу роль держави в економічній сфері, закріплено економічну державну функцію, що вже сформувалась. По-друге, за змістом відповідних основних законів за людиною визнано пріоритет в її взаємовідносинах з державою. Новітні конституції, як правило, містять змістовні положення про права і свободи і фіксують низку соціально-економічних прав. Водночас, ними встановлено достатньо широкі гарантії реалізації прав і свобод та запроваджено нові механізми їх захисту (омбудсман, конституційна скарга тощо). По-третє, в новітніх основних законах більшою мірою представлені положення соціальної справедливості, хоча їх сенс і призначення є різними. По-четверте, предметом конституційного регулювання постали відносини, що виникають у рамках політичної системи суспільства поза суто державною організацією. Це передусім стосується діяльності політичних партій в їх взаємозв'язках з державним механізмом. Нарешті, по-п'яте, ознакою новітніх конституцій є наявність у її текстах положень про зовнішньополітичну діяльність держави та про співвідношення національного і міжнародного права.

Притаманні новітнім конституціям ознаки тією чи іншою мірою характеризують і основні закони, прийняті у постсоціалістичних і пострадянських країнах у 90-ті роки минулого століття. Практично всі конституції держав Центральної та Східної Європи констатують політичний, економічний та ідеологічний плюралізм, фіксують окремі положення природно-правового змісту. Стосовно побудови державного механізму для авторів основних законів,

прийнятих у постсоціалістичних та пострадянських країнах, у більшості випадків за взірць послугувала Конституція Франції 1958 р., якою започатковано практику змішаної республіканської форми державного правління [10, с. 40-41].

Ще однією класично-європейською формою правління, обраною за взірць країнами регіону, виступила парламентська республіка (італійського або германського зразка). Як визначає Т. Орлова, наприкінці першого десятиріччя ХХІ ст. посткомуністичні країни Європи перебували на різних щаблях демократизації. Найвищі місця займали Словенія, Словаччина, Болгарія, Чехія, Угорщина, а найнижчі – Албанія, Сербія, Чорногорія, Хорватія і Боснія. У більшості країн рівень демократизації відповідав рівню розвитку ринкових відносин. В усіх країнах ЦСПСЄ центром виконавчої влади є уряд, який формується парламентською більшістю і несе відповідальність за свою діяльність перед парламентом. Та роль, яку відіграють у системі влади прем'єри в Чехії, Словаччині, Угорщині, Польщі, дуже близька до ролі канцлера в Німеччині. Президент відповідальності за діяльність уряду не несе. Тобто в державах ЦСПСЄ склалися або «канцлерівські республіки» із сильними прем'єрами й кабінетами і достатньо сильними парламентами, або напівпрезидентські системи, в рамках яких президент має важливі повноваження, але не стає одноосібним головою виконавчої влади [11, с. 168-169].

Європейські політико-правові традиції є універсальною матрицею розвитку форми держави в країнах регіону. В першу чергу йдеться про форму державного правління та форму політичного режиму. Крім того можна відслідкувати певні тенденції трансформації елементів (підсистем) політичних систем держав ЦСЄ. Майже для всіх них подібними є інституційна, нормативно-регулятивна, комунікативна, ідеологічна та функціональна складові такої юридичної конструкції, якою виступає політична система. Така подібність визначається цивілізаційним, глобалізаційним та міжнародно-правовим факторами. У свою чергу регіоналізаційні процеси як у світовому, так і в європейському форматах, несуть у собі синергію національної та соціокультурної самоідентифікації різних народів, соціальних, етнічних та релігійних груп та зумовлюють постійні зміни у їхньому цивілізаційному, економічному та політичному протистоянні. Зміст безперервного «єднання в конфліктуючих засадах різноманітності» і є онтологією та діалектичною логікою всієї історії Європи.

*Бібліографічний список:*

1. United Nations Millenium Deklaration 2000 [Електронний ресурс] // UN official site. – Режим доступу: <http://www.un.org/milennium/declaration/ares552e.htm>.
2. Міжнародне право. Основи теорії: підручник / за ред. В. Г. Буткевича. – К., 2002. – 608 с.
3. Матвієнко А. С. Політико-правові засади територіальної організації держави: світовий досвід і Україна : монографія / А. С. Матвієнко. – К. : Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, 2015. – 376 с.
4. Економічна конвергенція країн Європейського Союзу: досвід та перспективи для України: монографія/ за ред. В. І. Покотилової. – Херсон, 2013. – 326 с.
5. Скриль С. А. Трансформація політичних систем Латвії, Литви та Естонії в умовах інтеграції в європейське співтовариство / С. А. Скриль // Актуальні проблеми політики. – Одеса, 2015. – Вип. 54. – С. 146-153.
6. Skryl S. Reforming of political system in Poland, the Czech Republic, Slovakia and Hungary in conditions of the European Union integration / S. Skryl // Evropsky politicky a pravni diskurz. – Svazek 2. – 3 vydani. 2015. –Р. 90-93.
7. Крупчан О. Міжнародні стандарти категорії «публічний порядок» у сфері міжнародного комерційного арбітражу та її визначення у законодавстві та правозастосовній практиці України / О. Крупчан // Право України. – 2011. – № 1. – С. 150-160.
8. Очерки международного частного права / под ред. А. Довггерта. – Х. : ООО «Одиссей», 2007. – 816 с.
9. Смирнова К. Концепція «м'якого» права (soft law) в Європейському Союзі / К. Смирнова // Право України. – 2012. – № 3-4. – С. 329-337.
10. Шаповал В. Конституційне право зарубіжних країн. Академічний курс / В. Шаповал. – К. : Юрінком Інтер, 2010. – 461 с.
11. Орлова Т. В. Сучасна політична історія країн світу / Т. В. Орлова. – К., 2013. – 677 с.

*В статье освещается проблематика регионализации в современном мире. Исследуется влияние регионализации на развитие политических систем. Анализируются механизмы правового регулирования политических систем в государствах Евросоюза.*

*The article describes problems of regionalization in the nowadays society. The author explores the influence of regionalization on the development of political systems. Mechanisms of judicial regulation of political systems in the countries of the European Union.*

Шанюк Є. О., НУ «ОЮА»

## КОНЦЕПТУАЛЬНІ ПІДХОДИ ДО РОЗУМІННЯ АНТИГЛОБАЛІЗМУ В СУЧАСНОМУ СВІТІ

*В статті розглянуто основні концептуальні підходи до розуміння антиглобалізму як міжнародного громадського протестного руху, його тенденції, форми та ідеологічні засади.*

*Автор розглядає антиглобалізм як сукупність ідейних поглядів громадських організацій, рухів та ініціативних груп, які ведуть боротьбу з соціальними, економічними, політичними та екологічними наслідками глобалізації в її нинішній формі. Також проаналізовано суттєві риси помірною та радикального антиглобалізму, реформістського та альтернативістського антиглобалізму, альтерглобалізму та лівого антиглобалізму.*

Антиглобалізм представляє сьогодні один з найцікавіших і неоднозначніших феноменів розвитку світової спільноти. Це міжнародний громадський протестний рух, сутність якого виражається в інтелектуальній і організаційній альтернативі неоліберальній глобалізації та практиці побудови однополюсного світу. З іншого боку, виступаючи проти глобалізації і її носіїв, антиглобалістський рух носить, по суті справи, той же глобалістичний характер.

Антиглобалізм є сукупністю ідейних поглядів громадських організацій, рухів та ініціативних груп, які ведуть боротьбу з соціальними, економічними, політичними і екологічними наслідками глобалізації в її нинішній формі.

Основною причиною створення антиглобалістського руху є глобальне панування товарно-грошових відносин і глобального ринку з його вкрай жорсткими правилами регулювання, підтримкою моральних норм поведінки людини, редукцією людини до економічної тварини. Причиною створення руху стало також створення соціального, економічного і політичного простору, і переважна частина людства втратила свої демократичні права, свободи, можливості участі в прийнятті рішень і права на нормальне людське життя. В результаті створення цих світових просторів різко збільшується розрив між багатими і бідними, а світовий поділ праці підриває можливості отримання сучасної освіти,

знання і, за винятком невеликої частки інтелектуалів з цих країн, позбавляє їх можливості рівноправного доступу до благ всесвітньої цивілізації [1].

Багато зарубіжних вчених активно досліджують процес глобалізації та її вплив на міжнародні відносини. Серед найбільш відомих можна відзначити роботи Б. Баді, У. Бека, А. Гідденса, С. Краснера, Т. Луарда, А. Макгрю, Дж. Пая, К. Охмана, П. Кругмана, Р. Петрелла, Дж. Розенау, Дж. Сакса, Дж. Стігліца, Т. Фрідмана, Ф. Фукуями, Д. Хелда та ін., в яких розглядаються політичні аспекти розвитку міжнародних відносин на сучасному етапі, основні напрямки глобалізації, особливості її прояву в різних сферах суспільного життя.

Розгляду структури, складу, теоретичних та ідеологічних основ антиглобалізму присвячені роботи К. Агітона, С. Аміна, І. Валлерстайна, І. Маркоса, Е. Туссена, Ф. Утара, Н. Хомського, Н. Клейна, К. Клемана.

На думку Зигмунда Баумана, глобалізація – не стільки формує єдиний світ, скільки сприяє посиленню його фрагментарності та в кінцевому підсумку являє собою продукт «індивідуалізованого» суспільства. Глобалізація виступає як тоталітарне впровадження логіки фінансових ринків в усі сфери життя. З. Бауман також вживає термін «глокалізація», що означає процес економічного, соціального, культурного розвитку, що характеризується співіснуванням різноспрямованих тенденцій: на тлі глобалізації замість очікуваного зникнення регіональних відмінностей відбувається їх збереження і посилення. Отже, глобалізація супроводжується «глокалізацією». Роль регіональних еліт при цьому зводиться до перетворення в «поліцейські ділянки», що конкурують з центральним урядом і між собою за отримання інвестицій. З. Бауман зазначає, що спостережуваний в наші дні процес дроблення держав і виникнення все нових і нових націй свідчить про занепад національного [2, с.158].

Е. Гідденс розглядає глобалізацію як пряме продовження модернізації, вважаючи, що глобалізація внутрішньо притаманна сучасності. Крім того, він стверджує, що світ в процесі глобалізації не тільки не став більш «керованим», а навпаки, вийшов з-під контролю [4, с.87].

Такі наукові настрої стосовно глобалізації спричинили подальше посилення критики цього явища.

Одним з ідеологів антиглобалістського руху визнаний П. Бурдье. Він виступав за створення загальноєвропейського руху, стримуючого розрегулювання економіки, нинішні форми глобалізації і панування транснаціональних корпорацій. Він також наполягав на федеративному устрої різних сил цивільної самооборони без насильницького об'єднання, стверджував, що громадські рухи всіляко повинні зберігати спонтанний характер і не створювати професійне керівництво [3, с.56].

Особливої поваги заслуговує праця американських дослідників Т. Негрі і М. Хардта. У своїй роботі «Імперія» вони висувують гіпотезу про те, що суверенітет придбав нову форму, яка складається з ряду національних та наднаціональних організмів, об'єднаних єдиною логікою панування. Цей новий глобальний вид влади названий авторами Імперією. Імперія, в їх тлумаченні, – це політичний суб'єкт, що ефективно регулює глобальні обміни, суверенна влада, яка править світом. Руїнується суверенітет національних держав і їх зростаюча нездатність до регулювання економічних і культурних обмінів є, по суті, одним з основних симптомів її настання [8].

Вивчення антиглобалізму досі залишається актуальним напрямком наукового дискурсу.

По-перше, вивчення антиглобалістського руху дає розуміння гостроти суперечностей, які існують між світовою політичною елітою і її баченням майбутнього світопорядку і громадськими колами, чия думка в більшості випадків ігнорується. Це протистояння має своєю видимою стороною масові демонстрації і зіткнення з представниками правоохоронних органів. Проте, було б значним зменшенням зводити це протистояння виключно до протестних дій і тиражування практично ідентичних відеосюжетів, присвячених цим подіям.

По-друге, слід розібратися в тому, який імпульс закладений в цьому новому русі – суто негативний, деструктивний або все-таки позитивний початок, орієнтований на творення інших відносин, порядку і основ. Очевидно, що існує розчарування в можливостях виборних органів і партійних організацій вплинути на рішення ряду злободенних питань. Разом з тим, рамки проблем розширюються і деякі з них в даний час мають не тільки національний або регіональний, а й глобальний характер. Подібна ситуація дала потужний поштовх до прояву ініціатив «знизу», багато хто з яких незабаром придбали десятки тисяч прихильників.

По-третє, актуальність вивчення антиглобалістського руху, який набув характеру глобального процесу в сучасному світі, обумовлена тим, що його сутнісні характеристики, політичне значення і наукове обґрунтування ще недостатньо виявлені [7, с.115].

Однією з головних відмінних рис антиглобалізму є його плюралістичність і багатоаспектність. Для руху характерний мережевий принцип організації: неієрархічність, горизонтальність, кооперація учасників, чіткість і швидкість створення і розпаду структур, відкритість для «входу» і «виходу», загальнодоступність ресурсів, рівноправність учасників, вторинність форм і структур по відношенню до змісту діяльності. Ще один важливий аспект антиглобалізму це інтеркласовість та інтерідеологічність.

Прихильники антиглобалізму, як правило, не використовують цю назву для самоідентифікації (або використовують його в лапках). Рух вважає за необхідне не протистояти процесам інтеграції, а змінити панівну нині ліберальну капіталістичну форму глобалізації. Основною метою руху є розвиток процесів інтеграції економік, народів і культур на засадах демократії, соціальної справедливості, а також поважаючи автономність і самобутність національно-культурних утворень [1].

Однак аморфність і різноманітність руху не дозволяє говорити про нього єдиної позиції. Його активісти виходять з різних, іноді прямо протилежних підходів до розуміння глобалізації, дотримуються різних поглядів про альтернативи цьому процесу і використовують неоднакові методи і тактику дій.

У загальному і цілому в руслі антиглобалістського руху простежуються дві тенденції:

1) заперечення неоліберального варіанту капіталізму і «крайнощів» вільної торгівлі;

2) пошук альтернативи існуючому устрою.

Серед основних ідей, поділюваних багатьма антиглобалістами:

– Критика транснаціональних корпорацій як джерела «вселенської влади»;

– Заклики до зміцнення суверенітету і влади національних держав на протипагу «транснаціональному контролю»;

– Захист національних культур від розтлінного впливу масової поп-культури і «стандартизації умов»;

– Зміцнення і «заохочення національного виробництва» на протипагу «транснаціональному»;

– Протест проти споживчого і хижацького ставлення до природи, розриву в рівні доходів і споживання в країнах «золотого мільярда» і третього світу [1].

Різномірність груп і течій, які беруть участь в антиглобалістському русі досі не дозволила їм створити будь-які чіткі і оформлені організаційні структури. Самі учасники нерідко розглядають таку розпорошеність як свого роду перевагу руху або навіть принципово новий тип організації, заснований на мережевому принципі і діалозі. Так, один з теоретиків антиглобалістського руху Іммануїл Валлерстайн оголошує його альтернативою старої моделі лівих політичних партій – централізованих і орієнтованих на завоювання влади. У антиглобалістів відсутні централізовані структури, але є «вкрай гнучка коаліція транснаціональних, національних і локальних рухів з різними пріоритетами».

Головною формою антиглобалістського руху є масові акції і кампанії протесту і громадянської непокори. Вони супроводжуються ходами і мітингами, в яких нерідко беруть участь тисячі і навіть сотні тисяч людей. Передбачається, що така націленість на конкретні дії повинна дозволити з'єднати разом різні ініціативні групи з різних країн для боротьби під загальними гаслами, розвинути узи солідарності «знизу» і поступово закласти основу для знаходження консенсусу між учасниками. У 1998 в якості такої децентралізованої мережі ініціатив опору проти «вільної торгівлі» та Світової організації торгівлі було створено «Глобальну дію народів» (People's Global Action). В даний час марші та акції протесту проводяться зазвичай коаліціями груп. Організують такі виступи спільні комітети, утворені з представників груп; рішення приймаються, по можливості, на основі загальної згоди. Будь який офіційний керівний центр і формальна ієрархія при цьому відсутні.

Основні діючі суб'єкти антиглобалістського руху – це громадські, неурядові чи політичні групи і асоціації. Вони можуть носити місцевий, регіональний, національний або міжнародний характер, займатися конкретною вузькою проблематикою або претендувати на рішення проблем в масштабі всього суспільства. Спектр цих організацій досить широкий. Наприклад, до складу «Соціального форуму Генуї» (Genoa Social Forum), який організував акції протесту проти зустрічі Великої вісімки в цьому італійському місті в липні 2001, увійшло понад 500 груп. Серед учасників виступів

були місцеві цивільні, пацифістські, антивоєнні, екологічні, правозахисні, жіночі, студентські та молодіжні організації, католицькі рухи, групи солідарності, рух за списання боргів «Третього світу», самоврядні соціальні центри та пов'язані з ними структури (більш помірні «Tute bianche» і радикальна «Network per i diritti globali»), профспілки, політичні організації лівих і т.д. Зазвичай вони координують свої дії, в залежності від конкретних потреб (для проведення акцій, спільного відстоювання інтересів і т.д.).

У зв'язку з цим, в рамках даної статті також необхідно розглянути концептуальні підходи до розуміння антиглобалізму.

М. Баранов виділяє дві течії в антиглобалістському русі – помірну і радикальну. Представники помірного руху виступають за:

- Використання структур громадянського суспільства у вирішенні найбільш гострих глобальних проблем;
- Посилення контролю над діяльністю корпорацій;
- Проведення дискусій з найбільш актуальних питань сучасності;
- Пошук альтернатив гегемонії транснаціонального капіталу.

Їх діяльність концентрується на проведенні соціальних форумів з метою протиставити самітам світової політичної і економічної еліти максимально широкий спектр думок громадянського суспільства.

Радикали дотримуються тактики прямої дії – руйнування корпоративної власності, жорстких зіткнень з поліцією, що практикуються анархістами [1].

Інші дослідники, наприклад В. Мітева, в руслі руху виявляють дві головні тенденції – реформістську і «альтернативістську». З метою самоідентифікації ними використовуються назви «антиглобалістський рух» і «альтерглобалістський рух» («рух за альтернативну глобалізацію», «рух за глобальну справедливість», «рух рухів» і т. п.).

Представники реформістського течії антиглобалістського руху ставлять своїм завданням виправлення вад нинішнього світового розвитку (хоча деякі з його учасників схильні дотримуватися революційних методів). Їого прихильники вважають, що сучасний капіталізм можна реформувати зсередини, якщо, наприклад, ввести податок Тобіна, змінити принципи організації найважливіших міжнародних фінансових організацій – Міжнародного Валютного фонду, Світової організації торгівлі, зробити діяльність «Великої вісімки» більш прозорою і т. п. [5, с.56].

Слід також зазначити, що самі учасники антиглобалістського руху вважають термін «антиглобалізм» не зовсім вдалим та таким, що викривляє дійсний сенс руху, представляє його учасників, як противників процесу глобалізації, що не відповідає дійсності. Антиглобалістський рух бореться не проти глобалізації, оскільки бачить в ній, головним чином, об'єктивний процес, а проти негативних наслідків її неоліберальної моделі, здійснюваної в вузьких інтересах транснаціональних компаній і міжнародного фінансового капіталу [5, с.92].

Термін «альтерглобалізм», або «альтернативний глобалізм» взагалі є широко поширеним; ця концепція розглядає іншу модель глобалізації – знизу і в інтересах громадян.

Термін «альтерглобалізм» був висунутий самими представниками вищеописаного руху для протиставлення нав'язаному офіційними ЗМІ терміну «антиглобалізм». Справа в тому, що префікс «анти» вказує на повне заперечення глобалізації, а це суперечить змісту, методам діяльності та складу учасників цього глобального руху, які виступають проти існуючої моделі глобалізації, але за нову ціннісну парадигму; суть цієї парадигми істотно відрізняється від пануючої неоліберальної шляхом надання переваги захисту навколишнього середовища перед економічним ростом, співробітництву перед конкуренцією, підтримкою заощадження ресурсів для майбутніх поколінь, зменшенню технологічних ризиків, ширшій участі громадян у прийнятті важливих рішень, тощо. Зростання прихильників цієї системи цінностей створило ґрунт для формування альтернативного стилю життя, альтернативної моделі соціальних відносин та вплинуло на підйом нового протестного руху.

Альтерглобалісти віддають перевагу цьому терміну, наголошуючи, що в цілому вони підтримують глобалізацію, але виступають проти тих її форм, які їх не влаштовують. Термін «антиглобалізм» визначає більш широке коло противників сучасної глобалізації і акцентує увагу на її неоліберальному характері.

Альтерглобалізм ставить за мету змінити основні параметри глобалізації. З'явившись спочатку як частина антиглобального руху, альтерглобалізм виокремлюється із загальнопротестного ставлення до глобалізації. Вперше ідеї альтерглобалізму було розповсюджено у 2001-2002 роках на соціальних форумах в Порту-Алегрі та у Флоренції. Альтерглобалізм не просто критикує

глобалізацію за її негативні наслідки для людства, але й пропонує іншу стратегію глобалізації, котра мала б гуманістичний зміст, провадилася б в інтересах широкого кола учасників й вела б до формування глобального громадянського суспільства. Альтерглобалізм об'єднує сили, які не приймають ідеологію, форми й наслідки глобалізації, але визнають її об'єктивний характер і висловлюють сподівання на можливість глобалізації з «людським обличчям» [6, с.185].

Окремо варто зупинитись на такому явищі як лівий антиглобалізм.

Ліве крило антиглобалістів, дотримуючись значною мірою анархістських традицій, відмовляється бачити в державі нейтральний інструмент в інтересах всього суспільства, вважаючи його інструментом панування і гноблення, а також засуджує націоналізм. Лівий антиглобалізм закликає до демонтажу державних структур самоорганізованим суспільством, а не до зміцнення національних держав. Гострі суперечки з цього питання спалахнули, наприклад, на конференції «Глобального дії народів» в Женеві в 1998: представники громадських рухів з країн «третього світу» наполягли на включенні пункту про національно-державний суверенітет в заключну декларацію, а багато учасників з Європи (переважно ліві) марно заперечували.

На лівому фланзі антиглобалістського руху переважають настрої традиційного «антиімперіалізму». У зв'язку з цим вістря критики часто звернено проти США як найбільш потужної військової держави світу і проти держав, які сприймаються як американські «сателіти» (наприклад, Ізраїлю). Одночасно виражаються симпатії на адресу «національно-визвольних» рухів, при чому часто не береться до уваги те, що і вони роблять насильства проти цивільного населення і меншин.

Отже, антиглобалізм як рух складається з великої кількості груп та течій, що не дозволяє їм утворити та оформити чітку організаційну структуру. Крім того, різні думки стосовно назви руху, його ідеології та цілей існують навіть серед активних прихильників антиглобалізму.

**Бібліографічний список:**

1. Баранов Н. Конспект лекцій курсу «Политические идеологии». [Електронний ресурс] / Н. Баранов – Режим доступу: <http://nicbar.ru/ideologii.htm>

2. Бауман З. Глобализация. Последствия для человека и общества / Пер. с англ. / З. Бауман. – М: Издательство «Весь Мир», 2004. – 188 с.
3. Бурдьё П. Практический смысл / П. Бурдьё. – М: Институт экспериментальной социологии, 2001. – 562 с.
4. Гидденс Э. Ускользающий мир: как глобализация меняет нашу жизнь / Э. Гидденс. – М: Издательство «Весь Мир», 2004. – 120 с.
5. Митева В. В. Реформистское течение в структуре антиглобалистского движения: состав, цели и перспективы : дис. канд. політ. наук : 23.00.04. / Митева В. В. – М.: Мгу им. М.В. Ломоносова, 2005. – 167 с.
6. Радзієвська С. О. Глобальна економіка. Курс лекцій. / С. О. Радзієвська. – Київ: «СІК ГРУП УКРАЇНА», 2005. – 344 с.
7. Федорова Е. В. Антиглобалистское движение: сущность, структура, политическая практика : дис. канд. політ. наук : 23.00.04. / Е. В. Федорова. – Санкт-Петербург, 2007. – 215 с.
8. Хардт М. Империя / Пер. с англ., под ред. Г.В.Каменской, М.С.Фетисова / М. Хардт, А. Негри. – М: Праксис, 2004. – 440 с.

*В статье рассмотрены основные концептуальные подходы к пониманию антиглобализма как международного общественного протестного движения, его тенденции, формы и идеологические основы.*

*Автор рассматривает антиглобализм как совокупность идейных взглядов общественных организаций, движений и инициативных групп, которые ведут борьбу с социальными, экономическими, политическими и экологическими последствиями глобализации в ее нынешней форме. Также проанализированы существенные черты умеренного и радикального антиглобализма, реформистского и альтернативистского антиглобализма, альтерглобализма и левого антиглобализма.*

*The article reviews main conceptual approaches to understanding of anti-globalism as international social protest movement, its trends, forms and ideological principles.*

*The author examines anti-globalism as a set of ideological views of NGOs, movements and action groups who are struggling with social, economic, political and environmental consequences of globalization in its current form. Also, the article analyzes essential features of moderate and radical anti-globalism, reformist and alternative anti-globalism, alter-globalism and left anti-globalism.*

Стаття надійшла до редколегії 07.11.2016

# АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ ФУНКЦІОНУВАННЯ СОЦІАЛЬНИХ ТА ПОЛІТИЧНИХ ІНСТИТУТІВ

---

УДК 352.07(477)

Ахмеров О. О., НУ «ОЮА»

## ПРОБЛЕМИ ПРОВЕДЕННЯ МУНІЦИПАЛЬНОЇ РЕФОРМИ В УКРАЇНІ: ПОЛІТИКО-ПРАВОВИЙ АНАЛІЗ

*Визначено основні проблеми проведення муніципальної реформи в Україні: сповільнене наближення України до європейських стандартів за всіма напрямками муніципальної політики; централізована система управління значно обмежує предметну підвідомчість місцевого самоврядування та не дозволяє його суб'єктам вирішувати питання, які фактично мають місцеве значення і т.п. Охарактеризовано перспективи та результати муніципальної реформи в Україні.*

З урахуванням сучасних трендів децентралізації у політичній системі держави значення органів муніципальної політики ще не відповідає конституційним положенням, а виконання завдань та функцій місцевого самоврядування не підкріплене матеріальними та фінансовими ресурсами. Тому у процесі реформування політичної системи, підвищується роль інституту місцевого самоврядування в механізмі народовладдя, в організації управління на всіх територіальних рівнях.

На даному етапі розвитку української держави можна констатувати, що організація та здійснення публічної влади характеризується диспропорціями розвитку, які унеможливають здійснення функцій держави в умовах розбудови демократичної, правової

держави. Зокрема, реформування з урахуванням останніх подій в нашій державі загострили проблематику реформування владних інституцій, окреслили достатню кількість проблем політико-правового й соціально-економічного характеру, без вирішення яких подальший розвиток нашої держави неможливий [12, с. 80]. Зокрема, в контексті реалізації муніципальної реформи, розпочатої ще у 2012 році, особливого значення набуває проблема та перспективи наближення України до європейських стандартів за всіма напрямками муніципальної політики. Тому особливості розвитку місцевого самоврядування в Україні набувають усе більшої актуальності, яка «обумовлена теоретичною та практичною значущістю питань, пов'язаних з формуванням і розвитком в Україні науково обґрунтованої концепції реформування місцевого самоврядування» [3, с. 148].

Метою статті є виявлення та характеристика основних політико-правових проблем муніципальної реформи в Україні.

Слід відзначити, що моделі місцевого самоврядування країн Європейського Союзу залишилися поза межами правової регламентації у вітчизняному законодавстві. Так, С. Г. Серьогіна визначила проблемні питання конституційно-правового регулювання інституту місцевого самоврядування. До них належать: «відсутність конституційного відмежування поняття адміністративно-територіальної одиниці, яка утворюється державою з метою організації системи управління на відповідній території та надання населенню доступних публічних послуг, від поняття територіальних поселень людей – село, селище, місто; централізована система управління значно обмежує предметну підвідомчість місцевого самоврядування та не дозволяє його суб'єктам вирішувати питання, які фактично мають місцеве значення; Конституційно-правові норми не виправдано обмежують принцип самостійності при вирішенні питань місцевого значення територіальними громадами безпосередньо або через органи місцевого самоврядування, встановлюючи, що вони зобов'язані діяти лише у спосіб, у межах повноважень, визначених Конституцією та законами, що не відповідає ч. 2 ст. 4 Європейської хартії місцевого самоврядування; відсутність закріпленого переліку форм безпосередньої демократії, що можуть застосовуватись на місцевому рівні, та загальних засад механізму їх реалізації і т. п. [11].

Концепція реформування місцевого самоврядування та територіальної організації влади в Україні 2014 року (далі – Концепція)

визначила основні шляхи вирішення проблем системи місцевого самоврядування: «визначення обґрунтованої територіальної основи для діяльності органів місцевого самоврядування та органів виконавчої влади; створення належних матеріальних, фінансових та організаційних умов для забезпечення здійснення органами місцевого самоврядування власних і делегованих повноважень; розмежування повноважень між органами місцевого самоврядування та органами виконавчої влади на різних рівнях адміністративно-територіального устрою за принципами субсидіарності та децентралізації; максимальне залучення населення до прийняття управлінських рішень, сприяння розвитку форм прямого народовладдя» [10].

До окремих проблем, яка стоїть перед реформуванням – надмірна централізація, адже прийняття суспільно-політичних рішень є занадто перевантаженим. Лінійна вертикаль породжує абсолютну залежність управлінських структур від вищих ланок. Вирішального значення набуває не саме «зроблена справа», а здатність «подати» її керівництву, одночасно мінімізують значення оцінки результатів «справи» знизу. Тому саме децентралізація в системі публічного управління має значно посилити її самоорганізаційний потенціал, що, своєю чергою, дасть змогу значно ефективніше та швидше реагувати на потреби соціуму та різного роду впливи навколишнього середовища.

У випадках, коли держава у будь-якій формі, у різні часи, з тих чи тих причин створює перепони розвитку самодіяльності територіальних громад або інакше – перешкоджає проявам самоорганізації у формі територіальних соціальних систем, то самоорганізація як невід’ємна (об’єктивна) властивість соціуму може знайти «вихід» в утворенні тіньових (позазаконних) спільностей, люмпенізації суспільства та поширенні революційних або інших деструктивних настроїв. Як наслідок – вигнання вічем або вбивство князів, пугачовщина, народництво, походи у столицю студентів та шахтарів, ностальгія за минулим, соціально-політична апатія, криміналізація «муніципального господарства» та всього державного апарату [2, с. 114]. Тому активізація розвитку місцевого самоврядування є механізмом прискореного суспільного розвитку за рахунок зростання самоорганізаційних процесів у державі.

Централізація влади також має певне позитивне значення, вона забезпечує переваги єдиного управління, як зазначав Ж. Ведель,

«зловживанням владою з боку сільських самодурів» [11]. В окремих випадках централізація дає змогу краще скоординувати діяльність місцевих служб та знизити вартість послуг, які надають місцеві органи. Отже, при проведенні реформ в європейських державах децентралізацію і централізацію не розглядають як діаметрально протилежні концепції організації влади на місцях.

Головна проблема при проведенні реформ полягає не в тому, щоб зробити вибір між децентралізацією і централізацією, а в тому, щоб встановити потрібний і доцільний баланс між ними, який адекватно відповідав би реальним соціально-економічним та політичним умовам конкретної країни. Важливою тенденцією в розвитку місцевого самоврядування в Європі є укрупнення адміністративно-територіальних одиниць, скорочення числа місцевих органів влади, створення різних регіональних форм управління. Ці процеси спрямовані на формування достатньої територіальної, демографічної та матеріально-фінансової бази для утримання сучасних комунальних та інших муніципальних служб.

Прийнявши Закон України «Про добровільне об'єднання територіальних громад» від 5 лютого 2015 р. № 157-УП [9], парламент відкрив дорогу для початку укрупнення громад, спроможних за рахунок власних податків і зборів забезпечити надання комунальних і адміністративних послуг, яких потребують жителі громад, та якісно виконувати делеговані державою повноваження за державні кошти.

У день проведення чергових місцевих виборів в Україні, а саме: 25 жовтня 2015 р., відбулися і перші вибори голів громад та депутатів рад у 159 об'єднаних територіальних громадах.

За даними Асоціації міст України, найбільше громад, де відбулися перші вибори, створено у Тернопільській (26), Хмельницькій (22), Львівській (15) та Дніпропетровській (15) областях. Цікаво, що на посаду голів нових об'єднаних громад балотувався 141 чинний голова центрів, навколо яких відбулося об'єднання громад, 105 з них (73 %) обрано головами новостворених об'єднаних територіальних громад [7].

Перед органами місцевого самоврядування об'єднаних громад сьогодні стоїть низка важливих завдань – від визначення стратегії розвитку території до забезпечення надання послуг нової якості та зростання добробуту кожного жителя.

Змінюються матеріальні та фінансові основи місцевого самоврядування. Кожна громада має свою муніципальну (комунальну) власність, яка потрібна для функціонування життєво важливих комунальних служб. Муніципалітети широко застосовують економічні методи управління – місцеві податки, ліцензування, укладання контрактів на виконання муніципальних функцій з приватними фірмами тощо.

У багатьох державах розв'язання проблеми формування належної матеріальної основи місцевого самоврядування вбачають також у розвитку співробітництва між окремими комунами (кооперативний підхід). Таке співробітництво здійснюють шляхом укладання конкретних угод щодо надання послуг та спільної діяльності в певних галузях між різними органами і рівнями місцевої влади. Усе це сприяє збільшенню дохідної частини місцевих бюджетів, розвитку муніципального господарства та стимулюванню підприємницької діяльності.

При збереженні провідного впливу представницьких органів місцевого самоврядування (рад) на вирішення місцевих справ поступово посилюється значення виконавчого апарату, зростає роль муніципальних чиновників на основі підвищення вимог до рівня професійної компетентності осіб, які претендують на зайняття посади в органах місцевого самоврядування.

Посилення виконавчих органів може проходити в різних формах. Зокрема, при визначенні структури та статусу органів місцевого самоврядування все більший обсяг повноважень закріплює закон за виконавчими органами. Представницькі органи добровільно передають частину своїх функцій виконавчим органам (тимчасово або на постійній основі).

Серед важливих завдань реформування місцевого самоврядування є і становлення реальної та дієвої системи безпосередньої муніципальної демократії.

Як наголошує Концепція реформування місцевого самоврядування та територіальної організації влади в Україні, затверджена розпорядженням Кабінету Міністрів України від 1 квітня 2014 р. [10], ефективного та швидкого розв'язання потребує, зокрема, проблема «нерозвиненості форм прямого народовладдя, неспроможності членів громад до солідарних дій, спрямованих на захист своїх прав та інтересів, у співпраці з органами місцевого самоврядування і місцевими органами виконавчої влади та досягнення

спільних цілей розвитку громади». Тож один із шляхів і способів розв'язання цієї та інших проблем вбачають у «...максимальному залученні населення до прийняття управлінських рішень, сприяння розвитку форм прямого народовладдя».

Участь громадян у публічному управлінні в Україні передбачають окремі нормативні документи. Можна виділити безпосередні форми – публічне громадське обговорення та опосередковані – за допомогою вивчення громадської думки жителів території.

Публічне громадське обговорення передбачає організацію і проведення: громадських слухань, зустрічей з громадськістю; конференцій, семінарів, форумів, круглих столів, зборів, громадських приймалень; теле- або радіодебатів, дискусій, діалогів, інтерв'ю та інших передач теле- і радіомовлення; інтернет-конференцій, електронних консультацій; телефонних гарячих ліній, інтерактивного спілкування в інших сучасних формах.

У країнах Європейського Союзу однією з найпоширеніших форм залучення громади до формування стратегії розвитку території є громадські слухання. З їх допомогою до обговорення важливих питань регіональної політики і розв'язання головних проблем місцевого самоврядування залучають широкі верстви населення та фахівців. Саме так забезпечують та підтримують якісний двосторонній зв'язок між органами влади і громадськістю, позаяк наявне представництво інтересів всіх соціальних груп громадян, це суттєво допомагає у здійсненні громадського контролю.

В. М. Дрешпак, Н. А. Липовська відзначають, що в Україні громадські слухання застосовують у крайніх випадках. Така тенденція має кілька пояснень: слабка матеріально-технічна база сіл, селищ; недостатній рівень поінформованості населення; недосконалість технологічного процесу прийняття рішень за допомогою проведення громадських слухань; більшість статутів територіальних громад не мають чіткого визначення механізму впровадження в життя результатів громадських слухань, що призводить до відсутності позитивного досвіду впливу громадськості на формування політики [4, с. 60].

Т. А. Кравченко визначає, що в Україні є певний досвід співпраці органів місцевого самоврядування з населенням у процесах розробки та ухвалення найважливіших рішень щодо життя територіальної громади. Саме за допомогою залучення громадян до процесу взаємодії з органами влади і місцевого самоврядування

можна забезпечити їх реальний вплив на прийняття управлінських рішень, які можуть суттєво покращити життєдіяльність громади. У цьому процесі органи місцевого самоврядування беруть безпосередню участь. Проте зазначене ще не стало постійною практичною складовою для всіх органів місцевого самоврядування в нашій державі. Також автором виокремлено головні проблеми щодо участі громадськості у місцевому самоврядуванні в містах України, на думку науковців такі: «невпевненість громадськості у власних можливостях як суб'єкта співпраці з органами місцевого самоврядування; недооцінка з боку населення громадських об'єднань як платформи для ефективної взаємодії з органами місцевого самоврядування; ігнорування думки громадськості при прийнятті рішень посадовими особами органів місцевого самоврядування; неналежна якість інформування населення про діяльність органів місцевого самоврядування, зокрема на що витрачені гроші платників податків; пасивність громадян до інформації про діяльність органів місцевого самоврядування, що призводить до неповного і некоректного розуміння ними стану справ у місцевій політиці; недостатньо ефективне використання органами місцевого самоврядування інструментів і методів співпраці з територіальною громадою; певна недовіра населення щодо компетенційного рівня кадрового забезпечення органів місцевого самоврядування» [5, с. 77].

у Положенні про Державний фонд сприяння місцевому самоврядуванню в Україні визначено основні завдання для реалізації муніципальної політики: консультативне, інформаційне, експертно-аналітичне та інше забезпечення діяльності Президента України з питань місцевого самоврядування, місцевого і регіонального розвитку, забезпечення взаємодії органів державної влади з органами місцевого самоврядування, їх асоціаціями та об'єднаннями, іншими громадськими організаціями, діяльність яких спрямована на розвиток місцевого самоврядування;

забезпечення діяльності Ради регіонів у частині, що стосується питань місцевого самоврядування та підготовки матеріалів із цих питань для розгляду на засіданнях Ради;

участь у розробленні пропозицій щодо формування та реалізації державної політики у сфері місцевого самоврядування, проведення реформи місцевого самоврядування;

вивчення практики застосування законодавства з питань місцевого самоврядування та внесення в установленому порядку про-

позицій щодо його вдосконалення, участь у підготовці висновків до проектів законів, інших нормативно-правових актів з питань місцевого самоврядування;

розроблення пропозицій стосовно підвищення кваліфікації кадрів для системи місцевого самоврядування;

підготовка пропозицій щодо розвитку міжнародного співробітництва у сфері місцевого самоврядування, забезпечення діяльності делегації України в Конгресі місцевих і регіональних влад Європи [8].

Власне ми погоджуємось з Ю. Крегулом та В. Батрименком, що очікуваними результатами реформування місцевого самоврядування й децентралізації влади в Україні має стати: «створення сприятливих правових умов для максимально широкого залучення населення до прийняття управлінських рішень, а також розвитку форм прямого народовладдя; запровадження стандартів (нормативів) якості публічних послуг, що надають населенню органи місцевого самоврядування базового та регіонального рівня, критеріїв оцінювання якості; стимулювання економічного розвитку територій у результаті удосконалення механізмів впливу органів місцевого самоврядування на визначення пріоритетів місцевого економічного розвитку; посилення правової, організаційної та матеріальної спроможності територіальних громад, органів місцевого самоврядування; формування ефективної територіальної системи органів місцевого самоврядування та місцевих органів виконавчої влади для забезпечення сталого соціально-економічного розвитку відповідних адміністративно-територіальних одиниць; визначення чітких меж кожної адміністративно-територіальної одиниці, забезпечення повсюдності юрисдикції органів місцевого самоврядування на території відповідної адміністративно-територіальної одиниці та недопущення наявності в межах території громади інших адміністративно-територіальних одиниць такого ж рівня; утворення виконавчих органів обласних та районних рад; зміна статусу місцевих держадміністрацій з органів загальної компетенції на контрольно-наглядові органи у системі виконавчої влади з функцією координації діяльності територіальних органів центральних органів виконавчої влади на відповідній території; забезпечення розподілу повноважень між органами місцевого самоврядування базового та регіонального рівня, місцевими державними адміністраціями та територіальними органами центральних органів виконавчої влади» [6, с. 24].

Отже, існуюча система територіальної організації влади є архаїчною і неефективною, вона не відповідає європейським стандартам і не забезпечує надання населенню адміністративних та соціальних послуг на належному рівні.

**Бібліографічний список:**

1. Административное право Франции. Перевод с французского / Ж. Ведель ; под ред.: М. А. Крутоголов; пер.: Энтин Л. М. – М. : Прогресс, 1973. – 512 с.
2. Актуальні проблеми становлення та розвитку місцевого самоврядування в Україні: кол. моногр. / В. О. Антоненко, М. О. Баймуратов, О. В. Батанов. – К. : Атіка, 2007. – 864 с.
3. Бойко Ю. В. Визначення концептуальних засад проведення муніципальної реформи в Україні: порівняльно-правовий аналіз / Ю. В. Бойко // Вісник Маріупольського державного університету. – 2014. – Вип. 7. – С. 148-157
4. Дрешпак В. М. Забезпечення діалогу органів публічної влади з територіальною громадою : теоретичні та прикладні аспекти / В. М. Дрешпак, Н. А. Липовська // Аспекти публ. упр. – 2015. – № 5-6 (19-20). – С. 57-65.
5. Кравченко Т. А. Конституційне забезпечення безпосередньої участі громадян України у місцевому самоврядуванні / Т. А. Кравченко // Аспекти публ. упр. – 2015. – № 10 (14). – С. 72-81.
6. Крегул Ю. Реформування місцевого самоврядування в Україні / Ю. Крегул, В. Батрименко // Зовнішня торгівля: економіка, фінанси, право. – 2016. – № 1. – С. 17-27.
7. Пітнік М. Україна: курс на децентралізацію / М. Пітнік // Місьцеве самоврядування. – 2015. – № 12. – С. 4-7.
8. Про Державний фонд сприяння місцевому самоврядуванню в Україні [Електронний ресурс] : Указ Президента України від 24.06.2010 № 723/2010. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/723/2010>
9. Про добровільне об'єднання територіальних громад : Закон України від 5 лютого 2015 р. № 157-УШ // Відомості Верховної Ради України. – 2015. – № 13.
10. Про схвалення Концепції реформування місцевого самоврядування та територіальної організації влади в Україні : розпорядження Кабінету Міністрів України від 01.04.2014 № 333-р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/333-2014-%D1%80#n8>.
11. Серьогіна С. Г. Муніципальна реформа як чинник удосконалення функціонування системи місцевого самоврядування в Україні / С. Г. Серьогіна // Державне будівництво та місцеве самоврядування. – 2013. – Вип. 26. – С. 3-15.

12. Соляннік К. Є. Муніципальна реформа в Україні як вимога часу / К. Є. Соляннік // Вісник центральної виборчої комісії. – 2014. – № 2 (29). – С. 80-84.

*Определены основные проблемы проведения муниципальной реформы в Украине: замедленное приближение Украины к европейским стандартам по всем направлениям муниципальной политики; централизованная система управления значительно ограничивает предметную подведомственность местного самоуправления и не позволяет его субъектам решать вопросы, которые фактически имеют местное значение и т.п. Охарактеризованы перспективы и результаты муниципальной реформы в Украине.*

*The main problems of carrying out municipal reform in Ukraine are defined: the slowed-down approach of Ukraine to the European standards in all directions of municipal policy; the centralized control system considerably limits subject jurisdiction of local government and doesn't allow his subjects to resolve issues which actually have local value, etc. Prospects and results of municipal reform in Ukraine are characterized.*

Стаття надійшла до редколегії 22.11.2016

УДК 323.233:316.4.051.2

**Воробйова Т. Л., ДонНУ імені Василя Стуса**

## **ЕТАПИ ПОЛІТИЧНОГО ПРОТЕСТНОГО РУХУ В НЕЗАЛЕЖНІЙ УКРАЇНІ**

*Протест в сучасному світі набув широкого розмаху, ставши, таким чином, не тільки актуальною, але й гострою проблемою. Всі ці масові акції ставлять перед дослідниками не стільки задачу вивчення окремих акцій, скільки розуміння закономірностей розвитку протестного руху, для виявлення різноманітних сценаріїв подальших подій. У статті запропоновано етапи протестного політичного руху в Україні. На основі розглянутих етапів вважається доцільним накладання отриманих результатів на циклічно-хвильову теорію розвитку суспільно-політичних процесів.*

*Актуальність теми і аналіз останніх досліджень. У будь-якому суспільстві чергуються стани стабільного існування з періодами криз, катаклізмів, відкритих зіткнень людей. У всіх цих*

12. Соляннік К. Є. Муніципальна реформа в Україні як вимога часу / К. Є. Соляннік // Вісник центральної виборчої комісії. – 2014. – № 2 (29). – С. 80-84.

*Определены основные проблемы проведения муниципальной реформы в Украине: замедленное приближение Украины к европейским стандартам по всем направлениям муниципальной политики; централизованная система управления значительно ограничивает предметную подведомственность местного самоуправления и не позволяет его субъектам решать вопросы, которые фактически имеют местное значение и т.п. Охарактеризованы перспективы и результаты муниципальной реформы в Украине.*

*The main problems of carrying out municipal reform in Ukraine are defined: the slowed-down approach of Ukraine to the European standards in all directions of municipal policy; the centralized control system considerably limits subject jurisdiction of local government and doesn't allow his subjects to resolve issues which actually have local value, etc. Prospects and results of municipal reform in Ukraine are characterized.*

Стаття надійшла до редколегії 22.11.2016

УДК 323.233:316.4.051.2

**Воробйова Т. Л., ДонНУ імені Василя Стуса**

## **ЕТАПИ ПОЛІТИЧНОГО ПРОТЕСТНОГО РУХУ В НЕЗАЛЕЖНІЙ УКРАЇНІ**

*Протест в сучасному світі набув широкого розмаху, ставши, таким чином, не тільки актуальною, але й гострою проблемою. Всі ці масові акції ставлять перед дослідниками не стільки задачу вивчення окремих акцій, скільки розуміння закономірностей розвитку протестного руху, для виявлення різноманітних сценаріїв подальших подій. У статті запропоновано етапи протестного політичного руху в Україні. На основі розглянутих етапів вважається доцільним накладання отриманих результатів на циклічно-хвильову теорію розвитку суспільно-політичних процесів.*

*Актуальність теми і аналіз останніх досліджень. У будь-якому суспільстві чергуються стани стабільного існування з періодами криз, катаклізмів, відкритих зіткнень людей. У всіх цих*

різноманітних процесах і станах соціуму помітне місце відіграють дії людей, в яких вони висловлюють свій протест проти того чи іншого соціального явища, політики держави, рішень влади тощо. Прояви і результати політичного протесту неоднозначні. В одних ситуаціях вони сприяють стабілізації суспільства, його динамічному розвитку, а в інших, навпаки, стають причиною його стагнації, деградації і навіть загибелі.

Наочним прикладом останнього служать протести, що почалися навесні 2011 року в країнах Північної Африки та Близького Сходу, в результаті яких були повалені правлячі в цих країнах політичні режими. У Сирії та Лівії протести набули характеру кровопролитної громадянської війни. Не менш яскравим і більш тривожним підтвердженням даних тез є події, які сталися в Україні наприкінці 2013-2014 років і трансформувались у громадянське протистояння, що триває досі.

Всі ці масові акції політичного протесту ставлять перед дослідниками не лише і не стільки задачу вивчення окремих акцій, скільки розуміння закономірностей розвитку протестного руху, для виявлення різноманітних сценаріїв подальших подій. Не можна не погодитись із думкою М. Рябчук, коли він, спираючись на наукову спадщину Р. Патнема (R.Putnam), узагальнив: точка, до якої ти прийдеш, залежить від точки, з якої ти вийшов[10].

Вивчення динаміки протестної поведінки дозволить зрозуміти зміст політичного і соціального простору, який формується в сучасній Україні. В певній мірі це дає можливість прогнозувати тенденції розвитку такого роду процесів. Останнє має фундаментальне значення в рамках прийняття управлінських рішень – оскільки важливо враховувати не лише існуючі суспільно-політичні відносини, але й тенденції і динаміку їх розвитку. Ідеальною метою вивчення динаміки політичних протестів є формування законів розвитку протестного руху. Варто звернути увагу на те, що данні закони є не такими, що наказують, а тими, що констатують, тобто фіксують загальні властивості, характеристики протікання політичних протестів.

Тема політичного протесту для вітчизняного дискурсу є відносно новою. Адже, у радянській часи дослідження протесту виникли в 1960-і рр., але їх контекст був іншим. Більшість робіт обмежувалася критикою відповідних західних концепцій, яким протиставлялася теорія класової боротьби і соціальної революції. Починаючи

з 1990-х рр., відбувається поворот дослідників до сучасних вітчизняних концепцій в поясненні феномену протесту. Важливими для дослідження політичних масових рухів протесту є дослідження російських вчених Г. Ділігенського, Є. Здравомислової, В. Костюшева, М. Малютіна. Окремі аспекти діяльності протестних рухів в Україні досліджували такі вітчизняні науковці, як В. Бабкіна, Н. Бабенко, М. Головатий, Ю. Шемшученко, Г. Почепцов. Дослідив розвиток політичних інститутів і політичних еліт України В. Гельман, а також проаналізував динаміку конфліктів і альянсів основних політичних акторів в ході «помаранчевої революції». Розглядали та порівнювали ескалацію протестного руху в Україні 2004 та 2013 рр. такі вчені як А. Колодій, В. Золотарьов.

Вивчення феномену політичного протесту, його потенціал можливий не лише за рахунок теоретичного знання, важливе значення для його вимірювання посідає і емпіричне знання. У цій сфері в Україні до основних напрямів роботи відносяться: а) проведення емпіричних досліджень протесту (Інститут соціології, який плідно співпрацює із соціологічною службою Центру «Демократичні ініціативи» та службою СОЦІС-Геллап; Український центр економічних і політичних досліджень ім. О. Разумкова; Український інститут соціальних досліджень тощо), б) створення баз даних про акції протесту (Є. Головаха й Н. Паніна, В. Хмелько тощо).

Однак, не дивлячись на значний внесок вітчизняних науковців у розробку даної тематики, проблема динаміки протестних рухів України в трансформаційних умовах все таки потребує більш детального розгляду і системного висвітлення.

Автор мав на меті розглянути розвиток протестного руху в сучасній Україні, виявити основні тенденції та особливості масової політичної активності.

Виклад основного матеріалу. Протягом років пострадянського розвитку протестна активність українців мала різну амплітуду коливань і динаміку розвитку. Для окреслення характерних особливостей протестного руху в Україні наприкінці ХХ – на початку ХХІ століття доцільно з огляду на особливості суспільно-владних відносин, виділити основні етапи протестного руху українського суспільства.

Відтак у 1989-1991 рр. основним напрямком суспільного життя була боротьба національно-демократичних сил за проголошення суверенітету та незалежності України. Автор вважає за доцільне

звернутись до подій того часу, як до фінальної стадії протестного руху СРСР, який природно виявився основою до здобуття Україною незалежності та тісно пов'язаний з подальшим розвитком протестних дій вже у новій державі.

Слід констатувати, що масовий протестний рух в Україні у 1989-1991 рр. починався із протидії явищам, які обумовлювали катастрофічні для суспільства наслідки. Проводилися акції, які стосувалися процесів реконструкції в СРСР, статусу української мови, аварії на ЧАЕС, використання ресурсного та економічного запасу України. Передовими політичними силами цього руху були такі національно-державницькі політичні партії та громадські організації як НРУ, УРП, СУМ, УСС тощо. Все завершилося Актом проголошення Незалежності України 24 серпня, референдумом на його підтримку та виборами президента України 1 грудня 1991 р.

Політичні складові протестного руху прямо простежуються і в страйку шахтарів 1989 р., який вважають передоднем страйків 90-х. Приводом стало погіршення соціально-економічної ситуації в країні. Причина ж була прихована у кризі всієї економічної системи радянської моделі управління, наслідком чого й стало загострення соціально-економічних проблем, що спричинило вибух народного протесту. Виходить, що в даних умовах гірники за допомогою страйків виказали знак протесту проти політики в області економіки, яку розробила правляча верхівка. Тобто, явним стає те, що протест був спрямований і проти самої партії, а це є не що інше, як прояв прямого втручання мас у політику. Таким чином, сам по собі страйк є політичною дією.

Під натиском більш плідного в економічному та ідеологічному плані Заходу, намаганнями позбутися опіки «старшого брата» в країнах «соціалістичного табору» та все більш важка для стогнучої радянської економіки підтримка антизахідних режимів в державах «третього світу», фактор масового протестного руху сприяв краху Радянського Союзу.

Наступний етап, на думку автора, слід розпочати з дня прийняття Акта про незалежність та до 1994 року, коли було призначено позачергові вибори Президента та Верховної Ради. У цей період страйки проходили за відпрацьованою схемою попередніх років, з яскраво вираженим соціально-економічним змістом та латентною політичною спрямованістю.

Однак, у цей період, крім непрямого політичного вираження, мали місце і страйки, де політичний аспект превалував. Такого роду страйки, на думку автора, здатні були завдати фатальної шкоди українській державності. Так, в епоху краху СРСР, політичні вимоги страйкарів означали тягу народу позбутися панування тоталітарної системи, а вимоги гірників Донбасу, наприклад, на початку 90-х рр. про проведення референдуму довіри до Верховної Ради, до Президента України та Кабінету Міністрів [7], створювали загрозу руйнування української державності ще на початку її існування. З огляду на цей факт, виникає питання стихійності в робітничому русі. Він на 90-х носив неорганізований характер. На той час аніякій політичній партії чи громадській організації не вдалося його очолити, тим більше об'єднати його під лозунгами своєї ідеології. Мала місце відверта й пряма боротьба за робітництво з метою подальшого захоплення влади як на місцевому рівні, так і в її вищих щаблях. Як приклад, на цій хвилі був сформований уряд Єфима Звягільського, який був головою шахти ім. Засядько. Шаhtarів неодноразово використовували для зміни влади в Україні. Страйки часто не забороняли якраз тому, що вони підтримувались урядом, або тими, хто претендував ним стати.

Не варто випускати з поля зору особливу систему взаємодії між самими елітами, що склалась на початковому етапі становлення незалежної держави. На початку незалежності України специфіка існування еліти, здавалося б, принципово змінилася в результаті диференціації соціалістичної верхівки і появи нових політичних, економічних та інтелектуальних еліт, які були породжені провалом комуністичної ідеології. Але значна кількість юридично оформлених політичних партій, які проголосили опозиційність відносно правлячої еліти, не змогли стати реальною опозицією владі. Правляча ж еліта, на той час, відтворювала в суспільстві феномен розвиненого соціалізму, – всесильну «партію влади», відмінність її від попередньої головуючої комуністичної партії була лише у відсутності видимої ідеологічної доктрини, а сутність, яка полягала в неподільному володінні основними важелями управління економікою та сферою законотворчості, що регулює розподіл власності, залишилась єдиною. «Партія влади» легко пожертвувала ідеологічною складовою і окремими політичними фігурами заради того, щоб законсервувати замкнуту систему регулювання соціально-економічних відносин.

Таким чином, незважаючи на те що в Україні процес диференціації еліт спричинив протистояння владної еліти і опозиції, в суспільстві не знайшлося досить активних і організованих сил, які спроможні були б тривалий еволюційний процес відмирання старої системи перетворити на революційний спалах, спираючись на існуючу масову недовіру владним структурам і невдоволення економічним становищем країни. Так, повністю довіряли Президентові Л. Кравчуку у січні 1994 року лише 9,3 % опитаних, Верховній Раді України – 3,6 % [13]. Це було пов'язано з феноменом розподілу арен впливу між елітами, коли економічна сфера опинилася в руках старої номенклатурної еліти, а ідеологічна – в компетенції найбільш організованої нової еліти, що сформувалася навколо ідеї посилення національної державності. Якщо нова номенклатурна і національно-демократична еліти, розділивши сфери впливу, створили потужний «центристський буфер», що стримував соціальний вибух, то праві націоналістичні і ліві комуністичні радикали якраз саме своїм непримиренним суперництвом (на відміну від Росії, де шовіністи та комуністи загальними зусиллями провокували путчі і масові заворушення), знижували потенціал вибухонебезпечного екстремізму. В результаті ні ті, ні інші не змогли заручитися вирішальною підтримкою люмпенізованих і маргінальних верств населення, що складають основну деструктивну силу соціального протесту [4, с. 11].

З 1994 по 1998 роки відбувається подальше становлення протестного руху. Характерною рисою цього періоду стала відсутність агресивних протестних дій, незважаючи на критичний рівень напруженості, що припав саме на ці роки.

Після 1994 року, незважаючи на періодичні сплески протестних акцій, загострення страйкової активності в цілому пішло на спад. Незважаючи на досить значну частоту виступів в окремі роки (1996 р. і 1997р.), тривалість акцій протесту і число учасників конфлікту в цей період пішли на спад. Можна стверджувати, що страйки тепер не досягали масштабу, який дозволяє користуватися ними як зброєю у боротьбі за владу.

Загострення соціально-економічної та політичної ситуації в країні, у цей період, стало доброю основою для поширення впливу лівих сил. Саме в цей період суспільна думка орієнтується на державну підтримку в виробничій сфері, підтримує комуністичну партію, яка стає головною опозиційною силою і кандидатом

у правлячу еліту. Відповідно, на відміну від попереднього періоду, відповідальність за кризу покладають вже не на комуністичний режим, а на демократично обрану владу. Але не дивлячись на це, в українському суспільстві не спостерігається агресивних протестних подій. Свідченням цього були вдалі для лівих парламентські вибори 1994 р., внаслідок яких їм вдалося сформувати у ВР три фракції лівої орієнтації – КПУ, СПУ і СелПУ, які контролювали приблизно третину депутатського корпусу. З ВР II скликання також розпочалась історія спікерства О.Мороза. До того ж, О.Мороз посідає третє місце з 13,33% як єдиний кандидат від лівих політичних сил на президентських виборах 1994 р [1]. Це був останній випадок об'єднання лівих партій заради спільних «ідеологічних» інтересів – надалі переважали власні інтереси кожної партії, а ідеологічні однодумці з інших партій виступали конкурентами, що претендують на ту саму електоральну нішу.

Від 1994 до 1998 року постійно знижувалися соціологічні показники стосовно рівня життя і економічного становища людей. Також відбувається посилення недовіри демократичними політичними інститутами, органам всіх гілок влади та протестних настроїв. Протягом цього періоду давалися взнаки погіршення соціального самопочуття і психологічного стану людей, зростання песимістичних настроїв, посилення соціальної відчуженості [11-13].

Зміна, що привертає особливу увагу в контексті можливої соціально-політичної поведінки, – зростання протестних настроїв, які мали б також підвищувати готовність до неконвенційної, спонтанної, політичної співучасті протягом 1994-1999 рр. Проте, зростання напруженості аж ніяк не підвищує готовність до активних дій, ілюстрацією чому може стати феномен «терпіння нестерпного», коли за критичного рівня напруження в Україні не відбулося активних масових виступів [2, с. 131-132].

Складається ситуація, коли в суспільстві існує досить значний рівень протестних настроїв, прихильність до лівих сил, але протестний рух не отримує своєї масової мобілізаційної реалізації. Автор припускає, що така ситуація викликана, в першу чергу, через відсутність єдиного фронту саме лівих політичних сил, який повинен був очолити протестний потенціал та конвертувати його у дії. Саме на цей період припадає розпад єдиного «лівого фронту». Так, у 1996 р. з'явилась Прогресивна соціалістична партія Н. Вітренко. Взагалі, у різний час з'явилися близько десятка

лише тих «міні-партій» лівого спрямування, що встигли якось нашкодити і відібрати в «лівих гігантів» навіть одну соту відсотка голосів. За таких обставин, лівий рух був ослаблений, і більше не повертався до минулого рівня популярності.

Таким чином, політичні партії, не були здатні перетворити суспільні настрої на реальний механізм боротьби за владу.

У період з 1999 року до 2004 року протестний рух в Україні набуває інших характерних рис. Саме у цей період актуальною стає проблема становлення та функціонування на демократичних засадах нової української політичної нації із загальноприйнятою у сучасному глобальному світі системою політичних, економічних, соціальних та культурних інститутів. Варто відмітити, що саме це питання у своєму дискурсі підіймає політична опозиція, яка завзято починає свою діяльність, після відставки 26 квітня 2001 р. з поста прем'єр-міністра В. Ющенко.

Весною 2001 р. в Україні виникає політична криза, приводом якої стало вбивство опозиційного журналіста Г. Гонгадзе. Під час слідства розкрилися негативні явища у верхніх ешелонах влади. «Касетний скандал» значно підірвав довіру до влади. Були організовані масові демонстрації і протестні дії в рамках акції «Україна без Кучми!». Домогтись свого опозиція не змогла, але авторитет влади був чимало зіпсований не тільки в очах українського суспільства, але і за його межами.

Важливим видається парадокс десятирічного правління Л. Кучми, який полягав у тому, що економічно невдалий період з 1994 по 1999 рік характеризувався політичною стабільністю, тоді як цілком успішний з економічної точки зору другий президентський термін супроводжувався бурхливими політичними заворушеннями і безславно закінчився на достатньо високому показнику зростання ВВП на 12% [5]. Частково причини цього пов'язані з касетним скандалом і провальним вибором наступника на президентських виборах 2004 року. Однак ці події зіграли роль «спускового гачка», слід зауважити, що у цих подіях приховувалися більш глибокі причини, які були пов'язані, перш за все з тим, що сформована у попередні роки система вступила в протиріччя і з потребами найактивніших верств населення, і з інтересами впливових опозиційних політичних еліт, що не знайшли (чи втратили) своє місце в усталеній владній ієрархії. Перший елітарний бунт проти Президента Л. Кучми у 2001 році не увінчався успіхом тому,

що ресурси правлячої системи ще не були вичерпані, і для переважної більшості населення збереження стабільності мало більше значення, ніж можливість відправити Л.Кучму у відставку [3].

Навпаки, перед 2004 роком спостерігалось зростання рівня життя і соціального самопочуття більшості населення. Відчувши певну свободу від втомної боротьби за фізичне виживання, чимало громадян України виявили інтерес до політичних подій, пов'язаних із закінченням «епохи Кучми» і необхідністю вибору його спадкоємця. Різке зростання політичної участі громадян України в останній період президентської виборчої кампанії 2004 року, протистояння влади та опозиції за підтримки значної кількості людей по всій країні з центром на Майдані Незалежності у Києві, визнання другого туру президентських виборів недійсними та неконституційне призначення повторного голосування, перемога В. Ющенка – всі ці події стійко утвердились у свідомості українця як «помаранчева революція».

Протестний рух 2005-2010 років носить порівняно пасивний характер в сфері політики. Так у 2005 році найбільше (половина респондентів – 50,7 %) вважали, що події в країні розвиваються у правильному напрямі. Інститутом соціології НАН України на основі опитувань було отримано результати, які дають змогу спостерігати динаміку громадсько-політичних практик, зокрема й деяких протестних дій в Україні. Дослідники наголошують, що після подій 2004 р. природнім було зниження політичної активності. Згідно опитування у жодному із перелічених у анкеті заходів не брали участі у 2006 р. – 64,7%, у 2007 р. – 79,9%, у 2009 р. – 83,% [11]. У незаконних акціях протесту брали участь менше 1%, проте простежується тенденція до збільшення кількості їх учасників, тоді як кількість учасників законних мітингів та демонстрацій зменшилася від 7, 9% у 2006 р. до 4% у 2009 р. Загалом, дані показують, що участь населення у протестних діях незначна, проте її кількість збільшується [12]. У цей період можна казати про відсутність яскраво-вираженого механізму зв'язку між політичними силами та масовою протестною активністю.

Наступний етап протестного руху починається після виборів президента України 2010 року і продовжується до кінця 2013 року. У період з вересня 2010 до березня 2011 року основним чинником протестів на політичному ґрунті стала реакція окремих суспільних груп на ініційовані владою реформи. Ні прийняття нового

податкового кодексу, ні мовний закон не зміг у достатній мірі мобілізувати народ на боротьбу. Проте за даними соціологів протягом 2011-2012 років протестна активність українців наростала, проте не мала необхідного концентрованого розмаху [8-9]. 2012-2013 роки стали рекордними в плані кількості протестів.

До того ж, до 2013 року держава була перетворена на механізм системної корупції і витіснення на узбіччя фінансово-політичних угруповань, які разом з «сім'єю» були акціонерами Партії регіонів, що підірвало внутрішню стійкість режиму і посилили опір різних фрагментів українського суспільства.

Панування Віктора Януковича консолідувало проти себе несумісні раніше групи в один антиурядовий рух. Соціал-націоналісти і проєвропейські ліберали, праві і ліві, активісти протестних рухів і байдужі до листопада 2013 громадяни вимушено об'єдналися в спробі зменшити небезпеку від держави. Внаслідок неефективних каральних і адміністративних заходів влади і глибоких протиріч між навколо владними фінансово-політичними групами, повстанці перемогли в Києві.

Ситуація, що складалась на той час, сприяла формуванню значного протестного потенціалу в Україні, але він актуалізувався суспільно-резонансною подією, яка була інспірована політичними, економічними елітами, що і призвела до виникнення Євромайдана, з яким безпосередньо пов'язаний сучасний етап протестного руху.

Нинішній етап пов'язаний з ескалацією протестного руху. Саме він призвів до тих подій, що не закінчилися і до сьогодні. Євромайдан – це явище, яке є чимось значно більшим, ніж протест проти відмови від Асоціації з ЄС, це широкомасштабний антивладний, протисистемний рух, що об'єднав у собі великі верстви громадян. Події сьогодні можна порівняти з вибухом невдоволення владою, прояву громадянської активності та свободи. Подібний пік-вибух масової мобілізації можна було спостерігати під час четвертого етапу протестного руху у 2004 році. Несправедливість, відверте нехтування правами людей, нездійсненні мрії і сподівання сприяли об'єднанню людей на спільну дію. Така дія стає тим атрактором, який впливаючи на систему приводе її до біфуркаційної точки, що може закінчитись як порядком так і хаосом.

Розглянувши етапи розвитку протестного руху в Україні, доцільним вдається використання теоретичної моделі, яка була

запропонована Ольшанським, щодо розвитку масових настроїв. Науковець виокремлює 4 основних етапи: від бродіння та повороту, до підйому і відкату [6]. Коли протестні настрої з 1991 року по 1999 рік мали форму бродіння, що характеризувалось невиразним занепокоєнням, відчуттям соціально-політичного дискомфорту. Відбувається атамізоване, неоформлене в ідеологічному плані невдоволення, що у більшості носить суто економічний характер.

Наступний етап – поворот – коли відбувається якісна зміна стану настроїв політичних мас. Невиразні відчуття і розпливчасті переживання кристалізуються і набувають певні політичні форми. Від первинної «незадоволеності», що виникає з приводу тих або інших конкретних сфер життя, іде поворот до афектно-когнітивних розбіжностей бажаного і реального життя, причини яких бачаться в політичній сфері, конкретно – в устрої влади [6]. І протестні акції УБК є цьому доказом.

Підйом, за Ольшанським, пов'язаний з появою дійсно масових настроїв [6]. До цього часу зі всієї безлічі конкретних настроїв, пов'язаних з окремими явищами, що викликали їх, і процесами, виділяється домінантний політичний настрій, який формує масу. За рахунок циркуляції цей настрій швидко посилюється, досягаючи такого рівня інтенсивності, який потребує негайного розв'язання. Цей період в Україні, на відмінну від інших був досить короткочасним, його можна пов'язати з подіями «помаранчевої революції» у листопаді-грудні 2004 року. Коли кожен п'ятий українець прийняв участь у цих подіях, відбулась загальна мобілізація мас. Перший цикл, який тривав 13 років, закінчився помаранчевою революцією, яка сприяла відкату протестних настроїв. Ілюзорно були задоволені вимоги протестної маси, в результаті чого спостерігається відкат у 2005 році. Але вже у 2008 році Україна повернулась до вихідної точки 1991 року, що, правда, на зовсім іншому рівні. Розпочався наступний цикл. Спостерігаються зміни у суспільних настроях в сторону напруженості, що дає підстави говорити про формування нового етапу бродіння, який демонструє циклічність розвитку протестних настроїв.

З 2010 р. по 2013 р. ми можемо казати про поступовий перехід до стадії повороту. Не дивлячись на те, що у 2012 році відбулись вибори до Верховної Ради, а масової мобілізації не спостерігалось, що можна пояснити тим, що опозиційні сили, уособлювали в собі саме ті представники, які не виправдали «постпомаранчеві очікування»,

все ж кількість виступів саме політичного спрямування збільшувалась, суспільство все більш усвідомлювало, криза криється саме в політичному устрої правлячої влади. До кінця 2013 р. з усієї безлічі конкретних настроїв, пов'язаних з окремими викликами їх явищами і процесами, виділяється домінантний політичний настрій. Відповідаючи найбільш поширеним домаганням, він швидко поширився, формуючи масу – «Євромайдан». На цій стадії настроїв вже був цілком оформлений в ідеологічному і політичному відношенні, за ним стояли необхідні гасла, він викликав конкретні політичні дії. Зазвичай ця стадія веде до реалізації домагань і, тим самим, до розв'язання невдоволення. В результаті чого настає четвертий етап – відкат. Але, спостерігаючи українські реалії, стає зрозумілим, що поки зарано говорити про стадію відкату у другій хвилі існування українського протестного руху. На відміну від стадії підйому першої хвилі, яка тривала незначний проміжок часу, події які розпочались наприкінці 2013 р. досі не вщухають, хоча і мають зовсім інший вигляд.

Таким чином, сьогодні суспільство опинилося в ситуації як з складно передбачуваним нинішнім, так і не прогнозованим і загрозливим майбутнім станом буття.

***Бібліографічний список::***

1. Вибори Президента 1999 року. Результати голосування [Електронний ресурс] / / Центральна Виборча Комісія України. Офіційний веб-сайт. – 1999. – Режим доступу: <http://www.cvk.gov.ua/pls/vp1999/WEBPROC0>.
2. Голов О. Росіяни й українці у травні 1998 р.: сприйняття та оцінки поточної ситуації / О. Голов // Соціологія: теорія, методи, маркетинг. – 1999. – № 1. – С. 131 – 132.
3. Головаха Е. И. Панина Н.В. Основные этапы и тенденции трансформации украинского общества: от перестройки до «оранжевой революции» / Е. И. Головаха, Н. В. Панина // Социология: теория, методы, маркетинг. – 2006. – № 3. – С. 32 – 51.
4. Головаха Е. И. Постсоветская деинституционализация и становление новых социальных институтов в украинском обществе / Е. И. Головаха, Н. В. Панина // Социология: теория, методы, маркетинг. – 2001. – № 4. – С. 5 – 22.
5. Державна служба статистики України. Офіційний веб-сайт. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua/>
6. Ольшанский Д. В. Массовые настроения в политике / Д. В. Ольшанский. – М.: Прин-Ди, 1995. – 180 с.

7. Поточний архів профспілкового комітету в/о «Артемвугілля», м. Горлівка, ф. 2197, оп. 3, спр. 456, червень 1993 р., 10 арк.
8. Протести, перемоги і репресії в Україні за 2011 рік [Електронний ресурс] // Центр дослідження суспільства. Офіційний веб-сайт. – 2011. – Режим доступу: <http://cedos.org.ua/protestmonitor/reports/2011>.
9. Протести, перемоги і репресії в Україні за 2012 рік [Електронний ресурс] // Центр дослідження суспільства. Офіційний веб-сайт. – 2012. – Режим доступу: <http://cedos.org.ua/protestmonitor/reports/2012>.
10. Рябчук М. Залежність від шляху [Електронний ресурс] / М. Рябчук // Українська правда. – 7 січня 2010. – Режим доступу: <http://www.pravda.com.ua/articles/2010/01/7/4587024/?attempt=1>.
12. Українське суспільство 1992-2010. Соціологічний моніторинг: наук. вид. / НАН України, Ін-т. соціології; [за ред. В. М. Ворони, М. О. Шульги]. – Київ: ІС НАНУ, 2010. – 636 с.
13. Українське суспільство 1992-2008 рр. Соціологічний моніторинг: наук. вид. / НАН України, Ін-т. соціології; [за ред. В. М. Ворони, М.О. Шульги]. – Київ: ІС НАНУ, 2008. – 656 с.
14. Українське суспільство 1994-2004. Моніторинг соціальних змін: монографія / НАН України, Ін-т. соціології; [за ред. В. М. Ворони, М. О. Шульги]. – Київ: ІС НАНУ, 2004. – 708 с.

*Протест в современном мире получил широкий размах, став, таким образом, не только актуальной, но и острой проблемой. Все эти массовые акции ставят перед исследователями не столько задачу изучения отдельных акций, сколько понимание закономерностей развития протестного движения, для выявления различных сценариев дальнейших событий. В статье предложены этапы протестного политического движения в Украине. На основе рассмотренных этапов считается целесообразным наложение полученных результатов на циклично-волновую теорию развития общественно-политических процессов.*

*The protest has had a wide scale in the modern world, so that it became not only relevant, but also an acute problem. All these mass actions of political protest make researchers not only to study the problem of individual stocks, but also to understand the laws of the protest movement for to identifying various scenarios of further developments. Stages of the protest political movement are proposed on the basis of characteristics of the social and power relations in the article. The imposition of the results on the cyclically-wave theory of socio-political processes based on appropriate steps.*

Стаття надійшла до редколегії 14.11.2016

УДК 352.075.1

Глибка А. О., КНУ імені Тараса Шевченка

## **ФУНКЦІЇ МІСЦЕВОГО САМОВРЯДУВАННЯ В УМОВАХ ТРАНСФОРМАЦІЇ ПОЛІТИЧНОЇ СИСТЕМИ УКРАЇНИ**

*У статті досліджується сутність функцій місцевого самоврядування в умовах розвитку та трансформації політичної системи України. Автор акцентує увагу не тільки на необхідності запровадження нових функцій, але й на розвитку та переосмисленні змістовного наповнення функцій, які є усталеними для місцевого самоврядування. Пропонується активний розвиток соціальної та інформаційної функцій місцевого самоврядування.*

Постановка проблеми. Питання функцій місцевого самоврядування як інституту громадянського суспільства є досить актуальним в контексті стрімкого розвитку суспільних відносин та трансформації політичної системи України. Трансформаційні процеси, що активно проходять в нашій державі, призводять до необхідності переосмислювати сутність та призначення місцевого самоврядування, що в першу чергу реалізується через його функції. Саме функції місцевого самоврядування є відображенням його політичної природи, показником рівня його розвитку та напрямку його реалізації. Виходячи з цього, важливим завданням, що стоїть перед політологією, є удосконалення напрямків функціонування місцевого самоврядування, визначення пріоритетних векторів впливу, секторів, які необхідно розвивати у відповідь на виклики сьогодення.

В даному контексті обґрунтованою є позиція О.В. Батанова, який зазначає, що повною мірою визначивши функції муніципальної влади, можна уявити, яку роль вона відіграє у механізмі вирішення питань місцевого значення та надання публічних послуг населенню, у громадянському суспільстві, політичній системі суспільства, конституційному механізмі взагалі та яке її соціально-політичне призначення [1, с. 369].

Ступінь розробленості проблеми. Проблематикою місцевого самоврядування займався ряд вчених, серед яких: О.В. Батанов, А.С. Матвієнко, С.М. Бугай, Г.В. Макаров, В.С. Куйбіда, А.І. Некряч, В.В. Марчук, В.І. Гладій.

Метою статті є дослідження функцій місцевого самоврядування та визначення необхідності удосконалення та переосмислення функцій місцевого самоврядування в умовах трансформації політичної системи України.

Виклад основного матеріалу. Політична система України станом на сьогодні перебуває у динамічному стані, що зумовлюється низкою факторів. В першу чергу, на політичну систему вагомий вплив здійснює безперервний розвиток суспільних відносин, активні тенденції до становлення громадянського суспільства, наполегливі спроби його демократизації та гуманізації. Однак, також можна назвати і негативні фактори формування сучасної політичної системи України, серед яких варто підкреслити стрімке падіння авторитету політичної еліти, нестабільність влади. Всі ці зміни та умови трансформації впливають безпосередньо на інститути, які формують структуру політичної системи, одним з яких являється місцеве самоврядування.

Підтримуємо позицію М. Кельмана та О. Мурашина з приводу того, що політична система – це інтегрована сукупність державних і недержавних соціальних інститутів, які здійснюють владу, управління справами суспільства, регулюють взаємовідносини між громадянами, соціальними групами, націями, державами, що забезпечують стабільність суспільства, певний соціальний порядок [2, с.145]. Відповідно, місцеве самоврядування є недержавним інститутом, який здійснює управління, а отже становить невід'ємний елемент політичної системи. Саме тому, процеси трансформації політичної системи та місцевого самоврядування не можуть проходити окремо, а навпаки, повинні обумовлювати один одного.

Станом на сьогодні місцеве самоврядування є одним із центральних інститутів публічної влади, який потребує нагального реформування. Дана форма реалізації народовладдя є суттєвим показником демократизації та гуманізації суспільства. Тому в умовах розвитку політичної системи України необхідно ґрунтовно підійти до розширення функціонального арсеналу місцевого самоврядування та удосконалення його змістовного наповнення. Мова йде не тільки про пошук нових напрямів діяльності місцевого самоврядування, а й про критичне осмислення вже існуючих функцій, наповнення їх змістом, який відповідає потребам суспільства.

Не можна не погодитися із позицією А.С. Матвієнка, який зазначає, що важливим пріоритетним напрямом реформування

політичної системи має стати організація такої системи місцевого самоврядування, яка максимально забезпечить задоволення інтересів громадян у всіх сферах їх життєдіяльності [3, 275]. Ми підтримуємо дану ґрунтовну позицію і зазначаємо, що враховуючи той факт, що місцеве самоврядування є в першу чергу механізмом здійснення управління на суспільство, то питання напрямів здійснення даного впливу є принциповим в контексті становлення громадянського суспільства. Функції місцевого самоврядування повинні в першу чергу реалізовуватися в напрямку забезпечення стабільності та упорядкованості відносин на місцевому рівні та гарантування конституційного права громадян на місцеве самоврядування, тобто можливість вирішувати питання місцевого характеру самостійно.

У 2008 р. було прийнято Європейську хартію міст – II (Маніфест нової урбаністики), призначенням якої в першу чергу став процес адаптації функцій та діяльності місцевого самоврядування до умов сучасності. Так, у Маніфесті зазначено, що міське планування, розвиток і управління має призвести до створення: міста, для якого центральний пріоритет матимуть інтереси і потреби громадян; концепції сталого розвитку міст з урахуванням місцевих та глобальних змін у навколишньому середовищі; згуртованих міст, які прагнуть розвивати максимально можливу соціальну згуртованість всередині та між собою; сучасних міст як центрів науки і культури, освіти та інновацій, творчої різноманітності [4]. Тобто на міжнародному рівні формується чітка позиція щодо переосмислення змістовного наповнення та функціонального призначення місцевого самоврядування у відповідь на динаміку суспільних, політичних, економічних відносин як в кожній окремій країні, так і у всьому світі.

Враховуючи вищезазначене, варто відзначити, що становлення громадянського суспільства потребує розробки новітніх підходів і до розуміння функцій місцевого самоврядування, тому надзвичайно важливим питанням в контексті визначення сутності місцевого самоврядування в умовах трансформації політичної системи є дослідження його функціонального арсеналу.

В контексті дослідження природи функцій місцевого самоврядування, варто вирішити питання щодо співвідношення функцій місцевого самоврядування та функцій держави. І.В. Дробуш зазначає, оскільки місцеве самоврядування є суспільною, грома-

дівською інституцією, то і функції його представницьких органів мають громадівський, а не державний характер. Адже, держава не може взяти на себе розв'язання всіх питань, так як і право не може регулювати весь комплекс суспільних відносин, а регулює їх частково. Тому ряд питань віднесено до компетенції органів самоврядування. Таким чином, функції зумовлені природою, місцем органів самоврядування в системі народовладдя, завданнями та цілями, на досягнення яких спрямована їх діяльність [5, с. 6]. Ми вважаємо дану позицію обґрунтованою, оскільки не можна ототожнювати функції місцевого самоврядування та функції держави, дані функції є автономними. Однак, недоцільною є позиція відокремленості функцій місцевого самоврядування та держави, оскільки для забезпечення становлення громадянського суспільства функції місцевого самоврядування повинні доповнювати функції держави, перебувати з останніми в тісному взаємозв'язку та бути взаємообумовленими. Безперечно, функції місцевого самоврядування мають особливу природу, пов'язану із реалізацією народовладдя, однак не виправданим є позиціонування функцій місцевого самоврядування як абсолютно відмежованих від функцій держави. Правова природа функцій місцевого самоврядування безпосередньо і впливає із сутності народовладдя, можливості самостійно вирішувати питання місцевого значення відповідним суб'єктом місцевого самоврядування. В даному випадку, варто зазначити, що кожен суб'єкт здійснює відповідні функції в межах своїх повноважень. В свою чергу місцеве самоврядування контролю здійснення державою своїх функцій і навпаки.

На нашу думку, функціями місцевого самоврядування є основні напрями та орієнтири діяльності органів місцевого самоврядування щодо вирішення питань місцевого значення в межах, що базуються на положеннях Конституції і законів України. В силу свого специфічного статусу, органи місцевого самоврядування мають надзвичайно широкий спектр функцій, від реалізації яких залежить ефективність місцевого самоврядування в цілому.

Дискусійним питанням являється також класифікація функцій місцевого самоврядування. Так, О.А. Котельникова дає перелік наступних функцій місцевого самоврядування: забезпечення участі населення у вирішенні місцевих справ (питань); управління місцевою муніципальною власністю і фінансовими засобами; забезпечення розвитку відповідної території; соціально-культурне,

комунально-банківське й інше обслуговування населення: охорона громадського порядку, забезпечення режиму законності на відповідній території; захист інтересів і прав місцевого самоврядування [6, с.81-82]. Однак, на нашу думку дана позиція є спірною, оскільки автор перелічує не самі функції, а змістовне наповнення окремих функцій. Так, забезпечення участі населення у вирішенні місцевих справ входить до змісту політичної функції, забезпечення режиму законності на відповідній території реалізується за допомогою правоохоронної функції місцевого самоврядування.

Слушною є позиція Б.А. Руснак з приводу змістовного наповнення окремих функцій місцевого самоврядування. Так, на думку вченої, політичні функції покликані забезпечувати реалізацію громадянами конституційного права брати участь в управлінні державними та громадськими справами. Вони полягають у формуванні (обранні) громадянами органів місцевого самоврядування. Економічні функції полягають у розгляді і вирішенні економічних питань місцевого значення, у тому числі діяльності щодо утворення, реорганізації та ліквідації комунальних підприємств, а також здійсненні контролю за їх діяльністю; у виконанні програм економічного розвитку відповідних адміністративно-територіальних одиниць тощо. Соціальні і культурні функції проявляються у вирішенні різноманітних соціально-культурних питань місцевого значення, реалізації програм соціально-культурного розвитку, управлінні закладами освіти, охорони здоров'я, культури, оздоровчими закладами, які належать територіальним громадам, створенні умов для розвитку культури, сприянні відродженню осередків народної творчості, національно-культурних традицій населення, художніх промислів і ремесел тощо. Екологічна функція полягає у створенні місцевих програм і в участі у підготовці загальнодержавних і регіональних програм охорони довкілля [7, с. 63-64].

Незважаючи на чіткість та обґрунтованість визначення змістовного наповнення вищезазначених функцій місцевого самоврядування, варто зазначити, що даний перелік необхідно доповнити й іншими функціями. Так, Гудзь Т.І. виділяє правоохоронну функцію місцевого самоврядування і зазначає, що на даному етапі муніципального розвитку реалізація правоохоронної функції місцевого самоврядування в Україні здійснюється у чотирьох правових формах діяльності: установчій, нормотворчій, правозас-

тосовчій та контрольній [8, с. 75]. На нашу думку, дану функцію доцільніше визначати як функцію правопорядку, оскільки діяльність із забезпечення правопорядку безпосередньо включає в себе правоохоронну діяльність місцевого самоврядування. Функція правопорядку є однією із основоположних функцій місцевого самоврядування, адже органи місцевого самоврядування приймають рішення, які є обов'язковими для відповідної територіальної громади. Дані рішення є результатом нормотворчого провадження органів місцевого самоврядування, саме вони безпосередньо забезпечують життєдіяльність територіальної громади. Тому ми вважаємо, що в умовах трансформації політичної системи України повинна розвиватися і така функція місцевого самоврядування як функція правопорядку шляхом удосконалення конкретних форм її реалізації. Станом на сьогодні, основною проблемою на шляху до удосконалення практичного втілення доктринальних положень щодо нормотворчого провадження органів місцевого самоврядування як однієї із фундаментальних форм реалізації функції правопорядку є відсутність законодавчого закріплення переліку стадій та вимог до їх здійснення. Проект Закону «Про нормативно-правові акти» є способом вирішення даного питання, однак, наразі, відсутній єдиний нормативно-правовий акт, що визначав би правила законодавчої техніки, які повинні застосовуватися при підготовці нормативно-правових актів. У зв'язку з цим виникають проблеми в ході реалізації функції правопорядку в цілому, оскільки якість рішень органів місцевого самоврядування безпосередньо впливає на якість та ефективність реалізації народовладдя.

Як слушно зазначає Т.В. Котенко, окремий блок напрямів вдосконалення місцевого самоврядування становить проблематика трансформації соціальної основи місцевого самоврядування, тобто самого суспільства, де функціонує місцеве самоврядування [9, с. 81].

Це призводить до гострої необхідності у розвитку соціальної функції місцевого самоврядування. В даному контексті не можна не погодитися з І.В. Дробуш, яка зазначає, що саме реалізація соціальної функції місцевого самоврядування яскраво демонструє диспозитивний метод, оскільки в чинному законодавстві відсутній вичерпний перелік питань місцевого значення, а, враховуючи природу місцевого самоврядування, його соціальну спрямованість,

пріоритетність соціальної функції та різноманітність способів та засобів її реалізації, які залежать від того, хто її реалізує, та на якому територіальному рівні, закріпити такий перелік є неможливим та немає в цьому об'єктивної потреби [10, с. 95]. Соціальна функція місцевого самоврядування – це одна із точок відліку становлення громадянського суспільства та соціальної держави, оскільки ефективність місцевого самоврядування проявляється у тому, наскільки впорядкованою є соціальна сфера життя суспільства.

Аналізуючи функції місцевого самоврядування в умовах трансформації місцевого самоврядування, варто звернути увагу і на інформаційну сферу. На нашу думку, слід виділяти окрему інформаційну функцію місцевого самоврядування, адже в умовах розвитку інформаційного суспільства та новітніх технологій інформація стає вагомим засобом впливу. Положення щодо інформування органами місцевого самоврядування з приводу своєї діяльності містяться у законодавстві України. Так, ст. 34 Конституції України гарантує кожній людині та громадянину право вільно збирати, зберігати, використовувати і поширювати інформацію усно, письмово або в інший спосіб. Нормативно-правові акти органів місцевого самоврядування повинні бути доведені до відома громадськості в установленому законом порядку. Саме своєчасне інформування впливає на чинність відповідного документу.

Не менш важливим аспектом діяльності органів місцевого самоврядування є інноваційна сфера. Станом на сьогодні просто неможливо здійснювати ефективне управління, не застосовуючи інноваційних технологій, що розроблені сучасною наукою. Тому функціональний арсенал місцевого самоврядування повинен бути поповнений інноваційною функцією, яка передбачає застосування органами місцевого самоврядування сучасних методів управління, забезпечення розвитку територіальної громади, постійне удосконалення життя членів територіальної громади. Функціональна складова інновацій в органах місцевого самоврядування, зокрема управлінських інновацій у міських радах, має низку суттєвих аспектів:

інновації є каналом втілення в управлінську практику досягнень людського інтелекту, сучасних соціальних практик, результатів нових інформаційних технологій, що сприяє інтелектуалізації управлінської діяльності, підвищенню її наукоємності, реалізації закономірностей інтелектуалізації управлінської діяльності;

за допомогою інновацій розширюється коло управлінських функцій органів місцевого самоврядування та якість їх реалізації, що сприяє задоволенню потреб кожної людини і суспільства загалом;

інновації дають можливість залучати до управління нові ресурси, здійснювати управлінські функції з меншими затратами праці, ресурсів, часу;

концентрація інновацій в управлінській сфері допомагає привести структуру та суть місцевого самоврядування у відповідність із структурою соціальних потреб постіндустріального суспільства, що за своєю природою є інноваційним [11, с. 14].

Варто зазначити, що в Законі України «Про місцеве самоврядування в Україні» відсутній чіткий перелік функцій місцевого самоврядування, наявність відповідних функцій можна тлумачити, виходячи із повноважень органів місцевого самоврядування. Ми вважаємо, що така позиція законодавця не є обґрунтованою, оскільки поняття «повноваження» та «функції» мають різне змістовне наповнення. Повноваження відповідних органів місцевого самоврядування формуються виходячи із його функцій та безпосередньо для їх реалізації. До основних повноважень територіальної громади як суб'єкта місцевого самоврядування можна віднести: економічний розвиток, розвиток інфраструктури, формування стратегії розвитку відповідної територіальної громади, питання містобудування, соціально-культурні повноваження, забезпечення житлово-комунальними послугами, забезпечення транспортного обслуговування населення, гарантування та забезпечення громадської безпеки, питання освіти, охорони здоров'я, забезпечення благоустрою відповідної території.

Однак, на нашу думку, важливим питання в умовах розвитку місцевого самоврядування є закріплення системи його функцій на законодавчому рівні. Закріплення функцій як реальних правових інструментів є юридичним гарантом їх здійснення. Функції органів місцевого самоврядування містять в собі широке культурне та соціальне наповнення, адже сприяють розвитку демократії у суспільстві та забезпеченню реалізації прав територіальної громади.

Висновки. Враховуючи вищезазначене варто зробити наступні висновки. В процесі трансформації політичної системи України особливої значущості набуває проблематика переосмислення

змістовного наповнення функцій місцевого самоврядування, дослідження їх сутності, специфіки реалізації кожної з функцій в умовах сучасного суспільства. Удосконалення функцій місцевого самоврядування дозволить розробити ефективний механізм їх реалізації з метою гарантування кожному громадянину права на місцеве самоврядування.

***Бібліографічний список:***

1. Батанов О.В. Муніципальна влада в Україні: проблеми теорії та практики : монографія / відп. ред. М. О. Баймуратов. – К. : Видавництво «Юридична думка», 2010. – 656 с.
2. Кельман М. С. Загальна теорія держави та права : підручник / М. С. Кельман, О. Г. Мурашин, Н. М. Хома. – Львів, 2003. – С. 413.
3. Матвієнко А. С. Політико-правові засади територіальної організації держави: світовий досвід і Україна : монографія / А. С. Матвієнко. – К. : Ін-т держави і права ім. В.М. Корецького НАН України, 2015. – 376 с.
4. European Urban Charter II. Manifesto for a new urbanity [Електронний ресурс] // Website of Congress of Local and Regional Authorities of the Council of Europe. – Режим доступу: <https://wcd.coe.int/ViewDoc.jsp?id=1302971>
5. Дробуш І. В. Функції представницьких органів місцевого самоврядування в Україні : атореф. дис. ... канд. юрид. наук / І. В. Дробуш. – К. : Інститут держави і права імені В.М. Корецького НАН України, 2002. – 14 с.
6. Котельникова Е. А. Административное право : учебник / Е. А. Котельникова, И. А. Семенцова, М. Б. Смоленский. – Ростов-на-Дону : Феникс, 2002. – 352 с.
7. Руснак Б. А. Місцеве самоврядування в Україні: теорія і практика. Посібник для депутатів місцевих рад та сільських, селищних, міських голів / Б. А. Руснак. – Одеса, 2011. – 536 с.
8. Гудзь Т. І. Форми реалізації правоохоронної функції місцевого самоврядування / Т. І. Гудзь // Право і суспільство. – 2011. – № 3. – С. 70-75.
9. Котенко Т. В. Тенденції розвитку функцій місцевого самоврядування в умовах розбудови громадянського суспільства / Т. В. Котенко // Часопис Київського університету права. – 2012. – № 1. – С. 80-84.
10. Дробуш І. В. Соціальна функція місцевого самоврядування: її структура, сутність та зміст / І. В. Дробуш // Вісник Центральної виборчої комісії. – 2015. – № 2 (32). – С. 90-96.
11. Морозов Ю. П. Инновационный менеджмент : учеб. пособие / Ю. П. Морозов, А. И. Гаврилов, А. Г. Городнов. – 2-е изд. – М. : ЮНИТИ-ДАНА, 2003. – 471 с.

*В статье исследуется сущность функций местного самоуправления в условиях развития и трансформации политической системы Украины. Автор акцентирует внимание не только на необходимость внедрения новых функций, но и на развитии и переосмыслении содержания наполнения функций, которые являются общепринятыми для местного самоуправления. Предлагается активное развитие социальной и информационной функций местного самоуправления.*

*The article examines the nature of local government functions in the development and transformation of the political system of Ukraine. The author focuses not only on the need to introduce new features, but also on the development and content of rethinking the functions that are established for local governments. It is proposed to active development of social and information functions of local government.*

Стаття надійшла до редколегії 02.11.2016

УДК 332.14(477)

**Краснопольська Т. М., НУ «ОЮА»**

## **РЕГІОНАЛЬНА ПОЛІТИКА УКРАЇНИ: ТИПИ ТА ІНСТРУМЕНТИ**

*В статті розглянуто поняття, основні принципи та цілі регіональної політики. Визначено основні інструменти реалізації регіональної політики в Україні, запропоновано заходи щодо підвищення ефективності регіональної політики, в тому числі створення системи моніторингу такої політики на рівні держави.*

Збереження і зміцнення цілісності держави, економічне зростання та підвищення добробуту народу є основними факторами сталого розвитку держави. Оскільки цілями регіональної політики в тій чи іншій мірі є всі три згаданих вище чинника, то не можна заперечувати, що вибір правильної регіональної політики надає далеко не другорядне вплив на формування майбутнього всієї країни.

Перехід до сталого розвитку України буде можливий тільки тоді, коли буде забезпечено сталий розвиток всіх її регіонів. Переосмислення раніше сформувалася регіональної політики

*В статье исследуется сущность функций местного самоуправления в условиях развития и трансформации политической системы Украины. Автор акцентирует внимание не только на необходимость внедрения новых функций, но и на развитии и переосмыслении содержания наполнения функций, которые являются общепринятыми для местного самоуправления. Предлагается активное развитие социальной и информационной функций местного самоуправления.*

*The article examines the nature of local government functions in the development and transformation of the political system of Ukraine. The author focuses not only on the need to introduce new features, but also on the development and content of rethinking the functions that are established for local governments. It is proposed to active development of social and information functions of local government.*

Стаття надійшла до редколегії 02.11.2016

УДК 332.14(477)

**Краснопольська Т. М., НУ «ОЮА»**

## **РЕГІОНАЛЬНА ПОЛІТИКА УКРАЇНИ: ТИПИ ТА ІНСТРУМЕНТИ**

*В статті розглянуто поняття, основні принципи та цілі регіональної політики. Визначено основні інструменти реалізації регіональної політики в Україні, запропоновано заходи щодо підвищення ефективності регіональної політики, в тому числі створення системи моніторингу такої політики на рівні держави.*

Збереження і зміцнення цілісності держави, економічне зростання та підвищення добробуту народу є основними факторами сталого розвитку держави. Оскільки цілями регіональної політики в тій чи іншій мірі є всі три згаданих вище чинника, то не можна заперечувати, що вибір правильної регіональної політики надає далеко не другорядне вплив на формування майбутнього всієї країни.

Перехід до сталого розвитку України буде можливий тільки тоді, коли буде забезпечено сталий розвиток всіх її регіонів. Переосмислення раніше сформувалася регіональної політики

в зв'язку з реаліями і завданнями XXI століття і врахуванням досягнень та накопиченого досвіду інших країн в розробці цього питання вкрай важливо для України сьогодні.

В останні роки, у зв'язку з високою актуальністю даної тематики, спостерігається збільшення інтересу вітчизняних та зарубіжних дослідників до теми «регіональної політики».

Окремі аспекти регіональної політики України розглядаються в працях Б. Данилишина, М. Долішного, Я. Жаліла, Б. Кваснюка, В. Керецмана, М. Козоріз, Е. Лібанової, В. Мікловди, О. Оболенського, Я. Олійника, А. Павлюк, С. Пирожкова, С. Романюка, Д. Стеценка, М. Чумаченька та інших вітчизняних дослідників.

Серед російських авторів можна виділити групу вчених, що мали описові роботи, присвячені регіональній політиці окремих країн або групи країн (М.А Павлова, Н.І. Ларіна, А.А. Кисельникова, Ю.М. Гладкий, А.І. Чистобаєв тощо), а також групу дослідників, які аналізували окремі аспекти регіональної політики (О.В. Вітковський, О.В. Кузнєцова, В. Золотарьов, В. Наливайко, Е. Чебанов, Н. Невська, Е. Бабаян а інші).

Регіональна політика є інструментом, чинним в умовах різних економічних формацій. Уявлення про регіональну політику увійшли не тільки в повсякденну практику економічно розвинутих країн, а й стали основою для розробки ряду програмних документів державного та міждержавного характеру.

Класичне визначення регіональної політики належить Е.Б. Алаєву: «сфера діяльності з управління економічним, соціальним та політичним розвитком країни в просторовому, регіональному аспекті» [1].

Акцент на діяльність держави простежується у визначенні, запропонованому вченим С.С. Артоболевським, «регіональною політикою слід вважати будь-яку діяльність держави, усвідомлено спрямовану на досягнення тих чи інших зрушень в територіальній структурі суспільства та/або господарства» [2]. Як правило, мова йде про діяльність центральних органів влади – і в федеральних, і унітарних державах.

Грунтуючись на аналізі вже наявних досліджень можна відзначити, що факт існування територіальних відмінностей ще не означає автоматичної появи регіональної політики. Тут можливі два варіанти її виникнення: присутність зовнішніх (по відношенню до регіону) політичних сил, які вважають цей регіон зоною своїх

інтересів і реалізують свої економічні і соціальні програми на його території; в самому регіоні формуються соціальні верстви і групи, що проголошують соціально-економічний розвиток території своєї політичної метою. Останні проводять регіональну політику, виходячи з територіального інтересу, який проявляється в соціальній або політичній сфері.

Таким чином, регіональна політика представляє собою державні заходи щодо перерозподілу ресурсів між регіонами країни заради заданих цілей, що характеризуються довгостроковістю. Така політика може бути усвідомленою (цілі продумані і поставлені саме як регіональні), «напівусвідомленою» (як непрямі регіональні наслідки державних програм, не призначених безпосередньо для регіональних впливів) і неусвідомленою (як регіональні наслідки всіх інших державних заходів).

Практика показує, що цілі і завдання регіональної політики різних держав не можуть збігатися та варіюються в досить широких межах. Разом з тим існують загальні, генералізовані цілі, властиві регіональній політиці практично всіх без винятку країн, що її реалізують:

- створення і зміцнення єдиного економічного простору та забезпечення економічних, соціальних, правових і організаційних основ державності;

- відносно вирівнювання умов соціально-економічного розвитку регіонів;

- пріоритетний розвиток регіонів, що мають особливо важливе стратегічне значення для держави;

- максимальне використання природних, в т.ч. ресурсних особливостей регіонів;

- запобігання забрудненню навколишнього середовища, комплексний екологічний захист регіонів та ін.

Основні напрямки регіональної політики західноєвропейських держав переважно пов'язані з долею так званих проблемних регіонів.

Державна стратегія регіонального розвитку на період до 2020 року визначає такі цілі державної регіональної політики:

1. підвищення рівня конкурентоспроможності регіонів;
2. територіальна соціально-економічна інтеграція і просторовий розвиток;
3. ефективне державне управління у сфері регіонального розвитку [3].

Стратегія наголошує на тому, що регіональна політика в Україні вимагає координації її цілей та заходів з пріоритетами галузевих політик у таких сферах, як транспорт та інфраструктура; економічний розвиток та інвестиції; підприємництво і регуляторне середовище; конкурентна політика; ринок праці; освіта і наука; інноваційна діяльність.

Цілі регіональної політики можна поділити на три групи: соціальні, економічні та політичні.

Соціальні цілі регіональної політики, безпосередньо впливають з таких принципів демократичного суспільства як соціальна справедливість та рівноправність громадян. Згідно з цими принципами збалансоване регіональний розвиток має гарантувати всім громадянам незалежність якості життя від регіону, в якому людям випало жити і працювати. Таким чином, регіональна політика повинна бути спрямована на вирівнювання міжрегіональних відмінностей в доходах населення, рівні безробіття, соціальній інфраструктурі, транспортній мережі, комунікації, стані навколишнього середовища і т.п.

Соціальні цілі регіональної політики відрізняються від економічних і політичних, з якими вони не рідко вступають в протиріччя. Економічні цілі можна звести, в основному, до необхідності державного регулювання розміщення інвестицій для більш повного використання факторів виробництва (робочої сили, природних ресурсів віддалених регіонів, неосвоєних земель і т.п.). Переслідування економічних цілей в деяких випадках призводить до посилення соціальних диспропорцій, так як згідно з ними виявляється економічно більш вигідним сприяти розвитку соціально більш благополучних регіонів. З тими політичними цілями, які відносяться до так званих «національних», соціальні цілі практично не вступають в протиріччя. Політичні цілі виражають природне для кожної держави бажання забезпечити свою зовнішню безпеку і територіальну цілісність, що особливо важливо для багатонаціональних держав, для яких найбільш високий ризик регіонального сепаратизму. На противагу до соціальних цілей можуть виступати ті політичні цілі регіональної політики, які відносяться до так званих «прагматичних» цілей, які передбачають використання регіональної політики як засобу політичної боротьби між різними силами.

Визначення співвідношення цілей регіональної політики багато в чому політично обумовлено. У західній літературі детально опи-

сана проблема вибору – «економічна ефективність чи соціальна справедливість». Вирішення цієї проблеми, скоріше, визначає політична ідеологія, пануюча в той чи інший період часу, ніж наукові дослідження.

У різних країнах робиться наголос на різні цілі регіональної політики. Так, наприклад, для таких країн як Греція, Ірландія і Португалія характерно превалювання економічних цілей. Підвищена увага до економічних цілей пов'язана з тим, що в цих країнах відзначається проведення регіональної політики на тлі слабого розвитку національної економіки в порівнянні з іншими країнами-членами ЄС. Контраст в розвитку створює протиріччя між завданнями національного розвитку і ліквідації нерівномірності розвитку окремих регіонів, що призводить до звернення першорядної уваги на проблеми національного економічного розвитку. При цьому, для Іспанії, яка теж відноситься до цієї групи країн, характерним є приділення більшої уваги до соціальних цілей регіональної політики.

У Німеччині та Італії, в яких серед країн ЄС спостерігаються найбільші внутрішні відмінності в рівні розвитку окремих регіонів – між «старими» і «новими» землями Німеччини, а також між північчю і півднем Італії, – велике значення надається соціальним цілям. Традиційно велику увагу соціальним цілям приділяли у Франції. У Сполученому Королівстві спочатку основними були соціальні цілі [4, с. 650-680]. Проте, останнім часом все більша увага приділялася залученню інвестицій у внутрішні райони, а також конкурентоспроможності регіонів.

Для СРСР було характерно превалювання економічних цілей, які трансформувалися в стимулювання припливу фінансових ресурсів у найбільш динамічні регіони, здатні максимально прискорити зростання національної економіки, що призводило до посилення нерівномірності регіонального розвитку. Домінування економічних цілей пов'язано з тим, що в основу районування СРСР були покладені економічні райони, які пізніше стали об'єктами регіональної політики. Економічні райони розвивалися відповідно до законів розвитку виробництва. Найбільш важливим в них вважалася наявність економічної цілісності території, а не однорідність території з якого-небудь іншої ознаки.

В Україні протягом останніх років економічні цілі продовжували переважати над соціальними. Так, інвестиції направлялися

в основному не в економічно слабозвинені райони з метою вирівнювання територіальних диспропорцій, а в конкурентоспроможні, такі, які були здатні розвивати національну економіку.

Останнім часом в Україні також спостерігається посилення ролі політичних цілей, що доходить до домінування цих цілей над іншими. Соціальні цілі регіональної політики в значній мірі замінюються підтриманням фактично сформованих розходжень бюджетної забезпеченості та пом'якшенням найбільш гострих регіональних проявів економічної кризи.

В ході аналізу можна виділити цілий ряд основних політичних принципів, які вимагають проведення регіональної політики в країні і таким чином забезпечують увагу до цих питань з боку політичних сил, що абсолютно необхідно для досягнення поставлених цілей.

Стратегія визначає наступні принципи регіональної політики: конституційність та законність – відповідність Конституції та законам України, міжнародним договорам, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України;

співробітництво – узгодження цілей, пріоритетів, завдань, заходів і дій центральних та місцевих органів виконавчої влади, Верховної Ради Автономної Республіки Крим, органів виконавчої влади Автономної Республіки Крим, органів місцевого самоврядування, забезпечення взаємодії між ними під час формування та реалізації державної регіональної політики;

паритетність – забезпечення рівних можливостей доступу об'єктів державної регіональної політики до ресурсів державної фінансової підтримки регіонального розвитку;

відкритість – прозорість, прогнозованість, передбачуваність, послідовність діяльності органів державної влади, Верховної Ради Автономної Республіки Крим, органів виконавчої влади Автономної Республіки Крим та органів місцевого самоврядування під час формування та реалізації державної регіональної політики;

субсидіарність – децентралізація владних повноважень, їх передача іншим органам на найнижчий рівень управління, які можуть їх реалізувати найбільш ефективно;

координація – взаємозв'язок та узгодженість довгострокових стратегій, планів та програм розвитку на державному, регіональному та місцевому рівні;

єдність – зменшення соціально-економічних диспропорцій між окремими регіонами, забезпечення просторової, політичної, економічної, соціальної, гуманітарної цілісності України;

історична спадкоємність – врахування та збереження позитивного досвіду розвитку регіонів;

сталий розвиток – забезпечення невиснажливого, ощадного та ефективного використання енергетичних, матеріальних, природних та інших ресурсів для задоволення потреб нинішнього покоління з урахуванням інтересів майбутніх поколінь [3].

Основним серед перерахованих вище принципів є конституційність та законність. Важливо, щоб політика мала надійну законодавчу основу. Регіональна політика неминуче передбачає вибір району, для якого виділяються ресурси. Дуже важливо, щоб такий вибір здійснювався відповідно до існуючого законодавства, забезпечуючи таким чином послідовність і прозорість політики, що проводиться, і щоб результати політики доводилися до відома широких кіл громадськості. Якщо не прийняти такий підхід, доцільність дій неминуче буде ставитися під сумнів і навіть дискредитуватися, а сама регіональна політика втратить широку підтримку, яка є необхідною передумовою її успіху. Більш того, загальновизнано, що основні законодавчі норми повинні доповнюватися більш детальними робочими директивами. Таким чином, створюються рамки для прийняття і обґрунтування політичних рішень.

Визначений в Стратегії перелік принципів можна доповнити таким принципом, як довгостроковість. Хоча політика часто розглядається як спосіб вирішення нагальних проблем (наприклад, проблеми безробіття в зв'язку з закриттям виробництв), її основною метою є вирішення довгострокових структурних завдань. Одним з основоположних принципів регіональної політики є те, що доцільніше надавати допомогу регіонам, що зазнають структурних змін, ніж субсидіювати постраждалі галузі економіки або виробництва. Аналогічним чином, політичний акцент робиться на підтримку інвестицій, а не на тривалого субсидіювання.

До принципів регіональної політики також слід віднести її ринкову орієнтацію. Метою регіональної політики є допомога у створенні таких умов, при яких ринкові відносини могли б найбільш ефективно розвиватися. Внаслідок цього, ініціативи регіональної політики спрямовані на вдосконалення структури ринкових відносин і не входять в протиріччя з ними. Метою

є не просто створення робочих місць, а створення надійних і привабливих можливостей отримання роботи. Цей напрямок політики, наприклад, підтримується Директоратом з політики ринкових відносин в країнах ЄС (Competition Policy Directorate). Директорат скасував існуючі субсидії і, спрямовуючи зусилля на вирішення найбільш гострих проблем, прагне зробити так, щоб діяльність в рамках регіональної політики не входила в протиріччя з ринковими відносинами. З іншого боку, існує невеликий ряд винятків із правила ринкової орієнтації. Вони відносяться в першу чергу до таких випадків, коли проведення регіональної політики має позаекономічну мотивацію (наприклад, в скандинавських країнах з низькою густотою населення).

Четвертим аспектом регіональної політики є її просторова спрямованість. Бюджетні обмеження вимагають робити вибір між районами, в які будуть спрямовані ресурси. Це, в свою чергу, вимагає чіткого і обґрунтованого критерію для вибору району, що також є політичним аспектом.

Крім того, регіональна політика вимагає скоординованого політичного підходу. Природа регіональних проблем така, що вона вимагає участі в їх вирішенні цілого ряду національних міністерств і відомств, різних організацій регіонального рівня, а також приватного сектора економіки. Забезпечення економічного розвитку певного регіону вимагає, щоб в його фінансуванні, крім органів, що займаються регіональною політикою, брали участь широке коло осіб і організацій, зацікавлених у такому розвитку. Така вимога спільного фінансування ще підсилює акцент на відносинах партнерства і на необхідності співпраці для досягнення цілей регіональної політики.

Інструменти регіональної політики тісно пов'язані з особливостями регіональної політики певної країни. Перелік інструментів, а також ступінь важливості кожного конкретного інструменту буде змінюватись в різних державах. Проте, з точки зору історичного розвитку виділяють п'ять великих груп інструментів регіональної політики: засоби стримування розміщення нових підприємств у перенаселених районах; просторовий розподіл економічної діяльності держави; фінансове стимулювання компаній; створення інфраструктури; «м'які» заходи стимулювання розвитку.

Слід зазначити, що останнім часом роль засобів стримування та просторового розподілу економічної діяльності держави істот-

но скоротилася, в той час, як фінансове стимулювання, надання інфраструктури і «м'які» заходи стимулювання розвитку використовуються в даний час в більшості країн ЄС.

Фінансове стимулювання полягає в тому, щоб зацікавити фірми розміщувати виробництво або інвестиції в проблемних регіонах – дотації на певні суми інвестицій, кредити, фінансові пільги, субсидії в зв'язку зі створенням робочих місць і т.п. Такі інструменти стимулювання використовуються багатьма країнами ЄС. Крім того, існує більш широка підтримка розвитку бізнес-середовища в проблемних регіонах – допомога, адресована не конкретним фірмам, а скоріше має на меті поліпшити умови ведення бізнесу для всіх фірм даного регіону. Такі заходи можуть полягати в створенні фізичної інфраструктури (як на локальному рівні, так і в перспективі зміни стратегії інвестицій) в комбінації з «м'якшими» елементами інфраструктури, що відносяться, наприклад, до підтримки інформаційних мереж, консалтингової діяльності, освіти, наукових досліджень і технічних розробок.

В Україні основним інструментом регіональної політики є стимулювання розвитку регіонів, яке здійснюється з метою:

забезпечення їх сталого розвитку в інтересах усієї України, підвищення рівня життя населення, подолання бідності та безробіття, формування середнього класу;

ефективного використання економічного, наукового, трудового потенціалу, природних та інших ресурсів, а також особливостей регіонів для досягнення на цій основі підвищення рівня життя людей, оптимальної спеціалізації регіонів у виробництві товарів та послуг;

створення рівних умов для динамічного, збалансованого соціально-економічного розвитку регіонів України;

забезпечення додержання визначених державою соціальних гарантій для кожного громадянина незалежно від місця його проживання;

подолання депресивного стану окремих територій, своєчасного і комплексного розв'язання проблем охорони довкілля [5].

Вітчизняне законодавство визначає, що стимулювання розвитку регіонів має здійснюватись на засадах:

збалансування загальнодержавних, регіональних та місцевих інтересів розвитку, визначення державою з урахуванням пропозицій органів місцевого самоврядування науково обґрунтованих пріоритетних напрямів регіонального розвитку;

програмно-цільового підходу до розв'язання проблем соціально-економічного розвитку, створення сприятливого інвестиційного середовища в регіонах;

максимального наближення послуг, що надаються державними органами та органами місцевого самоврядування, до споживачів цих послуг;

концентрації на конкурсній основі коштів Державного бюджету України, місцевих бюджетів, а також інших ресурсів з метою досягнення найбільш ефективного їх використання для цілей регіонального розвитку;

співробітництва та взаємної відповідальності центральних і місцевих органів виконавчої влади, органів місцевого самоврядування, наукових і громадських організацій та інших суб'єктів у виконанні завдань регіонального розвитку.

Згідно вітчизняного законодавства, основним напрямом серед заходів, спрямованих на розвиток регіонів є стимулювання розвитку депресивних територій, що відбувається шляхом:

цільового спрямування державних капітальних вкладень у розвиток виробничої, комунікаційної та соціальної інфраструктури;

надання державної підтримки, у тому числі фінансової, малим підприємствам, сприяння формуванню об'єктів інфраструктури розвитку підприємництва, таких як бізнес-центри, бізнес-інкубатори, інноваційні та консалтингові центри, венчурні фонди тощо;

спрямування міжнародної технічної допомоги на розв'язання актуальних соціально-економічних та екологічних проблем, а також здійснення інших найважливіших заходів;

сприяння зайнятості населення, забезпечення цільового фінансування програм перекваліфікації та професійного розвитку трудових ресурсів, стимулювання трудової міграції, удосконалення соціальної сфери, зокрема житлового будівництва, охорони здоров'я та охорони довкілля;

надання іншої державної підтримки розвитку таких територій.

Допомога може бути спрямована на поліпшення інвестиційного клімату в кризовому регіоні – створення і модернізація інфраструктури, навчання і перенавчання кадрів і т.д. Все це збільшує інвестиційну привабливість регіону. Можна передати допомогу безпосередньо інвесторам, прямо компенсувавши частину їх витрат.

Допомога може бути більш орієнтована на великі компанії або дрібний і середній бізнес, певні галузі господарства і промисловості або тип проекту. Особливе питання – співвідношення витрат на проект і кількості нових або збережених робочих місць. Ці питання раціональніше вирішувати виходячи з особливостей кожного кризового регіону.

Державні цільові програми соціально-економічного розвитку регіонів можуть відігравати більшу, ніж зараз, роль в «вирівнюванні» регіональної політики. Це може бути досягнуто за рахунок виправлення їх загальновизнаних недоліків. При їх розробці та реалізації повинні враховуватися базові принципи програмного управління; чітко визначатися цілі; чисельність і масштаби програм повинні відповідати наявним ресурсам; відбір повинен проводитися відповідно до чітко сформульованими критеріїв в рамках конкурсних процедур; повинна бути передбачена відповідальність за виконання програм. Періодичне недофінансування програм є, значною мірою, наслідком, а не причиною зазначених вище недоліків.

Для підвищення ефективності програм при вирішенні регіональних проблем можна запропонувати наступні заходи, як:

- розробка порядку формування щорічно оновлюваного офіційного переліку найбільш гострих регіональних проблем; саме вони (а не соціально-економічний розвиток регіонів має стати об'єктом державних цільових програм.

- встановлення формалізованої процедури відбору пріоритетних проблем, для реалізації яких можуть бути гарантовані бюджетні ресурси;

- організація гласного та відкритого конкурсу пропозицій для включення їх в проект урядових пропозицій щодо розробки та реалізації державних програм в майбутньому фінансовому році;

- встановлення порядку проходження пропозицій щодо розробки програм через процедури розробки та затвердження державного бюджету на черговий рік;

- офіційне закріплення обов'язкового співфінансування програм з державного та місцевих бюджетів;

- введення персоніфікованої відповідальності генерального замовника і одержувачів коштів за фінансування, цільове використання коштів та виконання програмних завдань;

- розробка єдиних методів оцінки ефективності програм і надання їм офіційного статусу.

Значна частина програм повинна обов'язково бути орієнтована на зниження соціально-економічних диспропорцій.

Зниження, в рамках регіональної політики, просторових диспропорцій, можливо і за рахунок посилення міжрегіональної інтеграції. В її рамках може бути отриманий кумулятивний ефект, який торкнеться і кризових територій (разом з більш успішними). При створенні Центром необхідних умов, можливо організувати прямий перерозподіл коштів з фінансово благополучних регіонів в депресивні. Слід здійснити цілеспрямовану систему заходів щодо розвитку правової та інституційної бази інтеграції, інвестиційної діяльності для поліпшення якості економічного простору та його однорідності.

До інструментів регіональної політики можна віднести здійснення моніторингу та контролю за просторовими наслідками прийнятих державою рішень в різних сферах (в тому числі по витрачання коштів). Це дасть змогу заздалегідь блокувати ті наслідки, які можуть привести до значного збільшення регіональних соціально-економічних диспропорцій. Такому завданню сприятиме попередня експертиза, обов'язок по проведенню якої можна покласти на органи виконавчої влади.

Проведення структурованого регіонального моніторингу могло б помітно підняти престиж регіональної політики, посилити об'єктивність, значимість і наукову доказовість пропонуваніх рішень в сфері державного регулювання територіального розвитку.

З метою формування належної системи моніторингу, необхідно вжити наступні заходи:

нормативно закріпити поняття «моніторинг регіональної ситуації та регіональних проблем», з чітким зазначенням на обов'язковість використання результатів цього моніторингу при обґрунтуванні та проведенні внутрішньої (регіональної і національної) політики, а також при обґрунтуванні та проведенні загальноукраїнських реформ;

сформувати приблизний перелік параметрів регіональних ситуацій і найбільш типових регіональних проблем для коригування існуючої загальнодержавної системи статистичної звітності та інформації;

перевірити галузеві і проблемно-ситуативні бази даних на предмет наявності в них інформації, яка може бути використана для цілей регіонального моніторингу;

обрати одну з двох організаційних моделей створення та функціонування регіонального моніторингу: централізовану (з'єднання первинних потоків інформації в єдиному загальноукраїнському центрі) або централізовано децентралізовану (збір та обробка первинних потоків інформації в регіональних та галузевих центрах з передачею в єдиний загальнодержавний центр).

визначити процедури та сформувати технологію моніторингу, засновану на поєднанні збору, обробки та аналізу статистичної інформації з проведенням соціологічних обстежень;

визначити основні інститути, що здійснюватимуть моніторинг та покласти обов'язок контролю за такою діяльністю на центральні органи виконавчої влади;

передбачити джерела фінансування діяльності з моніторингу.

Здійснення системи моніторингу регіональних ситуацій і проблем дасть змогу провести комплексний аналіз регіональної політики держави, визначити найбільш суттєві досягнення та прорахунки такої політики та вдосконалити механізм її реалізації. Все це в кінцевому результаті призведе до позитивних змін безпосередніх умов життя людей та створення сприятливих можливостей задоволення їх життєвих потреб (поліпшення умов праці та побуту населення, природного середовища, створення та зміцнення умов, що забезпечують безпеку громадян, охорону їх прав, задоволення їх духовних потреб тощо).

**Бібліографічний список::**

1. Алаев Э.Б. Социально-экономическая география. Понятийно-терминологический словарь. М.: Мысль, 1983. – 348 с.
2. Артоболевский С.С. Региональная политика в развитых странах Европы: теоретические, методологические и прикладные аспекты. Автореферат на соискание учёной степени д. г. н. М. . ИГРАН, 1992. – 44 с.
3. Державна стратегія регіонального розвитку на період до 2020 року: постанова Кабінету Міністрів України від 06.08.2014 р. № 385 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/385-2014-p>
4. Державна регіональна політика України: особливості та стратегічні пріоритети: Монографія / за ред. З.С. Варналія. – К.: НІСД, 2007. – 820 с.
5. Про стимулювання розвитку регіонів: Закон України від 08.09.2005 № 2850-IV // Відомості Верховної Ради України. – 2005. –№ 51. – Ст. 548.

*В статье рассмотрены понятие, основные принципы и цели региональной политики. Определены основные инструменты реализации региональной политики в Украине, предложены меры по повышению эффективности региональной политики, в том числе создание системы мониторинга такой политики на уровне государства.*

*In article the concept, the basic principles and the purposes of regional policy are considered. The main instruments of implementation of regional policy in Ukraine are determined, measures for increase in efficiency of regional policy, including creation of system of monitoring of such policy at the level of the state are proposed.*

Стаття надійшла до редколегії 24.11.2016

УДК 321.015:323.22/.28(73)

*Милосердна І. М., НУ «ОЮА»*

## **СИСТЕМА ПОЛІТИЧНОЇ ВЛАДИ ЯК УМОВА СТАБІЛЬНОГО РОЗВИТКУ ПОЛІТИЧНОГО ПРОЦЕСУ: АМЕРИКАНСЬКА МОДЕЛЬ**

*Стаття присвячена аналізу проблеми політичної влади в США як складової розвитку політичного процесу. В статті досліджується питання конституційного закріплення системи стримування та противаги гілок влади в американській традиції.*

Сполучені Штати Америки представляють собою країну, яка пройшла довгий шлях становлення своєї державності та розбудови демократії. Це стало можливим завдяки різним подіям, але головною умовою було – впровадження чіткого розподілу повноважень органів держави, що стало запорукою здійснення ефективного політичного правління й сьогодні.

Ще батьки-засновники США ставили перед собою мету впровадження такої системи управління, яка, на їх думку, була б найкращою. Так, навіть Дж. Медісон зазначав, що під час вироблення системи управління, завдання якої полягає в тому, щоб одні люди керували іншими та найбільша складність полягає в наступному: перш за все потрібно зробити так, щоб ті, хто управляє, могли

*В статье рассмотрены понятие, основные принципы и цели региональной политики. Определены основные инструменты реализации региональной политики в Украине, предложены меры по повышению эффективности региональной политики, в том числе создание системы мониторинга такой политики на уровне государства.*

*In article the concept, the basic principles and the purposes of regional policy are considered. The main instruments of implementation of regional policy in Ukraine are determined, measures for increase in efficiency of regional policy, including creation of system of monitoring of such policy at the level of the state are proposed.*

Стаття надійшла до редколегії 24.11.2016

УДК 321.015:323.22/.28(73)

*Милосердна І. М., НУ «ОЮА»*

## **СИСТЕМА ПОЛІТИЧНОЇ ВЛАДИ ЯК УМОВА СТАБІЛЬНОГО РОЗВИТКУ ПОЛІТИЧНОГО ПРОЦЕСУ: АМЕРИКАНСЬКА МОДЕЛЬ**

*Стаття присвячена аналізу проблеми політичної влади в США як складової розвитку політичного процесу. В статті досліджується питання конституційного закріплення системи стримування та противаги гілок влади в американській традиції.*

Сполучені Штати Америки представляють собою країну, яка пройшла довгий шлях становлення своєї державності та розбудови демократії. Це стало можливим завдяки різним подіям, але головною умовою було – впровадження чіткого розподілу повноважень органів держави, що стало запорукою здійснення ефективного політичного правління й сьогодні.

Ще батьки-засновники США ставили перед собою мету впровадження такої системи управління, яка, на їх думку, була б найкращою. Так, навіть Дж. Медісон зазначав, що під час вироблення системи управління, завдання якої полягає в тому, щоб одні люди керували іншими та найбільша складність полягає в наступному: перш за все потрібно зробити так, щоб ті, хто управляє, могли

контролювати керованих, а потім – змусити керуючих контролювати самих себе.

Метою даної статті є дослідження конституційного закріплення системи стримування та противаги гілок влади в американській традиції.

Науковому вивченню американської політичної влади та системи стримувань та противаг присвятили свої праці багато науковців серед яких можна відмітити Р. Даля, Дж. Медісона, Дж. Геллапа, Дж. Уілсон, І.А. Алебастрова, В.В. Согріна, Ю.Г. Сумбатян та інші.

Щодо демократичності американської держави, хотілося б відразу звернути увагу на те, що в сучасній політичній науці немає однозначної думки про дійсну демократію в США. Існує позиція щодо того, що американська держава представляє собою оплот демократичних принципів. До авторів, що відстоюють таку позицію можна віднести Р. Даля, який переконаний в тому, що між Сполученими Штатами і зразковою демократією – дистанція якщо не величезного, то великого масштабу. Один з найвагоміших аргументів Р. Даля полягає в тому, що багато його співгромадян не мають достатньої компетенції у питаннях політичного правління, а тому їх демократичний вибір здійснюється за натхненням і піддається масовій та ефективній маніпуляції з боку професійних політиків. Тому стверджувати, що політичне правління в США відповідає дійсній, заснований на компетентному виборі волі більшості, було б перебільшенням. Але Р. Даль тим не менше переконаний, що в США наявна якщо не зразкова, то принаймні «реальна демократія», тобто така, яка тільки й може бути досягнута в існуючих історичних умовах. Реальній демократії, яку Р. Даль також іменує поліархією, притаманні шість головних ознак: регулярна, здійснювана по волі виборців змінюваність посадових осіб; вільні, чесні, вибори, які часто проводяться; свобода слова; альтернативні джерела інформації та вільний доступ до них; свобода освіти й автономія громадських об'єднань; загальні цивільні права [9].

На думку В.В. Согріна, демократичні форми зародилися в Північній Америці вже у колоніальний період, але оформилися в систему тільки з утворенням Сполучених Штатів. У подальшому ця система постійно оновлювалася, при чому час від часу зміни носили радикальний характер. У цілому ж історія американської

демократії, яка налічує вже майже чотириста років, може бути розділена на п'ять періодів:

- 1) XVII-XVIII ст. – етап генезису;
- 2) 1770-ті – 1810-ті роки – етап першої радикальної трансформації;
- 3) 1820-ті – 1860-ті роки – етап другої радикальної трансформації;
- 4) 1870-ті-1920-ті роки – етап консервації і застою;

5) з 1930-х років до наших днів – сучасний етап, що включив якісні нововведення і їх консолідацію. У колоніальний період Північна Америка відтворювала англійські суспільно-політичні форми, хоча і з певними особливостями та нововведеннями.

Ефективне й довголітнє існування та розвиток політичної системи США залежить не тільки від добре сформульованих норм та механізмів, які сприяли становленню держави, але й від кількох причин.

По-перше, багато статей Конституції викладені дуже коротко, гнучкими і розпливчастими формулюваннями, що дозволяє по-різному трактувати конституційні норми в залежності від історичної обстановки. По-друге, в Конституції закладена система поправок, що дає можливість доповнювати її новими нормами і положеннями. Значну роль в американській політичній системі грає прецедент – поняття, успадковане колоністами від стародавньої англосаксонської традиції, на основі якого в американському законодавстві виникли багато норм, які формально не є частиною конституції, але мають силу конституційного закону. Тому в США говорять про існування двох конституцій: формальної та неформальної (так званої «живої» конституції). Батьки-засновники висловили у створеному ними документі багато, але далеко не всі, таким чином залишивши можливість дії принципу «дозволено все, що не заборонено законом».

Детальний аналіз Конституції США дозволяє відзначити в ній деякі демократичні принципи, які визначають політичну систему: верховенство влади народу, гарантія прав і свобод людини; верховенство закону, поділ влади, система стримувань і противаг; федералізм; нагляд судів за конституційністю закону й їх дотриманням.

Слід зазначити, що при створенні Конституції її творці в першу чергу подбали про те, щоб закласти в неї ряд обмежень, зробити

так, щоб вона виключала саму можливість зловживання владою, щоб влада була підконтрольна народу. Народ ставиться на перше місце, так вже в самій преамбулі основного закону проголошується «Ми народ Сполучених Штатів, з метою утворення більш досконалого Союзу, утвердження правосуддя, забезпечення внутрішнього спокою, організацію спільної оборони, сприяння загальному добробуту і забезпечення нам і нашому потомству благ свободи, засновуємо і приймаємо цю Конституцію для Сполучених Штатів Америки» [3, с. 9].

Наступним гарантом стабільного розвитку політичного процесу є принцип поділу влади, як і доповнюючий його принцип «стримування і протизваг», які становили головний нерв внутрішніх взаємовідносин в американській державі впродовж усієї її історії. Від співвідношення, взаємодії й конфлікту виконавчої, законодавчої та судової гілок влади залежала не тільки архітектоніка самої держави, а й характер, і весь зміст її внутрішньої й зовнішньополітичної діяльності.

Так, ще Дж. Медісон зазначав, про необхідність такого пристрою, в основі якого буде принцип поділу влади: «Зосередження всієї влади – законодавчої, виконавчої та судової – одних руках, незалежно від того, надана чи вона одній особі або багатьом, у спадщину, призначенням або обранням, можна по праву визначити словом «тиранія»» [10].

Таким чином, ідея поділу влади стала основою Конституції США. Якщо ж проаналізувати текст конституції, то можна помітити, що ця ідея відбивається навіть у структурі документа. Кожній з гілок влади присвячена окрема стаття, разом з тим кожна з них починається чітким визначенням того, яка саме влада дана конкретному органу влади: Конгресу – законодавча, Президентові – виконавча, а Верховному суду – судова.

У продовження можна відзначити, що основний закон США складено точно відповідно до того, про що пише Дж. Медісон: «...повноваження, що належать одному відомству, не повинні, прямо або побічно, здійснюватися жодним із двох інших, тому наступне і найбільш важке завдання – забезпечити на практиці неможливість втручання будь-якого відомства в сферу повноважень інших» [11]. Щоб забезпечити такий принцип поділу влади, Конституція передбачає кілька інструментів. По-перше, конституція забороняє поєднання кількох державних посад однією особою.

По-друге, конституція наділяє кожну з гілок влади винятковими повноваженнями.

При створенні Конституції Сполучених Штатів Америки «батьки-засновники» ставили собі за мету не просто розвести інститути влади, а створити ефективний уряд, який здійснював би ефективне політичне управління. З цією метою в Конституцію був закладений дещо суперечливий «принцип стримувань і противаг», який оспоровався критиками прийнятого конституційного устрою. Ввівши цей принцип, Конституція заклала політичну систему, що ґрунтується на конкурентних повноваженнях основних інститутів влади. У такій політичній системі політичне управління може бути ефективним тільки за умови співпраці гілок влади, так як кожна з них мало що може зробити без підтримки іншої.

Перш ніж перейти до аналізу безпосереднього поділу влади, системи стримувань і противаг в американській державі, слід зазначити, що сучасні політологи розрізняють кілька типів поділу влади. За моделлю М. Шугарта і Дж. Кері, в рамках якої типологія поділу влади виглядає наступний чином [13]:

- президентський тип – всенародно обраний президент, який володів правом призначення уряду, який несе відповідальність тільки перед ним; президент і асамблея незалежні один від одного, тому що жоден з цих інститутів не володіє правом відсторонення від влади іншого;

- президентсько-парламентський тип – всенародно обраний президент призначає прем'єр-міністра і членів кабінету за повною або частковою згодою асамблеї, а також володіє правом розпуску асамблеї при її недовірі кабінету; парламент, у свою чергу, може голосувати за вотум недовіри президенту і вимагати від президента відставки кабінету;

- прем'єрсько-президентський тип – всенародно обраний президент призначає прем'єр-міністра, який потім несе відповідальність тільки перед асамблеєю; президент має право розпустити асамблею;

- парламентський – глава держави незалежно від характеру обрання має обмежені повноваження; кабінет підзвітний асамблеї, яка його формує, і може виносити йому вотум недовіри [2, с. 199 – 200].

На думку Пак Санг Нам, існують дві основні моделі поділу влади: американська та європейська. Вплив і сила виконавчої

влади залежать від того, чи є глава держави (президент) главою виконавчої влади.

В американській моделі взаємин президента і виконавчої влади здійснюються в рамках президентської республіки. Європейська модель представлена переважно напівпрезидентськими і парламентськими республіками, де президент наділений менш широкими і різноманітними повноваженнями, ніж в американській, латиноамериканській і афро-азіатських версіях, часто перетворюється на номінального главу держави, здійснює чисто представницькі функції [5, с. 14-32].

Таким чином, і за першою і за другою класифікацією США відносяться до президентської республіки. На думку більшості дослідників, в новітній час центральне місце в державній системі США зайняла виконавча, в першу чергу президентська, влада.

Стаття 2 (розділ I. 1.1.) Проголошує, що «виконавча влада здійснюється Президентом Сполучених Штатів Америки. Він перебуває на своїй посаді протягом чотирирічного терміну» [3, с. 15].

Важливим джерелом поширення влади президента стало розширення його владних повноважень. В епоху традиційного президентства у глави виконавчої влади були дві головні групи повноважень. По-перше, це повноваження, які прямо зазначені у Конституції, і, по-друге, так звані можливі повноваження, які в Конституції не вказані, але впливають з державно-посадових обов'язків президента. У новітній час важливого значення набули нові групи повноважень, серед них надзвичайні, що привласнюються самим президентом явочним порядком в ситуації, яку він вважає кризовою, а також делеговані, якими президента в надзвичайній ситуації став наділяти вже Конгрес США. Яскравим прикладом делегованих повноважень можна вважати надзвичайні повноваження, надані Ф. Рузвельту Конгресом США на початку Другої світової війни. У подальшому ці повноваження активно використовувалися президентами США вже в умовах холодної війни [12].

Згідно з Конституцією, президент американської держави має низку повноважень і виконує певні функції, до яких можна віднести: є главою держави. Він уособлює єдність держави, є символом нації; головний представник держави у відносинах з іншими країнами; є, як раніше було зазначено, главою виконавчої влади. Він формує адміністрацію, тобто уряд у вузькому значенні, призначає

вищих посадових осіб і визначає їх повноваження; призначає суддів федеральних судів і генерального прокурора, спрямовує всю діяльність державного апарату. Як зазначає І.А. Алебастрова до повноважень президента США також входять реорганізація та створення нових структурних підрозділів у Виконавчому управлінні президента, у складі якого знаходяться Служба Білого Дому, Рада національної безпеки, Адміністративно-бюджетне управління та інші відомства. Основні функції Виконавчого управління визначені «Планом реорганізації» 1977 р. і включають в себе консультування президента, розробку загального політичного курсу та координацію діяльності різних ланок виконавчої влади; головний законодавець. Згідно зі ст. II, розділу 3 Конституції, «президент періодично представляє конгресу відомості про стан Союзу і пропонує на його розгляд такі заходи, які вважатиме необхідними і корисними», тобто виступає суб'єктом законодавчої ініціативи [3, с. 17]. Крім цього, відповідно до Конституції США, всі рішення з питань своєї компетенції президент приймає у формі правових актів. До них відносяться виконавчі накази, плани реорганізації та інші акти – правила, положення, військові накази і т.д. Частіше видаються президентом акти – виконавчі накази. Важливе значення мають також плани реорганізації – акти, прийняті президентом на основі законів, які делегують президентові повноваження з регулювання питань організації й порядку діяльності органів виконавчої влади; головний дипломат і головнокомандувач збройних сил. Президент здійснює загальне керівництво зовнішньою політикою, безпосередньо веде переговори з главами інших держав та урядів і підписує міжнародні договори, призначає послів і вищий дипломатичний персонал. Він здійснює загальне керівництво військовою політикою, призначає міністра оборони, міністрів трьох видів збройних сил; є лідером політичної партії, яка висуває його кандидатуру, і завдяки активній передвиборчій кампанії він перемагає на виборах.

Зазначені повноваження та функції, що виконуються президентом, гарантуються Конституцією, однак існує ряд повноважень, які носять екстраконституційний характер і виявляється у певних ситуаціях, важливих для подальшого стабільного політичного розвитку країни. [6, с. 164-165].

Слід відзначити той факт, що особливістю інституційної системи США є відсутність в ній уряду як конституційно закріпленого

державного інституту. У Конституції США немає будь-якого розпорядження, що стосується адміністративної системи, крім надання президенту влади призначати офіційних осіб за порадою і згодою Сенату (ст. II, розділ 2, параграф 2). У здійсненні виконавчої влади на федеральному рівні в США в ролі органів спеціальної компетенції беруть участь департаменти, функціонування яких передбачено Конституцією. Сукупність глав департаментів неофіційно називається в США «кабінетом», який, по суті, є дорадчим і консультативним органом при президенті. Ніяких юридично значимих актів він не приймає і ні перед ким колективної відповідальності не несе. На думку Дж. Уілсона, фактично кабінет – це фікція. Він навіть не згадується в Конституції такий кабінет, оскільки він не може працювати як певний президентський комітет [8].

У «кабінет» президента входять віце-президент, державний секретар та інші міністри. Кабінет президента складається з секретарів – глав чотирнадцяти виконавчих департаментів (міністерств), а також інших офіційних осіб. Члени кабінету (міністри) призначаються президентом і затверджуються сенатом. До складу так званого внутрішнього кабінету входять головні найбільш престижні міністри: державний секретар та міністри оборони, фінансів і юстиції. До складу зовнішнього кабінету: міністри внутрішніх справ, сільського господарства, торгівлі, праці, охорони здоров'я і соціального обслуговування, житлового та міського будівництва, транспорту, енергетики, освіти, у справах ветеранів.

У структурі виконавчої та законодавчої влади важливе місце займає віце-президент США. За своїм посадовим становищем він зобов'язаний бути абсолютно лояльним помічником президента, максимально сприяють реалізації його політики, і при цьому він повинен бути радником та представником президента у взаєминах з членами кабінету. Відповідно до конституційних повноважень віце-президент США є головою сенату, тобто має право головувати на засіданнях цієї палати вищого законодавчого органу країни [7, с. 108 – 109].

Таким чином, відмінною рисою еволюції президентства в новітній час стало розростання не тільки закріпленої за ним Конституцією виконавчої влади, але також законодавчих повноважень. За Конституцією законодавчі повноваження президента зводяться до права законодавчого вето, що впливає з принципу стримувань і противаг. Цим правом глава виконавчої влади, згідно

зі статистичними даними, в новітній час користувався більш активно, ніж в епоху традиційного президентства [14, с. 276-277].

Однією із стримуючих влада Президента є законодавча гілка влади, яка згідно з Конституцією Сполучених Штатів Америки належить Конгресу. Оскільки Конгрес володіє великою владою, і оскільки, його внутрішня структура, особливо в останні роки, піддавалася значній децентралізації, на поведінку вищого законодавчого органу вагомий вплив зробили люди, представлені в цьому органі.

Згідно з Конституцією Сполучених Штатів Америки, до повноважень Конгресу належать: встановлення і стягнення податків, щоб сплачувати борги і забезпечувати спільну оборону загальний добробут Сполучених Штатів; укладати позики від імені Сполучених Штатів; регулювати торгівлю з іноземними державами, між окремими штатами; встановлювати однакові правила про натуралізацію й однакові закони про банкрутство на всій території країни; карбувати монету, регулювати її цінність і цінність іноземної монети; набирати й утримувати армію, флот, видавати правила з управління й організації сухопутних і морських сил; передбачати порядок призиву міліції для забезпечення виконання законів Союзу; здійснювати у всіх випадках виняткову законодавчу владу в наданому будь-якому з штатів округі, який зі схвалення Конгресу стане місцеперебуванням Уряду Сполучених Штатів, і здійснювати подібну ж владу на всіх територіях, придбаних за згодою Законодавчих зборів штату, де вони розташовані; видавати всі закони, які будуть необхідні для здійснення, як вищевказаних прав, так і всіх інших прав, якими ця Конституція наділяє Уряд Сполучених Штатів, його департаменти або посадових осіб.

Однак як і повноваження президента розширилися, так відбулася і реорганізація структури законодавчої влади, яка характеризується трьома напрямками: обмеження системи старшинства і незалежності голів комітетів; посилення ролі партійної фракції у розподілі владних посад; зміцнення самостійності підкомітетів Конгресу [4, с. 63]. У 1970-ті роки, в результаті серії заходів, демократи домоглися закріплення за партійною фракцією права звільняти та призначати голів комітетів на основі виборчої процедури. Крім цього, з 70-их років XX століття розширюються права Конгресу у військовій сфері його повноважень та контролі над президентськими витратами з бюджету. Останній захід став частиною

більш широкого і фундаментального закону про бюджет. Згідно з ним, створювалося бюджетне управління Конгресу, яке готувало прогнози і розрахунки бюджетних доходів і витрат, паралельно з Адміністративно-бюджетним управлінням президента. Тобто можливості законодавчої й виконавчої гілок влади у підготовці федерального бюджету вирівнювалися. Далі Конгрес наділив себе правом прийняття двох бюджетних резолюцій: перша включала рекомендації, а друга встановлювала жорстку стелю витрат, відповідно до якої корегувалися суми асигнованих коштів. Пізніше, вже в 1980-ті роки, Конгрес схвалив закон про збалансований бюджет і надзвичайні заходи з контролю за дефіцитом. На практиці закон означав напівавтоматичне скорочення асигнованих коштів, якщо дефіцит прийнятого бюджету перевищував запланований. При цьому скорочення витрат повинно було здійснюватися рівномірно між цивільними і військовими статтями [4, с. 49-53]. Значним розширенням права Конгресу можна вважати право вето щодо указів виконавчої влади.

Конституційно, Конгрес є незалежним від президента. Завдяки особливостям формування даного органу, виборчої системи, депутати Конгресу більше відчують свою приналежність до певного комітету, ніж до своєї політичної партії. Разом з тим конгресмени першочерговими завданнями вважають відстоювання інтересів своїх штатів, тим самим підвищуючи свій рейтинг і можливість залишитися на другий термін. Таким чином, схвалення законопроектів президента США, в т.ч. про зміну складу адміністрації та сфери повноважень окремих міністерств і відомств у його складі, по суті, безпосередньо обумовлена підтримкою даної ініціативи населенням країни. Таким чином, низька внутрішньопартійна дисципліна в Конгресі, разом з тим підвищує рівень цивільного контролю над рішеннями, які ухвалює законодавча гілка влади: як вже говорилося, пряма демократична підзвітність перед виборцями змушує конгресменів при прийнятті політичних рішень керуватися інтересами громадян свого виборчого округу. Значна частина роботи Конгресу здійснюється в комітетах, а не прямим голосуванням [15].

Разом з тим, слід зазначити, що президент і конгрес взаємодіють між собою, а не протидіють один одному. Так, навіть серед політичних ресурсів президента можна відзначити не тільки особисту популярність і суспільну популярність, але і популярність

Конгресу. На думку Дж. Вілсона, в американській політичній системі найкращим способом з'ясування рівня успіху президента є система Дж. Геллапа. Згідно з цим методом вимірювання відбувається, з одного боку, завдяки співвідношенню внесених Президентом і схвалених Конгресом фінансових заходів, а, з іншого боку, кількості голосів, поданих в Конгресі на підтримку його політичних законопроектів. Статистично доведено, що президентська популярність, яка вимірюється системою Дж. Геллапа, співвідноситься з кількістю схвалюваних Конгресом пропозицій президента [8, с. 339 – 347]. Таким чином, фактичний поділ влади в американській політичній системі означає, що президент повинен постійно взаємодіяти з Конгресом у керівництві виконавчими органами. Члени Конгресу мають конституційну владу над урядовими відомствами.

Можна погодитися з М.М. Стрельціною в тому, що парламентський контроль над виконавчою владою в США надзвичайно високий, і політичне управління, таким чином, за Конституцією, знаходиться в руках як президента, так і Конгресу. Саме цим пояснюється поступальна, суворо регламентована процедура оформлення структурних підрозділів Білого дому аж до Міністерства внутрішньої безпеки з чітко визначеною структурою, бюджетом і мандатом. Система «стримувань і противаг», закладена в Конституції США, розділяє повноваження виконавчої й законодавчої гілок влади, не дозволяючи їм одноосібно приймати важливі політичні рішення.

Що ж судової гілки влади, то в Сполучених Штатах Америки, згідно з Конституцією, вона «здійснюється Верховним судом і тими нижчими судами, які будуть час від часу встановлюватися і засновуватися Конгресом» [3, с. 17-18].

Однак слід зазначити, що особлива роль відводиться саме Верховному суду порівняно з іншими судовими органами і це обумовлено тим, що в рамках судової гілки влади саме він тримає в своєму розпорядженні механізм стримувань і противаг відносно виконавчої і законодавчої гілок влади, в тому числі щодо президента і Конгресу США. Зазначений механізм формувалася поступово і значною мірою з'явився продуктом постанов та інтерпретацій самого Верховного суду США.

Таким чином, проведений аналіз конституційного закріплення системи стримувань та противаг гілок влади в США свідчить про

конституційну гарантію стабільної розбудови політичної системи держави, яка функціонує на демократичних засадах, чіткому розподілі повноважень в державі між законодавчою, виконавчою та судовою владою.

**Бібліографічний список::**

1. Алебастрова И. А. Основы американского конституционализма / И. А. Алебастрова. – М. : Юриспруденция, 2001. – 160 с.
2. Гельман В. Я. Сильная исполнительная власть: Президент и его правительство / В. Я. Гельман // Политическая социология и современная российская политика: Сборник учебных материалов / [Ред. Г. В. Голосов, Е. Ю. Мелешкина.] – СПб. : Борей-Принт, 2000. – С. 195-225.
3. Конституция Соединенных Штатов Америки: Конституційне законодавство зарубіжних країн: Хрестоматія / [упоряд. В. О. Ріяка, К. О. Закоморна]. – К. : Юрінком Інтер, 2007. – 387 с.
4. Политические институты США: история и современность / Ред. В. И. Борисюк, Т. З. Джапаридзе, Н. Г. Зяблюк и др. – М. : Наука. 1988. – 272 с.
5. Сахаров Н. А. Институт президентства в современном мире / Н. А. Сахаров – М. : Юридическая литература, 1994. – 176 с.
6. Селезнев Л. И. Политические системы современности: сравнительный анализ / Л. И. Селезнев. – СПб. : ТОО ТК «Петрополис», 1995. – 254 с.
7. Сумбатян Ю. Г. Особенности президентской системы в США / Ю. Г. Сумбатян // Вестник Российского университета дружбы народов. – Сер. : Политология. – 2000. – № 2 – С. 105-112.
8. Уилсон Дж. Американское правительство / Джеймс Уилсон. – М : Прогресс-Универс, 1995. – 510 с.
9. Dahl R. Polyarchy: Participation and Opposition / R. Dahl. – New Haven and London : Yale University Press, 1971. – 257 p.
10. Madison James The Particular Structure of the New Government and the Distribution of Power Among Its Different Parts: The Federalist No. 47. [Електронний ресурс] / James Madison // New York Packet. – 1788. – January 30 – Режим доступу : <http://www.constitution.org/fed/federa47.htm>
11. Madison James These Departments Should Not Be So Far Separated as to Have No Constitutional Control Over Each Other The Federalist No. 48. [Електронний ресурс] / James Madison // New York Packet. – 1788, February 1. – Режим доступу: <http://www.constitution.org/fed/federa48.htm>
12. Murphy Paul L. The Constitution in Crisis Time. 1918-1969 / Paul L. Murphy – New York : Harper & Row, 1972. – 570 p.

13. Shugart M., Cary J. Presidents and Assemblies: Constitutional Design and Electoral Dynamics. – Cambridge and New York : Cambridge University Press, 1992. – 316 p.
14. Vital Statistics on American Politics / [Ed. H Harold W. Stanley and Richard G. Niem.] – 3rd ed. Washington, D.C.: CQ Press.Washington, 1992. – P. 276-277.
15. Wilson G. Interest Groups / G. Wilson. – Oxford : Blackwell, 1990. – 414 p.

*Статья посвящена анализу проблем политической власти в США как составной развития политического процесса. В статье исследуется вопрос конституционного закрепления системы сдержек и противовеса ветвей власти в американской традиции.*

*The article is devoted to the analysis of problem of the political power in the USA as compound of development of political process. In the article the question of the constitutional fixing of the system of inhibition and counterbalance of branches of the power in the American tradition is investigated.*

Стаття надійшла до редколегії 13.10.2016

УДК 340.143

*Смазнова И. С., НУ «ОЮА»*

## **ФИЛОСОФСКИЕ ОСНОВАНИЯ СОВРЕМЕННОГО СОЦИОКУЛЬТУРНОГО КРИЗИСА**

*Статья посвящена попытке целостного восприятия социокультурного кризиса. В статье сформулированы основные точки зрения по вопросу о положительном или отрицательном влиянии социокультурного кризиса. Отмечается, что кризис является необходимым этапом в развитии современной культуры, однако должен протекать в определенных рамках.*

Теория кризисов и социокультурной трансформации занимает одно из центральных мест в современной культурологической и философской теории. Уже в начале XX века обозначился кризис техногенной цивилизации, сформировалось кризисное мироощущение, отражением которого явилась целая область исследований

13. Shugart M., Cary J. Presidents and Assemblies: Constitutional Design and Electoral Dynamics. – Cambridge and New York : Cambridge University Press, 1992. – 316 p.
14. Vital Statistics on American Politics / [Ed. H Harold W. Stanley and Richard G. Niem.] – 3rd ed. Washington, D.C.: CQ Press.Washington, 1992. – P. 276-277.
15. Wilson G. Interest Groups / G. Wilson. – Oxford : Blackwell, 1990. – 414 p.

*Статья посвящена анализу проблем политической власти в США как составной развития политического процесса. В статье исследуется вопрос конституционного закрепления системы сдержек и противовеса ветвей власти в американской традиции.*

*The article is devoted to the analysis of problem of the political power in the USA as compound of development of political process. In the article the question of the constitutional fixing of the system of inhibition and counterbalance of branches of the power in the American tradition is investigated.*

Стаття надійшла до редколегії 13.10.2016

УДК 340.143

**Смазнова И. С., НУ «ОЮА»**

## **ФИЛОСОФСКИЕ ОСНОВАНИЯ СОВРЕМЕННОГО СОЦИОКУЛЬТУРНОГО КРИЗИСА**

*Статья посвящена попытке целостного восприятия социокультурного кризиса. В статье сформулированы основные точки зрения по вопросу о положительном или отрицательном влиянии социокультурного кризиса. Отмечается, что кризис является необходимым этапом в развитии современной культуры, однако должен протекать в определенных рамках.*

Теория кризисов и социокультурной трансформации занимает одно из центральных мест в современной культурологической и философской теории. Уже в начале XX века обозначился кризис техногенной цивилизации, сформировалось кризисное мироощущение, отражением которого явилась целая область исследований

под названием «философия кризиса». Ожидание грядущих катастроф, понимание неизбежности, остроты и глобальности кризиса пронизывает творчество как западных, так и отечественных философов, социологов, культурологов.

Изучением проблемы социальных кризисов занимались: О. Штомпель, Э. Тоффлер, П. Сорокин, Г. Мур, Г. Шмелдерс, А. Афальон, Д. Кейнс, А. Пигу и др.

Явление глобального кризиса проявило ярко себя в мировых войнах, экологических катастрофах, социальных и экономических катаклизмах. Онтологическая общность кризиса современного общества привела к тому, что данная тема в настоящее время продолжает оставаться наиболее обсуждаемой и актуальной в гуманитарных исследованиях.

Общество, заведённое в тупик в результате развития техногенной цивилизации, судорожно ищет выхода во внетехнической, внеэкономической сфере. Культура является универсальным средством, при помощи которого можно вырваться из современного кризиса. Человечество часто встречается с глобальными вызовами, а культурная составляющая предоставляет обществу возможные пути выхода из кризиса.

В рамках теории культуры создан методологический аппарат, позволяющий исследовать социокультурный аспект общества, выявить культурные основания различных кризисов – социальных, политических, институциональных и т.д.

Целью статьи является выяснение вопроса о положительном или отрицательном влиянии социального и культурного кризиса, поскольку в философской и научной литературе однозначного ответа нет.

Например, П. Сорокин рассматривал кризис не как конечное, а как переходное состояние в развитии культуры [1]. В данном случае он противопоставлял своё концептуальное видение социокультурного развития идеям О. Шпенглера, видевшего в кризисе культуры её агонию, смерть, разрушение и дезинтеграцию [2]. П. Сорокин охарактеризовал три культурные суперсистемы, каждая из которых ориентируется на определённую систему ценностей и отражение специфических реалий бытия. Кризис культуры оказывается одновременно и процессом образования новых культурных ориентиров и идеалов, специфичных для новой культурной суперсистемы. При этом разрушение социокультурной

целостности не ведёт к её окончательному уничтожению, поскольку определённые её элементы входят в качестве составляющих для развития нового социокультурного бытия. Поэтому логичным кажется вывод П. Сорокина о том, что современный культурный кризис – это не смерть культуры вообще, а кризис определённой фундаментальной социокультурной суперсистемы.

П. Сорокин считал, что его идеям весьма близки взгляды Хосе Ортега-и-Гассета, выраженные в работе «Восстание масс»[3].

В противоположность оптимистической точке зрения П. Сорокина, взгляды О. Шпенглера и Н. Данилевского на кризис культуры носят более пессимистический характер [4, с. 139-171]. Оба культуролога обращают своё внимание на фиксации самотождественности, уникальности и замкнутости культурных типов. И содержание, и форма этих типов, не передаются «по наследству» от одной культуры к другой. Каждая культура носит сугубо локальный характер и её кризис есть последняя стадия в развитии. Культура, согласно О. Шпенглеру, проживает стадии своего развития подобно всему живому – от стадии «цветения и плодоношения» до неизбежной старости и смерти. Реализуя свои возможности культура отмирает. Каждая культура погибает по-своему, поэтому и каждый культурный кризис носит неповторимый характер. Культура согласно О. Шпенглеру уникальна, поэтому говорить о типологических особенностях социокультурного кризиса невозможно.

В настоящее время формируется новая, третья точка зрения на кризис, при которой индивиды вовлечены в непрерывный процесс реконструкции социума.

Российские философы – Н. Бердяев, И. Ильин связывали спасение культуры, выход общества из кризиса с духовным преображением самого человека. Спасение человека заключено в нем самом, в его способности преображаться и преображать [5].

Для западной рационалистической традиции (А. Вебер, Э. Гуссерль, Х. Ортега-и-Гассет и др.) европейский кризис – это кризис, прежде всего рационалистических и гуманистических установок. Задача заключается, с их точки зрения, в том, чтобы преодолеть негативные явления и сохранить традиционные ценности ренессансной и просвещенческой культуры.

Спасение человечества А. Вебер видит в возвращении к традиционным рационалистическим и гуманистическим ценностям эпохи Нового времени, а возможно, и античности.

Методологическое исследование понятия кризиса было предпринято К. Марксом. Он сделал вывод о том, что кризис представляет собой насильственное восстановление единства моментов, которые стали самостоятельными. Основное внимание в рамках марксистской традиции уделялось анализу кризиса в экономической и политической сферах.

Синтетический подход к анализу кризисов демонстрирует синергетика (И. Пригожин) [6]. Особое значение для решения проблемы кризисов может иметь понятие бифуркации, отражающее систему, которая первоначально находится в состоянии равновесия и затем начинает меняться в связи с изменениями среды. В результате система перестаёт находиться в состоянии равновесия и возникают новые возможности для развития в точках бифуркации. В синергетике особое значение имеет понятие нелинейности.

Тема кризиса становится с конца XIX столетия одной из центральных тем в сфере гуманитарных исследований. Онтология кризиса связана с глубокими трансформационными процессами, переходными состояниями социокультурных процессов. Исследования структуры общества осуществляются в динамике: кризисы и переходные состояния; современный кризис общества понимается как сложное образование, являющееся предметом анализа со стороны различных дисциплин, с использованием разных методологических установок. Кризис современной культуры заключается в крушении рационалистических и гуманистических просвещенческих установок, выход из которого состоит в качественном духовном преображении человечества.

Кроме того, следует обозначить еще одну проблему, связанную с причинами усугубления социокультурного кризиса. Значительный скачок в развитии возможности быстрого получения информации через СМИ, через скоростной Интернет стал, в свете этой проблемы, настоящим бичем современности. Желая получить сенсацию, СМИ во много раз увеличивают разрушительный эффект отдельно взятого факта, осуществляя влияние на способность человека к воображению. Человек не защищен от манипуляции своим сознанием. Одна из причин современного социокультурного кризиса – способность подорвать общественное сознание, придушить способность человека мыслить логично.

Как замечает М.Г. Делягин: «Современный человек утратил производство навыков самостоятельного мышления, им исключительно

легко манипулировать. Эта деградация снизила эффективность массового человеческого сознания» [7, с. 22-23]. «Сознание – это состояние психической жизни индивида, которое выражается в субъективной переживаемости событий внешнего мира и жизни самого индивида» [8, с. 589]. Манипуляторы человеческим сознанием (СМИ, государственные чиновники, практические и научные специалисты и т.д.) достигли высокой степени мастерства в управлении этим процессом. Можно проследить, как совсем недавно, 70-х и 80-х гг. гражданское население, если не поддерживало, то, хотя бы, сочувствовало “борцам против социальной несправедливости”. Сейчас ситуация изменилась, общество готово бороться с несправедливостью вполне насильственными методами, в том числе и с самими борцами, если их деятельность каким-либо образом негативно влияет на качество жизни самого населения. Насилие порождает насилие. Какой же принцип выявится в этом случае более эффективным: принцип Старого завета «Око за око, зуб за зуб» или принцип Нового завета, что призывает подставить человеку, который бьет тебе по щеке, другую щеку? Сможет ли человечество разумно соединить эти явные крайности – месть и прощение? В наличии противоречие, от разрешения или не разрешения которой (кстати, это касается и иных глобальных проблем) зависит жизнь и благополучие всех людей. Но пока период диалектического синтеза указанных противоположностей не настал. Их пока большинство рассматривает только как альтернативные возможности.

Усиливаются призывы к выявлению и осознанию внутренних побудительных мотивов, которые порождают насилие, без их искоренения эффективно которому противодействовать невозможно.

М.И. Беляев предлагает иную форму насилия – «осуществить принудительное лечение сознания», причем самого общества [9, с. 62].

Едины пока все в одном: только формирование нового общественного сознания, только меры его идеологической поддержки способны стать первым и мощным барьером на пути распространения вируса насилия, своего рода «прививкой» от дальнейшего самовоссоздания и саморазвития. При этом необходимо помнить, что общественное сознание только тогда становится реальной силой, когда оно «пронизывает» большинство индивидуальных

сознаний, когда оно базируется на сознательной индивидуальной самоорганизации, а не слепом следовании за поводами, которые часто ведут исключительно к достижению своих корыстных целей.

Итак, в результате манипулирования человеческим сознанием с учетом новейших разработок в сфере психофизиологических наук, в обществе доминируют односторонние взгляды на проблемы насилия, причины возникновения его очагов и методы борьбы с ним. Согласно с мнением большинства современного общества насилие является злом, адекватным ответом на которое является причинение равнозначного зла.

При исследовании сущностных характеристик социокультурного кризиса позволило прийти к выводу, что для продуктивного изучения его следует рассматривать только во взаимосвязи с иными философско-правовыми категориями: справедливость, насилие, демократия, политика. Как представляется, только исторический анализ социокультурного кризиса, современных форм его проявления позволило четко осознать, что отчуждение, справедливость, естественное право является его системообразующими основами.

Представляется, что одним из важных побудителей появления социального кризиса является процесс правовой легитимации насилия как инструмента политики. Несправедливость этого процесса и несправедливость самого «насилия сверху» часто приводят к правовому нигилизму масс и своеобразной, неправовой, в основном – социально-психологической, легитимации в ее среде уже насилия, направленного против существующей власти.

Таким образом, новейшие разработки в сфере психофизиологических наук вооружают некоторых политиков и идеологов методами манипулирования человеческим сознанием. В сознании людей формируется понимание социокультурного кризиса как определенной внешней силы, которая, подобно природному катаклизму, имеет исключительно внешние причины. Следствием такой целенаправленной работы является перевес в обществе односторонних взглядов на причины возникновения кризиса и методы борьбы с ним.

В качестве заключения можно сделать вывод о том, что кризис является необходимым этапом в развитии современной культуры. Современный социокультурный кризис приобретает глобальные

черты и носит непрерывный характер, наблюдаются тенденции ускорения его развития. Социокультурный кризис, сопровождающийся процессом разрушения господствовавших в обществе культурных норм, правил и способов поведения, ведёт к возврату утраченных в процессе научно-технической революции старых, архаических принципов культурной жизни. Представляется интересной и оптимистической мысль М.Г. Делягина о том, что «человечество, как совокупный природный автомат, находя выходы из сложных ситуаций, еще не успело индивидуально осмыслить выход, уже найденный им на коллективном (бессознательном) уровне. Этот путь кажется значительной части человечества несправедливым (скорее всего, он и действительно несправедливый) и неэффективным – как неэффективной является несознательная и поэтому стихийная реакция сложного и несовершенного организма» [7, с. 26]. Хотелось бы думать, что это действительно так, что человечество, поставлено перед дилеммой, выдвинутой проблемами глобального масштаба: погибнуть или выжить, еще не осознано, но уже сделало свой выбор. И, как любой психически здоровый организм, оно остановилось на поиске потенциальных сил для выживания. Но мировой кризис, который приблизился, в частности его составляющая – социокультурный кризис, оставляют очень мало времени на проникновения этого осознания в массу индивидуальных сознаний и соответственно – для создания особого механизма противодействия силам, которые несут уничтожение. Идеологи и представители правящих элит должны понять и почувствовать: нельзя бесконечно откладывать решение этой задачи, поскольку на карту поставлена судьба человечества.

***Бібліографічний список:***

1. Сорокин П. Кризис нашего времени. Социальный и культурный обзор / П. Сорокин. – М.: ИСПИ РАН, 2009. – 390 с.
2. Шпенглер О. Закат Европы / О. Шпенглер. – М.: Эксмо. – 2005. – 800 с.
3. Ортега-и-Гассет Х. Восстание масс / Х. Ортега-и-Гассет // Вопросы философии. – 1989. – № 3. – С. 119-121.
4. Данилевский Н.Я. Россия и Европа / Н.Я. Данилевский. – М.: Де Либри, 2015. – 768 с.
5. Бердяев Н.А. О назначении человека. О рабстве и свободе человека / Н.А. Бердяев. – М.: АСТ:АСТ МОСКВА: ХРАНИТЕЛЬ, 2006. – 637, [3] с.
6. Пригожин И., Стенгерс И. Порядок из хаоса. Новый диалог человека с природой / И. Пригожин, И. Стенгерс. – М.: Прогресс, 1986. – 432 с.

7. Делягин М.Г. Мировой кризис: общая теория глобализации / М.Г. Делягин. – М., 2003. – 768 с.
8. Новая философская энциклопедия : в 4 т. / науч.-ред. совет: [В. Степин (предс.), А. Гусейнов, Г. Семигин, А. Огурцов и др.]; Ин-т философии РАН; Нац. общ. – науч. фонд. – М.: Мысль, 2010. – Т. III. – 692, [2] с.
9. Беляев М.И. Милология. Трактат о новом мышлении / М.И. Беляев – М., 2009. – 478 с.

*Стаття присвячена спробі цілісного сприйняття соціокультурної кризи. В статті сформульовані основні точки зору по питанню про позитивний або негативний вплив соціальнокультурної кризи. Підкреслюється, що криза є необхідним етапом в розвитку сучасної культури, але лише за певних рамок.*

*The article formulates the basic point of view on the question of positive or negative effects of social and cultural crisis. The article is devoted to an attempt to a holistic perception of social and cultural crisis. It is noted that crisis is a necessary stage in the development of modern culture.*

Стаття надійшла до редколегії 28.11.2016

УДК 347.788

**Зубченко Н. І., НУ «ОЮА»**

## **ПРОЗОРИСТЬ НАУКОВИХ ДОСЛІДЖЕНЬ: ДО ПРОБЛЕМИ ОПРИЛЮДНЕННЯ АВТОРЕФЕРАТІВ ТА ДИСЕРТАЦІЙ У ВІДКРИТОМУ ДОСТУПІ**

Значний обсяг наукових досліджень в Україні породжує необхідність забезпечення прозорості та академічної доброчесності. Тому, прийняте рік тому рішення щодо обов'язкового оприлюднення авторефератів дисертацій та дисертаційних досліджень до офіційного захисту є досить прогресивним кроком для підвищення якості наукових досліджень. У зв'язку з цим вбачається необхідним аналіз забезпечення прозорості та якості наукових досліджень шляхом оприлюднення авторефератів дисертацій та дисертаційних досліджень до офіційного захисту на веб-ресурсах спеціалізованих вчених рад.

7. Делягин М.Г. Мировой кризис: общая теория глобализации / М.Г. Делягин. – М., 2003. – 768 с.
8. Новая философская энциклопедия : в 4 т. / науч.-ред. совет: [В. Степин (предс.), А. Гусейнов, Г. Семигин, А. Огурцов и др.]; Ин-т философии РАН; Нац. общ. – науч. фонд. – М.: Мысль, 2010. – Т. III. – 692, [2] с.
9. Беляев М.И. Милология. Трактат о новом мышлении / М.И. Беляев – М., 2009. – 478 с.

*Стаття присвячена спробі цілісного сприйняття соціокультурної кризи. В статті сформульовані основні точки зору по питанню про позитивний або негативний вплив соціальнокультурної кризи. Підкреслюється, що криза є необхідним етапом в розвитку сучасної культури, але лише за певних рамок.*

*The article formulates the basic point of view on the question of positive or negative effects of social and cultural crisis. The article is devoted to an attempt to a holistic perception of social and cultural crisis. It is noted that crisis is a necessary stage in the development of modern culture.*

Стаття надійшла до редколегії 28.11.2016

УДК 347.788

**Зубченко Н. І., НУ «ОЮА»**

## **ПРОЗОРИСТЬ НАУКОВИХ ДОСЛІДЖЕНЬ: ДО ПРОБЛЕМИ ОПРИЛЮДНЕННЯ АВТОРЕФЕРАТІВ ТА ДИСЕРТАЦІЙ У ВІДКРИТОМУ ДОСТУПІ**

Значний обсяг наукових досліджень в Україні породжує необхідність забезпечення прозорості та академічної доброчесності. Тому, прийняте рік тому рішення щодо обов'язкового оприлюднення авторефератів дисертацій та дисертаційних досліджень до офіційного захисту є досить прогресивним кроком для підвищення якості наукових досліджень. У зв'язку з цим вбачається необхідним аналіз забезпечення прозорості та якості наукових досліджень шляхом оприлюднення авторефератів дисертацій та дисертаційних досліджень до офіційного захисту на веб-ресурсах спеціалізованих вчених рад.

2015 рік ознаменувався значною подією для наукової спільноти – прийняттям нового Закону України «Про вищу освіту» і наказу Міністерства освіти № 758 від 14 липня 2015 року. Стаття 6 Закону та наказ № 758 передбачають обов'язкове ознайомлення громадськості із доробками здобувачів наукових ступенів та відгуками офіційних опонентів, призначених для розгляду дисертаційних досліджень. Ці акти відобразили якісний зрив у напрямку відкритості та прозорості наукових досліджень, і наразі є дуже прогресивним кроком для підвищення якості наукових досліджень.

Минуло більше року із моменту набуття чинності наказом МОН № 758 і, на наш погляд, може мати місце певне підведення підсумків та аналіз виконання цього наказу. У зв'язку із значним обсягом наукових досліджень в Україні ми вважаємо за потрібне проаналізувати діяльність спеціалізованих вчених рад за спеціальностями юридичної спрямованості (12.00.01 – 12.00.12, 19.00.06).

За основу аналізу було взято перелік спеціалізованих вчених рад станом на 10 березня 2016 року, виокремлено спеціалізовані вчені ради з юридичних наук, та встановлено відповідність між діяльністю спеціалізованих вчених рад і відображенням цієї діяльності на електронних ресурсах установ, де функціонують зазначені спеціалізовані вчені ради. Наочним відображенням постійного моніторингу може слугувати створений Науковою бібліотекою НУ «ОЮА» Реєстр електронних ресурсів, призначених для оприлюднення дисертаційних досліджень здобувачів наукових ступенів та відгуків офіційних опонентів з проблем держави і права [spetsrady.library.onua.edu.ua](http://spetsrady.library.onua.edu.ua).

Відповідно до частини п'ятої статті 6 Закону України «Про вищу освіту» та з метою ознайомлення наукової громадськості з доробком здобувачів наукових ступенів та відгуками офіційних опонентів, призначених для розгляду дисертацій в установленому законодавством порядку, а також на підставі наказу МОН № 758 від 14.07.15 року (zareestrovaniy в Міністерстві юстиції України 22 липня 2015 р. за № 885/27330) оприлюднюються (в режимі читання):

- примірник дисертації в електронному вигляді – не пізніше ніж за 10 календарних днів до дати захисту дисертації, зазначеної в авторефераті дисертації (у разі підготовки дисертації у вигляді опублікованої монографії оприлюднюється автореферат дисертації в електронному вигляді);

- відгуки офіційних опонентів у електронному вигляді — не пізніше ніж за 10 календарних днів до дати захисту дисертації, зазначеної в авторефераті дисертації;

- автореферат дисертацій — не пізніше ніж за 30 календарних днів до дати захисту дисертації, зазначеної в авторефераті дисертації.

Зазначені матеріали зберігаються у відкритому доступі протягом трьох місяців з дати видачі диплома доктора філософії або доктора наук. Такий порядок в ідеалі має бути дотриманий відповідальними особами спеціалізованих вчених рад, аби належним чином оприлюднити доробок здобувачів наукових ступенів.

Однак на практиці існує низка проблемних моментів, які створюють певні труднощі у реалізації положень вищезазначених актів.

1. Наказ Міністерства освіти і науки № 758 від 14.07.15 року при всій його прогресивності та спрямованості на гідний результат, має декілька недоліків, зокрема:

- у п. 1 ч. 1 Наказу зазначається, що дисертація, автореферат та відгуки офіційних опонентів мають розміщатися на офіційному веб-сайті установи, вчена рада якого прийняла дисертацію до захисту. Проте, не деталізується, чи має бути окремий розділ для такого розміщення, чи таке розміщення відбуватиметься на субдоменних ресурсах, чи на окремому науковому порталі установи. З аналізу практики розміщення зазначених матеріалів випливає необхідність конкретизації положення Наказу щодо локалізації розміщення вищезазначених матеріалів.

- у п. 2 ч. 1 Наказу визначено строки, протягом яких дисертаційні матеріали зберігаються у відкритому доступі – три місяці з дати видачі диплома доктора філософії або доктора наук. Проте, зауважимо, що це положення не визначає порядок дій після спливу зазначених строків, чим і має бути доповнене. Дії після спливу зазначених строків, на наш погляд, мають враховувати волевиявлення авторів робіт, які відповідно, можуть або дозволити подальше перебування їх робіт у відкритому доступі, або обмежити такий, або взагалі закрити доступ до роботи.

2. Проблемним є формальне ставлення представників спеціалізованих вчених рад до виконання вищезазначеного Наказу МОН №758, відповідно, розміщення дисертаційних матеріалів в деяких випадках або взагалі не відбувається, або розміщується з порушенням строків тощо.

Але, попри перераховані недоліки, слід зазначити і позитивні моменти. Зокрема, прийняття такого революційного для науки рішення заклало наріжний камінь для подальшого забезпечення прозорості наукових досліджень в Україні та можливості виходу на рівень світового наукового спілкування. Крім того, розміщення дисертаційних матеріалів у відкритому доступі сприяє й обізнаності українських дослідників у сучасних тенденціях розвитку науки в нашій державі, а через те – підвищенню рейтингу українських науковців.

Варто зазначити, що з проведеного аналізу випливає «неоднорідність» виконання положень щодо оприлюднення наукових дослідів науковців України. Зокрема, слід вказати, що дисертаційні матеріали розміщуються на різноманітних ресурсах, часто у таких локаціях веб-ресурсів, які простим пошуком дуже складно знайти. Аналіз оприлюднення дозволив визначити такі результати:

1) дисертаційні матеріали оприлюднюються на таких веб-ресурсах, як: веб-сайти установи, де функціонує спеціалізована вчена рада, суб-домен веб-сайту установи, окремий ресурс установи, репозиторій установи або будь-який інший ресурс.

2) оприлюднення дисертаційних матеріалів доцільно проводити, враховуючи необхідність зазначення не тільки прізвища автора, як це часто робиться, але й певної інформації щодо документів – назву дисертаційного дослідження, науковий ступінь, на який претендує особа, офіційних опонентів та наукового керівника (консультанта). Все це може міститися у бібліографічному описі до дисертаційного матеріалу, проте наразі це майже не враховується, хоча подібний опис надає можливість оцінити доробок науковця з боку статистичного.

3) Наказ МОН № 758 наголошує на необхідності розміщення дисертаційних матеріалів для ознайомлення (виділено нами – Н.З.), це передбачає певний захищений від несанкціонованого копіювання (та й надалі – плагіату) тексту досліджень. Гарний прикладом може слугувати методика, вироблена спеціалізованою вченою радою у Національній академії внутрішніх справ України – дисертаційні матеріали розміщуються на веб-сайті установи, в окремому розділі «Наукова діяльність – Спеціалізовані вчені ради», документи оброблено та розміщено на веб-ресурсі за допомогою програмного продукту Adobe Flash Player. Іншим позитивним прикладом захисту тексту досліджень є розміщення дисертаційних матеріалів спеціалізованими вченими радами у Національному університеті «Одеська юридична академія». Оприлюднення дисертаційних ма-

теріалів проходить два своєрідні етапи – на офіційному веб-сайті установи публікується оголошення про захист дисертацій, а самі матеріали розміщуються в Інституційному репозиторії НУ «ОЮА» з детальним описом матеріалів, що включає: бібліографічний опис, анотації та ключові слова трьома мовами, відомості щодо наукового керівника (консультанта), офіційних опонентів, а сам файл дисертації розміщується у захищеному від копіювання та редагування PDF-форматі.

4) Низка спеціалізованих вчених рад взагалі ігнорують положення Наказу № 758, що є результатом непрозорості діяльності спеціалізованих рад або некомпетентності у оприлюдненні доробків здобувачів наукових ступенів.

5) п. 2 ст. 1 Наказу № 758 зазначає, що «розміщені відповідно до підпункту 1 пункту 1 наказу матеріали зберігаються у відкритому доступі <...> протягом трьох місяців з дати видачі диплома доктора філософії або доктора наук. Таким чином, постає питання щодо того, що потрібно робити після спливу вказаного терміну? Наразі офіційного вирішення цього питання немає, тож уповноважені представники спеціалізованих вчених рад йдуть двома шляхами – або повністю видаляють дисертаційні матеріали, або взагалі не провадять жодних дій. Ця проблема має бути вирішена шляхом, наприклад, вироблення своєрідної заяви автора дисертаційної роботи, де вказувалося б, що необхідно зробити з оприлюдненими матеріалами після спливу вищезазначеного терміну.

Проведений аналіз породжує необхідність запровадити деякі пропозиції щодо поліпшення діяльності спеціалізованих вчених рад у бік більшої прозорості наукових досліджень.

По-перше, необхідно провести певний «лікбез» для представників спеціалізованих вчених рад, відповідальних за оприлюднення доробків здобувачів наукових ступенів. Це може проводитися навіть за допомогою онлайн-тренінгу.

По-друге, необхідна уніфікація способів оприлюднення та технологій, що можуть бути застосовані. Для цього законодавчо має бути визначено локацію розміщення (веб-сайт, репозиторій, суб-домен тощо), формат розміщення (Flash, PDF тощо), метадані, що мають бути вказані.

По-третє, на наш погляд, необхідно впровадити одноманітний опис дисертаційних матеріалів, тобто мають бути наявними бібліографічний опис, анотації та ключові слова трьома мовами, відомості про наукового керівника (консультанта), відомості про

офіційних опонентів. Ця вимога впливає із того, що матеріали мають вільно індексуватися пошуковими машинами задля підвищення рейтингу науковця в першу чергу.

По-четверте, необхідно чітко визначити порядок дій з дисертаційними матеріалами після спливу трьох місяців з дати видачі диплома доктора філософії або доктора наук – подальше перебування їх у відкритому доступі, обмеження доступу чи видалення за бажанням автора дослідження.

По-п'яте, варто переглянути формат діяльності спеціалізованих вчених рад з урахуванням переходу від формалізованого підходу до оприлюднення дисертаційних досліджень до більш практично і прозоро-орієнтованого підходу.

Все це сприятиме підвищенню прозорості наукових досліджень в Україні та дозволить не лише поліпшити обізнаність вітчизняних дослідників, але й вийти на світовий рівень наукових досліджень.

*Значительный объем научных исследований в Украине порождает необходимость обеспечения прозрачности и академической честности. Поэтому, принятое решение об обязательном опубликовании авторефератов диссертаций и диссертационных исследований до официальной защиты является довольно прогрессивным шагом для повышения качества научных исследований. В связи с этим видится необходимым анализ обеспечения прозрачности и качества научных исследований путем опубликования авторефератов диссертаций и диссертационных исследований до официальной защиты на веб-ресурсах специализированных ученых советов.*

*A significant amount of researches in Ukraine creates the need to ensure transparency and academic integrity. Therefore, the decision made a year ago on the mandatory publication of abstracts of theses and dissertations before official protection is quite a progressive step towards improving the quality of research. In connection with this it is deemed necessary to analyze the ensuring of the transparency and quality of research by publishing abstracts of theses and dissertations before official protection at web resources of specialized academic councils. The article points to the need to unify the publication of abstracts, dissertations and official opponents' reviews. The necessity of determining the course of action of theses materials after the expiry of three months from the date of issue of the diploma (PhD or doctorate) is marked.*

Іванійчук Т. Ю., НУ «ОЮА»

## **ІНФОРМАЦІЙНА ГРАМОТНІСТЬ КОРИСТУВАЧА БІБЛІОТЕЧНИХ ПОСЛУГ ТА КОМПЕТЕНТНОСТІ БІБЛІОТЕЧНИХ ПРАЦІВНИКІВ: ВЗАЄМОЗВ'ЯЗКИ ТА ВЗАЄМОВПЛИВИ**

*На сучасному етапі наукові бібліотеки активно нарощують інформаційні бази даних, електронні ресурси, сприяють забезпеченню віддаленого доступу до освітніх ресурсів. Ефективне функціонування інформаційно-освітнього та інформаційно-аналітичного середовища ВНЗ і бібліотек, неможливе без високого рівня інформаційної культури всіх суб'єктів цього середовища. При цьому роль вузівської бібліотеки у формуванні інформаційної культури важко переоцінити з огляду на те, що саме в процесі отримання бібліотечних послуг користувачі бібліотеки напрацьовують необхідні знання та вміння.*

Інформаційно-освітнє та інформаційно-аналітичне середовище ВНЗ визначається рівнем розвитку його інформаційних ресурсів, у тому числі і бібліотечних, а також ефективністю взаємодії між складовими цього середовища, в якому вузівська бібліотека займає одне з провідних місць.

На сучасному етапі наукові бібліотеки ВНЗ, у тому числі і Наукова бібліотека Національного університету «Одеська юридична академія», крім традиційних функцій, активно створюють і нарощують електронні інформаційні бази даних, забезпечують віддалений доступ до освітніх ресурсів, розвивають електронні сервіси тощо. Це сприяє активному залученню бібліотеки до «змішаної» форми навчання, яка характеризується використанням сервісів Інтернет і електронних освітніх технологій як підтримки традиційної освіти.

Як слушно зазначають О. М. Кобелєв і В. В. Побіженко, «перспективи розвитку інформаційно-аналітичних систем у бібліотечно-інформаційній сфері полягають в активізації використання аналітичних технологій у бібліотеках, реструктуруванні бібліотек та створенні в них спеціалізованих інформаційно-аналітичних підрозділів як одного із засобів оптимізації діяльності та їх адаптування

до нової соціально-комунікативної реальності» [1, с. 238]. Саме шляхом розвитку цього напрямку у своїй діяльності просувається і НБ НУ ОЮА. Створений ще у 2010 році науково-інформаційний центр НБ НУ ОЮА (НІЦ НБ НУ ОЮА), який реалізує нові, модерні функції бібліотеки, наразі перебуває на стадії реструктурування та виділення у його складі інформаційно-аналітичного сектору.

Дослідженню інтеграції інформаційного середовища бібліотек ВНЗ з інформаційно-аналітичними та інформаційно-освітніми системами ВНЗ були присвячені роботи І. О. Беззуб, В. Билоус, О. Бруй, А. Вітушко, А. Ворошилова, О. З. Клименко, О. М. Кобелева, В. В. Побіженко, С. Костогриза, Т. Костирко, А. Красильникової, Я. Ф. Панченко, І. В. Рябець, С. В. Тітова, О. В. Тітової, Т. О. Ярошенко та ін.

Ефективне функціонування інформаційно-освітнього та інформаційно-аналітичного середовища ВНЗ, і бібліотек, зокрема, неможливе без високого рівня інформаційної культури всіх суб'єктів цього середовища. При цьому роль вузівської бібліотеки у формуванні інформаційної культури важко переоцінити з огляду на те, що саме в процесі отримання бібліотечних послуг користувачі бібліотеки напроцьовують ті знання та вміння, які забезпечують підвищення їх інформаційної культури та сприяють максимальному залученню до здобутків, можливостей сучасного наукового світу та його інструментарію, інтеграції до дослідницької екосистеми. Своєю чергою інформаційна культура співробітників бібліотеки також перебуває повсякчас у процесі розвитку. З урахуванням розвитку ІКТ, інформаційних ресурсів та доступу до них на сучасному етапі відбувається трансформація бібліотечних послуг і набуває актуальності питання розширення та вдосконалення професійних компетенцій бібліотечних працівників.

Питання підвищення інформаційної культури користувачів бібліотечних послуг висвітлювались у дослідженнях Бредлея Ф. (Bradley, F.), Вебера С. (Webber, S.), Гендиної Н. І., Джонстона Б. (Johnston B.) Пикока Дж. (Peacock J.) та ін., вітчизняних дослідників: Баловсяк Н. В., Жалдака М. І., Морзе Н. В., Сороко Н. В. Проблематика розширення компетенцій бібліотечних працівників знайшла своє відображення у роботах О. В. Дудник І. М. Палаташ, Н. П. Поляк, І. М. Хмари та ін.

Мета дослідження аналіз ролі НБ НУ ОЮА у процесі формування та розвитку інформаційної культури користувачів її послуг,

в умовах впровадження інновацій в організаційній, освітній та науковій сферах Національного університету «Одеська юридична академія» та розширення професійних компетенцій бібліотечних працівників з урахуванням таких інноваційних складових.

Мета роботи тісно пов'язана з переосмисленням місії та візії НБ НУ «ОЮА» на сучасному етапі.

Місія НБ НУ ОЮА, як вузівської бібліотеки одного з кращих ВНЗ України полягає у тому, щоб в якості модуля інформаційно-аналітичної та інформаційно-освітньої системи вишу акумулювати інформаційні ресурси, надавати розширений перелік інформаційних послуг, сприяти розвитку вузівської науки і освіти, а також соціокультурної складової діяльності НУ ОЮА.

НБ НУ ОЮА, звичайно ж, не компанія Google, місія якої «Організувати всю інформацію, що міститься в світі, зробити її загальнодоступною і корисною», але свою вагому інформаційну та аналітичну нішу вже створили. Кількість користувачів бібліотечної інформаційної системи НБ НУ ОЮА з кожним роком збільшується, враховуючи розширення способів доступу до інформації та видів інформаційних ресурсів.

Міжнародна федерація бібліотечних асоціацій та установ (ІФЛА) в своєму Маніфесті про Інтернет, прийнятому Сесією Ради ІФЛА у серпні 2014 р. проголошує, що бібліотеки та інформаційні служби мають забезпечувати відкритий доступ до Інтернету, своїх ресурсів і сервісів. Їх роль полягає у тому, щоб діяти як точки доступу, які пропонують умови, рекомендації, підтримку та механізми для подолання бар'єрів, що існують через різницю у навичках та можливостях користування ресурсами та технологіями [2].

При цьому в епоху Інтернету принцип мережевого нейтралітету є необхідною умовою універсального та рівного доступу до інформації [3], адже відсутність відкритого Інтернету загрожує розвитком інформаційних монополій, які зруйнують різноманіття інформації і думок, а право на свободу вираження не залежить від технологічних можливостей або здібностей і гарантується нормами міжнародного права і національного законодавства.

З метою оптимальної організації діяльності, інтеграції наукової інформації, даних досліджень важливим стало визначення місця НБ НУ ОЮА в інформаційно-аналітичному просторі Університету, враховуючи те, що на сьогодні в НУ ОЮА проходить поетапне впровадження АСК ВНЗ та функціонує Центр

організації освітньої підготовки та інформаційно-аналітичної роботи (ЦООПАР), активно працюють з інформаційними джерелами НДЧ, Відділ міжнародних зв'язків НУ ОЮА та інші структурні підрозділи. На сьогодні НБ НУ ОЮА позиціонує себе як один з авторитетних інформаційно-аналітичних центрів НУ ОЮА, що допомагає своїм користувачам максимально задовольняти свої інформаційні запити та набувати знань з інформаційної культури та інформаційної грамотності, сприяє популяризації НУ ОЮА в інформаційному просторі.

Одним з пріоритетних напрямків діяльності НБ НУ ОЮА є розвиток інформаційної культури та інформаційної грамотності користувачів бібліотечних послуг.

Поняття інформаційної культури сформувалось у межах інформаційного суспільства, коли інформація стала головним стратегічним ресурсом і були створені нові технології для її збереження та обробки [4, с. 183]. Деякі науковці вирізняють при дослідженні інформаційної культури два основних аспекти: соціологічний та технологічний. У першому випадку інформаційна культура розглядається як соціокультурний феномен, у другому – як феномен техніко-технологічний [5, с. 168].

Розвиток інформаційного суспільства в Україні та впровадження новітніх інформаційно-комунікаційних технологій в усі сфери суспільного життя та в діяльність органів державної влади та органів місцевого самоврядування було свого часу визначено одним з пріоритетних напрямів державної політики в Законі України «Про Основні засади розвитку інформаційного суспільства в Україні на 2007-2015 роки» [6]. Стратегія розвитку інформаційного суспільства в Україні схвалена розпорядженням Кабінету Міністрів України від 15 травня 2013 р. № 386-р визначає мету, базові принципи, стратегічні цілі розвитку інформаційного суспільства в Україні, завдання, спрямовані на їх досягнення, а також основні напрями, етапи і механізм реалізації цієї Стратегії з урахуванням сучасних тенденцій та особливостей розвитку України в перспективі до 2020 року [7].

Важливим компонентом інформаційної культури виступає інформаційна грамотність. Загалом, «грамотність» це поняття динамічне і тому дослідження проблематики, пов'язаної з розвитком і трансформацією грамотності не втрачає своєї актуальності з урахуванням розширення видів інформаційних і медіа-ресурсів,

методів і форм роботи з ними. При цьому розвиток інформаційних технологій, збільшення обсягів і ускладнення шляхів передачі інформації обумовлює вплив рівня медіа- та інформаційної грамотності людей на реалізацію їх прав на якісну освіту та гідне життя, успіхи в справі побудови суспільства знання, забезпечення інформаційної безпеки, вирішення інших ключових завдань, які визначені пріоритетними практично в усіх державах світу.

Поняття «інформаційна грамотність» ввів Пол Дж. Зурковскі в 1974 році. Він писав: «Людей, які підготовлені до застосування інформаційних ресурсів у їх роботі можна назвати інформаційно грамотними. Вони освоїли методи та навички для використання широкого спектру інформаційних інструментів, а також первинних джерел при формуванні інформаційних рішень їх проблем.

Іншу частину населення, яка є грамотною лише в тому сенсі, що вміє читати й писати, але не знає міри цінності інформації, не має можливості формувати інформацію до своїх потреб, слід вважати інформаційно неграмотними» [8, 9].

У 90-х роках XX століття в США і країнах Західної Європи з'явилась низка концепцій інформаційної грамотності. Було витрачено багато сил на пошук тлумачення цього терміну. З усіх визначень інформаційної грамотності, що зустрічаються в літературі, найбільш цитованим є те, що запропонувала в 1989 р. Американська бібліотечна асоціація (ALA): «Інформаційно грамотною є людина, яка в змозі розуміти, коли їй потрібна інформація, вміти знаходити, оцінювати та ефективно використовувати цю інформацію».

Деякі автори намагаються встановити зв'язок між різними навичками, що відносяться до інформаційної грамотності. Зокрема Д. Боуден аналізує взаємозв'язок між інформаційною грамотністю та такими формами грамотності, як бібліотечна грамотність, медіаграмотність, комп'ютерна грамотність [10].

Слід звернути увагу на те, що практика викладання навичок інформаційної грамотності найчастіше впроваджувалась у закладах вищої освіти. При цьому «Стандарти компетенцій інформаційної грамотності для вищої освіти» [11] (ACRL 2000), що були розроблені Асоціацією бібліотек коледжів та наукових бібліотек (ACRL) та описують характеристики, якими повинен володіти учень, щоб стати ефективним користувачем інформації, – один з найбільш часто використовуваних і цитованих в бібліотечному світі документів.

Під егідою ЮНЕСКО в 2006 році було підготовлено стандарт «Керівництво з інформаційної грамотності для освіти протягом усього життя», який розробляли національні асоціації IFLA [12].

На сьогодні ЮНЕСКО пропонує користуватись новим інтегрованим поняттям МІГ – медіа-та інформаційна грамотність, що описує компетентності, необхідні для виживання та успішного розв'язання життєвих завдань індивідом, спільнотами, суспільствами і людством у цілому в інформаційну епоху [13]. Цей вид грамотності також допомагає людям самим успішно створювати і виробляти інформацію та медіа-повідомлення. Медіа- та інформаційна грамотність є однією з передумов для побудови інклюзивних, відкритих, партисипативних і плюралістичних суспільств знання [14, с. 14].

Концепт МІГ передбачає визнання провідної ролі інформації й медіа в повсякденному житті. МІГ розглядає всі види засобів масової інформації, а також інших постачальників інформації, таких як бібліотеки, архів, музеї та інтернет, незалежно від використовуваних технологій. МІГ спрямована на розширення прав і свободи самовираження людей, забезпечення рівноправного доступу до інформації та знань і сприяння формуванню вільної, незалежної й плюралістичної медіа-інформаційної системи

З урахуванням євроінтеграційної складової політики України, слід зазначити, що електронні інфраструктури відіграють фундаментальну роль в житті європейських дослідників та інноваторів. Ясна річ, що інформаційна та медіа-грамотність повинні полегшити виконання науково-дослідних та інноваційних робіт і підвищити їх ефективність, особливо з урахуванням впровадження в 2014-2020 рр. програми «Горизонт-2020» (Horizon 2020/H2020), призначеної об'єднати фінансування досліджень та інновацій в ЄС. У 2015 році Україна стала асоційованим членом Рамкової програми Європейського Союзу з досліджень та інновацій «Горизонт 2020». Наразі українські наукові організації та окремі дослідники беруть участь у програмі, користуючись тими ж привілеями, що і країни-члени ЄС, що дозволяє значно підвищити залучення українських науково-дослідних організацій і установ до сфери європейських наукових досліджень, створити основу для структурних реформ в науково-інноваційній сфері України [15].

Слід звернути увагу на підвищення рівня значущості даних інноваційних досліджень, як джерела інформації, розширення запровадження політики Open Science в європейському серед-

овищі. Зокрема, 19 квітня 2016 року Європейська комісія ухвалила програму «Європейські Хмарні ініціативи – побудова конкурентоспроможних даних і економіки знань в Європі» («European Cloud Initiative – Building a competitive data and knowledge economy in Europe») [16], яка впроваджує стратегію зміцнення позиції Європи в сфері інновацій, керування даними допомагає у створенні цифрового ринку в Європі [17]. Це є важливим кроком у напрямку зміцнення конкурентоспроможності ЄС у галузі цифрових технологій та інновацій.

European Open Science Cloud (EOSC) запропонує 1,7 мільйонам європейських дослідників і 70 мільйонам фахівців у галузі науки і техніки надійне, відкрите середовище, що дозволяє переміщувати, обмінюватися і повторно легко використовувати дані між національними та регіональними ринками позбавляючись кордонів, а також між установами і науковими спільнотами.

Вчені визначили чотири основні причини, за якими European Open Science Cloud (EOSC) є потрібним [18]: відсутність широко поширеного усвідомлення цінності даних і стимулів для спільного доступу до даних у наукових колах і в промисловості; відсутність загальних специфікацій даних і протоколів для забезпечення їх інтероперабельності; потреба в розширенні високошвидкісного зв'язку, для зберігання даних, а також для високопродуктивних обчислень в Європі; існування значної фрагментації і відсутності зв'язку як між науковими інфраструктурами даних наукових співтовариств, так і країн.

Європейська Комісія визначила п'ять пріоритетних областей, в яких поліпшення стандартизації ІКТ є найбільш актуальною для створення цифрового єдиного ринку: 5G, Інтернет речей, хмарні обчислення, кібербезпека та технології передачі даних.

Таким чином, з урахування світових і європейських тенденцій запровадження політики Open Science, формування, розвиток та постійне вдосконалення інформаційної культури та грамотності українських дослідників стає пріоритетним напрямком діяльності як освітніх закладів, так і бібліотек зокрема.

Сьогодні значна увага приділяється проблемі формування нової генерації молодого покоління, яке досконало володіє сучасними інформаційно-комунікаційними технологіями [19], налаштоване на постійне навчання та орієнтоване на правомірне одержання, використання, поширення, зберігання й захист

інформації. Це своєю чергою повинно збільшити на українському ринку праці кількість висококваліфікованих спеціалістів, зокрема і юристів. Разом з тим, комп'ютерна грамотність тільки в поєднанні з інформаційною грамотністю та іншими формами грамотності дає можливість сформуванню високої інформаційної культури молодих науковців та фахівців у різних сферах діяльності.

Разом з тим, слід звернути увагу на поширену думку, що знання ІКТ є гарантом здатності ефективно управляти інформацією. Однак, помилковість даного судження полягає у тому, що інформаційні компетенції відносяться не тільки до навичок і знань, а й до установок, які не можуть формуватися лише за рахунок того, що людина знає, як використовувати технології. Насправді є такі важливі для управління інформацією навички, які виходять за межі комп'ютерної грамотності. Це навички мислення, необхідні для аналізу, оцінки, виведення і узагальнення розглянутої інформації. При цьому, розвиток інформаційних компетенцій підкреслює значимість використання переважно академічних або наукових матеріалів.

Слід погодитись, з О. М. Кобелевим та В. В. Побіженко, що для сучасної бібліотеки ВНЗ характерними є проблеми, пов'язані з об'єктивними протиріччями між усталеними формами діяльності з організації збору, збереження, оброблення, передання документованої інформації, забезпечення доступу до інформаційних ресурсів, зокрема електронних, і необхідністю впровадження та застосування новітніх мережевих технологій, їх аналітичного оброблення, необхідністю налагодження зв'язків контенту глобальних інформаційних ресурсів у будь-якому форматі та ретроспективі; між вимогами здійснення екстракції знань із величезних обсягів накопиченої інформації та наявним рівнем організації інформаційно-аналітичної діяльності в бібліотеках тощо [1]. Однак, прогресивні зрушення у діяльності вузівських бібліотек України останніх років дають можливість стверджувати, що розпочато процес значних зрушень та революційних змін.

НБ НУ ОЮА зі свого боку також постійно опікується питанням поширення знань у сфері медіаінформаційної грамотності та інформаційної культури своїх користувачів. Протягом 2016 року були проведені семінари та практичні тренінги («Сучасний вчений: самопрезентація та науковий пошук», «Весняна школа науковця», «Літня школа молодого вченого»), надано велику кіль-

кість консультативних порад за зверненнями користувачів щодо пошуку інформації, розміщення робіт в репозитарії НУ ОЮА, реєстрації в наукометричних базах даних та ін.

Варто звернути увагу на те, що досить велика кількість студентської молоді старших курсів Університету та молодих науковців цікавляться новими напрямками діяльності у сфері наукометрії, бібліометрії, альтметрики, що на наш погляд пов'язано з практичною спрямованістю новий підходів до організації наукових досліджень та новими вимогами з боку МОН України до наукової та освітньої діяльності у ВНЗ. Сучасні виклики у сфері академічної доброчесності та боротьби з плагіатом у наукових роботах сприяли підвищенню відповідальності студентів, аспірантів та викладачів за свій науковий доробок, критичному та вимогливому ставленню до наукових джерел інформації. Це своєю чергою забезпечить збільшення якісних, сучасних та актуальних результатів досліджень в правовій площині, що напрацьовуються в Національному університеті «Одеська юридична академія».

Можна зробити висновок про реалізацію колективного проекту щодо поширення медіа-інформаційної грамотності в НУ ОЮА. Якщо викладачі курсів з медіа інформаційної грамотності з професорсько-викладацького складу частіш за все виступають як менеджери, консультанти, популяризатори певних інформаційних ресурсів, то функціонал бібліотечних працівників дещо ширший. Вони крім всіх вищеозначених функцій вступають ще й як упорядники баз даних, їх «творці», а також куратори контенту наукової інформації в цих базах, аналітики наукометричних показників діяльності науковців, фахівцями з пошуку та обробки інформації. Крім того, бібліотекарі забезпечують відповідність упорядкування інформації до існуючих вимог у тій чи іншій базі даних та розширення можливості доступу до інформації.

Варто враховувати, що на сьогодні бібліотеки, в тому числі і НБ НУ «ОЮА» прагнуть зайняти більш активну позицію та виступають активними партнерами на всіх стадіях життєвого циклу наукового дослідження (research lifecycle): від інформування та надання доступу до колекцій документів до публікації і далі аналізу і оцінки результатів досліджень [20]. В якості пріоритетних напрямків діяльності наукових бібліотек називаються: створення і супровід репозиторіїв відкритого доступу; управління науковими даними (research data management, RDM); супровід наукових даних (data

curation); підтримка електронних публікацій (e-publishingservices), а також інформетрія (бібліометрія, наукометрія, вебометрія, альтметрія) [21].

Це своєю чергою викликає трансформацію вимог до компетенцій самих бібліотекарів та зміни у структурі підрозділів бібліотек ВНЗ.

О. Сербін та Т. Ярошенко зазначають, що за результатами роботи засідання Експертної ради з питань формування змісту та методів навчання майбутніх бібліотекарів, впровадження європейських освітніх стандартів та приведення змісту освіти майбутніх бібліотекарів до сучасних вимог, створеної у 2014 році, було визначено нагальність активного впровадження в освітній процес майбутніх бібліотекарів дисциплін, які б давали знання та вміння з формування, використання та управління електронними ресурсами (зокрема, робота з метаданими), сучасними підходами до організації інформаційних ресурсів, зі збереження цифрової інформації, створення електронних бібліотек, в тому числі через хмарні технології, дистантного обслуговування користувачів, сучасних комунікацій, архітектури інформації, наукометрії та бібліометрії, побудови сайтів та комунікації в соцмережах, технологій Веб 2.0 тощо [22].

Про необхідні зміни говорилося і у виступах учасників форуму бібліотекарів Півдня України «Бібліотека XXI ст.: освітній та практичний вектори», який відбувся 5 березня 2015 р. в Одеській національній науковій бібліотеці, в якому приймали участь і співробітники НБ НУ ОЮА [23]. Як представники бібліотеки галузевого (юридичного) ВНЗ, бібліотекарі НБ НУ ОЮА вказували на позитивний досвід отримання юридичної освіти бібліотекарями Університету та залучення до бібліотечної діяльності випускників НУ ОЮА, а також наголошували на необхідності розширення компетенцій сучасного бібліотекаря з урахуванням збільшення обсягів та видів роботи з електронними ресурсами, популяризації політики відкритого доступу.

Асоціація наукових бібліотек (ARL), Канадська асоціація наукових бібліотек (CARL), Асоціація європейських наукових бібліотек (LIBER) та COAR запустили роботу спільної робочої групи з компетенцій бібліотекарів на підтримку Е-досліджень і наукових комунікацій [24]. Велику зацікавленість бібліотечної спільноти викликали оприлюднені у червні 2016 року вимоги до

компетентностей бібліотекарів в управлінні даними досліджень [25] (Librarians' Competencies Profile for Research Data Management) та вимоги до компетентностей бібліотекарів з наукової комунікації та відкритого доступу [26] (Librarians' Competencies Profile for Scholarly Communication and Open Access розроблені цією робочою групою.

Можна з впевненістю констатувати, що в НБ НУ ОЮА здійснюється постійна робота із забезпечення розширення компетенції бібліотечних працівників шляхом участі у дистанційних курсах підвищення кваліфікації, тренінгах та, конференціях. Співробітники всіх відділів НБ НУ ОЮА долучаються до нових форм роботи, зокрема, з електронними ресурсами, з електронними базами даних, забезпечують електронну видачу документів і по-ступово також розширюють свою професійну компетенцію.

Таким чином, інформаційне середовище НБ НУ ОЮА як складова інформаційно-освітньої та інформаційно-аналітичної систем Університету знаходиться в динамічному розвитку. При цьому діяльність бібліотеки з огляду на сучасні виклики орієнтована на підвищення інформаційної культури її користувачів та забезпечення авторів наукових робіт необхідною інформацією. Забезпечується супровід відповідного впорядкування наукового доробку науковців та доступ до наукових інформаційних ресурсів, зокрема, електронних баз даних, що є вкрай необхідним в епоху відкритого доступу та формування суспільства знань. Сучасний функціонал бібліотечних працівників НБ НУ ОЮА зорієнтований на розширення професійних компетенцій шляхом постійного навчання, перенавчання та підвищення кваліфікації. Особливу увагу сьогодні звернено на удосконалення навичок роботи з електронними інформаційними ресурсами та базами даних, поглиблення знань з інформетричної діяльності. Разом з тим, ці процеси відбуваються виважено і на професійному рівні, базуються на вже напрацьованому потужному потенціалі класичних форм та методів бібліотечної роботи, досвіді бібліотечних фахівців.

***Бібліографічний список:***

1. Кобелев О. М. Інформаційно-аналітична система як інструмент оптимізації діяльності бібліотек ВНЗ / О. М. Кобелев, В. В. Побіженко // Вісник Харківської державної академії культури : зб. наук. пр. / Харк. держ. акад. культури; [редкол.: В. М. Шейко (відп. ред.) та ін.] ; за заг. ред. В. М. Шейка. – Харків, 2014. – Вип. 42. – С. 231-240.

2. Маніфест ІФЛА про Інтернет 2014 Прийнятий Сесією Ради ІФЛА у серпні 2014 року[Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://nbuv.gov.ua/node/1833>
3. IFLA Statement on Net Neutrality and Zero-Rating (2016) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ifla.org/publications/node/10700>
4. Остряньська Н. В. Особливості формування інформаційної культури у студентів вищих навчальних закладів / Н.В. Остряньська, В.О. Васюренко // Сучасні аспекти виховання студентської молоді. Міжнар. наук.-практ. конф. : тези доповідей. – Харків : ХНУМГ, 2013. С. 183-185. – Режим доступу: <http://eprints.kname.edu.ua/30767/1/105.pdf>
5. Негодаев И.А. Информатизация культуры / И.А. Негодаев ; Дон. гос. техн. ун-т. – Ростов н/Д. : Книга, 2003. – 319 с.С. 168.
6. Про Основні засади розвитку інформаційного суспільства в Україні на 2007-2015 роки : Закон України від 09.01.2007 № 537-V // Відомості Верховної Ради України (ВВР). – 2007. № 12. Ст.102.
7. Про схвалення Стратегії розвитку інформаційного суспільства в Україні : Кабінет Міністрів України; Розпорядження, Стратегія від 15.05.2013 № 386-р // Офіційний вісник України офіційне видання. – 2013. № 44. – Ст. 1581.
8. Лай Х. Информационные навыки : концептуальное сближение информационных и коммуникационных наук / Хесус Лай // Медиа- и информационная грамотность в обществах знания. – Москва : МЦБС, 2013. – С. 71-86
9. Paul G. Zurkowski [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://infolit.org/paul-g-zurkowski/>
10. Bawden D. (2002). Revisión de los conceptos de alfabetización informacional y alfabetización digital / D. Bawden // Anales de Documentación, 5; 361–408. – Режим доступу: [www.um.es/fccd/anales/ad05/ad0521.pdf](http://www.um.es/fccd/anales/ad05/ad0521.pdf).
11. Information Literacy Competency Standards for Higher Education [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.ala.org/acrl/standards/informationliteracycompetency>
12. LauJ. Guidelines on Information Literacy for Lifelong Learning [Електронний ресурс]/ Jesús Lau. – Режим доступу: <http://www.ifla.org/publications/guidelines-on-information-literacy-for-lifelong-learning>
13. Найдьонова Л. Інформаційна грамотність неможлива без медіакультури [Електронний ресурс] / Любов Найдьонова. – Режим доступу : [http://osvita.mediasapiens.ua/mediaprosvita/mediaosvita/informatsiyna\\_gramotnist\\_nemozhliva\\_bez\\_mediakulturi/](http://osvita.mediasapiens.ua/mediaprosvita/mediaosvita/informatsiyna_gramotnist_nemozhliva_bez_mediakulturi/)
14. Карклінс Я. Приветствие заместителя Генерального директора ЮНЕСКО по коммуникации и информации Яниса Карклінса

- [Електронний ресурс] / Янис Карклінс // Медиа- и информационная грамотность в обществах знания. – Режим доступу: [http://www.ifapcom.ru/files/News/Images/2013/mil\\_int\\_rus.pdf](http://www.ifapcom.ru/files/News/Images/2013/mil_int_rus.pdf)
15. Реалізації програми ЄС з досліджень та інновацій «Горизонт 2020» за перші два роки [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://mon.gov.ua/activity/mizhnarodni-zvyazki/uchast-u-programax-es-erazmus-ta-gorizont-2020/gorizont-2020.html>
  16. Communication from the Commission to the European Parliament, the council, the european economic and social committee and the committee of the regions European Cloud Initiative – Building a competitive data and knowledge economy in Europe COM/2016/0178 final [Електронний ресурс]. Режим доступу : <http://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A52016DC0178>
  17. E-infrastructures: making Europe the best place for research and innovation <https://ec.europa.eu/futurium/en/content/e-infrastructures-making-europe-best-place-research-and-innovation>
  18. Digital Single Market – digitising european industry questions & answers [Електронний ресурс]. – Режим доступу: [http://europa.eu/rapid/press-release\\_MEMO-16-1409\\_en.htm](http://europa.eu/rapid/press-release_MEMO-16-1409_en.htm)
  19. Юрченко О. А. Реалізація програми ЮНЕСКО «Інформація для всіх» в Україні / О. А. Юрченко // Бібліотекознавство. Документознавство. Інформологія. 2014. № 3. С. 66-71. Режим доступу: [http://nbuv.gov.ua/UJRN/bdi\\_2014\\_3\\_13](http://nbuv.gov.ua/UJRN/bdi_2014_3_13)
  20. Галявиева М. С. Библиометрия в библиотеке в оценках библиотечкарей (по материалам зарубежных исследований) [Електронний ресурс] / М. С. Галявиева // Вестник КазГУКИ. 2015. №1. – Режим доступу: <http://cyberleninka.ru/article/n/bibliometriya-v-biblioteke-v-otsenkah-bibliotekarey-po-materialam-zarubezhnyh-issledovaniy>
  21. Галявиева М.С. О новой роли научных библиотек в современной информационной среденаучной коммуникации / М. С. Галявиева // Вестник КазГУКИ. – 2014. – № 1. – С. 104-108.
  22. Сербін О. Аспекти реформування та вдосконалення сучасної бібліотечної освіти [Електронний ресурс] / О. Сербін, Т. Ярошенко // Вісник Книжкової палати. 2015. № 2. С. 12-14. Режим доступу: [http://nbuv.gov.ua/UJRN/vkp\\_2015\\_2\\_5](http://nbuv.gov.ua/UJRN/vkp_2015_2_5)
  23. Форум бібліотекарів Півдня України [Електронний ресурс] // Одеська національна наукова бібліотека : офіційний веб-сайт. – Режим доступу : [http://odnb.odessa.ua/view\\_post.php?id=1130](http://odnb.odessa.ua/view_post.php?id=1130)
  24. Librarians' Competencies for E-Research and Scholarly Communication [Електронний ресурс] // COAR : офіційний веб-сайт. – Режим доступу : <https://www.coar-repositories.org/activities/support-and-training/task-force-competencies/>

25. Schmidt B. Профіль компетентностей бібліотекарів в управлінні даними досліджень = Librarians' Competencies Profile for Research Data Management / B. Schmidt, K. Shearer ; [transl. Ye. Portseva, T. Kolesnykova] // Joint Task Force on Librarians' Competencies in Support of E-Research and Scholarly Communication. — 2016. — June. — P. 1–7. — Access Mode: [https://www.coar-repositories.org/files/Competencies-for-RDM\\_June-2016.pdf](https://www.coar-repositories.org/files/Competencies-for-RDM_June-2016.pdf).
26. Schmidt B. Librarians' Competencies Profile for Scholarly Communication and Open Access / P. Calarco, B. Schmidt, K. Shearer, D. Tate ; [transl. T. Zhestkova, O. Bruy, Access Mode:[http://ela.kpi.ua:8080/bitstream/123456789/17103/1/Zhestkova\\_Bruy\\_Librarian\\_Competent.pdf](http://ela.kpi.ua:8080/bitstream/123456789/17103/1/Zhestkova_Bruy_Librarian_Competent.pdf)

*На современном этапе научные библиотеки активно наращивают информационные базы данных, электронные ресурсы, содействуют обеспечению удаленного доступа к образовательным ресурсам. Эффективное функционирование информационно-аналитического пространства ВУЗов и библиотек, невозможно без высокого уровня информационной культуры всех субъектов этого пространства. При этом роль вузовской библиотеки в формировании информационной культуры сложно переоценить ввиду того, что именно в процессе получения библиотечных услуг пользователи библиотеки набираются необходимые знания и умения.*

*At present stage scientific libraries are actively expanding information databases, electronic resources; facilitate the provision of remote access to educational resources. The effective functioning of the information and analytical space of universities and libraries is impossible without a high level of information culture of the subjects of this space. The role in the formation of information culture of the university library is difficult to overestimate due to the fact that it is in the process of obtaining library services library users brings ever necessary knowledge and skills.*

Стаття надійшла до редколегії 25.10.2016

# АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ ПУБЛІЧНОГО ТА ПРИВАТНОГО ПРАВА УКРАЇНИ

---

УДК 351.713(477)

Брачук А. О., НУ «ОЮА»

## КАТЕГОРІЯ «МИТНІ ПРОЦЕДУРИ» В УКРАЇНСЬКОМУ ЗАКОНОДАВСТВІ: ПОНЯТТЯ ТА ТИПОЛОГІЯ

*В статті аналізуються поняття «процедура», «митні процедури» та «митні формальності», формуються ознаки митних процедур. Здійснено класифікацію митних процедур. Порівнюється поняття митних процедур в українському законодавстві та у праві ЄС.*

Важливість наукового аналізу такої категорії, як митні процедури обумовлюється декількома причинами. По-перше, визначення змісту та сутності митних процедур, як особливого виду процедурної діяльності уповноважених державних органів в сфері державної митної справи є важливим з точки зору визначення особливостей їх модернізації в рамках здійснення загальної адміністративно-правової реформи, пристосування до сучасних принципів та прийомів публічного адміністрування. По-друге, положення Угоди про Асоціацію України та ЄС визначають необхідність наближення низки положень митного законодавства України до правил, встановлених Митним кодексом ЄС, що, зокрема, обумовлює необхідність узгодження понятійного апарату та класифікації митних процедур. Адже в цьому аспекті існують певні розбіжності між українським законодавством та міжнародно-правовими стандартами, що створює труднощі не лише на рівні

наукового аналізу, але й на рівні визначення найбільш ефективних прийомів та способів правового регулювання для кожного з видів митних процедур.

В юридичній літературі дослідженню митних процедур приділялась певна увага. Теоретичну основу дослідження склали праці вчених у галузі митної справи, а саме: І. Г. Бережнюка, К. Г. Борисова, Б. Н. Габричидзе, В. Драганова, Є. В. Додіна, С. В. Ківалова, Б. А. Кормича, П. В. Пашка, С. А. Трофімова, М. Г. Шульги та інших науковців. Але, необхідно відзначити істотні розбіжності у поглядах науковців на проблематику митних процедур.

Тож метою даної статті є дослідження понять «процедура», «митна процедура» та «митні формальності», визначення сутності, змісту поняття «митна процедура» з метою визначення основних підходів до тлумачення їх змісту та типології.

Використання терміна «процедура» зустрічається в різних галузях права: адміністративному, земельному, цивільному, кримінально-процесуальному, тощо. Залежно від галузі права, в якій вона застосовується «процедура» набуває певної специфіки. В юридичній енциклопедії під терміном «процедура» розуміють (франц. *procedure*, від лат. *procedere* – просуватися) – порядок, наступність, послідовність у вчиненні дій для досягнення певного результату. Особливість правової процедури полягає у тому, що вона застосовується у сфері права. Правова процедура у правовому розумінні – це врегульований законом, іншими нормативно-правовими актами порядок, який складається з послідовних дій і спрямований на досягнення правового результату [1, 186-187]. Правова процедура характеризується такими ознаками: а) регламентується нормами національного і міжнародного законодавства; б) необхідним учасником юридичних процедур є суб'єкт публічно-владних повноважень; в) є сукупністю послідовних дій; г) направлена на досягнення юридичного результату. Дана характеристика розкриває ознаки процедури, які можуть бути застосовані до всіх галузей права, в тому числі і до митної процедури.

В юридичній науці існують річні погляди щодо визначення поняття та змісту «митна процедура». Б. М. Габричидзе сформулював наступне визначення митних процедур: «Це – контроль за дотриманням порядку переміщення товарів і майна, огляд предметів, оформлення митних документів, накладення митного за-

безпечення, перевірка правильності заповнення вантажної митної декларації, нарахування митних платежів, передача статистичних відомостей органам Держкомстату та інші дії органів державного митного контролю на виконання законодавства з митних питань» [2, 189]. К. Г. Борисов прирівнює митні процедури до митних операцій, що передбачають різноманітну діяльність митних служб держав із реалізації умов міжнародних договорів із митного співробітництва, а саме: виконання будь-яких попередніх митних формальностей, організації митного супроводу товарів, митного оформлення товарів та контролю за порядком видачі вантажу після сплати митних платежів і митного очищення. До складу цих операцій входить і нагляд за умовами створення та експлуатації митних складів і зон видачі вантажу, а також систематична перевірка правильності класифікації вантажів відповідно до митної декларації тощо [3, 67]. Такі науковці як Данільцев А. В., Данилова Е. В., Іванов А. С., Кисельов С. В., Кувшинов В. А., Чернишов С. В., Якушкін В. С. не розрізняють митні процедури, митні формальності та митні операції та відносять до них: правила прийняття товарів до митного оформлення; місце виконання митних формальностей; правила збереження товарів, призначених для митного оформлення; режим транспортних засобів і транзиту; взаємовідносини митних органів з особами, які переміщують товар; правила оскарження дій митних органів тощо [4, с. 103].

Бережнюк І.Г. розглядає митні процедури як операційну складову митного регулювання[5, 130].Шульга М.Г. зазначає, що митні процедури визначаються технічними нормативами залежно від категорії товарів, видів транспорту, митних режимів, заходів не тарифного регулювання, осіб, які переміщують товари [6]. В. І. Царенко та В. О. Хома [7] досліджували сутність і зміст поняття «митна процедура» через установлення його співвідношення з поняттям «митний режим».Пашко П.В. зазначає, що митні процедури – операції, пов'язані зі здійсненням митного контролю за переміщенням товарів і транспортних засобів через митний кордон, їх митного оформлення, а також зі справлянням передбачених законом податків і зборів [8].

Вперше в законодавстві України поняття «митні процедури» було визначено в Наказі Державної митної служби України № 828 від 30 грудня 1998 р. [9], де вони визначалися як контроль за дотриманням порядку переміщення товарів, їх огляд, оформлення

документів, накладення митного забезпечення, перевірка правильності заповнення вантажної митної декларації, нарахування сум, що підлягають сплаті, підготовка статистичних даних та інші дії, що виконуються митними органами України відповідно до її законодавства в царині митної справи. Подальший розвиток митні процедури отримали в Митному кодексі України 2002 р. [10], згідно з п.19 ст.1 якого митні процедури – це операції, пов'язані зі здійсненням митного контролю за переміщенням товарів і транспортних засобів через митний кордон України, їх митного оформлення, а також зі справлянням передбачених законом податків і зборів.

В чинному Митному кодексі України [11] (далі – МК України) сформульовано поняття «митні процедури» – це зумовлені метою переміщення товарів через митний кордон України сукупність митних формальностей і порядок їх виконання (п. 21 ст. 4 МК України). Міжнародна конвенція про спрощення та гармонізацію митних процедур визначає «митні формальності» як сукупність дій, що підлягають виконанню відповідними особами і митною службою з метою дотримання вимог митного законодавства [12]. Аналогічне визначення дається в п. 29 ст. 4 МК України [11]. Поява в національному законодавстві поняття «митні формальності» в чинному МК зумовлено адаптацією та гармонізацією українського законодавства до загальноєвропейських норм та стандартів. Аналіз даних понять вказує, що поняття «митні процедури» ширше за своїм змістом за «формальності», адже включає в себе не тільки визначення необхідної сукупності дій, а й офіційно встановлений порядок їх здійснення.

З огляду на предмет та метод правового регулювання, митні процедури зазвичай розглядаються як особливий вид адміністративних процедур [13]. Існує точка зору, що митні процедури є адміністративними процедурами та елементом адміністративно-процедурних відносин [7].

Аналіз різних визначень «митних процедур» та митного законодавства дозволяє виділити ознаки митних процедур, які дозволяють відокремити їх від інших видів адміністративних процедур:

- митні процедури реалізуються у сфері митних правовідносин. В юридичній літературі відсутній єдиний підхід щодо визначення терміну «митні правовідносини». Найбільш загальне визначення терміну «митні правовідносини» це – врегульовані

митно-правовими нормами суспільні відносини, які виникають між фізичними та юридичними особами, в першу чергу учасниками ЗЕД, та митними органами при переміщенні товарів та транспортних засобів через митний кордон України [14].

- митні процедури є сукупністю послідовних дій посадових осіб митних органів з метою дотримання вимог законодавства України з питань державної митної справи [11].

- порядок виконання митних процедур регламентується митним законодавством;

- залежать від мети та напрямку переміщення (обраного митного режиму); від способу та засобу переміщення.

В митному законодавстві країн Європейського Союзу, так і країн-учасниць Митного союзу, під терміном «митна процедура» розуміють певний митний режим. Модернізований митний кодекс Європейського Союзу (2008 р.) визначає митні процедури (customs procedure) як будь-який з наступних режимів, в який можуть бути поміщені товари відповідно до Кодексу: а) випуск товару для вільного обігу;

- б) спеціальні процедури;

- в) експорт[15].

У глосарії міжнародних митних термінів, опублікованому Всесвітньою митною організацією, під митними процедурами (Customs Procedure – Regime douanier) розуміють заходи, які застосовуються митними органами до товарів, об'єктів митного контролю, а митні формальності визначаються як операції, що мають здійснюватися особами, яких це стосується, і митною службою з метою дотримання вимог митного законодавства [16].

Інші міжнародно-правові акти також ототожнюють категорії «митний режим» та «митна процедура». Як зазначає Б. А. Кормич, у цьому аспекті можна згадати і французьке коріння самого слова «режим», яке в оригіналі означає послідовність здійснення чого-небудь. Так, наприклад, подібне ототожнення міститься у Словнику митних термінів, виданому ВМО, який як синонім англійського терміна «customs procedures» подає французький «regime douanier», під яким розуміється «режим, який застосовується митницею до товарів, що виступають об'єктами митного контролю» [17]. Можна зробити висновок щодо ототожнення категорій «митний режим» та «митна процедура», проаналізувавши Міжнародну конвенцію про спрощення та гармонізацію митних

процедур, яка навіть у назві екземплярів англійською та французькими мовами використовує відповідно терміни «procedure» та «regime» як синоніми. В Рамкових стандартах безпеки та спрощення міжнародної торгівлі ВМО є поширеним поняття «customs control procedures», проте чіткого тлумачення цього терміну немає. Тобто категорія «митна процедура» в міжнародно-правових актах ототожнена з категорією «митний режим».

Проаналізувавши митне законодавство можна визначити таку класифікацію митних процедур :

- залежно від виду транспорту, якими товари переміщуються через державний кордон ( митні процедури на авіатранспорті, залізничному, автомобільному, морському та річковому, трубопроводному транспорті та лініях електропередач, а також для товарів, що переміщуються змішаними перевезеннями);

- залежно від способу переміщення товарів ( митні процедури, які застосовуються при переміщенні товарів в вантажних відправленнях, супроводжуваному багажі, несупроводжуваному багажі, ручній поклажі, міжнародних поштових відправленнях та міжнародних експрес-відправленнях);

- залежно від обраного митного режиму;

- митні процедури при здійсненні митного контролю, митного оформлення, при забезпеченні справляння митних платежів (контролю правильності обчислення та повноти їх сплати) та інші.

Змістом митних процедур є митний контроль, митне оформлення, сплата митних платежів та порядок їх виконання.

Митний контроль – сукупність заходів, що здійснюються з метою забезпечення додержання норм МК України, законів та інших нормативно-правових актів з питань державної митної справи, міжнародних договорів України, укладених у встановленому законом порядку. Митному контролю підлягають усі товари, транспортні засоби комерційного призначення, які переміщуються через митний кордон України [11]. Митний контроль здійснюється виключно митними органами. В Кіотській конвенції міститься визначення поняття «митного контролю» як сукупності заходів, що здійснюються митною службою з метою забезпечення дотримання митного законодавства [12]. Модернізований Митний кодекс ЄС 2008 р. під «контролем митної влади» розуміються спеціальні дії, які проводяться для забезпечення реалізації митних та інших

правил, що застосовуються до товарів, а саме: огляд товарів, перевірка наявності та правильності заповнення документів, перевірка бухгалтерських рахунків та інших записів, огляд транспортних засобів, багажу та особистих речей, надання офіційних запитів тощо. Також так само використовується термін «нагляд митної влади», який визначає сукупність дій митної влади, які проводяться з метою забезпечення реалізації митних та інших правил, що застосовуються до товарів [15].

Згідно з міжнародними стандартами митний контроль повинен обмежуватись мінімумом, необхідним для забезпечення дотримання митного законодавства; при проведенні митного контролю використовувати та удосконалювати систему управління ризиками та пост-аудиту; максимально використовувати інформаційні технології та засоби електронних комунікацій; здійснювати спільне проведення митними служба держав митного контролю.

Митне оформлення – виконання митних формальностей, необхідних для випуску товарів, транспортних засобів комерційного призначення. Метою митного оформлення є забезпечення дотримання встановленого законодавством України порядку переміщення товарів, транспортних засобів комерційного призначення через митний кордон України, а також забезпечення статистичного обліку ввезення на митну територію України, вивезення за її межі і транзиту через її територію товарів. Митне оформлення здійснюється посадовою особою митного органу та завершується протягом чотирьох робочих годин з моменту пред'явлення митному органу товарів, транспортних засобів комерційного призначення, що підлягають митному оформленню, подання митної декларації або документа, який відповідно до законодавства її замінює, та всіх необхідних документів і відомостей, передбачених МК України [11]. Митне оформлення спрямоване на документальне закріплення інформації та відомостей (результатів), отриманих у процесі митного контролю щодо пропуску у державу чи за її межі товарів та інших предметів (залежно від їх виду та мети переміщення) через митний кордон суб'єктами зовнішньоторговельної діяльності [18].

Державна фіскальна служба України працює над спрощенням та автоматизацією митного оформлення, скороченням часу, який суб'єкти зовнішньоекономічної діяльності витрачають на оформлення товарів. На даний час 96% митних декларацій

оформлюються в електронному вигляді, тому митні органи мають можливість оформлювати товари за час, який значно менше від визначеного Митним кодексом – 4 год. Так, середній час, який витрачається на оформлення товарів у режимі експорту, становить 1 год. 09 хв. У режимі імпорту оформлення здійснюється за 2 год. 30 хв. [19].

Поняття «митні платежі» розкривається в Податковому кодексі України: «митні платежі – податки, що відповідно до Податкового Кодексу або митного законодавства справляються під час переміщення чи у зв'язку з переміщенням товарів через митний кордон України та контроль за справлянням яких покладено на органи контролю [20]. Стаття 4 МК України до митних платежів відносять: а) мито; б) акцизний податок із увезених на митну територію України підакцизних товарів (продукції); в) податок на додану вартість із увезених на митну територію України товарів (продукції) [11].

Висновки: Митні процедури це – врегульований нормами митного права, порядок діяльності посадових осіб митних органів в межах їх повноважень, який спрямований на реалізацію норм митного права та дотримання вимог законодавства України з питань державної митної справи у процесі вирішення конкретних справ, пов'язаних з переміщенням громадянами товарів, транспортних засобів та інших предметів через державний кордон та складається з таких елементів: митного контролю, митного оформлення, справляння (сплати) митних платежів та порядку їх виконання.

Умови здійснення митних процедур залежать від мети та умов переміщення товарів та транспортних засобів через державний кордон України (тобто певного митного режиму), від способу та засобів переміщення.

Таким чином, ми можемо визначити декілька аспектів узгодження понятійного апарату, пов'язаного із митними процедурами. По-перше, це питання митних режимів, адже підхід українського законодавства полягає у тому, що поняття «митний режим» є більш широким, і включає у себе «митну процедуру», яка в свою чергу включає у себе «митні формальності». В той же час митне законодавство ЄС під поняттям «митна процедура» розуміє саме аналог українського митного режиму, за виключенням французького підходу, який оперує поняттям режиму, але при цьому

не використовуючи поняття «митні процедури», тож логічним представляється обрання одного з двох підходів, а не використання двох одночасно, як це має місце. По-друге, важливим аспектом вбачається офіційне визнання митної процедури різновидом адміністративної процедури, що дозволить узгодити законодавство сфері державної митної справи із загальним адміністративним законодавством, зокрема із законопроектними роботами щодо Адміністративно-процедурного кодексу України.

**Бібліографічний список::**

1. Юридична енциклопедія: В 6 т. / редкол.: С. Шемшученко та ін. – К. : «Укр. енцикл.» ім. М. П. Бажана,, 2003. – Т. 5. – 736 с.
2. Габричидзе Б. Н. Таможенная служба в Российской Федерации / Б. Н. Габричидзе, В. Е. Зобов. – М. : Юрид. лит., 1993. – 208 с.
3. Борисов К. Г. Международное таможенное право : учебное пособие / К. Г. Борисов. – 2-е изд., доп. – М. : Изд-во РУНД, 2001. – 616 с.
4. Основы торговой политики и правила ВТО / А. В. Данильцев, Е. В. Данилова, А. В. Захарова и др. – М. : Международные отношения, 2005. – 448 с.
5. Бережнюк І. Г. Митне регулювання України: національні та міжнародні аспекти [Текст] : монографія / І. Г. Бережнюк. – Дніпропетровськ : Академія митної служби України, 2009. – 543 с
6. Шульга М.Г. Переміщення і пропуск товарів через митний кордон України [Електронний ресурс] / Шульга М.Г. // Право та управління : електрон. наук. фах. вид. / Нац. ун-т держ. податк. служби України. – Ірпінь, 2012. – № 3. – С. 475–486. – Режим доступу: [http://www.nbu.gov.ua/e-journals/prtup/2011\\_2/pdf/11smgdmppdf](http://www.nbu.gov.ua/e-journals/prtup/2011_2/pdf/11smgdmppdf).
7. Царенко В. І. Митні процедури: ознаки та поняття [Електронний ресурс] / В. І. Царенко, В. О. Хома // Порівняльно-аналітичне право. – 2014. – № 3. – Режим доступу : [http://www.pap.in.ua/3\\_2014/40.pdf](http://www.pap.in.ua/3_2014/40.pdf) .
8. Основи митної справи в Україні : підручник / за ред. П. В. Пашка. – К. : Знання, 2008. – 651 с.
9. Про затвердження Типової технології митного контролю та митного оформлення товарів та інших [...]: Наказ Держмитслужби від 30.12.1998р. № 828 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/z0032-99>
10. Митний кодекс України від 11.07.2002 № 92-IV [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/ru/92-15>
11. Митний кодекс України від 13 березня 2012 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/4495-17/page18>.
12. Міжнародна конвенція про спрощення і гармонізацію митних процедур (Київська конвенція) від 18 травня 1973 р. [Електронний

- ресурс]. – Режим доступу: [http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/en/995\\_643/page](http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/en/995_643/page)
13. Трофімов С. А. Організаційно-правові засади здійснення митних процедур на морському транспорті : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07 / С. А. Трофімов ; Нац. юрид. акад. України ім. Я. Мудрого. – Х., 2008. – 20 с.
  14. Прокопенко В. В. Понятие и особенности таможенных правоотношений / В. В. Прокопенко // Митна справа. – 2007. – № 4. – С. 8-13.
  15. Regulation (EC) No 450\2008 of the European Parliament and of the Council of 23 April 2008 laying down the Community Custom Code (Modernized Customs Code) [Електронний ресурс] // Official Journal of European Communities. – L 145], 1 – 67. – Режим доступу: <http://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?Uri=OJ:L:2008:145:TOC>.
  16. Glossary of international customs terms. World Customs Organization [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.wcoomd.org/en/topics/facilitation/resources/~media/949B39871CE147BAB2667EC6758F29C8.ashx>.
  17. Кормич Б.А. Митні режими як інститут митного права / Б.А. Кормич // Митна справа. – № 6. – 2013. – С. 86-92.
  18. Митне право України : навч. посіб. / Ю. М. Дьомін, С. Ю. Дьоміна, Н. М. Железняк та ін. ; за заг. ред. О. Х. Юлдашева. – К. : Центр навчальної літератури, 2009. – 232 с.
  19. Державна фіскальна служба [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://sta-sumy.gov.ua/media-tsentr/regionalni-novini/97458.html>.
  20. Податковий кодекс України від 02.12.2010 № 2755-VI [Електронний ресурс] / Офіційний сайт Верховної Ради України. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2755-17.115>.

*В статье анализируются понятия: «процедура», «таможенные процедуры» и «таможенные формальности», формулируются признаки таможенных процедур. Осуществлено класифікацію таможенных процедур. Сравнивается понятие таможенных процедур в украинском законодательстве и в праве ЕС.*

*The article analyzes the concept of «procedure», «customs procedures» and «customs formalities», presents the features of customs procedures. The classification of customs procedures is provided. The comparing analyses of definition of customs procedures in Ukrainian legislation and EU law is also made.*

Стаття надійшла до редакції 23.11.2016

УДК 343.9

Ващук О. П., НУ «ОЮА»

## ОСОБЛИВИЙ ПОРЯДОК КРИМІНАЛЬНОГО ПРОВАДЖЕННЯ: ВЕРИФІКАЦІЯ ДАНИХ

*У статті висвітлено особливості оцінки учасниками кримінального провадження отриманої інформації, яка відбувається за допомогою методу верифікації. Розкрито сутність верифікації в особливих порядках кримінального провадження як криміналістичного методу. Зроблено висновок, що механізм верифікації невербальної інформації у особливих порядках кримінального провадження представляє собою систему дій, що включає використання спеціальних прийомів верифікації інформації з урахуванням специфіки особливих порядків кримінального провадження.*

Як відомо, досудове розслідування та судове провадження є засобами збору, фіксації та перевірки інформації, яка має значення для кримінального провадження. Учасники ж кримінального провадження обробляють зазначену інформацію та надають їй власну оцінку в процесі вербальної та невербальної комунікації. Для нашого дослідження важливе значення має оцінка учасниками отриманої ними невербальної інформації, яка відбувається методами верифікації та валідації.

Верифікація, як самостійний криміналістичний метод є вдалим вирішенням сучасних завдань в інформаційно-комунікаційному просторі, тим більше, що предметом дослідження є така специфічна людська діяльність, як діяльність із вчинення злочинного діяння та діяльність із розслідування як такого.

Наше дослідження верифікації даних в кримінальному провадженні має тривалий характер, охоплюючи всі його стадії та етапи. На даний момент сформовано визначення верифікації даних [7], верифікації даних на досудовому розслідуванні [3], при проведенні слідчих (розшукових) дій [6; 5], негласних слідчих (розшукових) дій, судовому провадженні [4].

Проблематика дослідження особливих порядків кримінального провадження окреслена у численних наукових працях вчених як-от: С. С. Аскеров [1], Р. В. Новак [15; 16], Г. Ю. Саєнко [18], М. І. Смирнов [20; 21], С. О. Сорока [22], О. Г. Яновська [25], С. Скрипниченко [19], Є. В. Кузьмічова [12], М. О. Карпенко [10],

О. М. Обушенко [17], С. В. Давиденко [9] та ін. Проте, верифікація даних в особливих порядках кримінального провадження досі не мала теоретичного висвітлення в українській науковій думці.

Метою статті є висвітлення особливостей процесу верифікації інформації в особливих порядках кримінального провадження.

Верифікація даних в особливих порядках кримінального провадження має свої особливості, що витікають з норм Кримінального процесуального кодексу України (далі – КПК України). Розділ VI КПК України містить нормативне закріплення особливих порядків кримінального провадження:

- кримінальне провадження на підставі угод (ст.ст. 468-476 КПК України);
- кримінальне провадження у формі приватного обвинувачення (ст.ст. 477-479 КПК України);
- кримінальне провадження щодо окремої категорії осіб (ст. т. 480-483 КПК України);
- кримінальне провадження щодо неповнолітніх (ст.ст. 484-502 КПК України);
- кримінальне провадження щодо застосування примусових заходів медичного характеру (ст.ст. 503-516 КПК України);
- кримінальне провадження, яке містить відомості, що становлять державну таємницю (ст.ст. 517-518 КПК України);
- кримінальне провадження на території дипломатичних представництв, консульських установ України, на повітряному, морському чи річковому судні, що перебуває за межами України під прапором або з розпізнавальним знаком України, якщо це судно приписано до порту, розташованого в Україні (ст.ст. 519-531 КПК України).

Враховуючи вищезначені види особливих порядків кримінального провадження ми підкреслюємо важливість та фундаментальність засад проведення кримінального провадження як завдань, закріплених в чинному КПК України.

Підкреслимо, що у КПК України чітко визначений перелік особливих порядків кримінального провадження, тому мова йде про нормативно врегульовану діяльність суб'єктів з визначенням прав, обов'язків, умов і правил. Учасники особливих порядків кримінального провадження отримують, обробляють і верифікують дані. Дані, в свою чергу мають вербальний і невербальний характер, що обумовлює специфічний процес верифікації. Питання

верифікації вербальних даних досліджувались такими вченими, як Л. Д. Удалова [23], І. Ш. Ханмірзаєв [24], Н. В. Кручиніна [11] тощо.

Менш дослідженою є верифікація невербальної інформації. Тому варто розпочати дослідження процесу верифікації невербальної інформації у особливому порядку кримінального провадження з характеристики:

- предмета верифікації (мета, завдання);
- суб'єкта верифікації (суб'єкт-прийому, суб'єкт-передачі);
- об'єкта верифікації (природні/штучні умови);
- механізму верифікації (триланковий або лінійний);
- висновків (результатів) верифікації (ймовірнісні, категоричні);
- оцінки верифікації за суб'єктом.

З метою адаптації криміналістичного методу верифікації інформації накладаємо його складові на особливі порядки кримінального провадження, отримуючи наступні види:

- верифікація невербальної інформації у кримінальному провадженні на підставі угод (ст.ст. 468-476 КПК України);
- верифікація невербальної інформації у кримінальному провадженні у формі приватного обвинувачення (ст.ст. 477-479 КПК України);
- верифікація невербальної інформації у кримінальному провадженні щодо окремої категорії осіб (ст.ст. 480-483 КПК України);
- верифікація невербальної інформації у кримінальному провадженні щодо неповнолітніх (ст.ст. 484-502 КПК України);
- верифікація невербальної інформації у кримінальному провадженні щодо застосування примусових заходів медичного характеру (ст.ст. 503-516 КПК України);
- верифікація невербальної інформації у кримінальному провадженні, яке містить відомості, що становлять державну таємницю (ст.ст. 517-518 КПК України);
- верифікація невербальної інформації у кримінальному провадженні на території дипломатичних представництв, консульських установ України, на повітряному, морському чи річковому судні, що перебуває за межами України під прапором або з розпізнавальним знаком України, якщо це судно приписано до порту, розташованого в Україні (ст.ст. 519-531 КПК України).

В рамках верифікації невербальної інформації у кримінальному провадженні верифікатор отримує дані, що свідчать про відповідність встановленим обставинам злочинної події самій події, що мала місце, з відомостями про інформаційно-емоційний стан її суб'єктів. Це, в подальшому, впливає на обрання верифікатором власної лінії поведінки для визначення напряму розслідування та вирішення завдань.

Об'єктом верифікації невербальної інформації в особливих порядках кримінального провадження є інформаційно-емоційна складова у формі комунікації зі спеціальними кримінально-процесуальними наслідками. Предметом верифікації невербальної інформації в особливих порядках кримінального провадження є закономірності опрацювання криміналістично-значущої інформації. Закономірності опрацювання включають в себе виявлення, збір, фіксацію, дослідження, оцінку, формування висновків та використання криміналістичнозначущої інформації у кримінальному провадженні.

Механізм верифікації невербальної інформації у особливих порядках кримінального провадження – це система дій, що включає використання спеціальних прийомів верифікації інформації, яку надав суб'єкт-передачі суб'єкту-прийому у вигляді вербально-невербальних даних (динамічність, статичність тощо) з урахуванням специфіки особливих порядків кримінального провадження.

Суб'єктами верифікації невербальної інформації у особливих порядках кримінального провадження є сторони кримінального провадження, що визначені ст.ст. 468-540 (суб'єкт-прийому, суб'єкт-передачі). Висновки (результати) верифікації у особливих порядках кримінального провадження будуть свідчити про достовірність або недостовірність (істинність/не істинність) інформації злочинній події, що мала місце. Оцінку результатів верифікації у особливих порядках кримінального провадження проводить суб'єкт, який здатний проаналізувати всі матеріали провадження та підтвердити або спростувати висновки надані верифікатором.

Верифікація невербальної інформації в сукупності з вербальною в межах особливих порядків кримінального провадження істотно підвищує ефективність його проведення, впливає на обрання найбільш ймовірних напрямів.

*Бібліографічний список:*

1. Аскеров С. С. Особливий порядок кримінального провадження щодо професійного судді / С. С. Аскеров // Порівняльно-аналітичне право. – 2014. № 5. – С. 352-354.
2. Биркенбил В.Языки тонации, мимики, жестов. – Санкт-Петербург : «Питер», 1997. – 176 с.
3. Ващук О. П. Верифікація відомостей/даних на початку досудового розслідування / О. П. Ващук // Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія «Юридичні науки». – 2015. Вип. 6 – С. 89-92.
4. Ващук О. П. Особливості верифікації даних у судовому провадженні першої інстанції / О. П. Ващук // Прикарпатський юридичний вісник. 2016. – Вип. 2(11). – С. 87-91.
5. Ващук О. П. Прийоми верифікації даних при проведенні слідчих (розшукових) дій / О. П. Ващук // Право і суспільство. – 2103. – Вип. 6. – С. 293-298.
6. Ващук О. П. Слідчий як верифікатор достовірності криміналістичної інформації на досудовому розслідуванні / О. П. Ващук // Юридичний вісник. – 2013. – №4. – С. 105-109.
7. Ващук О. П. Співвідношення верифікації та валідації в кримінальному провадженні / О. П. Ващук // Вісник Вищої кваліфікаційної комісії суддів України. – 2016. – № 1. – С. 45-48.
8. Горелов И. Н.: Невербальные компоненты коммуникации. – Москва : Наука, 1980. – 238 с.
9. Давиденко С. В. Проблеми здійснення кримінального провадження на території дипломатичних представництв та консульських установ України за кордоном / С. В. Давиденко // Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія «Право». – 2016. – Вип. 39. – Т. 2. – С. 79-82.
10. Карпенко М. О. Особливості кримінального провадження щодо неповнолітніх за кримінальним процесуальним кодексом України: прогресивний підхід чи старі проблеми? / М. О. Карпенко // Університетські наукові записки. – 2012. – № 4. – С. 395-399.
11. Кручинина Н. В. Концепция и основы технологии проверки достоверности уголовно-релевантной информации / Н. В. Кручинина [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.k-press.ru/bh/2002/4/kruchinina/kruchinina.asp>.
12. Кузьмічова Є. В. Кримінальне провадження щодо окремої категорії осіб / Є. В. Кузьмічова // Юридична наука. – 2014. – № 8. – С. 107-116.
13. Лабунская В. А. Невербальное поведение (социально-перцептивный подход). – Ростов-на-Дону : Феникс, 1988. – 246 с.
14. Морозов В. П. Искусство и наука общения: невербальная коммуникация. – Москва : ИП РАН, Центр «Искусство и наука», 1998. – 189 с.

15. Новак Р. В. Кримінальне провадження на підставі угод : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 / Р. В. Новак ; ХНУ ім. В. Н. Каразіна. – Харків, 2015. – 20 с.
16. Новак Р. В. Поняття та значення особливих порядків кримінального провадження / Р. В. Новак // Вісник ХНУВС. – 2014. – № 4 (67). – С. 75-83.
17. Обушенко О. М. Особливості здійснення кримінального провадження, яке містить відомості, що становлять державну таємницю / О. М. Обушенко // Право і Безпека. – 2014. – № 3. – С. 127-130.
18. Саєнко Г. Ю. Юридичний зміст кримінального провадження на підставі угод / Г. Ю. Саєнко // Право і суспільство. – 2015. – № 5 ч. 2. – С. 172-177.
19. Скрипниченко С. Особливості кримінального провадження щодо окремої категорії осіб / С. Скрипниченко // Вісник Національної академії прокуратури України. – 2014. – № 1. – С. 118-125.
20. Смирнов М. І. Кримінальне провадження у формі приватного обвинувачення / М. І. Смирнов // Актуальні проблеми держави і права : зб. наук. пр. – 2013. – Вип. 69. – С. 342-347.
21. Смирнов М. І. Особливості доказування у кримінальному провадженні щодо застосування примусових заходів медичного характеру / М. І. Смирнов // Теоретичні та практичні проблеми забезпечення сталого розвитку державності та права : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф.: у 2 т. / відп. за вип. В. М. Дрьомін ; НУ ОЮА. – Одеса : Фенікс, 2012. – Т. 2 – С. 367-369.
22. Сорока С. О. Окремі аспекти кримінального провадження у формі приватного обвинувачення / С. О. Сорока // Вісник Національного університету «Львівська політехніка». Юридичні науки. – 2014. – № 807. – С. 154-158.
23. Удалова Л. Д. Теорія та практика отримання вербальної інформації у кримінальному процесі України : монографія / Л. Д. Удалова. – Київ : Вид. ПАЛИВОДА А. В., 2005. – 324 с.
24. Ханмирзаев И. Ш. Проверка достоверности уголовно-релевантной информации на стадиях возбуждения и предварительного расследования в уголовном процессе / И. Ш. Ханмирзаев // Евразийский юридический журнал. – 2016. № 4 (95) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: [http://www.eurasialegal.info/index.php?option=com\\_content&view=article&id=5118:2016-10-18-05-52-21&catid=232:2013-04-02-08-41-21&Itemid=42](http://www.eurasialegal.info/index.php?option=com_content&view=article&id=5118:2016-10-18-05-52-21&catid=232:2013-04-02-08-41-21&Itemid=42).
25. Яновська О. Г. Особливості кримінальних проваджень у формі приватного обвинувачення за новим Кримінальним процесуальним кодексом України / О. Г. Яновська // Часопис Київського університету права. – 2013. – № 1. – С. 242-245.

*В статті освещены особенности оценки участниками уголовного производства полученной информации, происходящей с помощью метода верификации. Раскрыта сущность верификации в особых порядках уголовного производства как криминалистического метода. Сделан вывод, что механизм верификации невербальной информации в особых порядках уголовного производства представляет собой систему действий, включая использование специальных приемов верификации информации и с учетом специфики особых порядков уголовного производства.*

*The article describes the features of the participants' of trial proceedings evaluation of the information received, which is produced using the method of verification. The essence and the place of the verification in special procedures of criminal proceedings as criminalistic method are revealed. It is concluded that the mechanism of verification of non-verbal information in a special procedures of criminal proceedings is a system of actions, including the use of special techniques of verification of information with regard of specificity of special procedures of criminal proceedings.*

Стаття надійшла до редколегії 18.11.2016

УДК 340.143:342.534+321.011.5(477)

**Кузьменко В. Б., КНУКиМ**

## **ПРАВО НАРОДНИХ ДЕПУТАТІВ УКРАЇНИ НА ЗАХИСТ ІНТЕРЕСІВ СВОЇХ ВИБОРЦІВ: ПРОБЛЕМНІ ПИТАННЯ РЕАЛІЗАЦІЇ**

*У статті розглянуто проблемні питання реалізації народними депутатами України права на захист інтересів своїх виборців. Обґрунтовано, що звернення до органів державної влади (у тому числі й судових органів та установ) з приводу захисту законних прав та інтересів виборців є не лише правом народних депутатів, але і їх обов'язком.*

На сьогодні в Україні здійснюється масштабне реформування усіх сфер життя суспільства. Природньо, що активними учасниками цього процесу є, насамперед, народні депутати України – повноважні представники народу України у Верховній Раді України, що покликані виражати і захищати суспільні інтереси та інтереси своїх виборців, брати активну участь у здійсненні законодавчої та

*В статті освещены особенности оценки участниками уголовного производства полученной информации, происходящей с помощью метода верификации. Раскрыта сущность верификации в особых порядках уголовного производства как криминалистического метода. Сделан вывод, что механизм верификации невербальной информации в особых порядках уголовного производства представляет собой систему действий, включая использование специальных приемов верификации информации и с учетом специфики особых порядков уголовного производства.*

*The article describes the features of the participants' of trial proceedings evaluation of the information received, which is produced using the method of verification. The essence and the place of the verification in special procedures of criminal proceedings as criminalistic method are revealed. It is concluded that the mechanism of verification of non-verbal information in a special procedures of criminal proceedings is a system of actions, including the use of special techniques of verification of information with regard of specificity of special procedures of criminal proceedings.*

Стаття надійшла до редколегії 18.11.2016

УДК 340.143:342.534+321.011.5(477)

**Кузьменко В. Б., КНУКиМ**

## **ПРАВО НАРОДНИХ ДЕПУТАТІВ УКРАЇНИ НА ЗАХИСТ ІНТЕРЕСІВ СВОЇХ ВИБОРЦІВ: ПРОБЛЕМНІ ПИТАННЯ РЕАЛІЗАЦІЇ**

*У статті розглянуто проблемні питання реалізації народними депутатами України права на захист інтересів своїх виборців. Обґрунтовано, що звернення до органів державної влади (у тому числі й судових органів та установ) з приводу захисту законних прав та інтересів виборців є не лише правом народних депутатів, але і їх обов'язком.*

На сьогодні в Україні здійснюється масштабне реформування усіх сфер життя суспільства. Природньо, що активними учасниками цього процесу є, насамперед, народні депутати України – повноважні представники народу України у Верховній Раді України, що покликані виражати і захищати суспільні інтереси та інтереси своїх виборців, брати активну участь у здійсненні законодавчої та

контрольної функції українського парламенту. Зважаючи на це, наукове осмислення системи комунікації парламенту та суспільства, зокрема й проблем реалізації права народних депутатів України на представництво та захист інтересів своїх виборців, набуває особливої актуальності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання, пов'язані із реалізацією народними депутатами України своїх прав та повноважень, досліджували багато провідних вітчизняних науковців, зокрема, Авер'янов В.Б., Барабаш Ю.Г., Ганжуров Ю.С., Ківалов С.В., Козюбра М.І., Копиленко О.Л., Марцеляк О.В., Сліденко І.Д., Шаповал В.М. та ін. Водночас проблеми реалізації народними депутатами України права на захист інтересів своїх виборців розглядалися ними побіжно, що зумовлює необхідність їх системного вивчення.

Постановка завдання. Враховуючи вищезазначене, метою статті є системне осмислення проблем реалізації народними депутатами України права на захист інтересів своїх виборців.

Виклад основного матеріалу. Право на доступ до правосуддя належить до основоположних прав людини та громадянина, яке закріплено як у ратифікованих Україною міжнародно-правових актах (ст.8 та ст.10 Загальної декларації прав людини, ст.6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод та ін.), так і в Конституції та законодавстві України. Зокрема, у ст.55 Конституції України визначено, що права і свободи людини і громадянина захищаються судом. Водночас кожному гарантується право на оскарження в суді рішень, дій чи бездіяльності органів державної влади, органів місцевого самоврядування, посадових чи службових осіб. Крім того, у ст.8 Конституції України зазначено, що норми Конституції України є нормами прямої дії, а звернення до суду для захисту конституційних прав і свобод людини і громадянина безпосередньо на підставі Конституції України гарантується [1].

Наведені конституційні положення набули розвитку і деталізації в законодавстві про судоустрій, процесуальних законах та інших нормативних актах. Так, у ст.6 Кодексу адміністративного судочинства України зазначено, що кожна особа має право в порядку, встановленому цим Кодексом, звернутися до адміністративного суду, якщо вважає, що рішенням, дією чи бездіяльністю суб'єкта владних повноважень порушені її права, свободи або

інтереси. А у випадках, установлених законом, до суду можуть звертатися також органи та особи, яким надано право захищати права, свободи та інтереси інших осіб [2].

Водночас у п.2 Постанови №7 від 30.05.1997 Пленуму Верховного Суду України «Про посилення судового захисту прав та свобод людини і громадянина» вказано, що враховуючи, що згідно з ч. 2 ст. 124 Конституції України юрисдикція судів поширюється на всі правовідносини, що виникають у державі, суди не вправі з часу введення Конституції в дію відмовляти фізичним чи юридичним особам у прийнятті до судового розгляду заяв і звернень. Суди не вправі відмовити у судовому захисті прав та свобод людини і громадянина, у прийнятті скарг на рішення, дії чи бездіяльність органів державної влади, місцевого самоврядування, посадових і службових осіб з підстав, не передбачених Конституцією чи законом. При цьому слід мати на увазі, що коло прав і свобод людини і громадянина, закріплених Конституцією, не є вичерпним [3].

Разом з тим, повноважними представниками народу України є народні депутати України, які покликані виражати і захищати суспільні інтереси та інтереси своїх виборців, дбати про благо України і добробут Українського народу, брати активну участь у здійсненні законодавчої, установчої та контрольної функцій Верховної Ради України. У своїй діяльності народні депутати України керуються Конституцією України, законами України, постановами Верховної Ради України, а також своєю совістю [4, С.77].

Правовий статус народного депутата України визначається Конституцією України, Законом України «Про статус народного депутата України», Законом України «Про вибори народних депутатів України» та іншими нормативно-правовими актами.

Відповідно до п.1 ст.1 Закону України «Про статус народного депутата України», народний депутат України (далі – народний депутат) є обраний відповідно до Закону України «Про вибори народних депутатів України» представник Українського народу у Верховній Раді України і уповноважений ним протягом строку депутатських повноважень здійснювати повноваження, передбачені Конституцією України та законами України [5].

Водночас у Рішенні Конституційного Суду України від 7 липня 1998 року №11-рп/98 зазначено, що народний депутат України одержує депутатський мандат від виборців, з якими він як їх представник підтримує зв'язок. За допомогою механізму цього

представництва громадяни України реалізують своє конституційне право брати участь в управлінні державними справами і здійснюють народне волевиявлення. Народний депутат України є повноважним представником українського народу у Верховній Раді України, відповідальним перед ним і покликаний виражати й захищати його інтереси. Виконання народним депутатом України своїх обов'язків в інтересах усіх співвітчизників впливає із змісту присяги, яку він склав перед Верховною Радою України [6].

Крім того, в абз.2 ч.1 ст.7 Закону України «Про статус народного депутата України» зазначено, що народні депутати, обрані в одномандатних виборчих округах, зобов'язані підтримувати зв'язок з виборцями своїх округів. Народні депутати, обрані в багатомандатному загальнодержавному виборчому окрузі, здійснюють зв'язок з виборцями, які мешкають на території України, у порядку персонального представництва, визначеному депутатськими фракціями (групами) Верховної Ради України відповідно до закону [5].

Водночас у ч.2 цієї ж статті вказано, що народний депутат відповідно до закону розглядає звернення виборців, а також від підприємств, установ, організацій, органів державної влади, органів місцевого самоврядування, об'єднань громадян, вживає заходів для реалізації їх пропозицій і законних вимог, інформує виборців про свою депутатську діяльність під час особистих зустрічей з ними та через засоби масової інформації [5].

Також у п.1 ч.1. ст.24 Закону України «Про статус народного депутата України» зазначено, що народний депутат зобов'язаний дбати про благо України і добробут Українського народу, захищати інтереси виборців та держави [5].

Крім того, у ч.5 ст.17 Закону України «Про статус народного депутата України» зазначено, що народний депутат як представник державної влади у разі порушення прав, свобод і інтересів людини та громадянина, що охороняються законом, та інших порушень законності має право на місці вимагати негайного припинення порушення або звертатися з вимогою до відповідних органів державної влади, органів місцевого самоврядування, їх посадових осіб, керівників підприємств, установ та організацій припинити такі порушення. У разі порушення законності народний депутат може звернутися з депутатським зверненням до відповідних посадових осіб правоохоронних органів чи органів виконавчої влади, що здійснюють державний контроль у відповідній галузі [5].

Враховуючи те, що згідно ст.6 Конституції України державна влада в Україні здійснюється на засадах її поділу на законодавчу, виконавчу та судову [1], то звернення до органів державної влади (у тому числі й судових органів та установ) з приводу захисту законних прав та інтересів виборців є не лише правом народного депутата, але і його обов'язком.

Слід зазначити, що Конституційний Суд України у своєму рішенні від 01 квітня 2008 року у справі №1-8/2008 роз'яснив, що поділ державної влади є структурною диференціацією трьох рівнозначних основних функцій держави: законодавчої, виконавчої, судової. Він відображає функціональну визначеність кожного з державних органів, передбачає не тільки розмежування їх повноважень, а й їх взаємодію, систему взаємних стримувань та протидій, які мають на меті забезпечення їх співробітництва як єдиної державної влади [7]. Водночас принцип поділу державної влади набуває сенсу лише за тієї умови, коли всі органи державної влади діють у межах єдиного правового поля. Це означає, що органи законодавчої, виконавчої та судової влади здійснюють свої повноваження у встановлених Конституцією України межах і відповідно до законів України (частина друга статті 6 Конституції України). Органи державної влади та органи місцевого самоврядування, їх посадові особи зобов'язані діяти лише на підставі, в межах повноважень та у спосіб, що передбачені Конституцією та законами України (частина друга статті 19 Конституції України) [1].

Неухильне додержання органами законодавчої, виконавчої та судової влади Конституції та законів України забезпечує реалізацію принципу поділу влади і є запорукою їх єдності, важливою передумовою стабільності, підтримання громадського миру і злагоди в державі [7].

Отже, зважаючи на те, що закріплене у Конституції та законодавстві України право і навіть обов'язок народного депутата захищати права, свободи та інтереси громадян України (у тому числі й своїх виборців) не може обмежуватися лише захистом в органах виконавчої влади, то народний депутат, на наш погляд, володіє водночас гарантованим правом на звернення за захистом інтересів своїх виборців до суду, який згідно Конституції України також вважається органом державної влади в Україні.

Адже згідно ст.64 Конституції України конституційні права і свободи, у тому числі й право людини і громадянина на звернення до суду, не може бути обмежене, крім випадків, передбачених

Конституцією України. Крім того, згідно припису частини другої статті 8 Конституції України усі закони та інші нормативно-правові акти приймаються на основі Конституції України і повинні відповідати їй [1].

Разом з тим, Конституційний Суд України у своїх рішеннях від 19 травня 1999 року №4-рп/99 та від 11 квітня 2000 року №4-рп/2000, з огляду на гарантовану Конституцією і законами України незалежність і недоторканність суддів, а також заборону впливу на суддів у будь-який спосіб (частини перша і друга статті 126 Конституції України), зазначив, що право народного депутата України на запит не поширюється на питання, пов'язані із здійсненням правосуддя у конкретних справах.

В обґрунтування свого рішення Конституційний Суд України зазначив що положення преамбули Закону України «Про статус народного депутата України» про те, що народні депутати України є повноважними представниками народу у Верховній Раді України і покликані виражати і захищати суспільні інтереси та інтереси своїх виборців, не може бути визнано юридично коректним для обґрунтування можливості втручання народного депутата України у здійснення судами правосуддя, зокрема, у розгляд конкретних судових справ [8].

Водночас саме право народного депутата України звертатися до посадових осіб всіх державних органів та органів об'єднань громадян, керівників підприємств, установ та організацій, незалежно від форм власності та підпорядкування з питань, які виникають у виборчому окрузі, що закріплене у статті 19 Закону України «Про статус народного депутата України», Конституційним Судом України не піддавалося сумніву [8].

Враховуючи вищезазначене, народні депутати України як повноважні представники народу у Верховній Раді України, мають, на нашу думку, гарантоване чинним законодавством право на звернення до суду за захистом прав, свобод та інтересів своїх виборців.

Разом з тим, практика звернень народних депутатів за захистом інтересів громадян України (зокрема, своїх виборців) до українських судів є іншою. Українські суди, як правило, визнають народних депутатів у таких справах неналежними позивачами, особисті права яких не було порушено, тобто, відмовляють їм у правосудді виключно на формальній підставі, навіть не розглядаючи справу по суті.

Показовою, зокрема, є адміністративна справа №826/6307/15 за позовом народного депутата України Гаврилюка Михайла Віталійовича до Державної фіскальної служби України та Міністерства освіти і науки України про визнання незаконними дій та зобов'язання вчинити дії.

Слід наголосити, що позивач – Гаврилюк М.В. є народним депутатом України, обраним по одномандатному виборчому округу № 95, в якому працюють та проживають його виборці – представники трудового колективу Національного університету державної податкової служби України, що офіційно звернулися до нього за захистом своїх прав та інтересів. Зокрема у своєму зверненні до народного депутата виборці скаржилися, що у порушення вимог ст.42 Закону України «Про вищу освіту», яка гарантує право науково-педагогічних працівників обирати керівника вищого навчального закладу, ДФС України безпідставно вже тричі скасовувала вибори ректора. Більше того, ДФС України протиправно вже призначила на вакантну виборну посаду керівника університету особу, яка до того ж не пройшла люстраційну перевірку.

Здійснюючи свої повноваження, народний депутат України Гаврилюк М.В. спочатку офіційно звернувся до Прем'єр-міністра України, за дорученням якого було проведено відповідну перевірку щодо дотримання законодавства про державну службу, антикорупційного законодавства та інших нормативно-правових актів з питань державної служби в Державній фіскальній службі України. Однак порушень прав науково-педагогічних працівників університету перевіркою «виявлено не було».

Зважаючи на очевидну протиправність вищезазначених рішень ДФС України та вичерпавши усі можливості щодо захисту прав своїх виборців в органах виконавчої влади, Гаврилюк М.В. був змушений звернутися до Окружного адміністративного суду м. Києва із відповідним адміністративним позовом.

Варто зазначити, що Гаврилюк М.В. водночас звертався до суду і за захистом своїх особистих прав. Адже безпідставними «відтермінуваннями» виборів ректора Національного університету ДПС України створювалися перешкоди у діяльності народного депутата України. Так, позивач був змушений щонайменше тричі скасовувати свої заздалегідь погоджені плани та корегувати графік своєї діяльності як народного депутата України у зв'язку із безпідставними скасуваннями виборів ректора (за кілька годин

до їх початку). Крім того, незаконне позбавлення права трудового колективу на обрання керівника вищого навчального закладу, а також масові звільнення співробітників, які розпочав протиправно призначений ДФС України новий керівник університету, призвело до соціальної напруги в трудовому колективі, що розташований в одномандатному виборчому окрузі №95, по якому обирався позивач. Все це зумовило зростання чисельності скарг представників трудового колективу на адресу як органів виконавчої влади, так і їх представника у Верховній Раді України Гаврилюка М.В.

Однак, розглянувши зазначену адміністративну справу по суті Окружний адміністративний суд м. Києва постановив: «У задоволенні адміністративного позову відмовити повністю» [9].

Своє рішення суд обґрунтував тим, що «Під час розгляду даної справи судом не було встановлено порушення прав та інтересів позивача, оскільки позивач не довів суду факту такого порушення, тому підстав для задоволення позову суд не вбачає» [9].

Більше того, Окружний адміністративний суд міста Києва у складі головуючого судді Мазур А.С. та суддів Кротюка О.В. і Літвінової А.В. наголосили, що в Україні «Звернення до суду є способом захисту порушених суб'єктивних прав, а не способом відновлення законності та правопорядку у публічних правовідносинах» [9].

Таким чином, народні депутати, як і всі громадяни України, фактично позбавлені права залучатися за допомогою суду до відновлення законності та правопорядку в державі, зокрема у публічних правовідносинах, навіть не зважаючи на те, що сама публічна влада, утримується за рахунок податків цих громадян.

Разом з тим, вказаним судовим рішенням, яке набуло законної сили, право та обов'язок народних депутатів щодо захисту прав і свобод громадян України, по суті, стали обмежені лише правом на їх звернення до органів виконавчої влади. Водночас, у випадку ігнорування органами виконавчої влади законних вимог народного депутата, оскаржити їх дії у судовому порядку буде практично не можливо, оскільки для вітчизняного суду він захищатиме вже не власні суб'єктивні права.

Вищенаведена практика потребує, на наш погляд, невідкладного вирішення. Вважаємо, що до відповідних законодавчих актів України слід внести зміни, які дозволять представникам Українського народу у Верховній Раді України повноцінно за-

хищати права та інтереси своїх виборців як за допомогою запитів та звернень до органів виконавчої влади, так і можливості безпосереднього оскарження ними (в інтересах громадян України) порушень законодавства у судовому порядку, долучаючись у такий спосіб до відновлення законності та правопорядку в державі.

*Бібліографічний список:*

1. Конституція України, прийнята 28 червня 1996 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/254k/96-вр>.
2. Кодекс адміністративного судочинства України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2747-15>.
3. Постанова Пленуму Верховного Суду України №7 від 30 травня 1997 року «Про посилення судового захисту прав та свобод людини і громадянина» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/v0007700-97>
4. Депутат в українському парламенті (науково-практичний посібник) / [В. О. Зайчук, О.Л. Копиленко, Ю.В. Ясенчук та ін.]. – К. : Парламентське видавництво, 2013. – 260 с.
5. Закон України «Про статус народного депутата України» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2790-12>.
6. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням Президента України щодо офіційного тлумачення частин другої і третьої статті 84 та частин другої і четвертої статті 94 Конституції України (справа щодо порядку голосування та повторного розгляду законів Верховною Радою України) від 07 липня 1998 року Справа №11-рп/98 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/v011p710-98>.
7. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням 50 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) положень частин другої, третьої, четвертої статті 219 Регламенту Верховної Ради України (справа про Регламент Верховної Ради) від 01 квітня 2008 року Справа №4-рп/2008 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/v004p710-08>.
8. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційними поданнями Верховного Суду України та Служби безпеки України щодо офіційного тлумачення статті 86 Конституції України та статей 12, 19 Закону України «Про статус народного депутата України» (справа про запити народних депутатів України) від 19 травня 1999 року Справа №4-рп/99 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/v004p710-99>

9. Постанова Окружного адміністративного суду міста Києва від 15 липня 2015 року №826/6307/15 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/46870131>

*В статье рассмотрены проблемные вопросы реализации народными депутатами Украины права на защиту интересов своих избирателей. Обосновано, что обращение в органы государственной власти (в том числе и судебных органов и учреждений) по поводу защиты законных прав и интересов избирателей является не только правом народных депутатов, но и их обязанностью.*

*In article problematic issues of realization by People's Deputies of Ukraine of a right of defense of interests of the voters are considered. It is proved that the appeal to public authorities (including judicial authorities and institutions) concerning protection of legitimate rights and interests of voters is not only the right of People's Deputies, but also their duty.*

Стаття надійшла до редколегії 27.10.2016

УДК 346:334.7+347.72

*Марущак Я. С., НУ «ОЮА»*

## **КОРПОРАТИВНЕ ПРАВО УКРАЇНИ XX СТОЛІТТЯ ЯК ПЕРЕДУМОВА СУЧАСНОГО ЕТАПУ ЙОГО РОЗВИТКУ**

*Розглянуто історичні віхи становлення корпоративного права України у XX – на початку XXI століть. Коротко охарактеризовано стан корпоративного права України під час знаходження під владою Російської імперії на початку XX ст. Досліджено радянський період існування корпоративного права України. Визначено особливості переходу від радянської системи до сучасного етапу розвитку корпоративного права України у контексті європейської інтеграції.*

Розвиток корпоративного права України завжди залежав від певних суспільних відносин, які були спрямовані на отримання прибутку. Це означає, що економічна спрямованість діяльності людства, певною мірою, ставала рушійною силою для становлення корпоративних відносин. З давніх часів люди зрозуміли, що необхідно об'єднувати свої ресурси, як в об'єднанні коштів, так і

9. Постанова Окружного адміністративного суду міста Києва від 15 липня 2015 року №826/6307/15 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/46870131>

*В статье рассмотрены проблемные вопросы реализации народными депутатами Украины права на защиту интересов своих избирателей. Обосновано, что обращение в органы государственной власти (в том числе и судебных органов и учреждений) по поводу защиты законных прав и интересов избирателей является не только правом народных депутатов, но и их обязанностью.*

*In article problematic issues of realization by People's Deputies of Ukraine of a right of defense of interests of the voters are considered. It is proved that the appeal to public authorities (including judicial authorities and institutions) concerning protection of legitimate rights and interests of voters is not only the right of People's Deputies, but also their duty.*

Стаття надійшла до редколегії 27.10.2016

УДК 346:334.7+347.72

*Марущак Я. С., НУ «ОЮА»*

## **КОРПОРАТИВНЕ ПРАВО УКРАЇНИ XX СТОЛІТТЯ ЯК ПЕРЕДУМОВА СУЧАСНОГО ЕТАПУ ЙОГО РОЗВИТКУ**

*Розглянуто історичні віхи становлення корпоративного права України у XX – на початку XXI століть. Коротко охарактеризовано стан корпоративного права України під час знаходження під владою Російської імперії на початку XX ст. Досліджено радянський період існування корпоративного права України. Визначено особливості переходу від радянської системи до сучасного етапу розвитку корпоративного права України у контексті європейської інтеграції.*

Розвиток корпоративного права України завжди залежав від певних суспільних відносин, які були спрямовані на отримання прибутку. Це означає, що економічна спрямованість діяльності людства, певною мірою, ставала рушійною силою для становлення корпоративних відносин. З давніх часів люди зрозуміли, що необхідно об'єднувати свої ресурси, як в об'єднанні коштів, так і

в об'єднанні власних зусиль та праці, кінцевим результатом таких зусиль мало стати отримання прибутку, який потім ділився між всіма членами таких спілок. Отже, виникала й необхідність створення певних норм, якими б регулювались аспекти такої діяльності, та вирішувалися б конфлікти між членами таких організацій.

Важливий у методологічному плані системно-структурний підхід до з'ясування організаційно-правових форм юридичних осіб, якими саме і є корпорації, на думку К. О. Кочергіної, полягає в тому, що вони формуються внаслідок, по-перше, вимог функціонування у рамках певного соціально-економічного укладу, по-друге, специфіки вимог відповідного стану економічного розвитку національної економіки і, по-третє, правових традицій, рівня розвитку правових доктрин і національного законодавчого регулювання у цій сфері, глибини процесу міжнародно-правової уніфікації, а також адаптації відповідних правових норм [3, с. 51].

Важливим фактом у розвитку як корпоративного права, так й інших галузей національного права, було те, що території сучасної України за історичними обставинами перебували в складі різних держав. У ХХ столітті Україна пройшла шлях від знаходження під владою Російської імперії, Австро-Угорської імперії, переходу до складу СРСР, і, врешті-решт, до набуття незалежності. У наших попередніх публікаціях [5] ми розглядали генезу українського корпоративного права під час знаходження українських земель у складі Російської імперії, Австро-Угорської імперії, тому логічним постає продовження висвітлення історичного підґрунтя сучасного корпоративного права України.

Отже, метою цієї статті є висвітлення особливостей розвитку корпоративного права України у ХХ – на початку ХХІ століття (частково захоплюючи спроби створення корпоративних норм у Російській імперії, досліджуючи правове регулювання корпоративних відносин у СРСР і переходячи до сучасного українського законодавства щодо корпоративних відносин).

Уряд Російської імперії на початку ХХ століття робив багаточисленні спроби по виявленню, доопрацюванню та усуненню недоліків у діяльності корпорацій, але всі намагання закінчувалися тим, що постійно знаходилися причини відхилення або повернення їх на доопрацювання. Звісно, законопроекти були дуже далекі від ідеальних, оскільки навіть сам правовий статус корпорацій був визначений безсистемно. Необхідно зазначити, що розбіжності

між ними не мали правового характеру. Дуже частим явищем був несправедливий підхід до регулювання окремих сторін діяльності корпорацій. Для прикладу можна зазначити, що занадто розширювалися права засновників і тих осіб, які здійснювали управління ними, звичайні ж акціонери практично залишалися без права голосу. Залишалися поза уваги такі важливі питання, як керівництво, загальні збори, органи контролю, кримінальна відповідальність за шахрайство тощо. Законопроекти не розглядали й питання запобігання спекуляцій з акціями, а тим більше, не встановлювали за це ніяких санкцій. Важливу роль відігравало те, що уряд завжди ставав на бік засновників, знижував підприємницьку ініціативу та не захищав простих вкладників від свавілля. Загалом, усі проекти мали одну мету. Вони були спрямовані на обмеження розвитку акціонерних товариств, а не сприяли йому. Виходячи з цього, мабуть, не слід жалкувати з приводу того, що жоден із цих проектів не став законом [1, с. 23].

Значним проривом в законодавстві того часу став Торговий статут (1903 р.) Даний законодавчий акт вже розглядав питання про види товариства. Стаття 55 Торгового статуту зазначала наступні види: повне товариство; акціонерне товариство; товариство на вірі.

В 1910 р. приймається «Звід цивільних законів». Він частково регулює деякі питання, які стосуються товариств. Необхідно зазначити, що законодавцем було ухвалено ряд спеціальних законів. Даними нормативно-правовими актами зазначалося про правила організації і скликання загальних зборів і реквізиційних комісій акціонерних кредитних установ, торгово-промислових товариств і пайових товариств.

На початку ХХ ст. була розроблена теорія юридичної особи, яка виникла, зокрема, завдяки праці Г. Ф. Шершеневича [4, с. 49]. Наприклад, на основі тогочасного законодавства та практики Сенату, Г. Ф. Шершеневич робив наступний поділ товариств: артільне; повне; командитне; акціонерне; товариство на паях (близький аналог нинішнього товариства з обмеженою відповідальністю). Також Г. Ф. Шершеневич зазначав про падіння корпоративних підвалин купецтва, вказуючи на розмивання купецтва як суспільного стану. Це було обумовлено вищезазначеним нормативно-правовим актом від 1898 р. [9, с. 103]

Товариства на паях Г. Ф. Шершеневич визначав як початок утворення нового виду господарських товариств – товариства з об-

меженою відповідальністю: «в останній час виникає у нас немало товариств на паях, які за своєю юридичною природою нічим не відрізняються від акціонерних товариств. Фактично розбіжність зводиться до наступного: а) вклад в акціонерних товариствах приймає форму акції, в товариствах на паях він значиться по книгам; б) в товариствах акціонерних ціна акції звичайно невелика, рідко більша 500 руб., в товариствах на паях одиниці вкладів визначаються в декілька тисяч; с) тому число учасників в товариствах акціонерних більше, в товариствах на паях воно не велике. Абсолютно правий Сенат, стверджуючи, що основою пайового товариства, як і акціонерної компанії, є обмежена відповідальність, якою обумовлюється вся будова і організація товариства. Тому жодної різниці між тими і іншими з точки зору закону не існує: це один вид товариства по основам, формі і по характеру»[9, с. 103].

Описуючи історію і взаємопов'язаність цивільного і господарського права в Русі, потім Росії, Г. Ф. Шершеневич зазначив: «В Росії не було історичних підстав до відособлення торгового права»[9, с. 103].

Радянський історичний період характеризувався для корпоративного права як період занепаду. Але це торкнулося не тільки корпоративного права але й багатьох інших галузей правових наук.

Період, в який радянською владою проводилася політика НЕПу на територіях країн СРСР, почався з того, що активно відкривалися та функціонували різні товариства та кооперативи. Це було закріплено і на законодавчому рівні. Для прикладу, Цивільний кодекс УРСР 1922 р.[8] в X розділі легалізував діяльність таких товариств. Тут висвітлювалися, зокрема, товариства з обмеженою відповідальністю та акціонерні товариства (або, як їх ще називали, товариства на паях). Статті 276-366 Цивільного кодексу УРСР вказували на порядок їх створення, порядок їх функціонування та порядок їх ліквідації [7].

Важливим документом того часу, про який необхідно згадати, є Положення про акціонерні товариства від 17 серпня 1927 р. Цей нормативно-правовий акт, на відміну від Цивільного кодексу 1922 р., більш детально та ґрунтовно регулював діяльність акціонерних товариств. Але, даний законодавчий акт не мав на меті розвиток та удосконалення комерційних відносин, які почали з'являтися того часу. Цей документ був один із перших пунктів в плані переходу з приватної власності до державної. З нього

почалось згортання корпоративних відносин, тому що панівною формою власності ставала державна власність. Положення 1927 р. декларувало, що метою державних товариств є не формування капіталу, а господарська діяльність. Щодо акцій цей акт закріпив те, що вони не передавалися з рук в руки як товар, а в більшій мірі відігравали роль паїв, метою яких було об'єднання суб'єктів. Ще одним важливим моментом, було те, що вищевказані акції не котирувалися на біржі. Державні й змішані акціонерні товариства тільки за формою були акціонерними товариствами, а по суті зберігали риси державного підприємства. Змішані товариства в Положенні розглядалися, лише як перехідна сходинка до державних товариств [1, с. 26].

Починаючи з кінця 1920-х рр., а особливо в 1930-х рр., згорталися корпоративні відносини в економіці СРСР, єдиною та головною серед форм власності стала державна власність. Єдиним суб'єктом господарських відносин стало державне підприємство. В цей період досить активно ліквідовувалися господарські товариства, відбувалося перетворення промислових кооперацій у державні підприємства, а пізніше одержавлення колгоспів.

У СРСР в період з 1930-х рр. і до 1985 р. функціонували лише три акціонерних товариств, які були створені ще в 1924 р., а саме:

- Банк для зовнішньої торгівлі СРСР (пізніше – Зовніш-економбанк СРСР);
- Всесоюзне акціонерне товариство «Інтурист»;
- Акціонерне товариство СРСР з іноземного страхування (Індержстрах).

Ці товариства з усіх рис акціонерних товариств мали тільки назву «акціонерні» і більше нічого спільного із ознаками акціонерного товариства у них не було. Фактично ці товариства були унітарними державними підприємствами.

В 1987-1989 рр. на підставі постанов Ради Міністрів СРСР створюються підприємства, які об'єднували вітчизняних та іноземних суб'єктів господарської діяльності. За своїми ознаками ці підприємства мали риси господарських товариств, але тогочасне законодавство закріплювало їх як окрему організаційно-правову форму підприємницької діяльності.

Закон «Про кооперацію в СРСР» 1988 р. повернув, закріпив та регламентував створення малих підприємств. Згодом були прийняті ще декілька нормативно-правових актів, які регулювали

комерційну діяльність. З цього моменту починається масова поява підприємницьких структур, що на той час ще не були господарськими товариствами, а в основному були кооперативами та малими підприємствами.

У 1990 р. Радою Міністрів СРСР приймається рішення про перехід державних підприємств в акціонерну форму власності. Досить відомим прикладом було перетворення виробничого об'єднання "КамАЗ" в акціонерне товариство.

19 червня 1990р. Рада Міністрів СРСР приймає положення, які закладають правове підґрунтя для розвитку корпорацій та пов'язаних з ними економічних відносин Положення про акціонерні товариства і товариства з обмеженою відповідальністю та Положення про цінні папери [6].

Після прийняття цих нормативних актів, в країнах СРСР активно починають створюватися та функціонувати численні господарські товариства. В Україні того часу налічувалося 166 господарських товариств, 139 товариств з яких були з обмеженою відповідальністю, а всі інші товариства акціонерними.

Після розпаду СРСР і здобуття Україною незалежності перед нашою державою стояла складна задача переходу від одного економічного устрою до іншого, ринкового. Значною мірою це стосувалося і корпоративного права. Перед тогочасним законодавцем стояла дуже важка задача, по суті, заново створити корпоративне законодавство.

Того часу було прийнято низку нормативно-правових актів: Закон України «Про підприємства в Україні», Закон України «Про підприємництво», Закон України «Про господарські товариства», Закон України «Про державне регулювання ринку цінних паперів», Закон України «Про цінні папери та фондову біржу» та інші акти. Вони визначали правовий статус товариств, правовий режим цінних паперів. Цими актами закріплювалися корпоративні права учасників товариств. Пізніше були прийняті і інші не менш важливі нормативно-правові акти, а саме Закон України «Про кооперацію», Закон України «Про споживчу кооперацію», Закон України «Про власність». Ці та інші акти визначали режим майна споживчих товариств та кооперативів, які вели свою діяльність в сільськогосподарській сфері.

Важливим для вітчизняного корпоративного права було прийняття низки законодавчих актів, які були направлені

на приватизацію: Закон України «Про приватизаційні папери», Закон України «Про приватизацію державного майна», Закон України «Про приватизацію невеликих державних підприємств». Завдяки вищезгаданим нормативно-правовим актам почали засновуватися відкриті акціонерні товариства, які на той час були значних розмірів, оскільки відкривалися на базі власності державних підприємств.

На жаль, період 1994-1996 рр. характеризував себе негативно для корпоративних відносинах. Це виявилось не тільки прогалинами в законодавстві та неповнотою положень, які існували на той час, але й тими неоднозначними суспільними відносинами, які були характерні для того часу. Навмисно відбувалося розорення корпорацій. Дуже частими явищами були зловживання повноваженнями як з боку керівних органів товариств, так і з боку звичайних їх учасників.

З 1996 р. по 2000 рр. надиктовані умовами того часу обставини, вимагали від законодавця розроблення нормативних актів, які б детально регламентували корпоративні відносини. Норми корпоративного законодавства потребували доповнення та перегляду більшості положень.

Діючий на той час Цивільний кодекс УРСР 1963 р. вже не міг відповідати часу та регулювати ті правові відносини, які набирали обертів в нашій країні. Зловживання учасниками своїми корпоративними правами продовжувало знаходити своє відображення в тогочасній реальії. Гострою проблемою було і те, що вищезазначені дії викликали недовіру іноземних інвесторів, що призвело до небажання їх інвестувати кошти в українську економіку. Це потребувало, швидких та рішучих законодавчих дій з боку тогочасної влади.

Реакцією законодавця стало прийняття нових Цивільного кодексу та Господарського кодексу. Ці кодекси характеризувалися низкою новацій в корпоративному праві. Це можна із певністю назвати етапом розвитку та становлення сучасного корпоративного права.

Але існували і недоліки, які супроводжувались в застосуванні на практиці цих кодексів. Цивільний кодекс України мав спеціальний розділ, який регулював діяльність господарських товариств. Проблема полягала в тому, що положення даного кодексу, суперечили положенням Господарського кодексу України, а в більшій

своїй мірі дублювали одне одного. У главі 8 ЦК сформульовано деякі загальні положення про господарські товариства (поняття та види, майно господарського товариства, права та обов'язки учасників тощо), а також визначено правовий статус повного (статті 119-132), командитного товариства (статті 133-139), товариства з обмеженою (статті 140-150) та додатковою (ст. 151) відповідальністю, акціонерного товариства (статті 152-162). Правовому статусу виробничих кооперативів як виду підприємницьких товариств присвячено статті 163-166 ЦК. У Господарському кодексі України основною організаційно-правовою формою суб'єкта господарювання визнане підприємство (за ст. 191 нового ЦК підприємство як єдиний майновий комплекс розглядається як об'єкт цивільних прав, а не суб'єкт майнових правовідносин). Про господарські товариства йдеться у главі 9 ГК, в якій дано визначення поняття та названо види господарських товариств, їх установчі документи, вимоги щодо державної реєстрації, наведено деякі положення про власність (фонди) господарського товариства, права та обов'язки учасників товариства тощо (статті 79-92 ГК). Уперше окремим положенням визначено зміст корпоративних прав (ч. 1 ст. 167 ГК).

Отже, як видно зі змісту положень про господарські товариства і виробничі кооперативи, закріплених у ЦК і ГК України, ці положення переважно дублюють одне одного. У статті 92 ГК зазначено, що порядок створення та діяльності окремих видів господарських товариств регулюється ГК, ЦК України та іншими законами [2, с. 25].

Ще одним недоліком даних кодексів були суперечності, які виникали в регулюванні одних і тих самих питань, що призвело до непорозумінь в застосуванні цих положень в юридичній практиці. Для прикладу можна навести такі недоліки: переважні права акціонерів на придбання ними акціями; передача прав за цінними паперами; поділ на окремі види акціонерних товариств; прийняття рішень керівництвом товариств.

Потрібно сказати, що науковцями неодноразово наголошувалося на проблемі розбіжностей у Цивільному та Господарському кодексах, які регулювали однакові питань, але при цьому пропонували кардинально різні шляхи їх вирішення. Також незрозумілим залишалося питання, яким з цих кодексів потрібно керуватися при розгляді однакових питань. Результатом стало те, що одне і те саме питання судами тлумачилося зовсім по-різному. Розбіжності

в судових рішеннях щодо однакових питань призводили до непорозуміння в діяльності юристів-практиків.

Виходом із цієї ситуації стала судова практика вирішення корпоративних конфліктів Верховним Судом України та Вищим господарським судом України, які в своїх роз'ясненнях давали відповіді на питання, як вирішувати певні види спорів, та яким саме кодексом слід при цьому керуватися.

Законодавець, розуміючи важливість та необхідність регулювання норм корпоративного права, приймає низьку нормативно-правових актів, які увійшли в історію української правової науки як рішучі позитивні кроки в регулюванні корпоративних відносин – Закони України «Про акціонерні товариства» від 19.09.2008р., «Про цінні папери та фондовий ринок» від 23.02.2006 р. Наразі продовжується внесення змін до законодавчих актів, які регулюють корпоративну діяльність.

Після подій Євромайдану, які відбулися в нашій країні в 2014 р. Президентом України було підписано Угоду про асоціацію з Європейським Союзом, що означало початок інтеграції нашої держави до Європейського Союзу. Ця визначна угода потребує значного оновлення законодавчої бази нашої держави та внесення змін до існуючих нормативно-правових актів. Це стосується і норм, які регулюють відносини в сфері корпоративних правовідносин. Постає необхідність повного перероблення норм, які існують, і приведення їх до узгодження з нормами, що ефективно функціонують в законодавстві держав-членів Європейського Союзу.

Перші кроки на шляху приведення корпоративного права України до європейських стандартів вже почалися, і ці кроки мають позитивні результати для нашого сьогодення. Для прикладу можна навести Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо спрощення умов ведення бізнесу (дерегуляція)» від 12.02.2015 р., яким знешкоджуються багато бюрократичних перешкод, що раніше, на жаль, були однією із основних причин відмови від зайняття комерційною діяльністю в нашій країні.

#### *Бібліографічний список:*

1. Кибенко Е. Р. Корпоративное право Украины : учеб. пособ. / Е. Р. Кибенко. – Х. : Фирма «Эспада», 2001. – 288 с.
2. Корпоративне право України : підручник / [В. В. Луць, В. А. Васильєва, О. Р. Кібенко та ін.] ; за заг. ред. : В. В. Луць. – К. : Юрінком Інтер, 2010. – 379 с.

3. Кочергина Е. А. Содержание организационно-правовых форм предпринимательских обществ: интересы, функции, правовое средства: монография / Е. А. Кочергина. – Харьков : Основа, 2005. – 236 с.
4. Кравцов О. В. Генезис і розвиток корпоративного права на території України: від давньоруського права до законодавства початку ХХ століття / О. В. Кравцов // Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Сер.: Юриспруденція. – 2013. – № 6-1. – Том 2. – С. 48-51.
5. Марущак Я. С. Історичний огляд корпоративних прав та обов'язків в Австро-Угорській, Російській імперії та СРСР / Я. С. Марущак // Вісник Південного регіонального центру НАПрН України. – 2016. – № 9. – С. 90-95.
6. Об утверждении Положения об акционерных обществах иобществах с ограниченной ответственностью и Положения о ценных бумагах : Постановление Совета Министров СССР № 590 от 19.06.1990 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/v0590400-90>
7. Обліково-аналітичні аспекти основних операцій акціонерного товариства: теорія і практика : монографія / Н. С. Акімова, О. О. Говоруха, О. В. Топоркова, Т. О Євлаш. – Харків : ФОП Бровін О. В., 2016. – 306 с.
8. Цивільний кодекс УРСР 1922 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://drive.google.com/file/d/0B4Jol7u6WEiLZTQxcG1wODJlR00>.
9. Шершеневич Г.Ф. Учебник русского гражданского права (по изданию 1907 г.) / Вступительная статья, Е.А. Суханов. – Москва : Фирма «СПАРК», 1995. – 556 с.

*Рассмотрены исторические вехи становления корпоративного права Украины в XX – нач. XXI вв. Кратко охарактеризовано состояние корпоративного права Украины во время нахождения под властью Российской империи в начале XX в. Исследован советский период существования корпоративного права Украины. Определены особенности перехода от советской системы к современному этапу развития корпоративного права Украины в контексте европейской интеграции.*

*The historical milestones of the formation of Ukrainian corporate law in the XX – XXI centuries are described. The state of corporate law of Ukraine while being under the rule of the Russian Empire in the early XXth century is briefly described. The soviet period of the Ukrainian corporate law is researched. The features of the transition from the soviet system to the current stage of development of Ukrainian corporate law in the context of European integration are marked.*

## **МОДЕРНІЗАЦІЯ КОНСТИТУЦІЙНО-ПРАВОВОГО СТАТУСУ ПРОКУРАТУРИ В ЄВРОПЕЙСЬКИХ КРАЇНАХ: ПОРІВНЯЛЬНО-ПРАВОВИЙ АНАЛІЗ**

*Стаття присвячена порівняльному аналізу функцій, повноважень та систем органів прокуратури у правових системах різних держав світу. Проаналізовано місце та роль прокуратури серед органів державної влади. На підставі проведеного аналізу систематизовано форми, методи та практичні аспекти організації та діяльності органів прокуратури у різних країнах.*

*Наголошується, що досвід визначення конституційно-правового статусу прокуратури як в європейських, так і в інших зарубіжних державах демонструє універсальність методологічного підходу, відповідно до якого питання організації діяльності, функцій та повноважень прокуратури становлять внутрішню компетенцію суверенних держав, але в той же час в умовах європейської міждержавної інтеграції України конституційно-правове регулювання, безумовно, повинно імплементувати та належним чином враховувати європейські спільні правові стандарти, які, у свою чергу, відображають європейські правові цінності як необхідну умову адаптації національного законодавства до європейського права.*

Зважаючи на те, що питання визначення структури, повноважень та практичних механізмів діяльності прокуратури є внутрішнім конституційним питанням та регулюється міжнародно-правовими джерелами лише рамково, доцільним вбачається ретельний аналіз досвіду модернізації конституційно-правового статусу в деяких європейських країнах, особливо в умовах реалізації стратегічного курсу України на набуття повноцінного членства в Європейському Союзі з відповідною гармонізацію національного законодавства з європейським правом.

Варто зазначити, що окремі питання конституційно-правового статусу, функціональних та організаційно-правових аспектів діяльності прокуратури неодноразово були безпосереднім предметом дослідження вітчизняної юридичної, зокрема – конституційно-правової, науки.

Серед інших, слід відзначити праці таких науковців, як О. В. Баганець, М. О. Баймуратов, Ю. Г. Барабаш, Ю. М. Бисага, С. В. Білошицький, Ю. О. Волошин, А. Г. Гаркуша, Л. Р. Грицаєнко, В. В. Долежан, О. Є. Єгоров, О. В. Зайчук, В. М. Кампо, В. Б. Ковальчук, О. Л. Копиленко, М. В. Косюта, В. В. Кравченко, В. Т. Маляренко, О. Р. Михайленко, М. І. Мичко, М. П. Орзіх, В. Ф. Погорілко, М. В. Руденко, М. В. Савчин, Ю. Г. Севрук, М. І. Ставнійчук, А. А. Стрижак, Ю. М. Тодика, В. Л. Федоренко, О. Ф. Фрицький, С. В. Шевчук, Ю. С. Шемшученко.

При цьому праці українських конституціоналістів та вчених суміжних галузей права здебільшого були зосереджені на дослідженні та науковому обґрунтуванні функціональної складової діяльності прокуратури України, її внутрішніх організаційно-правових питань, окремих питань взаємодії прокуратури з іншими правоохоронними та судовими органами, в той час як на сучасному етапі європейської міждержавної інтеграції України необхідним вбачається комплексний аналіз оптимальних шляхів удосконалення конституційно-правового статусу прокуратури у контексті загальних європейських тенденцій інтернаціоналізації конституційного права, конституціоналізації міжнародних інституціональних стандартів правоохоронної діяльності, інтенсифікації сприйняття національною правовою системою України європейських правових стандартів.

Мета статті провести порівняльно-правовий аналіз досвіду модернізації конституційно-правового статусу прокуратури в європейських та інших зарубіжних державах з метою визначення корисних тенденцій та особливостей у контексті удосконалення організації та діяльності прокуратури України на сучасному етапі.

Корисний досвід для визначення оптимальних шляхів удосконалення конституційно-правового статусу прокуратури України може бути запозичений, зокрема, з моделі організації та діяльності органів прокуратури Франції як держави зі схожою (змішаною) формою правління.

Як справедливо зазначає Н. Холодницький, європейська концепція прокуратури зародилася саме у Франції, оскільки французький інститут прокуратури формувався у XIV ст. як механізм утвердження королівської влади. У цей час прокуратура безпосередньо підпорядковувалася королю Франції. Засновником

європейської прокуратури вважають короля Франції Філіпа IV Красивого, який законодавчо закріпив правовий статус і функції прокуратури [1, с. 142-143]. 25 березня 1302 р. він видав ордонанс про постійних королівських прокурорів, які діяли при парламентах (судових органах у Парижі, Турі та Руанді) і балії та сенешалах (місцевих суддів) [2, с. 103].

Під час Великої французької революції діяльність прокуратури було призупинено, а згодом відновлено у модернізованому вигляді. Зокрема, прокуратура була позбавлена засобів політичного впливу (на наш погляд, це завдання конституційної модернізації прокуратури є одним з найважливіших та становить спільний для європейських правових систем стандарт належної організації органів прокуратури. – Авт.). Так, у 1789-1819 рр. Франція зазнала прийняття близько 30 загальних і спеціальних законів про прокуратуру, які визначили цей інститут як важливий механізм правової держави [2, с. 104-105].

В цілому, слід зазначити, що на даний час на «правовій мапі» світу склалися дві основні функціональні моделі прокуратури: прокуратура як (переважно) орган кримінального переслідування і прокуратура як (насамперед) орган нагляду за законністю. При цьому до передумов формування різних функціональних моделей прокуратури слід також віднести і певні історичні традиції, шляхи розвитку держави.

Першій моделі дотримується абсолютна більшість країн континентальної системи права. Їй значною мірою відповідає інститут атторнейської служби в США. У зазначених країнах прокуратура являє собою орган, функції якого зазвичай полягають в кримінальному переслідуванні осіб, які вчинили злочини, у підтриманні публічного обвинувачення в суді, а також у нагляді за законністю попереднього розслідування злочинів і утримуванням осіб у місцях позбавлення волі.

Відсутність у західних державах загального нагляду пояснюється тим, що в розвинутих країнах правом, правовою культурою перейняті всі структури соціального і державного організму. Там вже створене цивільне суспільство, сформовані його регулятори, у тому числі стабільне законодавство, що охоплює всі істотні явища, діють правові традиції поваги до закону і відповідальності перед ним.

Другій моделі дотримують соціалістичні (КНР, КНДР, Куба, В'єтнам тощо) і цілий ряд колишніх соціалістичних країн. В цих

державих прокуратура виступає як багатофункціональний орган, що здійснює поряд із загальним наглядом за законністю й іншими наглядовими функціями також кримінальне переслідування, процесуальне керівництво слідством, підтримання обвинувачення в суді. Віднесення до основних наглядових функцій прокуратури пояснюється характерними для цих країн невисоким рівнем правової культури, правовим нігілізмом, відсутністю традицій цивільного суспільства.

Наведені моделі прокуратур дають лише загальне уявлення про функції цих правоохоронних органів. Як правило, кожній національній прокуратурі (чи аналогічній їй системі) притаманний свій, специфічний набір функцій і повноважень, обумовлених як загальною логікою моделі, так і особливостями, традиціями національної правової культури, іншими об'єктивними і суб'єктивними факторами (наприклад, прагненням політичного керівництва деяких постсоціалістичних країн наслідувати певні західні зразки).

У тих державах, де прокуратура є конституційним інститутом, її функції з більшим чи меншим ступенем конкретизації закріплюються зазвичай в основних законах. Кількість визначених основними законами функцій прокуратури в різних країнах сильно різняться. Дуже часто у конституції законодавець указує тільки головну функцію (кримінальне переслідування – в Італії, нагляд за точним і однаковим виконанням законів – у Таджикистані, Туркменістані, Узбекистані). У більшості випадків конституційний перелік функцій не є вичерпним і може бути доповнений в спеціальному законі. Лише в деяких випадках перелік носить вичерпний характер, хоча б щодо основних функцій (наприклад, конституція Грузії).

Немає вказівок на функції прокуратури в конституціях Росії, Румунії, Словаччини і ряду інших країн. Повний перелік функцій прокуратури наведено в спеціальних законах про ці органи. В певних випадках функції цього органу закріплюються в законах про судоустрій, процесуальних кодексах та інших актах, що не мають прямого відношення до інституту прокуратури (наприклад, закони про оперативно-розшукову діяльність, про поліцію (міліцію), про пенітенціарну систему).

Не тільки склад функцій, але і критерії їх класифікації знаходяться в прямій залежності від традицій даної правової системи. Якщо не вдаватися до специфіки національної функціональної

моделі прокуратури окремої країни, то численні функції, властиві прокуратурам різних країн світу, можна розділити на наступні основні групи: 1) функція кримінального переслідування і пов'язані з нею функції; 2) нагляд за діяльністю правоохоронних і пенітенціарних установ; 3) участь у некримінальних видах судочинства; 4) здійснення загального нагляду за законністю; 5) інші.

Ці функції, зрозуміло, притаманні не всім національним прокуратурам і аналогічним їм органам. Найбільш розповсюджений характер мають функції, пов'язані з кримінальним переслідуванням і (у меншому ступені) участю в некримінальних видах процесуальної діяльності. Однак їх зміст у різних країнах і правових системах далеко не однаковий.

Практично універсальними для всіх прокуратур і аналогічних їм органів є функції порушення кримінального переслідування і підтримання обвинувачення в суді. В Англії і державах-членах британської Співдружності Націй, де немає прокуратур, цими функціями наділені директори публічних переслідувань, які очолюють відповідні служби (в Англії – служба державних обвинувачів), а також генеральні атторнеї.

Дуже широко поширена така функція прокуратури, як безпосереднє ведення попереднього слідства (Вірменія, Азербайджан, Беларусь, Болгарія, Угорщина, Німеччина, КНР, Киргизія, Латвія, Молдова, Норвегія, Росія, США, Узбекистан, Японія). При цьому, як правило, прокуратура поділяє ці повноваження з іншими правоохоронними органами (поліцією, міліцією, органами держбезпеки). У ряді країн попереднє слідство з кримінальних справ здійснюється спеціальними органами, що організаційно відділені від прокуратури (Казахстан).

Також широко розповсюдженою функцією є нагляд за законністю попереднього слідства і дізнання (Вірменія, Беларусь, Болгарія, Угорщина, Італія, Казахстан, Киргизія, Нідерланди, Норвегія, Португалія, Росія, Туркменістан, Узбекистан, Франція, Швейцарія, Японія). В останні роки в ряді країн починаються кроки в напрямку звільнення прокуратури від нагляду за слідством, оскільки це нібито суперечить ролі прокуратури як сторони обвинувачення (Азербайджан, Латвія, Литва), залишивши їй лише контроль за дізнанням. Нерідко на прокуратуру покладається нагляд за здійсненням оперативно-розшукової діяльності (Азербайджан, Грузія, Казахстан, Киргизія, Росія, Туркменістан).

Законодавство деяких держав особливо виділяє таку функцію прокуратури, як здійснення процесуального керівництва попереднім слідством (Азербайджан, Вірменія, Грузія, Чехія). Фактично цю ж функцію виконує у Франції прокурор щодо слідчого судді.

Практично скрізь, де є прокуратури чи аналогічні органи, їх посадові особи беруть участь у цивільному і деяких інших видах некримінального судочинства з захисту державних, суспільних чи особистих інтересів. Зокрема, можливість участі прокурорів у цивільному судочинстві прямо закріплена в конституціях і законах Азербайджану, Вірменії, Болгарії, Бразилії, Угорщини, Німеччини, Іспанії, Італії, КНР, Молдови, Перу, Польщі, Росії, Румунії, США, Франції, Японії.

Функція прокурорського нагляду за законністю судових рішень (у широкому розумінні) полягає, як правило, у можливості їх опротестування у вищестоящому суді. Ця функція є прямим продовженням процесуальних повноважень прокурора у всіх видах судочинства і тому вона закріплюється в конституціях і законах багатьох держав, зокрема Азербайджану, Вірменії, Беларусі, Казахстану, Киргизії, Латвії, Молдови, Росії, Узбекистану. У той же час вона не згадується в законах про прокуратуру Грузії, Естонії. У Грузії прокурор подає касаційні й інші скарги в звичайному порядку як одна із сторін у процесі.

Нагляд за застосуванням покарань і інших форм примусу, з одного боку, пов'язаний з основною функцією кримінального переслідування, а з іншого – з наглядовими і правозахисними функціями прокуратури. Ця функція передбачена конституціями і законами Вірменії, Беларусі, Угорщини, Грузії, Казахстану, Киргизії, Латвії, Молдови, Росії, Румунії, Туркменістану, Узбекистану, Естонії. У той же час вона невідома багатьом західним країнам (наприклад, Франції), в Азербайджану і Польщі від неї відмовилися наприкінці 90-х рр.

Функція так званого «загального нагляду» в даний час здійснюється прокуратурами соціалістичних, багатьох постсоціалістичних країн (Беларусь, Болгарія, Угорщина, Казахстан, Киргизія, Росія, Румунія, Таджикистан, Туркменістан, Узбекистан), а також ряду держав Латинської Америки: Бразилії, Колумбії (однієї з двох прокуратур – *Ministerio Publico*).

Цікавий комплексний підхід до визначення функцій прокуратури відображає Закон Латвії «Про прокуратуру», що покладає

на прокуратуру низку функцій, крім кримінального переслідування (розслідування злочинів, участь у законотворчості тощо), і визнає основні завдання прокурорської діяльності. До них належать: зміцнення правової держави, законності та правопорядку, охорона від незаконних посягань проти державного устрою республіки, її політичної та економічної системи, прав і свобод громадян, прав і законних інтересів підприємств, установ, організацій [3, с. 117].

У Латвії тільки з відома Генерального прокурора дозволяється контролювати інформаційні системи та засоби зв'язку, що використовуються в діяльності прокуратури, зокрема електронні, знімати з них інформацію та втручатися в їх діяльність (ст. 7 Закону «Про прокуратуру»). У Латвії також забороняється адміністративне затримання прокурорів. У Законі Латвії «Про прокуратуру» передбачено створення колегій, які вирішують досить значний обсяг питань. На їх засіданнях можуть бути вислухані повідомлення та пояснення керівників міністерств, державних департаментів і відомств, інших органів, підприємств і установ про дотримання законності у підпорядкованих чи підконтрольних їм організаціях. Прокуратура Литви є незалежною складовою судової влади. Прокуратура Литви, як і прокуратура Латвії, зазнала часткових змін, зокрема було скасовано загальнонаглядові функції органів прокуратури. Прокуратура Латвії бере участь у правотворчій діяльності. Право законодавчої ініціативи прокуратури передбачено Конституцією та законами. Нині система органів прокуратури Литви є триланцюговою та складається з Генеральної прокуратури, п'яти окружних прокуратур, прокуратур міст і районів [3, с. 119].

Натомість, прокуратура Естонії, на відміну від органів прокуратури Латвії та Литви, має не лише значно менше функцій, а й становить собою інститут державної влади, що перебуває у сфері компетенції Міністерства юстиції Естонії. Відповідно до Закону Естонії «Про прокуратуру» основними завданнями прокуратури є: нагляд за дотриманням законності під час нарад суду з адвокатами сторін при розгляді кримінальних справ; репрезентація державного звинувачення в судах усіх інстанцій; нагляд за виконанням вироків, пов'язаних із позбавленням волі; нагляд за дотриманням законності під час виконання примусових дій медичного та вправного характеру; нагляд за дотриманням поліцією законності під час виконання нею своїх функцій [3, с. 119].

Така обмежена сфера діяльності прокуратури Естонії пов'язана передусім із розподілом функцій, які раніше вона виконувала, між

прокуратурою та іншими новоствореними державно-правовими структурами, зокрема службою Канцлера юстиції. Канцлер юстиції є незалежною посадовою особою, що здійснює нагляд за відповідністю правових актів законодавчої та виконавчої влади і місцевого самоврядування Конституції та законом (з чого випливає важливе положення про необхідність своєчасного створення компетентних інституцій у сфері захисту прав і свобод громадян, інтересів у суспільства та держави у разі усунення прокуратури від даного елементу її конституційної компетенції. – Авт.). Відповідно до ст. 11 Закону Естонії «Про прокуратуру», прокурор є незалежним під час виконання своїх професійних завдань і керується чинними законами та власними переконаннями [3, с. 120].

В цілому, у результаті проведеного компаративного аналізу конституційно-правового статусу зарубіжних прокуратур та шляхів його удосконалення в європейських державах можна дійти до таких найважливіших висновків та узагальнень у контексті пошуку оптимальної моделі конституційної модернізації прокуратури України на сучасному етапі: а) спільною рисою процесів удосконалення конституційно-правового статусу прокуратур переважної більшості європейських держав в частині визначення їх місця та ролі серед органів державної влади є мета забезпечити незалежність діяльності прокурорів, включаючи найвище керівництво, від політичних органів, що виражається, зокрема, у тенденції відокремлення систем органів прокуратури від виконавчої гілки влади, а посади Генерального прокурора – від посади Міністра юстиції, а також в усуненні політичних органів (глава держави, уряд, парламент, центральні органи виконавчої влади тощо) від безпосереднього вирішення кадрових питань у системі прокуратури та видання індивідуальних актів з організаційних питань її функціонування; б) діяльність органів прокуратури поза межами кримінальної юстиції є цілком допустимою та знаходить своє відображення у законодавстві більшості європейських держав, у тому числі – через наділення прокуратури координаційними функціями – функцією координації досудового слідства (процесуального керівництва) та / або функції координації боротьби зі злочинністю (право на обов'язковість виконання вказівок прокурора щодо усунення причин та умов скоєння злочинів, а також вироблення загальної стратегії попередження та подолання злочинності на певній території чи в країні в загалом); в) в європейських державах з правовими системами, що відносяться

до континентальної (романо-германської) правової сім'ї, загальним нормативно-джерельним підходом до регулювання правового конституційно-правового статусу прокуратури є закріплення норм щодо структури, функцій, повноважень, вищих керівних органів та посадових осіб прокуратури як безпосередньо у конституціях, так і в спеціальних комплексних законах інституціонального характеру про прокуратуру; г) пріоритетною сферою функціональної діяльності прокуратури в усіх європейських державах є сфера кримінальної юстиції, що включає як кримінальне переслідування (зокрема підтримання державного обвинувачення у суді), так і наглядові функції за органами досудового слідства, але водночас у законодавстві розвинутих правових держав виключається можливість прокурорського нагляду за законністю у рішеннях та діях (бездіяльності) суду в межах його процесуальної діяльності; д) при проведенні посттоталітарної конституційної модернізації органів прокуратури, яка включала усунення прокуратури від т. з. «загального нагляду», іманентно притаманного органам прокуратури тоталітарних держав у колишніх соціалістичних європейських державах паралельно з виключенням відповідних положень з конституцій та нормативно-правових актів про прокуратуру створювалися ефективні спеціальні органи забезпечення прав і свобод людини та громадянина, законних інтересів суспільства і держави, а крім того – здійснювалася комплексна велика судова реформа, що гарантувала належну якість та справедливість судочинства при застосуванні суб'єктами правових відносин судового способу захисту порушених прав та свобод.

Означені особливості та тенденції удосконалення та визначення конституційно-правового статусу прокуратури в європейських державах, на наш погляд, мають бути обов'язково враховані при проведенні конституційної модернізації інституту прокуратури в Україні, що сприятиме зближенню національної правоохоронної системи з європейською моделлю й гармонізації українського конституційного законодавства з основоположними рамковими принципами та стандартами європейського права.

***Бібліографічний список:***

1. Холодницький Н. Зародження європейської концепції прокуратури та її рецепція у Сполучених Штатах Америки / Н. Холодницький // Вісник Львівського університету. Серія : Юридична. – 2014. – Вип. 59. – С. 141-147.

2. Сухонос В. Виникнення і розвиток інституту прокуратури / В. Сухонос. – Право України. – 2001. – № 8. – С. 103-107.
3. Грицаєнко О. Організаційно-правові форми діяльності органів прокуратури країн Прибалтики / О. Грицаєнко // Прокуратура. Людина. Держава. – 2005. – № 11(53). – С. 116-120.

*Стаття посвящена сравнительному анализу функций, полномочий и систем органов прокуратуры в правовых системах разных стран мира. Проанализированы место и роль прокуратуры среди органов государственной власти. На основании проведенного анализа систематизированы формы, методы и практические аспекты организации и деятельности органов прокуратуры в различных странах.*

*Отмечается, что опыт определения конституционно-правового статуса прокуратуры как в европейских, так и в других зарубежных государствах демонстрирует универсальность методологического подхода, согласно которому вопросы организации деятельности, функций и полномочий прокуратуры составляют внутреннюю компетенцию суверенных государств, но в то же время в условиях европейской межгосударственной интеграции Украины конституционно-правовое регулирование, безусловно, должно имплементировать и должным образом учитывать европейские общие правовые стандарты, которые, в свою очередь, отражают европейские правовые ценности как необходимое условие адаптации национального законодательства к европейскому праву.*

*The article is devoted to comparative analysis of the functions and powers of the prosecution system in the legal systems of different countries. Analyzed the position and role of the prosecutor's office among the bodies of state power. Based on the analysis systematized forms, methods and practical aspects of the organization and activities of the prosecution authorities in different countries.*

*It is noted that the experience of determining the constitutional and legal prosecutor's status as European and other foreign states demonstrates the universality of the methodological approach, according to which the organization of the activities, functions and powers of the prosecutor's office make up the domestic jurisdiction of sovereign states, but at the same time in the context of European interstate integration of Ukraine constitutional and legal regulation, of course, must implement and take due account of the European common legal standards which, in turn, reflect the European legal value as a necessary condition for adapting national legislation to European law.*

Мокряк М. О., НУ «ОЮА»

## ТЕОРЕТИЧНИЙ ДИСКУРС РОЛІ ЗМІ У ПОПЕРЕДЖЕННІ ЗЛОЧИННОСТІ

*Досліджено концепції впливу засобів масової інформації на детермінацію та попередженні злочинності. Виявлено, що концепції впливу ЗМІ, в свою чергу, поділяються на декілька теорій, підтверджених експериментально. Охарактеризовано позитивний, негативний та комбінований вплив ЗМІ.*

Злочинність, як відомо, є багатокомпонентним соціальним явищем, породженим дією низки факторів та чинників – соціальних явищ, ситуацій, обставин, а зокрема – соціальною та економічною нестабільністю, кризою моралі тощо. Наразі злочинність є, на жаль, складовою частиною сучасного суспільства.

Процес суспільного розвитку, ідеологічних, соціальних, культурних та інших трансформацій проходить паралельно із змінами у інформаційному та комунікаційному просторі. Роль засобів масової інформації у формуванні названого простору важко переоцінити. Вони є важливим інструментом соціальних перетворень, соціалізації, а особливо – світоглядного, психологічного, освітнього, політичного, інформативного впливу. Тому й нагальним постає вирішення проблематики ролі засобів масової інформації у попередженні злочинності.

З одного боку проблематика ролі ЗМІ у попередженні злочинності є досить широко висвітленою. Цю тезу доводить значна кількість досліджень аналітичного характеру та історичний досвід вивчення проблеми. З іншого ж боку – монографічних та дисертаційних досліджень (в Україні зокрема) дуже обмежена кількість, у сусідніх державах же тематика якщо і отримує розвиток – то лише у одному певному напрямку. Разом з тим, аналіз наукових робіт показує, що в цілому зазначена проблема розроблена недостатньо. Такий стан теоретичної розробки проблеми позначається на практичній діяльності як правоохоронних органів, самих ЗМІ, так і на суспільних процесах взагалі.

Звідси, метою статті є висвітлення історичних передумов та теоретичного доробку дослідників тематики ролі ЗМІ у попередженні злочинності.

Як відомо, одним з перших дослідників впливу ЗМІ на криміногенність суспільства був Ч. Ломброзо. Вчений висвітлює у главі XIV книги «Злочинна людина» (1876) роль тодішньої преси «з її пространными розділами скандальної хроніки». Французький кримінолог Арманд Корре у монографії «Злочин і самогубство» (1891) зазначає, що «згубний вплив» статей про вбивства проявлявся в скоєнні злочинів-імітацій, коли сценарієм тієї чи іншої проти-правної дії слугувала відповідна стаття в газеті. В той же час, Луї Проаль у своїй праці «Злочин і покарання» (1892) стверджує, що «нездорове читання» значно впливає на молодь в силу її найбіль-шої схильності до наслідування: «Подробиці здійснення суїцидів та злочинів розбурхують уяву, в результаті чого може з'явитися бажання повторити ці дії».

С. В. Кушнар'ов зазначає, що вплив ЗМІ на людину починається з раннього віку й продовжується все життя. По суті в сучасному світі ЗМІ взяли на себе значну частину функцій з формування сві-домості людей, виховання їх поглядів, ідей, звичок тощо. Людина, яка раніше не зустрічалася з тією чи іншою проблемою, завдяки можливостям ЗМІ змогла познайомитися з найрізноманітнішими проявами суспільного життя, скласти про них певну уяву і сфор-мувати до них відповідне ставлення[4, с. 25].

Останнім часом зустрічається точка зору про вплив ЗМІ (на-самперед, телебачення й кіно) у вигляді пропаганди злочинної ідеології. «Неконтрольована свобода ЗМІ, яка почалася наприкінці 80-х – на початку 90-х років, призвела до того, що інформація, що передається ними, стала нести в собі суттєвий негативний потен-ціал. Діяльність правоохоронних органів у боротьбі зі злочинністю значною мірою стала подаватися однобічно й оцінюватися нега-тивно. Особи ж, які вчинили протиправні вчинки, навпаки, стали головними й нерідко позитивними героями передач і публікацій» [4, с. 25]. Таке становище викликає занепокоєння, оскільки, якщо взяти до уваги тотальну медіатизацію нашого життя, негативне наповнення ЗМІ створює стресовий фон для більшості осіб, що призводить до виявлення негативних емоцій, наслідком яких може стати і злочин.

У кримінологічній літературі висунуто декілька концепцій впливу ЗМІ на злочинність. Ми вважаємо, що умовно основни-ми з них є три: 1) ЗМІ як каталізатор агресивності у суспільстві; 2) ЗМІ як інструмент попередження злочинності; 3) ЗМІ як засіб

психологічного впливу (як позитивного, так і негативного) – комбінована концепція.

В. В. Боровікова детально розглядає першу концепцію впливу, зупиняючись на тому, що повідомлення про злочинність, насильство, які з'являються у ЗМІ, підвищують рівень агресивності у людей. Дослідниця наводить декілька теорій, які корелюють із цією концепцією[2]. Проте, більшість цих теорій пов'язані з медійними технологіями (кіно, телебачення), а не із ЗМІ у класичному розумінні. Зупинимось на розгляді деяких теорій.

Теорія соціального навчання отримала розвиток у 60-ті рр. ХХ ст. Основною її ідеєю висувалося, що образи насильства, показані по телебаченню, негативно впливають на людину, особливо на дітей, що може призвести до копіювання подібної поведінки у реальному житті. Ми вбачаємо, що дана теорія корелює із теоріями впливу ЗМІ, висловленими, наприклад, А. Корре та Л. Проалем, але у контексті візуалізованого представлення злочину. Теорія соціального навчання досі не спростована, але, разом із тим, досить часто критикується. Безумовними прибічниками теорії соціального навчання є А. Бандура та Л. Беркович (США), висновки яких отримали розвиток у Фінляндії, Ізраїлі, частково і в Україні.

Зокрема, критики вважають, що, по-перше, численні експерименти, поставлені для підтвердження теорії соціального навчання, є недійсними, оскільки піддослідні фактично проявляють агресію до неживого предмету, а не до людини. По-друге, теорія не передбачає якогось «еталону» поведінки, яка може вважатися нейтральною, і від якою можна вести умовний відлік до того, яка поведінка може вважатися негативною та агресивною. По-третє, експеримент є нетиповою для будь-якої особи ситуацією, яка створена штучно, отже, особисті якості можуть проявитися зовсім інакше, аніж завжди [6, с. 99].

Як зазначає В. В. Боровікова, вплив телевізійного насильства був також вивчений на основі теорії катарсису, тобто емоційного потрясіння, яке викликається у глядача у результаті переживань за героя [2]. Експерименти зафіксували, що глядачі, які дивилися матеріали агресивного спрямування, самі ставали схильними до агресивних проявів [6, с. 100-101]. Ця теорія має значення перш за все через те, що сучасні ЗМІ наповнені великою кількістю кримінальної інформації, навіть існує думка, що таке наповнення є

наслідком криміналізованості ЗМІ. Ця теорія також корелює із історичними теоріями, зокрема з теорією Ч. Ломброзо.

Теорія когнітивних асоціацій обґрунтовує негативний вплив ЗМІ так званим праймінгом – активізацією специфічних згадок у пам'яті [7]. Насильство, що показується у ЗМІ може автоматично пробудити відповідні думки та ідеї, що буде сприяти виникненню та формуванню антисоціальної установки [8]. Проте ця теорія також зазнає критики, оскільки низка психотипів людей, усвідомлюючи негатив сцен насильства та жорстокості, дивиться їх в силу звички, бажання гострих відчуттів тощо. Прибічники теорії самі наголошують, що обсяг такої інформації у ЗМІ має бути врегульований суспільством, оскільки, наприклад, вразливі прошарки населення (діти, підлітки, літні люди) можуть штучно увійти у стан страху та відсутності особистої безпеки. В. В. Боровікова слушно вказує, що ця ситуація значно підриває авторитет правоохоронних органів у протидії злочинності і може призвести до стихійної самоорганізації населення для протистояння злочинності самостійно [2].

З іншого боку, ЗМІ, безперечно є важливим інструментом профілактичного впливу. Звісно, неможливо не відзначити, що саме за рахунок створення позитивного іміджу правоохоронних органів у ЗМІ більшість добровольців свідомо прагнуть співпрацювати, допомагати правоохоронним органам у протидії злочинності.

Великою є роль ЗМІ у правовому вихованні, формуванні правосвідомості. С. В. Кушнар'ов зазначає, що не вирішеність проблеми негативізації впливу ЗМІ диктує необхідність розробки правового механізму, що виключає негативний вплив ЗМІ на дітей та підлітків, оскільки найбільш інтенсивно людина формується до 18 років, моменту настання повноліття, і саме на цьому етапі розвитку засвоюються необхідні знання й правила поведінки в суспільстві [4, с. 31].

ЗМІ, у доступній формі інформуючи суспільство про певні юридичні явища, тим самим поліпшує загальні знання у різних галузях права, підвищує відповідальність кожної конкретної особи. Більш того, ЗМІ є інструментом розширення кругозору кожної окремо взятої людини.

Третя концепція передбачає комбінований підхід, який полягає паралельній дії ЗМІ у позитивному та негативному аспекті, що надає такому впливу рівновагу. Проте, на наш погляд, в чистому вигляді цю концепцію неможливо виокремити, оскільки так чи

інакше вплив ЗМІ буде тяжіти до позитивної або до негативної сторони.

ЗМІ виступають важливим фактором формування особи злочинця, вони значно впливають на утворення соціально значущих властивостей особистості, які мають як антикриміногенний, так і криміногенний вектор. С. Я. Лебедев визначає особу злочинця як систему соціально-психологічних властивостей індивіда, що сформувалися в процесі його соціалізації, детермінувавши обрання ним злочинного способу задоволення власних потреб, що потягнуло за собою вчинення злочину [5, с. 130]. Виходячи із цього визначення, якісні характеристики особи формуються в процесі її соціалізації, а провідним інститутом соціалізації у сучасному суспільстві виступають ЗМІ.

Більшість дослідників схильні до думки, що вищезазначені концепції мають вплив лише на так званих випадкових злочинців, або злочинців за необережністю. Поза увагою залишається вплив на осіб, які вже неоднократно скоювали певний злочин, тобто рецидивістів, а також на осіб, які вже спланували злочин, але не здійснили його. В такому випадку, вірогідно, втілюється теорія праймінгу, оскільки те чи інше повідомлення у ЗМІ може стати поштовхом до скоєння злочину.

Аналіз кримінологічної літератури, а також змісту інформаційної продукції сучасних ЗМІ, дозволив П. С. Булатецькому констатувати основні способи криміногенного впливу на особистість: 1) інформування про методи та способи вчинення злочинів; 2) використання ненормативної лексики; 3) пропаганда насильства, жорстокості; 4) романтизація злочинності, героїзація злочинності; 5) активна реклама алкогольної продукції; 6) створення та розвиток кримінальної субкультури; 7) формування негативної думки про державні, в тому числі і правоохоронні органи [3, с. 12-13].

А. В. Байлов та П. В. Сахута, погоджуючись із П. С. Булатецьким, вважають, що ЗМІ здатні продукувати криміногенні ризики як загально-соціального, так і групового рівня відтворення. Дослідники відстоюють думку про те, що за певних умов вказані ризики здатні інтегруватися безпосередньо до детермінаційного комплексу злочинності шляхом поширення культу насильства й жорстокості, підсилення ефектів призонізації, феномену звикання до злочинності, а також конструювання викривленої соціальної реальності [1, с. 144].

Таким чином, ЗМІ виступають важливим компонентом у функціонуванні детермінаційного механізму злочинності, якісно впливають на формування особистості людини, характер її розумової діяльності, є джерелом формування поведінки, тому числі й злочинної. Структуру цього процесу можна представити так: елементи ЗМІ несуть в собі криміногенний потенціал, у сферу їх дії потрапляє індивід, формуються його кримінальні якості, що формують злочину поведінку.

Звідси випливає, що практичне та емпіричне підтвердження в такому разі отримує концепція негативного впливу ЗМІ, а зокрема, теорія праймінгу та теорія соціального навчання. Попри це, не слід відкидати і позитивний вплив ЗМІ, який має на меті формування правосвідомості і правової культури. Отже, врешті-решт, комбінована концепція впливу ЗМІ, рівноважно як позитивного, так і негативного, постає як єдина можлива (із врахуванням того, що ідеально врівноваженої системи не існує).

***Бібліографічний список:***

1. Байлов А. В. Криміногенний потенціал діяльності засобів масової інформації / А. В. Байлов, П. В. Сахута // Вісник кримінологічної асоціації України. 2016. № 1 (12). – С. 143-153.
2. Боровикова В. В. Проблемы освещения преступности в средствах массовой информации и профилактическая деятельность органов внутренних дел : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / В. В. Боровикова. – Москва, 2002. – 222 с.
3. Булатецкий П. С. Влияние средств массовой информации на насильственную преступность (криминологический аспект) : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / П. С. Булатецкий. – Москва, 2013. – 23 с.
4. Кушнарьев С. В. Вплив засобів масової інформації на формування правосвідомості неповнолітніх: зарубіжний та вітчизняний досвід / С. В. Кушнарьев // Соціальна педагогіка: теорія та практика. – 2009. – № 2. – С. 24-31.
5. Лебедев С.Я. Личность преступника и ее криминологическая характеристика // Криминология : учеб. пособие / под ред. С.Я. Лебедева, М. А. Кочубей. – Москва, 2007. – 519 с.
6. Назаров М. М. Массовая коммуникация в современном мире: методология анализа и практика исследований / М. М. Назаров; Ин-т социол. образования Рос.центра гуманитар. образования и др. – Москва: УРСС, 1999. – 239 с.
7. Тимошенко, Е. А. Феноменология понятия прайминг, модели прайминга [Электронный ресурс] / Тимошенко Е. А., Епанчинцева Г. А.

// Университетский комплекс как региональный центр образования, науки и культуры : материалы Всерос. науч.-метод. конф. (с междунар. участием), 4-6 февр. 2015 г., Оренбург. – Оренбург, 2015. – С. 2083-2087.

8. Тужеляк Н.М. Проблема агресії як соціального феномену в юридико-психологічному дискурсі / Л.І. Казміренко, Н.М. Тужеляк // Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. Серія юридична. – 2011. – Вип. 4. – С. 444-453.

*Исследованы концепции влияния средств массовой информации на детерминацию и предупреждение преступности. Выявлено, что концепции влияния СМИ, в свою очередь, делятся на несколько теорий, подтвержденных экспериментально. Охарактеризовано положительное, отрицательное и комбинированное влияние СМИ.*

*The concepts of the influence of media on the determination and prevention of criminality are reviewed. Detected, that the concepts of media's influence divide into a few theories, which were proved via experiments. Positive, negative and combined influence of media are characterized.*

Стаття надійшла до редколегії 11.11.2016

УДК 347.73

*Нестеренко А. А., НУ «ОЮА»*

## **ЮРИДИЧНИЙ СКЛАД ФІНАНСОВОГО ПРАВОПОРУШЕННЯ**

*У статті досліджено особливості юридичного складу фінансового правопорушення. Вказано на теоретичні підходи до елементів юридичного складу фінансового правопорушення, з урахуванням походження концепції фінансового правопорушення від концепції правопорушення загалом. На підставі проведеного аналізу визначено співвідношення складу фінансового правопорушення та самого фінансового правопорушення.*

Постановка проблеми. Питання про склад правопорушення у науці є предметом численних дискусій. Основні розбіжності стосуються місця складу правопорушення у самому діянні або в джерелі права, а також того, що розуміти під елементом, а що під ознакою правопорушення і його складу. Для притягнення особи до фінансово-правової відповідальності необхідна наявність складу

// Университетский комплекс как региональный центр образования, науки и культуры : материалы Всерос. науч.-метод. конф. (с междунар. участием), 4-6 февр. 2015 г., Оренбург. – Оренбург, 2015. – С. 2083-2087.

8. Тужеляк Н.М. Проблема агресії як соціального феномену в юридико-психологічному дискурсі / Л.І. Казміренко, Н.М. Тужеляк // Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. Серія юридична. – 2011. – Вип. 4. – С. 444-453.

*Исследованы концепции влияния средств массовой информации на детерминацию и предупреждение преступности. Выявлено, что концепции влияния СМИ, в свою очередь, делятся на несколько теорий, подтвержденных экспериментально. Охарактеризовано положительное, отрицательное и комбинированное влияние СМИ.*

*The concepts of the influence of media on the determination and prevention of criminality are reviewed. Detected, that the concepts of media's influence divide into a few theories, which were proved via experiments. Positive, negative and combined influence of media are characterized.*

Стаття надійшла до редколегії 11.11.2016

УДК 347.73

*Нестеренко А. А., НУ «ОЮА»*

## **ЮРИДИЧНИЙ СКЛАД ФІНАНСОВОГО ПРАВОПОРУШЕННЯ**

*У статті досліджено особливості юридичного складу фінансового правопорушення. Вказано на теоретичні підходи до елементів юридичного складу фінансового правопорушення, з урахуванням походження концепції фінансового правопорушення від концепції правопорушення загалом. На підставі проведеного аналізу визначено співвідношення складу фінансового правопорушення та самого фінансового правопорушення.*

Постановка проблеми. Питання про склад правопорушення у науці є предметом численних дискусій. Основні розбіжності стосуються місця складу правопорушення у самому діянні або в джерелі права, а також того, що розуміти під елементом, а що під ознакою правопорушення і його складу. Для притягнення особи до фінансово-правової відповідальності необхідна наявність складу

фінансового правопорушення. Як вважає О. Музика, це встановлена в праві сукупність ознак, за яких діяння є фінансовим правопорушенням [8]. Проте, попри зовнішню простоту, юридичний склад фінансового правопорушення має свої особливості, яким і присвячена ця стаття.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Аналіз наукової та навчальної літератури показує, що проблематиці юридичного складу фінансового правопорушення присвячена досить невелика кількість досліджень. Більшість дослідників (В. Нагребельний, А. Іванський, М. Трипольська) пов'язують особливості юридичного складу фінансового правопорушення із фінансовою відповідальністю, проте цілісної картини особливостей складу фінансових правопорушень досі не виокремлювалося.

Метою статті є дослідження юридичного складу фінансового правопорушення з визначенням співвідношення складу фінансового правопорушення та власне фінансового правопорушення.

Виклад основного матеріалу. Склад правопорушення відображається системою найбільш загальних, типових та істотних ознак окремих різновидів правопорушень. Ця система ознак є необхідною і достатньою для притягнення правопорушника до юридичної відповідальності. Якщо немає складу правопорушення, то немає й самого правопорушення. Це підтверджується Рішенням Конституційного Суду України № 1-рп / /99 від 09.02.1999 р. «справа про зворотну дію в часі законів та інших нормативно-правових актів» [20, с. 171].

На думку В. Нагребельного, фінансове правопорушення є фактичною підставою для притягнення до фінансово-правової відповідальності, тому внаслідок цього воно характеризується сукупністю об'єктивних і суб'єктивних ознак, які в сукупності утворюють склад фінансового правопорушення. Склад фінансового правопорушення — це встановлені нормами фінансового права ознаки (елементи), сукупність яких дозволяє вважати протиправне діяння фінансовим правопорушенням [9, с. 44].

Дефініцію і категоріальний апарат складу правопорушення виробляє юридична наука. Ознаки складу правопорушення повинні бути передбачені законом, а кваліфікація неправомірного діяння, тобто аналіз і зіставлення неправомірної поведінки з вимогами правових норм, дозволить зробити висновок про те, чи містяться в діяннях суб'єкта ознаки складу якого-небудь правопорушення.

Помилково змішуються фактична і юридична підстави складу правопорушення. Фактична підстава повинна міститися в діянні суб'єкта, а юридична – у вимогах закону і відповідному процесуальному оформленні правопорушення.

Склад фінансового правопорушення можливо визначити як сукупність об'єктивних (об'єкт, об'єктивна сторона) і суб'єктивних (суб'єкт, суб'єктивна сторона) елементів, які характеризують діяння як фінансове правопорушення. Об'єктом фінансового правопорушення є суспільні відносини, на які спрямована протиправна і суспільно шкідлива поведінка суб'єкта правопорушення [9, с. 44]. М.В. Карасьова ж виділяє загальний, родовий, видовий і безпосередній об'єкт фінансового правопорушення [4]. В. Нагребельний, продовжуючи тезу М. В. Карасьової, вважає, що родовим об'єктом фінансового правопорушення слід вважати однорідні, відносно відокремлені групи відносин: бюджетні, податкові тощо, тобто відповідні сфери фінансово-правового регулювання, а видовим об'єктом фінансового правопорушення відносно відокремлену групу правил (норм) в тій чи іншій сфері фінансової діяльності держави чи місцевих утворень, за порушення яких передбачено відносно специфічну систему мір фінансово-правової відповідальності. Безпосереднім ж об'єктом фінансового правопорушення є ті конкретні правовідносини, які охороняються нормами фінансового права і забезпечуються фінансово-правовою відповідальністю [9, с. 44-45]. Ми погоджуємося з такою думкою дослідників, і вважаємо, що такий підхід складає основу класифікація фінансових правопорушень (порушення бюджетного, податкового, валютного законодавства тощо).

Виходячи з того, що фінансове правопорушення є порушенням норм фінансового права, які регулюють відносини з приводу утворення, розподілу і використання публічних фондів грошових коштів, загальним об'єктом фінансового правопорушення є встановлений державою та місцевими утвореннями порядок формування, розподілу і використання публічних грошових коштів, що охороняється заходами фінансово-правової відповідальності. В межах загального об'єкту фінансового правопорушення можна виділити родовий та видовий об'єкт правопорушення.

Родовим об'єктом фінансового правопорушення слід вважати однорідні, відносно відокремлені групи відносин: бюджетні, податкові тощо, тобто відповідні сфери фінансово-правового

регулювання. Видовим об'єктом фінансового правопорушення слід вважати відносно відокремлену групу правил (норм) в тій чи іншій сфері фінансової діяльності держави чи місцевих утворень, за порушення яких передбачено відносно специфічну систему мір фінансово-правової відповідальності. Розрізняються такі видові об'єкти як податкові відносини, бюджетні відносини, банківські тощо [9, с. 44].

Безпосереднім об'єктом фінансового правопорушення є ті конкретні правовідносини, які охороняються нормами фінансового права і забезпечуються фінансово-правовою відповідальністю.

Проте, останнім часом все більш широку підтримку отримує думка, що під об'єктом правопорушення слід розуміти певну частину, сферу, сторону правопорядку, тобто врегульованих правом суспільних відносин. У згаданих поглядах на об'єкт правопорушення чітко виражено рух від надзвичайно широкого трактування об'єкта до його соціально-правової оцінки. Причому остання позиція є найбільш обґрунтованою і гнучкою, оскільки не виключає наявності конкретного предмета разом з об'єктом. Загалом, об'єкт правопорушення необхідно визначити як суспільне благо, яке охороняється правом та на яке посягає правопорушення.

Суб'єктом фінансового правопорушення є особа (фізична чи юридична), яка здійснила порушення фінансового законодавства і яка відповідно до чинного законодавства може бути притягнутою до фінансово-правової відповідальності. Саме ознака суб'єкта виокремлює фінансові правопорушення серед інших видів правопорушень – тільки фінансові правопорушення можуть вчинятися юридичними особами.

Для позначення колективного суб'єкта В. П. Нагребельний пропонує вживати термін «організація», а не «юридична особа», що обґрунтовується існуванням колективних суб'єктів – не наділених ознаками юридичної особи, але визнаних платниками податків [9, с. 44]. Серед суб'єктів фінансових правопорушень у вітчизняній фінансовій науці В. Нагребельний виділяє загальні суб'єкти (визначаються нормами фінансового права) і спеціальні суб'єкти (особа, яка безпосередньо зазначена у фінансовому законі). Взагалі ж, коло суб'єктів відрізняється залежно від виду фінансових правовідносин [9, с. 116].

Предметом регулювання фінансового права є відносини у сфері фінансової діяльності. Регулюючи такі відносини, фінансове право

визначає права та обов'язки їх учасників – юридичних та фізичних осіб, що беруть участь у фінансовій діяльності. Отже, такі учасники є суб'єктами фінансового права. Фінансово-правові норми втілюються у конкретних суспільних відносинах, які внаслідок правореалізації стають фінансовими правовідносинами.

Отже, суб'єктом фінансових правовідносин є індивідуально визначений реальний учасник конкретних фінансових правовідносин, а от суб'єкт фінансового правопорушення – це учасник фінансових правовідносин, який порушив норму права, що регулює даний вид правовідносин [3].

Важливим аспектом дослідження суб'єктного складу фінансового правопорушення є визначення їхньої правосуб'єктності.

Суб'єкт фінансового правопорушення характеризується ознаками, які у сукупності дозволяють застосувати до нього заходи фінансово-правової відповідальності. Ці ознаки є різними для фізичних і юридичних осіб. Фінансова правосуб'єктність це правова властивість, якою наділений суб'єкт фінансових правовідносин. У більш вузькому розумінні фінансова правосуб'єктність це можливість суб'єкта фінансових правовідносин бути безпосереднім учасником фінансових правовідносин. Фінансова правосуб'єктність включає правоздатність та дієздатність.

На думку Л. К. Воронової, правосуб'єктність у фінансовому праві являє собою властивість особи бути носієм юридичних прав і обов'язків в силу юридичних норм і включає в себе два елементи: можливість мати права і нести обов'язки (правоздатність) та можливість до самостійного здійснення прав і обов'язків (дієздатність) [15; 18, с. 75].

Серед нерегульованих питань аспекту фінансових правопорушень, що потребують законодавчого вирішення, залишається проблема моменту виникнення та межі фінансової деліктоздатності фізичних осіб, особливо це питання є актуальним у сфері податкових правовідносин. Не вирішує цього питання й Податковий кодекс України. Фізична особа повинна володіти такою властивістю, як досягнення встановленого законом віку. Встановлення цієї ознаки пояснюється тим, що особа повинна бути здатна через свій вік усвідомлювати свої дії і керувати ними. Логічним є питання: яким чином фізична особа може нести фінансову відповідальність, якщо вона ще не є повноцінним учасником цивільних правовідносин, тобто не може у повному

обсязі придбавати майно, здійснювати інші операції, результатом яких може стати необхідність сплати податків і зборів? Тим часом, Цивільний кодекс України у ст.ст. 31, 32 передбачає часткову й неповну дієздатність неповнолітніх у віці від 14 до 18 років, а також можливість емансипації фізичних осіб із 16-річного віку. Отже, актуальним є питання неврегульованості віку, з якого фізична особа може бути фінансово-деліктоздатною, на що ми вважаємо, що деліктоздатність суб'єкта вчинення фінансового правопорушення настає із моменту реалізації фізичною особою обов'язку сплати податків і зборів.

Вирішення питання про те, чи є дія суб'єктів фінансових правовідносин порушенням фінансових зобов'язань і фактичною підставою для фінансово-правової відповідальності, залежить від наявності в неї ознак правопорушення. Ця підстава складається з чотирьох елементів, які одночасно можна називати умовами фінансово-правової відповідальності:

- факт фінансового правопорушення, тобто порушення норми закону, внаслідок чого завдалися збитки державі та органам місцевого самоврядування у сфері публічної фінансової діяльності;
- протиправність поведінки суб'єкта фінансових правовідносин. Це може бути як дія, так і бездіяльність, що порушують правову норму;
- причинний зв'язок між протиправною поведінкою порушника і завданими збитками. Йдеться про так званий причинно-необхідний зв'язок, коли протиправна дія чи бездіяльність є об'єктивною причиною такого наслідку, як збитки або інша шкода, завдані державі;
- вина правопорушника [6; 16] (факультативно, на наш погляд, оскільки винність у фінансових правопорушеннях визначена від початку).

Під час встановлення й реалізації будь-якого виду юридичної відповідальності, у тому числі й фінансово-правової необхідно враховувати як самі явища, факти, що зумовлюють відповідальність, так види й зміст правових норм, які діють спільно з цими фактами та явищами. Отже, виділення нормативних та фактичних підстав фінансово-правової відповідальності є доцільним, особливо в теорії фінансового права, для всебічного та ґрунтового аналізу змісту фінансового правопорушення.

Нормативні підстави юридичної відповідальності за фінансові правопорушення визначаються наявністю норми права, що передбачає можливість притягнення до відповідальності, інакше кажучи, норма права є загальним правилом поведінки, з яким слід співвідносити вчинене діяння. Тобто нормативні підстави це сукупність юридично обов'язкових фінансово-правових актів, на підставі яких певна поведінка (дія або бездіяльність) кваліфікується як фінансове правопорушення. Нормативні підстави відповідальності можуть міститися у будь-яких джерелах фінансового права й інших актах, які фіксують обов'язкові для суб'єктів фінансових правовідносин правила поведінки [13].

Підставою фінансово-правової відповідальності як обов'язку особи підлягати державно-правовому впливу не повинно визнаватися лише вчинення правопорушення. У протилежному випадку фінансово-правова відповідальність має місце лише за умови існування факту фінансового правопорушення. Але у даному разі зовсім не враховується або недооцінюється юридична форма останнього як явища соціальної дійсності. Як підстава фінансово-правової відповідальності фінансове правопорушення береться до уваги не саме по собі, а в сукупності з правовими нормами.

Фактичні підстави визначаються наявністю факту правопорушення – фактично зробленого діяння, і яким пов'язується виникнення охоронних правовідносин, і в межах якого реалізується юридична відповідальність. У широкому розумінні фактичні підстави фінансово-правової відповідальності можна визначити як те, за що настає фінансово-правова відповідальність, тобто фінансове правопорушення, безумовно є юридичним фактом.

Таким чином, підстави фінансово-правової відповідальності знаходяться у тісному взаємозв'язку, але мають різне значення залежно від її стадії. Наприклад, фактична підстава набуває головного значення поряд з процесуальною лише на стадії фіксації факту і кваліфікації діяння, а нормативні підстави на всіх стадіях єдині.

Слід зазначити, що суб'єктами фінансових правопорушень завжди є лише ті учасники фінансових правовідносин, які представляють зобов'язану сторону в таких правовідносинах. Якщо суб'єкт порушує норму фінансового права, виникає нове конкретне охоронне правовідношення відповідальності. Виникає воно у момент здійснення правопорушення і припиняється, за за-

гальним правилом, коли призначене правопорушнику покарання буде реалізоване. Проте, не можна відкидати й того, що державні органи та органи місцевого самоврядування також можуть бути суб'єктами фінансових правопорушень, що приводить до розширення кола суб'єктів фінансових правопорушень.

Винність у теорії права розглядається як основна умова настання юридичної відповідальності для особи, яка вчинила правопорушення. Проте, О. Лейст, зокрема, відстоював думку про існування безвинної відповідальності, хоча й як аномалії [7, с. 62]. Застосування визначених напрямків можливе лише по відношенню до фізичної особи, оскільки лише фізична особа наділена розумом, тобто здатністю вольової дії. Якщо суб'єктом фінансового правопорушення є фізична особа, то дискусій з приводу встановлення її вини не виникає.

Але відомо, що суб'єктами фінансових правовідносин можуть бути і юридичні особи (державні органи, органи місцевого самоврядування, підприємства, установи, організації тощо). У цьому випадку вина юридичної особи розглядається тільки як вина її посадових осіб чи працівників [10]. Проте, на сьогоднішній день галузь фінансового права не містить навіть приблизних методик доведення вини. У результаті вина з категорії предмета доказування перейшла у категорію юридичної презумпції, що породило досить негативне явище: формально проголошуючи презумпцію невинності, вітчизняний законодавець фактично сконструював механізм презумпції винності [11]. Тобто, у будь-якому разі, вина суб'єкта фінансового правопорушення вже завчасно визначена.

Об'єктом фінансового правопорушення слід вважати врегульовані нормами фінансового права суспільні відносини, яким в результаті правопорушення завдається шкода. У межах цих відносин здійснюється реалізація обов'язку суб'єкта, наприклад, податкового обов'язку платниками податків, чи, наприклад, порушення порядку цільового використання бюджетних коштів.

Наступним елементом складу фінансового правопорушення, який буде предметом дослідження, є об'єктивна сторона. У вітчизняній фінансово-правовій науці Л. Царьова визначає об'єктивну сторону фінансового правопорушення як дію або бездіяльність, які порушують приписи фінансово-правових норм [19, с. 49]. Визначення об'єктивної сторони залежить, на думку згаданого вченого, від ступеня суспільної шкідливості протиправного діяння,

його характеру та періодичності. У свою чергу, об'єктивна сторона фінансового правопорушення визначається як протиправне діяння, за яке фінансовим законодавством встановлена юридична відповідальність, а об'єктивна сторона бюджетного правопорушення як єдність трьох елементів протиправної поведінки, шкоди та причинного зв'язку між ними, що тягне за собою встановлену юридичну відповідальність.

За визначенням З. Будько, «об'єктивна сторона правопорушення – це система передбачених податково-правовими нормами ознак, які характеризують зовнішню сторону правопорушення. Зазначений дослідник вказує також, що всі ознаки об'єктивної сторони, виходячи з їх опису, у диспозиціях статей можна поділити на обов'язкові та факультативні. До обов'язкових ознак належить суспільно-шкідливе діяння. Суспільно-шкідливі наслідки, причинний зв'язок між діянням і наслідками є факультативними ознаками, тому вони не завжди знаходять своє відображення в законі» [1, с. 90].

Неповними є ті визначення, які не містять вказівку на протиправність і суспільну шкідливість діяння об'єктивної сторони, оскільки об'єктивну сторону діяння повинні утворювати діяння у формі дії та бездіяльності, суспільно-шкідливий результат і причинний зв'язок між ними (обов'язкові ознаки), а також місце, обставини, спосіб здійснення (факультативні ознаки).

В українській фінансово-правовій науці категорія фінансово-правової бездіяльності не досліджувалася. Водночас, Н. Сердюкова вважає, що фінансове правопорушення проявляється в пасивній формі, а саме у невиконанні особою свого обов'язку [14, с. 79]. Бездіяльність у фінансовому правопорушенні, у першу чергу, це невиконання або неналежне виконання законних обов'язків суб'єктом фінансового правопорушення.

До об'єктивної сторони відноситься також сам характер діяння, тобто повторність, триваюче або продовжуване порушення. Повторність у фінансовому праві означає вчинення особою визначеного законом періоду однорідного або тотожного порушення, за яке на неї вже було накладене стягнення передбачають в якості кваліфікуючої ознаки податкових правопорушень – ознаку «повторності»).

Триваючим фінансовим правопорушенням є таке правопорушення, яке, вчиняється правопорушником безперервно протягом

тривалого періоду. Наприклад, порушення встановленого строку подачі заяви про постановку на облік в контролюючому органі можна визначити як триваюче правопорушення.

Продовжувані правопорушення вчиняються однією особою у вигляді декількох подібних правопорушень, які підпорядковуються одній меті, наприклад, невиконання податковим агентом обов'язку з перерахування податку.

Спосіб і засоби вчинення правопорушення пов'язані безпосередньо із самим діянням, а місце, час та обставини здійснення правопорушення є загальними умовами, в яких відбувається будь-яке правопорушення. Спосіб здійснення правопорушення – це «сукупність прийомів, методів і рухів, використовуючи які «правопорушник» реалізує свій намір» [5, с. 71]. Засоби здійснення діяння – це «знаряддя або інші предмети, або процеси зовнішнього світу», які правопорушник використовує у процесі своєї протиправної діяльності. Іноді дія визнається правомірним діянням, адміністративною провиною або навіть злочином, залежно від того, яким знаряддям, пристосуванням тощо воно здійснене.

Протиправна поведінка особи, яка має прояв в бездіяльності, виявляється в пасивних формах. Це, зокрема, не оприбутковування в касу грошової готівки, недотримання порядку зберігання грошей, ухилення від постановки на облік в контролюючому органі, неподання у встановлений строк відомостей про відкриття або закриття рахунку в банку, неподання податкової декларації.

Деякі автори виділяють також таку факультативну ознаку об'єктивної сторони складу фінансового правопорушення як час його здійснення, що може мати значення для його характеристики (при віднесенні його до того або іншого періоду, при нарахуванні строків давності).

Будь-яке правопорушення відбувається у визначеному місці, в певний час і за певних обставин, причому винний діє відповідним способом і найчастіше використовує певні засоби для реалізації власних цілей. Ці компоненти є факультативними, оскільки властиві кожному правопорушенню, вони включаються до складу лише у випадку, коли впливають на суспільну небезпеку вчиненого. Місце, час і обставини здійснення правопорушення іноді впливають на суспільну небезпеку вчиненого. Необхідно зазначити, що такий причинний зв'язок виникає лише у кримінальних правовідносинах. Фінансові відносини мають у цьому випадку

відмінність, яка полягає в тому, що факультативні елементи не мають такого значення. Звідси випливає, що об'єктивну сторону фінансового правопорушення становлять сукупність встановлених фінансово-правовими нормами ознак, що характеризують зовнішній прояв протиправної поведінки та є достатніми для кваліфікації такого діяння як фінансове правопорушення.

На думку С. В. Очкурєнко, дискусійними є питання про обов'язковість такого елемента як суспільно-шкідливі наслідки протиправного діяння, що зазіхає на податкові, бюджетні та інші фінансові відносини. Для фінансового права характерна формалізація більшості складів конкретних правопорушень, що не виключає існування матеріальних складів, які вимагають також встановлення прямого причинного зв'язку між протиправним діянням та суспільно-шкідливими наслідками [12].

З вищевикладеного, співвідношення між поняттями «фінансове правопорушення» і «склад фінансового правопорушення» має двоякий характер і залежить від того, що розуміти під самим правопорушенням. По-перше, якщо правопорушення розглядати як законодавче або наукове визначення реального юридичного факту, то склад правопорушення також є юридичною конструкцією, в якій розкриваються і доповнюються ознаки й характеристики правопорушення. При цьому саме поняття «склад фінансового правопорушення» не підміняє поняття «фінансове правопорушення». По-друге, якщо правопорушення розглядати як юридичний факт, тобто факт реальної дійсності, то поняття «склад фінансового правопорушення» є лише теоретичною конструкцією, в якій детально розкривається, яким має бути правопорушення.

Висновки. Отже, всі елементи й ознаки складу фінансового правопорушення розкривають, доповнюють і характеризують суспільну небезпеку, протиправність і винність діяння. Поняття «склад фінансового правопорушення» виконує службову роль по відношенню до поняття «фінансове правопорушення».

Юридичний склад фінансового правопорушення виявляє свою специфічність та відмінність від складів інших видів правопорушень у тому, що суб'єктами можуть не тільки фізичні, але й юридичні особи; винність суб'єкта завчасно визначена; родовий об'єкт є вираженням класифікації фінансових правопорушень; об'єктивна сторона яскраво виражена у характері фінансового правопорушення, що може бути повторним, продовжуваним та

триваючим. Особливої уваги заслуговують триваючі фінансові правопорушення, які будуть предметом нашого дослідження у перспективі.

**Бібліографічний список::**

1. Будько З.М. Фінансово-правова відповідальність за вчинення податкових правопорушень : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07 / З. М. Будько. Запоріжжя, 2005. – 253 с.
2. Дмитренко Е. С. Юридична відповідальність суб'єктів фінансового права у механізмі правового забезпечення фінансової безпеки України: монографія / Е. С. Дмитренко. – Київ : Юрінком Інтер, 2009. – 592 с.
3. Дмитрик О. А. Содержание и классификация финансовых правоотношений / О. А. Дмитрик ; под. ред. Н.П. Кучерявенко – Харьков: Легас, 2004. – 160 с.
4. Карасева М. В. Финансовое право / М.В. Карасева. – М. : Юрист, 2000. 256 с.
5. Кригер Г.А. Наказание и его применение / Г.А. Кригер ; отв. ред. В.Д. Меньшагин. – М. : Госюриздат, 1962. С. 41.
6. Куслії В. О. Податкове правопорушення: поняття, ознаки, умови і причини його виникнення // Право і суспільство. – 2014. – №. 2. – С. 196-200.
7. Лейст О. Э. Санкции в советском праве / О. Э. Лейст. – Москва : Государственноеиздательствоюридическойлитературы, 1962. – С. 62.
8. Музика О. А. Фінансове право: Навчальний посібник. – К. : Вид. ПАЛИВОДА А.В., 2004. – 220 с.
9. Нагребельний В. П. Фінансове право України. Загальна частина : навч. посіб. для студ. вищих навч. закл. / В. П. Нагребельний, В. Д. Чернадчук, В. В. Сухонос ; Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України ; Укр. акад. банківської справи Нац. банку України. – Суми : Університет, книга, 2004. – 320 с.
10. Наконечна Г. Я. Фінансово-правова відповідальність суб'єктів фінансового права / Г. Я. Наконечна, О. Ю. Чечелюк // Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія «Юридичні науки». – 2016. – Вип. 2. – Т. 2. – С. 66-69.
11. Олешко О. Л. Вина як умова забезпечення індивідуального характеру фінансово-правової відповідальності в податковому праві / О. Л. Олешко // Вісник Запорізького національного університету. Юридичні науки. – 2011. – № 2. – С. 194-201.
12. Очкурченко С. В. Фінансово-правова відповідальність: проблеми теорії та застосування норм права / С. В. Очкурченко // Часопис Академії адвокатури України. – 2012. №16 (3) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://e-pub.aau.edu.ua/index.php/chasopys/article/view/278/299>.

13. Савченко А. В. Адміністративна та фінансова відповідальність за правопорушення в галузі фінансів / А. В. Савченко // Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ. – 2013. – № 2. – С. 210-214.
14. Сердюкова Н.В. Финансово-правовая ответственность по российскому законодательству : становление и развитие : дисс. ... канд. юрид. наук : 12.00.14 / Н.В. Сердюкова. – Тюмень, 2003. – 203 с.
15. Словник фінансово-правових термінів / За заг. ред. д. ю.н., проф. Л. К. Воронової. 2-е вид., перероб. і доп. Київ : Алерта, 2011. 558 с.
16. Трипольська М. І. Фінансово-правова та адміністративна відповідальність: порівняльно-правова характеристика // Науковий вісник академії муніципального управління: збірник наукових праць. Серія «Право». – 2010. – Вип. 1. – С. 140-146.
17. Угровецкий О.П. Система оподаткування в Україні: становлення, реформування, адміністрування : монографія / О. П. Угровецкий. – Харків : Золота миля, 2009. – 327 с.
18. Фінансове право : підруч. для студ. юрид. вищих навч. закл. / ред. Л. К. Воронова. 2 вид., випр. та доп. – Харків : Консум, 1999. – 495 с.
19. Царьова Л.К. Підстава відповідальності у фінансово-правових відносинах / Л. К. Царьова // Актуальні проблеми держави та права : зб. наук. пр. Одеса, 2001. Вип. 12. С. 48-52.
20. Чаюн М. Г. Правові позиції Конституційного Суду України в рішеннях і висновках (1997-2003 роки) / М. Г. Чаюн, Ю. М. Кириченко, Р. А. Кидисюк. – Київ : Атіка, 2003. – 336 с.

*В статтє иссследованы особенности юридического состава финансового правонарушения. Указывается на теоретические подходы к элементам юридического состава финансового правонарушения, с учетом происхождения концепции финансового правонарушения от концепции правонарушения вообще. На основе проведенного анализа определено соотношение состава финансового правонарушения и самого финансового правонарушения.*

*In the article the features of the legal composition of financial offence are researched. Taking into account the origin of the concept of financial offences from the concept of offenses in general, theoretical approaches to the elements of the legal composition of financial offences are specified. Based on the analysis determined the correlation of legal composition of financial offense and financial offence itself.*

Стаття надійшла до редколегії 17.10.2016

УДК 343.98+004.738.5

Панасюк А. О., НУ «ОЮА»

## ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ВИКОРИСТАННЯ МЕРЕЖІ ІНТЕРНЕТ У ВИЯВЛЕННІ ТА РОЗСЛІДУВАННІ ЗЛОЧИНІВ

*У статті досліджено доктринальні підходи та методологічні засади використання мережі Інтернет у виявленні та розслідуванні злочинів. Розглянуто основні монографічні та дисертаційні дослідження, що висвітлюють основи правового регулювання, методологічні криміналістичні основи, криміналістичну техніку, криміналістичну тактику і криміналістичну методику використання мережі Інтернет у виявленні та розслідуванні злочинів.*

Підвищення ролі інформації, а також ролі мережі Інтернет, поширення технічних знань у суспільстві свідчить про формування і розвиток теорії постіндустріального суспільства. Так, наприкінці 50-х рр. ХХ ст. відбувається стрімке зростання кількості наукових поглядів та підходів до поняття інформаційного суспільства, і, як наслідок, виникає низка різних теорій постіндустріального суспільства, яке має власний механізм функціонування. Однак, теорії постіндустріального суспільства піддавалися значній критиці, у тому числі за технологічний детермінізм, тобто акцентування уваги на тому, що основною детермінантою соціально-економічних змін у суспільстві виступають значні зрушення в техніці та технологічній системі виробництва. При цьому поступовий процес історичного розвитку дає достатні підстави стверджувати, що зміни у базових технологіях впливають і на зміни у суспільстві, де досить активно розгортаються також проблеми інформаційної безпеки та способи їх вирішення.

Найбільш дискусійними в цьому напрямку залишаються питання щодо природи та характеру мережі Інтернет, розробки відповідної термінології для її використання. Проаналізувавши та детально розглянувши змістовні характеристики мережі Інтернет, солідаризуємося з висновками, що мережа Інтернет є унікальною технологічно-інформаційною системою загального доступу, що пов'язана всесвітнім адресним простором на базі міжнародного Інтернет-протоколу [35].

Вимушені констатувати, що науки юридичного циклу із значним запізненням звернули увагу на необхідність вивчення мережі Інтернет у правових дослідженнях. Поштовхом до початку такої роботи стало поширення інтернет-злочинності, комп'ютерної злочинності, інформаційних правопорушень або злочинності у сфері високих інформаційних технологій. У зв'язку з цим на початковому етапі окреслена проблематика досліджувалась крізь призму «інформаційних злочинів», які тривалий час залишались інноваційними та складними для розслідування. Значних успіхів у розробці питань використання мережі Інтернет у виявленні та розслідуванні злочинів досягнуто у сфері кримінального права, кримінального процесу, кримінології, криміналістики та оперативно-розшукової діяльності.

Саме тому метою цієї статті є вивчення доктринальних та методологічних засад використання мережі Інтернет у виявленні та розслідуванні злочинів.

Окремої уваги заслуговують кримінально-правові та криміналістичні дослідження щодо ролі мережі Інтернет у розслідуванні злочинів у працях. У результаті тривалої та сумлінної роботи науковців-криміналістів, на сучасному етапі, криміналістикою охарактеризовано злочинну діяльність у мережі Інтернет, її складові, елементи, що сприяють її виникненню та поширенню [42]; виявлено тенденції поширення злочинної діяльності у мережі Інтернет, зокрема, в економічному сегменті [9]; розроблено криміналістичну характеристику злочинів, передбачених ст.ст. 361-363-1 КК України, з визначенням її структури [1; 24]; сформовано типові слідчі ситуації із використанням мережі Інтернет у розслідуванні злочинів [10]; сконструйовано типові версії із використанні мережі Інтернет у розслідуванні злочинів [41]; вивчено тактику проведення слідчих дій із використанням мережі Інтернет у розслідуванні злочинів [34].

Практика використання мережі Інтернет у боротьбі зі злочинністю [7; 8] переконливо свідчить про те, що ефективність цього виду людської діяльності, поряд з іншими чинниками, перебуває у прямій залежності від використовуваних засобів та методів криміналістики. Розуміючи абсолютну правильність такого підходу, криміналісти протягом останніх років приділили увагу означеній проблематиці. Однак, аналіз спеціальної та юридичної літератури свідчить про епізодичні та фрагментарні спроби вивчення мож-

ливостей мережі Інтернет, у межах проведення яких досліджено теоретичні і правові основи використання мережі Інтернет у виявленні та розслідуванні злочинів [32]. Тому, незважаючи на вагомості окремі фундаментальні напрацювання вчених-криміналістів в цьому напрямі, аналіз криміналістичної літератури свідчить, що значний спектр важливих проблем не знайшов достатнього висвітлення на рівні дисертаційних та монографічних досліджень. Так, не вирішеною залишається проблема, пов'язана з криміналістичним дослідженням інформації у мережі Інтернет, її діагностикою та ідентифікацією, що, власне, нівелює можливість її використання у доказуванні в кримінальних провадженнях.

Саме тому розвиток наукових поглядів щодо використання мережі Інтернет у виявленні та розслідуванні злочинів є дискусійним питанням, у вирішенні якого зацікавлене широке коло вчених. Наразі простежуються об'єднання зусиль для формування загальних тенденцій досліджень зазначеного напрямку і формування наукових шкіл. Особливої уваги проблематика використання мережі Інтернет у виявленні та розслідуванні злочинів заслуговує саме в межах криміналістики.

Загальним предметом нашого дослідження є інформація в контексті її використання у мережі Інтернет, однак, зрозуміло, що у рамках криміналістичної науки дослідження зазначених категорій повинно проходити у невідривній єдності із дослідженням злочинної діяльності взагалі. Це породжує необхідність окреслення специфіки діяльності із виявлення та розслідування злочинів у мережі Інтернет. Певні кроки у цьому напрямі були нами зроблені під час опрацювання теоретичного матеріалу, збору емпіричних та статистичних даних, а також публікації проміжних результатів нашого дослідження [28; 29; 30]. Зважаючи на те, що об'єктом нашого дослідження обрано використання мережі Інтернет у виявленні та розслідуванні злочинів у певному компоненті суспільних відносин – на досудовому розслідуванні, виникає необхідність огляду наукових джерел з теорії, техніки, тактики та методики криміналістики, які є методологічною основою даного дослідження.

Основоположними для нашого дослідження є два терміни – «інформація» та «мережа Інтернет». Коротко розглянемо їх становлення у правовому контексті.

Стрімкий розвиток терміну «інформація» починається з першої половини ХХ ст. На сьогодні у наукових працях є більше

ста варіацій терміну «інформація». Цікавим є розуміння інформації як невичерпного джерела сучасного соціально-економічного розвитку, досліджені деякі етапи виникнення, розвитку та конструювання змісту інформації. Взагалі ж можна констатувати існування змістовних розробок, у яких досліджувалась сутність поняття «інформація», її категоріальний, методологічний та гносеологічний вимір.

Значний інтерес представляє правовий аспект терміну «інформація», що отримав розвиток у площині правовідносин. Свій внесок у розвиток терміну «інформація» у юридичній науці зробили В. Б. Уткін [40], Г. П. Несвіт [26], В. П. Тронь [38], О. Ф. Кохановська [22], В. В. Недбай [25], О. Яременко [44], О. В. Нестеренко [27], О. М. Брежницький [6], О. Г. Марценюк [23], Б. А. Кормич [21], В. А. Залізняк [15], В. М. Супрун [36] та ін.

Інший термін «мережа Інтернет» бере свій початок наприкінці 60-х рр. ХХ ст. з моменту появи протоколів з'єднання та першої глобальної мережі. Звичайно, мережа Інтернет до теперішнього часу зазнала суттєвих змін завдяки технологічному розвитку останніх років, не можна порівнювати мережу Інтернет 60-річної давнини та мережу Інтернет сьогодення – змінилися форма і зміст, поглинаючи все нові сфери досліджень. Наприклад, визначення «мережа Інтернет» мережа, створена за дорученням Міністерства оборони США та за допомогою декількох наукових закладів, де першочерговим завданням було об'єднати у мережу науково-дослідницькі та військові інститути у США задля збільшення швидкості та покращення зручності обміну інформацією між ними» наразі вже є застарілим. Станом на 2016 р. ми можемо визначити її як всесвітню систему взаємопов'язаних комп'ютерних мереж, що базуються на комплекті Інтернет-протоколів.

Необхідність науково-методологічного аналізу, перш за все філософського, категорії «мережа Інтернет» та її розуміння на сучасному етапі розвитку наукових знань, зумовлена заснуванням підґрунтя інтернет-відносин. У загальному вигляді ж у ХХІ ст. окремий розвиток термін «мережа Інтернет» отримав у працях таких вчених, як Г. І. Грігор'янц [12], Р. Є. Еннан [13], С. Г. Шевченко, С. І. Шевченко та ін.

На сучасному етапі розвитку криміналістики виникає нагальна потреба у розширенні і поглибленні діалектично-кореляційних процесів консолідації знань. При цьому пріоритетний статус цих

знань було зрушено у бік інтеграційних процесів, що детерміновано розвитком науково-технічного прогресу ХХІ ст. На нашу думку, вищезазначені процеси у криміналістиці супроводжуються виникненням таких предметних галузей дослідження, які потребують комплексного підходу, під час якого має місце:

- адаптація окремих теорій і вчень різних наук та кореляції їх методології й категоріального апарату;
- застосування та використання окремих методів, розроблених в області інших наук;
- заснування, розвиток, вдосконалення та практичне застосування самостійних криміналістичних методів, вчень і теорій.

Криміналіст сьогодні для успішного вирішення поставлених перед ним завдань у межах боротьби зі злочинністю змушений виходити далеко за межі криміналістики, розширюючи власну спеціалізацію та мислення і опановуючи методологію та категоріальний апарат інших наук, сфер знань.

На сучасному етапі розроблено ряд самостійних теорій та вчень криміналістики, пов'язаних з нашим предметом дослідження. Розглянемо деякі з них.

Основи правового регулювання використання мережі Інтернет у виявленні та розслідуванні злочинів розкриті у роботах В. В. Бірюкова [5], Є. П. Іщенко [16], Р. А. Усманова [39]. Роль інформаційних систем у розслідуванні злочинів досліджувалась такими вченими, як К. І. Беляков [17], О. О. Беляков [4], О. А. Белов [3], Є. П. Іщенко [16], П. М. Заблоцький [14], В. В. Кубанов та В. В. Степанов, О. Є. Корнієнко, А. П. Пацкевич, О. Р. Росинська, В. І. Пашко, Р. А. Усманов, М. Г. Чернець, С. А. Ялишев та ін. Однак, на даний момент технологічний прогрес вимагає більш ефективного застосування мережі Інтернет, тому дослідження в цьому напрямку активізувалися. Означені наукові праці стали методологічною основою для створення та розвитку нормативно-правової бази у сфері регулювання правовідносин, які виникають під час використання мережі Інтернет у виявленні та розслідуванні злочинів. У межах нашого дослідження теоретико-прикладні напрацювання вчених стосовно правових основ використання мережі Інтернет у виявленні та розслідуванні злочинів є підґрунтям для розробки авторських пропозицій щодо вдосконалення законів та підзаконних нормативно-правових актів, які регулюють порядок використання мережі Інтернет у виявленні та розслідуванні злочинів.

Методологічні криміналістичні основи використання мережі Інтернет у виявленні та розслідуванні злочинів заклали дослідження Н. І. Клименко, Г. А. Матосовського, І. В. Постіки, М. Я. Сегая, В. Г. Гончаренко, З. М. Соколовського, А. В. Іщенко, Н. С. Карпова, В. А. Журавель, О. А. Кириченко, В. Д. Басая, І. І. Когутича [19], що знайшло своє відображення в розробці загальної теорії пізнання та її адаптації до концепцій криміналістики. Розроблений вищезазначеними вченими науковий підхід до сутності та класифікації засад діяльності у боротьбі зі злочинністю є основою для обґрунтування відповідних положень використання саме мережі Інтернет у виявленні та розслідуванні злочинів.

Криміналістична техніка, в межах якої М. В. Салтевський, І. Я. Фрідман, О. М. Моїсєєв, В. К. Лисиченко досліджували основоположні засади її заснування та адаптації, також має враховуватися під час виявлення особливостей використання мережі Інтернет у виявленні та розслідуванні злочинів. Також наразі тривають дослідження характеру і напрямів впливу суспільного та науково-технічного прогресу на розвиток криміналістичної техніки, окремо про практику використання інформаційних систем в експертних підрозділах МВС України свідчать праці Ю. О. Пілюкова [31], який на монографічному рівні систематизував підходи до створення і використання інформаційних систем в експертних підрозділах.

Розробленість питань криміналістичної тактики виявлення та розслідування злочинів із використанням мережі Інтернет у працях таких вчених, як В. О. Коновалова, В. П. Бахін, В. С. Кузмічов, В. Ю. Шепітько, В. І. Галаган, В. Г. Лукашевич, В. Д. Берназ, Т. В. Варфаломєєва, В. М. Стратонов, Є. Д. Лук'янчиков, В. В. Бірюков, дозволяє зробити висновок, що означена проблематика у теорії криміналістичної тактики розроблена на достатньому рівні, але наукова дискусія щодо окремих аспектів використання мережі Інтернет у виявленні та розслідуванні злочинів триває. З урахуванням сучасних досягнень криміналістичну тактику доцільно розглядати як систему інтелектуальних операцій та практичних дій працівників правоохоронних органів [11].

Слушною є також думка І. І. Когутича щодо доцільності розгляду в системі криміналістичної тактики, крім слідчої та судової, ще й пошуково-розшукової і тактики злочинної діяльності [19]. Також із основних проявів розвитку сучасних тактико-

криміналістичних знань виступає тенденція технологізації слідчої діяльності [2].

Криміналістична методика виявлення та розслідування злочинів з використанням мережі Інтернет висвітлена у працях таких вчених, як О. Н. Колесніченко, Ю. П. Аленін, В. В. Тіщенко [37], А. Ф. Волобуєв [9], С. С. Чернявський, де обґрунтовано систему заходів та запропоновано їх класифікацію щодо використання мережі Інтернет у виявленні та розслідуванні злочинів. Остання використана для розробки пропозицій щодо їх удосконалення, а також запровадження у практичну діяльність ОВС інноваційних заходів.

Окремого значення набувають поняття «методичні рекомендації» й «слідчі технології» як елементи системи «криміналістична методика». В цьому питанні ґрунтовною є праця В. В. Тіщенка «Теоретичні та практичні основи методики розслідування злочинів» [37], в якій розглядаються теоретичні положення методики розслідування злочинів, як заключного розділу сучасної криміналістичної науки, які викладаються ґрунтуючись на діяльнісному, системному і функціональному підходах у дослідженні злочинної діяльності і діяльності з розслідування злочинів.

Безумовно, наведенні наукові праці комплексно не окреслюють увесь спектр наукової розробленості проблеми використання мережі Інтернет у виявленні та розслідуванні злочинів. Межі наукового вивчення змушують залишити поза увагою у контексті даного дослідження значну кількість наукових публікацій на рівні статей та тез з означеної проблеми та здійснити їх аналіз під час розгляду більш вузькоспеціалізованих проблем у наступних дослідженнях. Однак, проведений аналіз дисертаційних та монографічних досліджень дозволяє зробити висновок, що на сьогодні, рівень наукової розробленості проблематики мережі Інтернет у виявленні та розслідуванні злочинів та її використання для вирішення завдань правоохоронної діяльності перебуває у стані створення методологічної основи. Крім того, підкреслимо, що у сфері юридичних наук проблематика використання мережі Інтернет у виявленні та розслідуванні злочинів знайшла своє логічне відображення в основному крізь призму дослідження злочинів у цій сфері.

З огляду на потреби практичних підрозділів правоохоронних органів (слідчих, прокурорів та оперативних працівників) останнім часом увагу дослідників привертає проблема використання

деяких складових мережі Інтернет у вирішенні завдань боротьби зі злочинністю. Аналіз змісту зазначених наукових досліджень дозволяє говорити про часткове формування власної методологічної бази та пошуку уніфікованих підходів до окремих проблем у цій галузі.

Однак наразі, серед вчених бракує однотайності поглядів щодо багатьох питань, зокрема: створення та використання єдиного категоріального апарату, типологізації злочинів у мережі Інтернет, що, у свою чергу, не дозволяє розробити методичні комплекси з використання мережі Інтернет у виявленні та розслідуванні злочинів.

***Бібліографічний список:***

1. Азаров Д. С. Злочини у сфері комп'ютерної інформації (кримінально-правове дослідження): [монографія] / Д. С. Азаров. – Київ : Атіка, 2007. – 304 с.
2. Байдеріна Ю. О. Щодо тактичних і технологічних аспектів слідчих дій / Ю. О. Байдеріна // Інформаційне забезпечення розслідування злочинів : матер. Міжнар. круглого столу (29 трав. 2015 р., м. Одеса) / відп. за вип. : В. В. Тіщенко, О. П. Ващук ; НУ ОЮА ; ПРЦ НАПРН України. – Одеса : Юридична література, 2015. – С. 13-17.
3. Белов О. А. Информационное обеспечение раскрытия и расследования преступлений : моногр. / О. А. Белов. – Москва: Юрлитинформ, 2009. – 136 с.
4. Беляков А. А. Криминалистическая регистрация / А. А. Беляков, Р. А. Усманов. – Ростов-на-Дону : Феникс, 2006. – 192 с.
5. Бірюков В. В. Теоретичні основи інформаційно-довідкового забезпечення розслідування злочинів : монографія / В. В. Бірюков. – Луганськ : РВВ ЛДУВС ім. Е.О.Дідоренка, 2009. – 663 с.
6. Брежницький О. М. Інформація як чинник сучасної політики / О. М. Брежницький // Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Філософія-Політологія. – 2006. – № 76-79. – С. 45-48.
7. Бутузов В. М. Протидія комп'ютерній злочинності в Україні (системно-структурний аналіз): моногр. / В. М. Бутузов. – К. : КИТ, 2011. – 408 с.
8. Вехов Б. В. Расследование компьютерных преступлений в странах СНГ: моногр. / Б. В. Вехов, В. А. Голубев; под ред. проф. Б. П. Смагоринского. – Волгоград: ВА МВД России, 2004. – 304 с.
9. Волобуев А. Ф. Особливості розслідування розкрадань грошових коштів, що здійснюється з використанням комп'ютерної техніки / А. Ф. Волобуев // Вісник Львівського університету внутрішніх справ. – 1998. – № 2. – С. 179-185.

10. Голубев В. О. Розслідування комп'ютерних злочинів: моногр. / В. О. Голубев. – Запоріжжя: Гуманітарний університет «ЗІДМУ», 2003. – 296 с.
11. Грібов М. Л. Поняття та зміст криміналістичної тактики в контексті законодавчих новацій у кримінальному процесі України / М. Л. Грібов // Вестник уголовного судопроизводства. – 2015. – № 2. – С. 194-199.
12. Грігор'янц Г. І. Піратство як порушення авторських і суміжних прав в мережі Інтернет: дис. ... канд. юрид. наук: 12. 00. 03 / Г. І. Грігор'янц. – Одеса, 2016. – 195 с.
13. Еннан Р. Поняття, ознаки, сутність, специфіка та види відносин у мережі Інтернет / Р. Еннан // Теорія і практика інтелектуальної власності. – 2013. – № 3. С. 10-19.
14. Заблоцкий П. Н. Перспективы совершенствования криминалистической регистрации с учетом современных особенностей преступности и борьбы с нею : учеб.пособие / П. Н. Заблоцкий, Г. И. Курин, С. В. Гринченко. – Волгоград : РИО ВА МВД РФ, 2008. – 108 с.
15. Залізняк В. А. Систематизація інформаційного законодавства України : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12. 00. 07 / В. А. Залізняк. – Київ, 2011. – 23 с.
16. Ищенко Е. П. Криминалистика / Е. П. Ищенко, А. А. Топорков. – Москва: Контракт, ИНФРА-М, 2010. – 784 с.
17. Інформація вправі: теорія і практика: моногр. / К. І. Беляков; ДНДІ М-ва внутріш. справ України. – К. : КВІЦ, 2006. – 116 с.
18. Карчевський М. В. Злочини у сфері використання комп'ютерної техніки: навч. посіб. / М. В. Карчевський. – Київ: Атіка, 2010. – 168 с.
19. Когутич І. І. Про окремі складові криміналістичної тактики / І. І. Когутич // Університетські наукові записки. – 2012. – № 1. – С. 567-572.
20. Козак Н. С. Криміналістичні прийоми, способи і засоби виявлення, розкриття та розслідування комп'ютерних злочинів: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12. 00. 09 / Н. С. Козак. – Ірпінь, 2011. – 18 с.
21. Кормич Б. А. Інформаційне право : підруч. для студ. вищ. навч. закл. / Б. А. Кормич. – Харків: БуруніК, 2011. – 333 с.
22. Кохановська О. В. Інформація як об'єкт правовідносин / О. В. Кохановська // Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Юридичні науки. – 2005. – Вип. 64. – С. 73–77.
23. Марценюк О. Г. Теоретико-методологічні засади інформаційного права України: реалізація права на інформацію : дис. ...канд. юрид. наук : 12. 00. 07 / О. Г. Марценюк. – К., 2009. – 270 с.
24. Мотлях О. І. Питання методики розслідування злочинів у сфері інформаційних комп'ютерних технологій: дис. ... канд. . юрид. наук: 12.00.09 / О. І. Мотлях. – Київ, 2005. – 198 с.

25. Недбай В. В. Інтернет – новий постмодерністський вид медіа / В. В. Недбай // Актуальні проблеми політики : зб. наук.пр. – Одеса, 2009. – Вип. 37. – С. 21-31.
26. Несвіт Г. П. Інформаційна політика держави як фактор реформування суспільства : автореф. ... дис. канд. політ. наук : 23. 00. 02 / Г. П. Несвіт. – Одеса, 2001. – 19 с.
27. Нестеренко О. В. Безпека інформаційного простору державної влади. Технологічні основи / О. В. Нестеренко. – К. : Наук.думка, 2009. – 352 с.
28. Панасюк А. О. Мережа Інтернет у діяльності слідчого / А. О. Панасюк // Jurnalul juridic național: teorie i practică. – 2014. – № 12. – С. 253-255.
29. Панасюк А. О. Складові аналітичної діяльності слідчого при використанні мережі Інтернет у виявленні й розслідуванні злочинів / А. О. Панасюк // Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія «Юридичні науки». – 2015. – Вип. 6. – Т. 3. – С. 106-108.
30. Панасюк А. О. Щодо криміналістичної характеристики комп'ютерних злочинів / А. О. Панасюк // Митна справа. – 2014. – № 6(2.1). – С. 115-119.
31. Пілоков Ю. О. Використання інформаційних систем в експертних підрозділах МВС України : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12. 00. 09 / Ю. О. Пілоков. – Київ, 2009. – 18 с.
32. Протидія кіберзлочинності : бібліографічний показник літератури / уклад. : Н. А. Косенкова, Т. О. Сіродан. – 2-е вид. , доповн. ; НАВС. – Київ, 2014. – 48 с.
33. Самойленко О. А. Криміналістичний та правовий аналіз злочинної діяльності в мережі Інтернет / О. А. Самойленко // Порівняльно-аналітичне право. – 2015. № 4. – С. 408-411.
34. Самойленко О. А. Передумови розроблення криміналістичної методики розслідування злочинів, учинених у мережі Інтернет / О. А. Самойленко // Правничий часопис Донецького університету. – 2013. – № 1. – С. 181-186.
35. Справочник по сетям на базе протокола Интернет (IP) и соответствующим темам и вопросам [Електронний ресурс] / Международный союз электросвязи. – Женева, 2005. – Режим доступа: [http://www.itu.int/dms\\_pub/itu-d/opb/hdb/D-HDB-IP-2005-PDF-R.pdf](http://www.itu.int/dms_pub/itu-d/opb/hdb/D-HDB-IP-2005-PDF-R.pdf).
36. Супрун В. М. Інформаційний суверенітет як один з елементів інформаційної безпеки держави: теоретико-правовий аспект / В. М. Супрун // Вісник Харківського національного університету : зб. наук. пр. Серія Право. – 2009. – Вип. 1 (5). – С. 66-68.
37. Тищенко В. В. Теоретичні та практичні основи методики розслідування злочинів : моногр. / В. В. Тищенко. – Одеса: Фенікс, 2007. – 260 с.
38. Тронь В. П. Феномен інформації – майбутнє Всесвіту / В. П. Тронь // Вісник Академії державного управління при Президентові України. – 1998. – № 4. – С. 201-207.

39. Усманов Р. А. Теория криминалистической информации: понятие, объект, предмет / Р. А. Усманов // Закон и право. – 2005. – № 12. – С. 20-22.
40. Уткин В. Б. Информационные системы и технологии в экономике : учебник для вузов / В. Б. Уткин, К. В. Балдин. – Москва: ЮНИТИ-ДАНА, 2003. – 335 с.
41. Чорноус Ю. М. Криміналістичне забезпечення досудового слідства у справах про злочини міжнародного характеру : автореф. дис. ... д. ю. н. : 12. 00. 09/ Ю. М. Чорноус. – Київ, 2013. – 31 с.
42. Шакун В. І. Методологічні засади криміналістичної кібернетики [Електронний ресурс] / В. І. Шакун, С. В. Шапочка // Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ. – 2012. – № 3. – Режим доступу: [http://www.nbuv.gov.ua/old\\_jrn/soc\\_gum/Nvknvvs/2012\\_3/sakun.htm](http://www.nbuv.gov.ua/old_jrn/soc_gum/Nvknvvs/2012_3/sakun.htm).
43. Шевчук В. М. Методологія криміналістики : дискусії, «новації», перспективи / В. М. Шевчук // Питання боротьби зі злочинністю : зб. наук. пр. / редкол. : В. І. Борисов та ін. – Харків: Право, 2009. – Вип. 18. – С. 193-201.
44. Яременко О. І. Офіційна правова інформація в Україні: поняття, класифікація, джерела / О. І. Яременко // Підприємництво, господарство і право. – 2005. – № 10. – С. 101-102.

*В статье исследованы доктринальные подходы и методологические основы использования сети Интернет в выявлении и расследовании преступлений. Рассмотрены основные монографические и диссертационные исследования, освещающие основы правового регулирования, методологические криминалистические основы, криминалистическую технику, криминалистическую тактику и криминалистическую методику использования сети Интернет в выявлении и расследовании преступлений.*

*In the article the main doctrinal approaches and methodological basics of using of Internet in the detection and investigation of crimes are researched. The main monographic researches and theses, which highlight legal bases, methodological criminalistics bases, criminalistics technics, criminalistics tactics and criminalistics techniques of using of Internet in the detection and investigation of crimes, are reviewed.*

Стаття надійшла до редколегії 09.11.2016